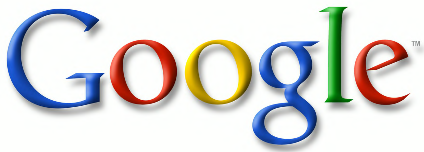

DĚJINY
ČECH A MORAVY
NOVÉ DOBY.

KNIHU I. A II. SEPSAL

Dr. ANTONÍN REZEK.

KNIHU III. AŽ VI.

JOSEF SVÁTEK.

KNIHA OSMÁ.

Panování císaře a krále Josefa II.

ČÁST II.

SEPSAL **Dr. JUSTIN PRÁŠEK.**

V PRAZE.

NAKLADATEL **I. L. KOBER** KNIHKUPECTVÍ.

1904.

Národní knihtiskárna I. L. Kobra v Praze.

Panování císaře a krále Josefa II.

Část II.

Počátky národní obrody české.

Doba Tereziánská jest dobou nejhlubšího úpadku jazyka a národa českého. Důsledná snaha vládní politiky vytlačovala jazyk český ze škol i úřadův, ano v městech a na rozhranní jazykovém zanikaly již i zvuky české v bohoslužbě. Lid uhnětený porobou a vyssátý válkami nenalézal ani v knize již útěchy, poněvadž kromě krajin, které měly potají styky s cizinou, dobrá česká kniha byla věcí téměř neznámou a knihy, které tehdy byly kněžskými spisovateli skládány, ani obsahem ani formou nemohly býti za předbělohorské spisy náhradou. Posledním plaménkem zdánlivě již uhasínajícího národního života českého byly plody básnictví lidového, písně ovčácké, nářky poddaného lidu, v píseň upravené, a písně i zápisy milčického rychtáře Františka Vaváka r. 1773 počínající; posledním hnutím téhož života zdála se býti veliká bouře sedlská z r. 1775.

Jakkoli dle Obnoveného zřízení zemského jazyk český s německým měl míti stejnou platnost a dvojjazyčnost v úřadování kromě zněmčených krajů loketského, žateckého a s části i litoměřického stále zůstávala pravidlem, pozorovati jest přece od reorganisace krajských úřadův a od zrušení české kanceláře

důsledné poněmčování správy veřejné. Úředníci sice měli býti znalí jazyka českého, — ve Vídni zvali úředníky obou jazyků znalé „nacionalisty“, v Čechách „utraquisty“ [1]) — ale ustanovováni bez předchozího znalosti jazyka zjistění, a teprvé, když pro neznalost jazyka k službě nespůsobilými seznáni, překládáni do krajů zněmčených, čímž v těchto krajích vznikalo výlučně německé úřadování, aniž by jazyk český z nich byl zákonem odstraněn, [2]) neboť ustanovení z roku 1731, že krajští sekretáři mají býti znalí obou jazyků zemských slovem i písmem, bylo pojato i do nové instrukce pro krajské úřady z r. 1780.

Také ve školství jevil se již duch rozhodně jazyku českému nepřátelský. Van Swietenovy reformy uvedly jazyk německý do universit na úkor latiny, aniž by v téže míře dbaly jazyka českého, normální pak školy Felbigerovy zřizovány jen německé. Vzdělaný a světa znalý pruský Slezan, který poprvé r. 1773 a odtud častěji Prahu a Čechy navštívil, překvapen byl, meškaje r. 1791 při korunovaci Leopolda II v Praze, obrovským pokrokem němectví, tak že pronesl veřejně své přesvědčení, že do 20 let, hlavně účinkem německých škol, všechen český národ bude zgermanisován [3])

A přece již tou dobou bystrý pozorovatel mohl shledati, že národ český probouzí se ze 150leté lethargie a že i jazyka svého znova dbáti počíná. Ze dvou stran objevovaly se prvé červánky nového dne: z osvícenských kruhů, které při úsilné snaze o po-

---

[1]) B. Rieger, v Osvětě 1887, 599.
[2]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 44 sld.
[3]) Ausführliche Nachrichten über Böhmen, 119.

vznesení vědeckého ruchu v Čechách dbaly i pěstování českých dějin a českého jazyka, a z lidu sama instinktivnými pocity, které vytryskovaly z vědomí národního byť i ještě nejasného a z přirozené lásky k národnímu jazyku. Po této příčině možný jest dotud toliko soud obecný, ježto nebyla konána ještě zevrubná studia o lidu českém doby Tereziánské a bezděky vlasteneckých jeho pocitech, ale vřelé účastenství lidu českého, projevované proti německým Prusům v bitvě u Kolína a za obléhání Olomouce roku 1758, možno pokládati za prvé projevy probouzejícího se českéko ducha, které lidovou písní, zejména hojně rozšířenou písní Vavákovou o bitvě u Kolína, došly rozšíření ve všech kruzích českých. Z českých měst českým smýšlením tehdy vynikala Plzeň, jediná ze všech měst českých, která při reorganisaci gymnasií žádala, aby na tamním gymnasii vyučováno bylo jazykem českým.

Zapisuje do Pamětí svých zprávu o úmrtí Marie Terezie a o smutečních slavnostech, které z té příčiny v Praze u sv. Víta byly konány, stýská si prostý rolník František Vavák slovy tklivými do neváżnosti k jazyku českému. „Jaký pořádek a spůsob pohřbů někdejších králů českých v Praze býval, bylo by o tom mně obtížno psáti, a byť napsal, strachuji se, že tato moje pilnost a práce snad po mně v žádném užívání a vážnosti nebude, poněvadž nynější svět tak divně jaksi na náš jazyk český se obořil, že ho netoliko čísti, ale jím ani mluviti nechce a snaží se jej dokonce pohřbíti. Nevím ale, jestli v tom a s tím kopí sv. Václava, veslo sv. Vojtěcha, kříž sv. Prokopa, korunu Karla IV a jazyk sv. Jana Nep. přemůže“.

Jiným směrem braly se cesty osvícenských učenců, kteří bádáním svým navázali na doby předbělohorské, ze státních ohledů dotud kaceřované. Již r. 1754 dovoleno professorům universitním čísti spisy v cizině skrze evangelíky vydávané, pokud se tak dálo za účelem vědeckým. O několik let později vystoupili v popředí dva mužové, různí povoláním životním, ale shodní v zásadách, kteří stali se původci čilého ruchu vědeckého v Čechách a to ruchu, výhradně hledícího ku vědeckému zpytování poměrů vlasti naší. Ignát rytíř Born, na slovo vzatý přírodozpytec sedmihradského původu, muž všestranně vzdělaný a ve společenském obcování mravů velmi uhlazených i příjemných, jenž záhy vyšinul se za vůdce osvícenců netoliko v Čechách, nýbrž ve všech Dědičných Státech, a pohnul některé osvícené šlechtice a učence r. 1770 [1]) k založení Učené Společnosti, vedle Společnosti Neznámých, kterou založil v Olomouci baron Petráš, jež však záhy zanikla, prvého vědeckého ústavu v Dědičných Státech. Born horlivě pečoval o badání přírodnické, naproti tomu učený Piarista Gelasius Dobner, od roku 1752 prvý praefekt nového českého a německého gymnasia piaristského v Praze, roku 1764 nadaný titulem i právy exprovinciála řádu a ročním výslužným z milosti císařovny, svým překladem a kritikou kroniky Hájkovy stal se zakladatelem vědeckého dějezpytu českého.

Bornovou snahou vzbuzena pozornost mužův ušlechtilých, řídkých sice počtem, ale velikých v horlivosti, kteří jali se pečovati

---

[1]) O roku, kteréhož Učená Společnost vznikla, srov. Kalousek, Děje král. české Společnosti náuk, 3.

o zvelebování jazyka mateřského. Byli to namnoze mužové učení nebo duchovní, někteří také ze šlechty a z měšťanstva pražského, i nazývali se mezi sebou vlastenci. Hlavní jejich snahou bylo dobré české knihy starší otiskovati a dle jejich vzoru nové, přiměřené pro lid sepisovati. Vážnou událostí bylo ku konci vlády Marie Terezie, že konečně, téměř sto let po smrti spisovatelově, vydána tiskem slavná Balbínova Obrana jazyka českého a že po zrušení řádu jesuitského ve veřejné knihovně klementinské objevily se mnohé české knihy, do té doby zapadlé v úkrytu kollejí řádových. Karel Ignát Thám, jenž byl z mladších účastníků kroužku vlastenců, kolem Pelcla sřaděného, jmenuje v Obraně své přední z vlastenců techto, na prvém místě Emanuela Arnošta hraběte z Valdštejna, od roku 1760 biskupa litoměřického, „kteréhož neúnavná pilnost v shromažďování kněh a čísel českých vůbec známa jest“. Šlechetný biskup tento shromáždil v biskupském paláci svém knihovnu bohatou, zvláště knihami českými, a horlivě povzbuzoval k studiím o dějinách českých muže povolané, jako Gelasia Dobnera a Adaukta Voigta.[1]) Ale zněmčilé měšťanstvo stoličního jeho města chovalo se k němu příkře po celou dobu.[2]) Také nový biskup královéhradecký Josef Leopold z Háje přinesl sebou z Moravy pověst velikého přítele českých knih. Jazyku českému přáli on i jeho rod, ano i slavný tehdy ve Vídni Josef Sonnenfels, jenž

[1]) Pelcl, Josef II MS, 123 sld.
[2]) Odtud příkrý úsudek Lippertův, Geschichte der Stadt Leitmeritz, 624.

měl v manželství sestru biskupovu, česky se naučil.[1]) Háj sbíral horlivě knihy české a podle Thámových slov „ke cti vlasti své zvláštní maje zření, kněhárnu cís. král. mnohými platnými kněhami českými obdařil“. Také kupoval české knihy, v cizině tištěné, a českou bibli v Hále tištěnou choval v knihovně svého zámku v Chrasti. Břevnovsko-broumovskému opatu Rautenštrauchovi přikládali vlastenci zásluhu, že jako referent dvorské kommisse studijné zavedl na universitách pražské a brněnské české přednášky o theologii pastorální. Ze šlechticů byli známi láskou k národu a jazyku českému hrabě Nostic, hrabě Eugen z Vrbna, nejvyšší dvorský maršálek, „kterýž z kmene žerotínského jsa pošlý, také právě jakož vznešený onen Žerotín českým učeným napomáhá a o rozšíření knihárny národu našeho péči vede“,[2]) František hrabě Kinský, vysoce vzdělaný a osvícený generál, který již r. 1773 veřejně prohlašoval, patrně proti školskému směru, tehdy zaváděnému, že má mládež nejprvé býti vzdělávána v jazyce mateřském, potom v jazycích cizích, Čechovi že však jest mateřštinou čeština,[3]) a dovozoval potřebu Čechovi znáti dějiny české, Leopold hrabě Clary, zejména pak rytíř z Neuberka, o němž chválu vzdává Thám že „k jazyku českému, v němž zajisté dospělý jest, zvláštní maje náklonnost, žádných nákladů k zvelebení a rozhojnění jeho nelituje“, Pelcl pak o něm praví, že byl velikým podporovatelem věd, zvláště české řeči a lite-

---

[1]) Brunner, Mysterien, 54.
[2]) Thám. Obrana, 44 sld.
[3]) Ve svém spise Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen.

ratury.[1]) I Biedermanns-Chronik[2]) nazývá jej Maecenátem české literatury a učenců, který vše sbírá, co jest v tomto oboru vzácného, a každému k volnému použití ponechává. Ku přátelům jazyka českého počítáni byli i baron František Kressel, předseda dvorské duchovní kommisse, a Jan Markvart ryt. Koc z Dobře. Tento byl původně vojínem, ale sám se vzdělal a pokládán byl za jednoho z nejlepších znalců českého písemnictví, maje krásnou knihovnu vybraných knih českých.[3]) Vlasteneckou činností svou náležejí dobře Josefa II již i horlivý ctitel české minulosti Jan Jeník rytíř z Bratřic a právník František Tvrdý.

V kruzích duchovenstva klášterního i světského tou dobou mnozí též obírali se snahou o zvelebení jazyka českého. Na prvém místě sluší jmenovati oba učené členy řádu sv. Pavla, Václava Fortunáta Durycha a Františka Faustina Procházku, dominikána Jakuba Šantela, dle Pelclova svědectví Čecha učeného a znamenitého,[4]) exjesuity Stanislava Vydru, Petra Chládka a Antonína Strnada, benediktina Prokopa Škodu, dle úsudku Rulíkova[5]) učeného a znamenitého Čecha, z mladších pak tou dobou již znamenitého jména nabýval Josef Dobrovský. Z kruhův měšťanských a patricijských vynikali rytíř Vokoun a kancléř Nového města pražského Jan Zeberer, jemuž v úmrtní

---

1) Josef II, MS, 82
2) Str. 149.
3) Oesterr. Biedermannschronik, 125,
4) Josef II MS, 57.
5) Hist. kal. I, 100.

zprávě České Pražské Noviny[1]) svědectví vydaly, že byl měšťanům podporou a učencům zrcadlo. Rulík dí o něm,[2]) že jsa „znamenitým Čechem a vlastencem upřímným, miloval svůj národ tak velice, že pokusil se o všecko, což by k zvelebení Čechů sloužiti mohlo, a tou příčinou v své práci české byl neustálý. Jeho znamenitý dikcionář neb slovník jemu k největší pochvale slouží, ač se také vůbec ví, kterak i obci platen byl“.

Také na Moravě počali již tehdy horliví mužové buditi vědomí vlastenecké. Byli to i učenci i duchovní, kteří pozornost svou obraceli k slavným dobám dějin vlasteneckých a ku zvelebení jazyka českého. Professor university olomoucké a později brněnské, dr. Josef Vratislav Monse, vynikající historik právní, neúnavně shledával staré písemné památky české a vedle hojných německých spisův i české knihy vydával.[3]) Benediktinský převor v Rajhradě Alexander Habricht horlivě sbíral dějepisné a právní památky moravské. Tadeáš Bonifác Steinbach z Kranichštejna, opat kláštera řádu cisterckého ve Žďáře, kněz osvícenským snahám oddaný, česky spisoval dějiny Moravy a svého řádu. Zvláště však vynikal Jan Alois Hanke z Hankenštejna, vlastenec osvícený a velečinný, ale pohříchu nedoceněný, jenž od r. 1777 byl kustodem universitní knihovny olomoucké a spolu professorem řeči a literatury české na tamní

---

[1]) 1789, čís. 29.

[2]) Hist. kal. I, 101.

[3]) Prasek, Josef Vratislav šlechtic Monse v Časopise vlasteneckého musejního spolku v Olomouci XIV (1897), 3—33.

akademii stavovské. V úřadě svém i kromě úřadu neúnavně pečoval Hanke o uchování starých památek českého písemnictví a o povznesení jazyka českého. Vlasteneckou mysl svou doložil nejprvé pamětním spisem, jejž za potřebou zřízení stolice jazyka a literatury české na universitě vídeňské podal dvorské kommissi studijní.[1])

Born a zvláště Dobner odchovali si školu mužů stejně osvícených a u vědecké snaze horlivých. Piarista Adaukt Voigt a strahovský Praemonstrát Rafael Ungar, oba rodilí Němci, onen z Horního Litvínova, tento ze Žatče, ale oba dobře znalí jazyka českého, vystupují v popředí záslužnou činností, která byla vzbuzena snahou vlasteneckou. Když pak roku 1773 zrušen byl řád jesuitský a mnoho jeho členů vstoupilo do stavu světských kněží, tu uvolněn byl mnohý talent, dotud kázní řádovou spoutaný, a oddal se vědecké činnosti ve směru vlasteneckém, to jest za badáním o poměrech království Českého a jeho obyvatelstva.

Vlastenectví toto hledělo dosud k příslušenství zemskému, jež zahrnovalo v sobě ovšem i národ český, ale vývoj historického smyslu pro minulost, z klášterů česko-moravských pošlý, byl příčinou, že obrátila se snaha dotud všeobecná se zvláštním zřením ku slavné minulosti českého národa a k někdejšímu významu jeho jazyka. Z dějepisných studií osvícenců, původně za zcela jinými směry se beroucích, původ má nejpřednější ač bezděký následek doby Josefinské, obroda národa českého a jeho jazyka. Tím se vy-

[1]) Betrachtungen über die Nothwendigkeit eines Lehrstuhles der böhm. Sprache und Literatur in Wien.

světluje, že měli účastenství v prvých snahách buditelských i muži původu zřejmě německého.

Povzbuzení vzácného dostalo se skromným učencům českým skrze řečeného již generála Františka Josefa hraběte Kinského, který záhy vyšinul se k nejvyšším hodnostem vojenským, při tom ale oddával se horlivě četbě filosofických i historických spisů, z četby té pak těžiti chtěl pro povznesení vzdělanosti ve svém národě. Šlechetný a lidumilný tento šlechtic řídě po mnohá léta vojenskou akadémii v Novém Městě za Vídní, osvojil si i vzácné zkušenosti vychovatelské a znamenitým spisem „Erinnerung eines Böhmen über einen wichtigen Gegenstand“ (v Praze, 1773) poučoval zvláště šlechtu, kterak vhodně vychovávati mládež dle způsobu přirozeného. Doporoučel, aby mladí šlechticové z vlastního názoru učili se znáti život v chudých chatrčích, v nemocnicích, věznicích a na bojištích, aby tak naučili se patřiti na lidskou bídu a mužně čeliti příčinám jejím jakož i přesně jíti za povoláním svým a svědomitě dbáti povinností k bližnímu. „Lidumilství podkopává“, praví hrabě, jehož slova uvádíme v překladu Jar. Vlčka[1]) „kdo nevštěpuje mládeži, že každý člověk, buď kdo buď, závisí na bližních a potřebuje jejich pomoci... Co říci o množství těch dobrých stvořeníček. kterak již pánovitě a s vysoka zacházejí se svými sloužícími? Není-liž směšno, když tato pidimužátka věc, kterou pohodila, po velitelsku ze země si dají zdvihati, třeba ruka jejich tomu dvakráte byla bližší? Chovanec

[1]) Dějiny české literatury, II, 1, 155 sld.

můj nikdy by neporoučel; každého, buď kdo buď, za každé posloužení musil by prositi a zase poděkovati, a vyhověti směli by mu jen tehdy, kdyby si sám posloužiti nemohl. Takovým spůsobem bych mu dal na vyrozuměnou, že i při ročních důchodech stotisícizlatových a přes omračující rodokmen přece svět zajisté se obejde bez něho, on však bez světa nikoliv, a to tím spíše, čím méně se naučil, a čím méně si dovede pomáhati sám. Smutno je viděti hochy šestnáctileté a ještě starší, zvyklé, aby se všecko dělalo místo nich, kteří neumějí si ukrojiti ani kus chleba. To je neomylný prostředek vychovávati lenivé bloudy, sobělibé nevědomce a domýšlivé ignoranty".

Příklad hraběte Kinského vzbudil četné následovníky v kruzích vysoké šlechty české. Zvláště hrabata Jáchym i Jan Šternberkové a František Antonín z Nostic dbali zásad Kinským pronesených a pečlivě dbali o vhodné vychovatele pro syny své. Tehdy se vrátil z Vídně, kamž se byl z Prahy před Prusy uchýlil, mladý Rychnovan František Martin Pelcl i byl přijat nejprvé za vychovatele v hraběcím domě Šternberském a když po některém roce úlohu svou dokončil, v témž úkolu uveden roku 1769 k mladým hrabatům Nosticům. Tato událost měla následky důležité.

Prvé veřejné slovo, které mužně a důrazně ozvalo se s prospěchem zanedbávaného jazyka českého, pronesl sám hrabě Kinský. Ve vzpomenutém již spisku svém, který vydán byl v roce vzniku Felbigerovy poněmčující školy normální, radil ušlechtilý šlechtic tento svým urozeným přátelům, aby počínali, dítek svých vychovávajíce, jazykem mater-

ským a teprvé na jeho základě pokračovali v učení se jazykům cizím, v učení pak dějepisném doporoučel rovněž, aby především mládež učila se dějinám domácím.

Významné slovo hraběte Kinského nalezlo ohlas v osvěžené produkci literární. R. 1774 vydal Pelcl „Kurzgefasste Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten“, v němž oplývají osvícenský směr s vlasteneckým a poprvé za dlouhých dob uvažuje se podle pravdy o slavné době husitské a velikých dějinných postavách jejích. Spis psán ještě sice německy, ale spisovatel zná se k českému svému původu i materskému jazyku a s nadšením bere v ochranu památku velikých Čechů doby husitské proti poroku kacířství. O rok později vydali oba osvícení mnichové Ungar a František Faustin Procházka, jak již řečeno, z rukopisu po sto téměř let chovaného v knihovně novoměstských Augustiniánův u sv. Václava slavnou Balbínovu Obranu jazyka českého, která sice stála tehdejšího censora úřad, ale v kruzích vlasteneckých vzbudila vzrušení trvalé. A v předposledním roce vlády Tereziánské počal i mladý Dobrovský vydávati své kritické časopisy, které v prvé řadě byly věnovány studii jazyka a literatury české.

Touž cestou, na základě totiž studia vlastivědného, počalo se buditi české vědomí i v markrabství. Čím byli Pelcl a Dobrovský Čechám, tím byl Moravě šlechtic Monse, od r. 1767 professor státního a zemského práva na universitě olomoucké. Monse byl ušlechtilý vlastenec a učenec, který celý život věnoval snaze po povznesení národního vědomí českého. Již obměnou jména svého dal Monse

na jevo své snahy: psalť se česky panoš Monse a ku křestnému jménu přidal si ještě vlastenecké jméno Vratislav, jež překládal heslem „Stellt — wieder — her den Ruhm“ a tím nejurčitěji charakterisoval ideály své. Monse byl osvícencem i vlastencem. Jako člen pražské Učené společnosti měl čilé styky s učenci a vlastenci českými a se čtyřletou přestávkou brněnskou učinil Olomouc tehdejším středem vlasteneckých a vlastivědných snah na Moravě. Činnost jeho byla rozsáhlá. Vedle četných historicko-právnických prací, latinsky a německy sepsaných, psal česky populárně pro lid, stýkal se rád a hojně s českým lidem na Olomoucku a Prostějovsku, půjčoval snaživým čtenářům knihy z bohaté své knihovny, sbíral národní písně české a konal přípravy k vydání nejznamenitějších právnických a státnických památek, které na Moravě byly sepsány.

I kolem Monsea vznikl přátelský kruh, který jako společnosti pražské u Nosticův a u Neuberků vytkl si za úkol všestranné pěstování vlastivědy moravské a tudíž i vlasteneckého jazyka českého. Nejznamenitějšími jeho členy byli neúnavný sběratel Jan Petr Cerroni v Brně a jmenovaný již olomoucký universitní bibliothékář Hanke, přední tehdy publicista na Moravě, žák a horlivý stoupenec Sonnenfelsův, spolu ale nadšený a uvědomělý Čech, znalý mnohých jazyků západních i slovanských.

Prvý „uvědomělý popud povznésti český jazyk spisovný starými vzornými příklady, snaha čeliti úpadku českého jazyka, vzniklému vulgarisováním jeho a zejména řáděním kazitelů nevzdělaných, jako byl pověstný V.

Pohl, jazykovým historismem",[1]) jest zásluhou paulánského mnicha Fortunáta Durycha, rodilého roku 1735 v Turnově, který od roku 1765 pobývaje jako professor jazyka hebrejského v Mnichově, získán byl bibliothékářem tamním Ondřejem Felixem Oefelem pro studia slovanská. Vrátiv se roku 1767 do Prahy, oddal se Durych se vzornou horlivostí studii jazykův a literárních památek slovanských, zejména jazyka staroslovanského, a záhy seznámil se s Pelclem, Voigtem a zejména s mladistvým ještě jáhnem a členem právě zrušeného řádu jesuitského Josefem Dobrovským. Seznámení Durycha s Dobrovským přispělo nejplatněji k probuzení se národního vědomí českého.

Josef Dobrovský, rodem vlastně Doubravský, narodil se 17 srpna 1753 v městečku uherském Ďarmotech blíže Rábu otci Čechu ze Solnice u Rychnova n. Kn., strážmistru u dragonů, který právě s plukem svým v Uhřích meškal. Otec opustil záhy službu vojenskou a usadil se v Horšově Týně v Čechách, městě tehdy již zněmčeném, odkudž synka svého r. 1762 dal na studia latinská do Brodu Německého. Tam probudilo se v Dobrovském vědomí českého původu. Humanitní školy navštěvoval Dobrovský v Klatovech, filosofii slyšel v letech 1768—1771 v Praze za professorů jesuity Steplinga a osvícence Seibta. Po radě Steplingově vstoupil roku 1772 Dobrovský do jesuitského noviciátu v Brně, ale po brzkém zrušení řádu vrátil se do Prahy, kdež roku 1776 dokonal studia bohoslovná a došel svěcení jáhenského. Maje v úmyslu oddati se zcela studiím jazyků

---

[1]) Jakubec v Literatuře české XIX stol. I, 105.

východních, seznámil se Dobrovský s Durychem, tehdy za prvého znalce východních jazyků v Praze pokládaným, a byl jím získán pro slovanská studia jazyková. Steplingem a Seibtem doporučen byl Dobrovský hraběti Nosticovi, kdež jal se za vrchního řízení Pelclova účastňovati se vychovávání a vzdělávání synů hraběcích. Tak uveden byl Dobrovský do středu tehdejší osvícenské a vlastenecké společnosti.

Společnost, která se u Nosticů scházela, měla původně ráz obecně osvícenský, ale záhy obrátila své zření i ku pěstování české vlastivědy po stránce dějepisné.

Středem těchto snah byl Pelcl, jenž roku 1775 uvedl do domu piaristu J a r o s l a v a S c h a l l e r a a roku 1776 J o s e f a D o b r o v s k é h o. Pelcl sám vyučoval tři a později čtyři mladá hrabata zeměpisu, dějepisu a mravouce. Z vlastenců, kteří přicházeli k Nosticovům, jmenovati jest strahovského praemonstráta B o h u m í r a J a n a D l a b a č e, K a r l a I g n á t a T h á m a, F r a n t i š k a F a u s t i n a P r o c h á z k u a exjesuitu professora S t r n a d a.

Nejmenovaný prusky Slezan, literárně vzdělaný a styky s vynikajícími učenci své doby pěstující, navštívil za pobytu svého v Praze i hostinný dům Nosticovský a zůstavil zajímavý obraz pospolitého života v něm. Podávaje zprávu o snahách Dobrovského a bratří Thámů za povznesením a pěstěním českého jazyka, pokračuje takto: „Pan Dobrovský jest vůbec velice přičinlivý muž, jehož filologické vědomosti nezahrnují toliko nynější jazyk český, nýbrž i staroslovanský, anobrž i největší část prajazyků národů německých (!). Vděk zajisté velice bylo mu jeho

spojení s domácí knihovnou Nosticovskou; neboť tato chová v sobě mnohý vzácný poklad literárních starožitností. Osobní seznámení s tímto mužem, v nímž jsem si již dříve dopisoval, bylo mně velmi příjemné; on pracuje nyní o podobném pro Čechy díle, za jakovéž my Němci vděčni jsme slavnému svému lexikografu Adelungovi. Bylo překvapením pro mne, když jsem nastihl v domě Nosticovském, kde Dobrovský pobývá, i slavného českého topografa Schallera, jehož přinucen jsem byl před cestou svou pilně studovati. Také prý lze učeného Pelcla (nejmenovaný píše důsledně Penzel) nejčastěji tam nastihnouti, jakkoli jinde bydlí; mně nedostalo se cti, abych jej poznal. Popatříme-li v tomto domě, když jsme byli seznali tyto tři důstojné muže, jimž svěřeno jest vychovávání rodiny, na knihovnu a na sbírku obrazů: tož není lze pochybovati, že oprávněno jest jméno Nosticovo, aby nebylo opomíjeno v letopisích české učenosti".[1])

Za pobytu svého v domě Nosticovském oddal se Dobrovský cele a s pílí neunavnou studii dějin literatury české. „V pražských knihovnách pátrá po starých knihách českých a po dílech rukopisných. S ohromnou pílí z nich vypisuje, zkoumá jejich dějiny, jejich vzory, hledí se dopíditi zpráv o jejich auktorech, zejména pak znenáhla proniká v jejich řeč".[2]) Tam jal se roku 1779 vydávati prvý vědecký časopis pro pěstování české literatury, „Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779" zvaný, jímž hodlal proraziti volnost slova a přesvědčení vědeckého.

---

[1]) Ausführliche Nachrichten über Böhmen, 130 sld.

[2]) Jakubec v Literatuře české XIX stol. I, 123.

Pelcl ale často docházel i do domu Jana rytíře z Neuberka, kdež scházeli se mužové, usilující o obrodu jazyka a písemnictví českého, samy se již zovouce „vlastenci", vedle některých jmenovaných i František Tomsa, Petr rytíř Vokoun, J. L. Zeberer a mladý Klatovan V. M. Kramerius. Pelcl byl s počátku po jistou míru prostředníkem mezi obojím směrem. Mužové tito vzájemnými dohovory utužovali se ve smýšlení vlasteneckém a ve snaze po pěstování zanedbaného jazyka českého, Pelcl pak tou dobou spravuje i bohatou knihovnu Nostickou, jal se obraceti pozornost k málo potud známým pramenům dějin národních. Spojiv se za tím účelem s Dobrovským, počal roku 1783 vydávati nejstarší rukopisné kroniky české, zejména Kosmovu a jeho pokračovatelů, vydání kteréhožto díla, Scriptores rerum Bohemicarum nadepsaného, podjala se po návrhu svého děkana a později probošta Johna i kanovníka Jana Michala Varlejcha z Bubna kapitula Pražská. Pelcl chtěl vydati i kroniky českým jazykem psané, pro kterouž myšlenku získal Dobner hraběte Eugena z Vrbna, který přislíbil značnou pomoc hmotnou, ale jakási osobní kyselost Dobnerova k Pelclovi zmařila podnik tento.[1])

Odtud stál v popředí všech snah za obrodou jazyka českého se nesoucích Dobrovský, neúnavným jsa strážcem jazyka přesného, odpůrcem novot, nedoukými puristy zaváděných, a nejlepším znatelem starého českého písemnictví. Mladší spisovatelé čerpali z vědění a snah jeho poučení i povzbuzení, než i starší, zejména Pelcl, který popud

---

1) Tischer v Almanachu Pelclovu, 10 sld. 26 sld.

ku své „Nové kronice české“ vděčí Dobrovskému. Vida kolem sebe shromažďující se zástup nadšených literátův jakož i úspěchy snahy své ve zdokonalovaném jazyce, jevící se hlavně ve spisech K. J. Tháma, Krameriových a Pelclových, čerpal Dobrovský již naději a vyslovil ji ve svých „Dějinách řeči a literatury české“ roku 1791.

Za dob Tereziánských vlastenecké snahy tyto mohly vzbuditi nepříjemnou pozornost vládních kruhů, které by byly zajisté v nich spatřovaly nebezpečné rejdy politické, ale spojení vlasteneckých kruhů s modním tehdy směrem osvícenským bylo záštitou znamenitou. Bylo štěstím, že vlastenecké snahy české požívaly ochrany osvícencův

Všichni tito vlastenci, jakož se již tehdy stoupenci jazyka českého nazývali, vinili pobělohorskou protireformaci, že byla příčinou všemi způsoby a důsledky svými žalostného úpadku národa českého, a proto spatřovali spásu národa a jazyka českého v osvícenském směru, z jehož předních zásad byla snášelivost náboženská. Odtud pokládali i císaře Josefa za přítele národních snah českých, poněvadž přál toleranci a s lidem česky hovoříval, jakkoli císař ve skutečnosti byl odpůrcem snah, za probuzením národa českého se nesoucích. Však všichni vlastenci nebyli v názorech svých shodni a tu zvláště zjevný byl rozdíl mezi názory těch, kteří přicházeli k Nosticovům, a mezi kroužkem Neuberkovským. Hlava společnosti vlastenské v domě Nosticově Pelcl dlouho nedoufal, že by jazyk český zaujal opět význam svůj dnešní, proto ani česky nepsal, ano v mysli své viděl dobu nedalekou, zvláště uspěšující se normálními školami, kdy jazyk český i tam vyhyne, kde

se doposud udržel. Ještě r. 1787 psal Pelcl v pojednání o dějinách Němcův a jazyka jejich v Čechách: „A tak stane se již druhé pokolení německým a za padesát let bude se v Chrudimi, Klatovech, Kouřimi a jiných městech českých více německy než česky mluviti, ba bude s těží lze Čecha v nich vyhledati. Ježto nyní v Čechách podobná opatření s prospěchem jazyka německého se podnikají a páni krajští školní kommissaři, před nedávnem ustanovení každý ve svém kraji, o to naléhají, tož lze snadno usuzovati, jakého rozšíření dodělá se jazyk německý do sta let, a jaké ztráty v též době utrpí jazyk český, až konečně i zanikne.“ [1])

Snahy vlastenců, kteří se kupili kolem Pelcla, nesly se tudíž za seznáním dějin českých a za navrácením jazyku českému jazykové, lexikálné i mluvnické přesnosti. Naproti tomu mladí vlastenci, sdružení kolem Thámův a rytíře Neuberka, toužili, aby jazyk český také v životě veřejném i praktickém platnosti a práva nabyl. Oni měli plnou naději, že se národ český probudí k životu novému.

Rytíře z Neuberka dlužno pokládati za hlavu tehdejšího vlasteneckého světa českého, kteréhož významu stal se hodným netoliko urozenstvím, nýbrž i vzděláním, názory a snahami svými Muž tento šlechetný, jenž nesúčastniv se osobně ruchu literárního, pilně české a slovanské knihy i rukopisy sbíral, starší rukopisy opisoval, mnohé starší knihy svým nákladem přetiskovati dal a jimi přátely podílel, povzbuzoval mladší spisovatele a vla-

---

[1]) Neue Abhandlungen der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften I, 318.

stence z měšťanských kruhů pražských, kteří do hostinného domu jeho přicházeli, k praktické činnosti a stal se přední příčinou, že vlastenectví české vybočilo ze studoven učenců na dějiště veřejné. Při tom byl i úzce zpřátelen s kruhem Nosticovským, čítaje zvláště Pelcla a Dobrovského k důvěrným svým přátelům. Jakkoli již od mladých let dnou byl stižen, která jej k lůžku poutala, přece s velikou horlivostí i s lůžka staral se o věci vlastenecké a dle Dobrovského svědectví veliký český slovník Rosův, nikdy nevytištěný, „přesně a krásně opsal prsty zkřivenými.“ [1]) Vedle Neuberka vynikal ještě ze starších vlastenců Stanislav Vydra, exjesuita a professor mathematiky na universitě pražské, muž nevalně sice přející osvícenskému směru a zásadám náboženské tolerance, ale nadšený přítel a pěstitel českého jazyka, který pojal úmysl, že sepíše česky soustavu mathematickou, prvé to naučné dílo české za dob obrození. Vydra odporoval Pelclovi a Ungarovi, pochybujícím o možnosti znovuvzkřísení českého národa, a když názory těchto starších vlastenců, zkušených i zasloužilých, šířily se i do kruhů mladších, byl Vydra vedle Krameria a Thámů jediným téměř, jenž neztrácel naděje, ale pevně doufal, „že ani sami svatí dědicové čeští toho nedopustí, aby náš jazyk svatováclavský měl zaniknouti a jazykem cizím vytištěn býti, anobrž že se obnoví, ožije a rozšíří, jak to bývalo za otce vlasti české, za císaře Karla IV slavné a svaté paměti, a za Rudolfa II, kdež jazyk náš slavil svůj věk zlatý.“ [2]) Proto povzbuzoval ne-

---

1) Dobrovský, Lit. Mag. III, 179.
2) Rybička, Přední křisitelé národa českého.

únavně přátely své staré i mladé, aby doufali v obrodu svého národa a sami se k ní přičinili, kupoval knihy a časopisy české, půjčoval je žákům svým, mnohdy i rozdával, přátely pak pobízel, aby rovněž knih a časopisů českých kupovali a v nich čítali.

Naděje mladých vlastenců živili i vlastenci, kteří po venkově roztrouseni žili, spojení s kroužky pražskými nemajíce. V té příčině jest pozoruhodna veršovaná „Vejstraha na hánce jazyka českého“, již složil staroboleslavský kanovník Frant. Knobloch za posledních dob Tereziánských a která záhy ozývala se z přehojných úst českých jako zvěst o příchodu nové lepší doby. Podáváme památnou tu píseň, kterouž r. 1791 zavíral Dobrovský své „Dějiny a řeči a literatury české“, v plném znění dle otisku Rulíkova:

Ač si přítel Čecha vejská,
ač mní, že vyhráno jest,
přec jest tak zle, až se stejská,
jeho řeči klesne čest.

V herně Čech sic místa došel,
však jen z lásky některých,
učený časem z kterýchž by pošel
míst, nevchází víc do nich.

Leč chce na bok Němec míti,
nelze býti učeným;
ano s tím jen smí vejíti
k umělosti bohyním.

Teutone! tvá mně řeč jest milá,
ne však víc, než Čechova,
v vlasti, buď černá nebo bílá,
své sídlo přec míti má.

Nevěř jen, špatná tak není,
jak se tobě vůbec zdá,

ke všemu se schopně mění,
vázat, jak velíš, se dá."[1])

Nastoupení císaře Josefa na trůn český vzbudilo v mladších vlastencích naděje do obrody jazyka českého a také některá prvá opatření císařova zdála se naděje ty povzbuzovati, neboť císař uvolniv censurní tlak a vrátiv bezpečnost knize české, zjednal bezděky vlastencům cesty k mysli lidu obecného. Knihy české bez rozdílu, i bible, kterou právě z rozkazu císařovny Marie Terezie vydala normální školní kommisse, byly skrze missionáře lidu odnímány až do zrušení missionářů 11 března 1781. Dvorním dekretem, jímž missionáři jsou zrušeni, nařizoval spolu císař duchovenstvu, aby názvy knih, které by byly lidu sedlskému odňaty, předkládalo skrze gubernium a dvorskou kancelář dvorské censurní kommissi, která by teprvé o nich rozhodla. Ale již 25 června 1781 ponecháno gubernii, aby samo usuzovalo, které knihy pro kacířský a svůdný obsah dlužno lidu odjímati. Každé násilné odnímání zakázáno a duchovenstvu ukládáno, aby hledělo knih škodlivých od lidu po dobrém dosíci a za skutečně škodlivé a odňaté knihy měla dávána býti náhrada užitečnými knihami, vydávanými péčí českého náboženského fondu. Konečně dvorní dekret ze dne 10 srpna 1781 zakazoval vůbec odnímati knih anebo pokutovati, dokud by kniha nebyla předložena dvorské censurní kommissi. 17 prosince 1784 zapověděl císař i vůbec pátrati po knihách takových.

---

[1]) Kal. hist. I, 50. — Bližší o básni této viz u Flajšhansa, Písemnictví české slovem i obrazem, 493 sld.

S plnou důvěrou pohlíželi tudíž skromní vlastenci čeští k císaři, očekávajíce od něho opatření jazyku českému prospěšných. Důvěry té nevzdali se ani přes úplné poněmčení škol ani když němčina o překot do úřadův a bohoslužeb zaváděna. Poněvadž císař meškaje v Praze, navštěvoval i české hry divadelní a herce jednotlivé vyznamenával, jakož bude níže položeno, udrželo se domnění o jeho přízni českým snahám ještě dlouho po jeho smrti. Ještě r. 1815 psal Jan Hýbl,[1] vzpomínaje císařovy návštěvy s maršály Laudonem a Lacym v Boudě: „Tak ctil ten otec Čechie náš mateřský jazyk.“ Naděje do císaře skládané byly příčinou důležitého kroku.

Vzešlať ze schůzek u rytíře z Neuberka konávaných nepochybně roku 1781 stížnost nejmenovaných vlastenců k císaři, která podstatně přispěla k ochraně české knihy. Tato stížnost byla podána císaři ve formě návrhu ve příčině censurování knih českých Josefem Valentinem Zlobickým, professorem jazyka českého na universitě vídeňské. Nejmenovaní vlastencové obraceli se hlavně proti sbírání knih duchovenstvem, které toto každoročně zasílalo ku zničení pražské konsistoři, i pravili doslova, že byla mezi nimi „velmi důležitá a dobrá díla, která mohou jak milovníkům české literatury veliký prospěch přinésti, tak také professorům, farářům a kazatelům sloužiti k tomu, aby z nich poznali, jaké zásady obecný lid většinou z těchto knih čerpá, kde mu co chybí, a jakým bludům sluší odpomáhati.“ Následek toho byl dvorský dekret ze dne 24 března 1781, kterým se ukládalo konsistoři, aby duchovenstvo

[1] Historie českého divadla, str. X.

knihy podezřelé zasílalo veřejné knihovně pražské, a nařizovala revise seznamu knih zapověděných. [1])

Současně se zrušením kommisse censurní vyzváni někteří učenci guberniem, aby prozkoumali index zapověděných knih, zvláště sestavený pro arcidiécési pražskou i pro diécési králové-hradeckou, pokud srovnává se zápověď knih v něm obsažených s novou soustavou censurní, zejména pak u kterých z knih zapověděných má býti zápověď zrušena. Kommisse vykonavši práci svou, předložila návrhy gubernii, načež dvorním dekretem ze dne 15 dubna 1782 řadě vzácných starých knih českých svoboda čtení zjednána. Jmenují se mezi jinými Kronika Hájkova, české vzdělání bájek Aesopových, Letopisy Trojanské, téměř veškery spisy M. Daniela Adama z Veleslavína [2]) Novým opatřením censurním a náboženskou tolerancí zjednána volnost přetiskovati a čísti starší dobré knihy české, jakož i české knihy dotud v cizině vydávané. Zvláště horlivě vedl si v té příčině Faustin Procházka, který vydával přetisky vzácných starších děl, kroniky tak zvaného Dalimila, cestopisu Prefátova, příhod Vratislavových, a vydávaje s Durychem novou bibli českou, bral začasté k poradě i bibli Králickou. V jediném r. 1786 dostalo se pílí Procházkovou čtenáři českému devaterého přetisku dobrých starších knih. Tehdy již Komenského Labyrint světa volně prodáván i čtěn, významnou pak bylo událostí, že po uvolnění censury

---

[1]) B. Rieger, v Osvětě 1885, 507 sld.

[2]) Archiv denkwürdiger Ereignisse und anderer gemeinnütziger Gegenstände auf das Jahr 1782, 360 sld. Seznam knih roku 1782 propuštěných a knih, jichž zápověď v platnosti potrvala, tamže, 368 sld.

r. 1782 stal se i prvý pokus vydávati noviny jazykem českým.

5 ledna 1782 vydáno prvé číslo týdenníku, jenž měl nadpis „České Poštovské Noviny“, a zahájeno bylo básní sice neumělou, ale naděje mladších vlastenců směle projevující. Báseň ta rovněž do slova pro význam svůj buďiž podána:

Předchůzné řádky českých novin.

To péro, jenž někdy české noviny psalo,
 však skrze několik let psáti je přestalo,
to se chce poznovu zase pohybovati
 a české noviny Čechům poskytovati;
ne z žádosti zisku, ale jen k tomu cíli,
 by Svato-Václavská řeč, jenž se k pádu chýlí,
zase občerstvěla a počala zas kvísti
 a vlastencové v ní mohli noviny čísti.

Než i nařízení vládní, ač k jiným hleděla koncům, bezděky prospívala snaze po obrodě jazyka českého. Vedlé nového řádu censurního sluší v té příčině vzpomenouti i toleračního patentu a jeho důsledků. Uvolnění české knihy vzbudilo větší chuť ku čtení v lidu, která prospívala i knihám katolickým. Již r. 1781 vyšel v Drážďanech žaltář Davidův notami zpěvnými opatřený péčí učitele českého a německého u sv. Jana Jiří Petermanna, který hojně rozšířil se v lidu českém. R. 1782 pražský knihtiskař Jan Samm opatřil přetisk — v Čechách prvý — Komenského Labyrintu světa dle vydání berlínského s povolením censury. Duchovní v brněnském semináři překládali nejlepší spisy nábožensko-zábavné z jazyka francouzského na jazyk český. Kardinála Noaillesa Svatý denní po-

řádek vydán třikráte.[1]) Také nechutné náboženské půtky mezi stoupenci učení katolického a nauk tolerovaných působily v rozvoj čtení českého. Potřeba modlitebních českých knih a zpěvníkův uznána i císařem, který již 26 ledna 1781 nařídil dvorské kanceláři, aby měla péči o vydávání dobrých modliteb a zpěvníků v jazycích německém i českém.[2]) Když vydán byl patent toleranční, konány přípravy k vydávání modliteb a zpěvníků pro vyznání tolerovaná jazykem českým, tu ale vznikaly obavy, aby knihy tyto nedávaly podnět katolíkům k přestupům. Proto navrhla 9 srpna 1782 koncelář dvorská, aby ihned dobré katolické knihy obsahu náboženského do češtiny byly překládány a aby biskupu Hájovi výběr knih k překladu vhodných byl ponechán. Císař však zatím zaujal stanovisko jiné a rozhodl, aby péče ta výhradně církevním úřadům byla zůstavena.[3]) „Písně duchovní“, vydané r. 1788 v Olomouci moravským vlastencem Tomášem Fričajem, zprodány za 18 let v 18000 výtisků, což nejlépe svědčilo o oblibě českého zpěvu v lidu.

Při úpravě správy a soudnictví hleděl císař, aby úředníci znali řeč obyvatelstva svého obvodu. Dle dvorního dekretu ze dne 13 ledna 1781 mělo býti o každém úředníku v devátém sloupci konduitní listiny řečeno, konal-li úředník studia a které jazyky zná. Ucházeči z kruhů důstojnických a poddůstojnických, kteří se v Čechách a na Moravě ucházeli o místa král. rychtářů, primátorů, syndiků nebo radních městských,

---

[1]) Dobrovský, Lit. Mag. II, 145.
[2]) Meynert, 74.
[3]) Wolf, Josefina, 86.

musili dle dvorního dekretu ze dne 12 února 1782 výslovně prokázati znalost českého jazyka a zemského zřízení.[1]) Dvorní dekret ze dne 30 listopadu 1787 výslovně nařizoval soudům appellačním, aby při udílení dekretů volitelnosti hleděly k potřebné znalosti jazykův a odůvodňována byla nařízení tato zkušeností, že byli na některých místech voleni purkmistři a radní, kteří nebyli znalí „zemského jazyka v soudním jejich okresu obvyklého.“ Nařízení to rozšířeno i na justiciáře, když instituce tato v život uvedena.[2]) Nový soudní řád, 1 ledna 1782 v život vešlý, ovšem již jazykovou rovnoprávnost zúžil, ustanoviv, „že obě strany užívati mají jazyka v zemi obvyklého,“ čímž úřednické libovůli dvéře dokořán otevřeny[3]) a zmatek v právu jazykovém způsoben, jehož škodné důsledky národ český podnes pociťuje.

R. 1784 zřízena ve Vídni i zvláštní zkušební kommisse pro konkursní zkoušky z jazyka českého, jímž se měli čekatelé veřejných úřadů podrobovati. Členy kommisse této byli ředitel Tereziánské akademie svob. pán Štilfried předsedou, prof. jazyka českého na universitě Zlobický examinátorem, dvorní koncipista Retzer aktuárem. Hned prvého roku přihlásili se ke zkoušce kněz řádu Piaristů Max Šimek, který již po šest let vyučoval jazyku českému na vojenské akadémii novoměstské, skriptor universitní knihovny vídeňské, býv. prefekt a učitel jazyka českého v Tereziánu Vikoš, mladý úředník z oddělení dvor. rady Margelika Vinař,

---

[1]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 437.
[2]) B. Rieger, Zřízení krajské I, 90. II, 462.
[3]) Vašatý, Zákonná rovnost jazyka českého v zemích koruny české, 7 sld.

K. I. Thám, Krsovský z Krsovic, Uherek, Všejanský, Jílek, Krafka a Kadlecius. Ze všech zkoušenců vyhověli toliko tři, Vikoš, Vinař a Thám, jimž také ihned dostalo se úřadů. Vikoš zůstal učitelem v Tereziánu, Vinař přidělen dvorní účetní komoře, Thám stal se vychovatelem synů českorakouského dvorního kancléře.[1]) Tato přísnost byla asi příčinou, že se noví ucházeči nehlásili; alespoň zpráv o dalším působení kommisse není.

Ale ani tato skrovná míra platnosti, již císař jazyku českému ve veřejné službě ponechával, nebyla prováděna. Vinu toho mělo úřednictvo, které bezpečným se mníc před zrakem císařovým, ve styku s lidem spravovalo se toliko svým pohodlím. Ani gubernium české není lze z této výtky sprostiti. Císařské patenty tiskly se stále sice česky a německy, ale toleranční patent vyhlášen guberniem českým jen německy, což bylo na mnohých místech káráno. Gubernium sice tvrdilo ku své omluvě, že dle jeho přesvědčení týkal prý se v Čechách patent tento pouze Němcův a nikoli Čechů, skutečnost však ukázala, že toleranční hnutí mezi Čechy bylo daleko mohutnější a v pravdě lidové. 29 ledna 1784 nařídil císař výslovně, aby patenty guberniem vyhlašované tiskly se ve dvou sloupcích, německém a českém, ale nařízení to změněno již po čtyřech létech a sice počinem nového nejvyššího purkrabí hraběte Cavriani, který navrhl, aby česky a německy tištěny byly jen patenty, týkající se spolu i poddaných, ostatní, které k poddaným neprohlédaly, aby

---

[1]) Prager Oberpostamtszeitung 1784 čis. 90.

tištěny byly jen německy. Císař svým nařízením na tento návrh přistoupil. [1])

Podobně dařilo se i jiným nařízením císařovým, která týkala se jazyka českého ve službě veřejné. Císař nařídil mimo jiné 13 března 1782 a opakoval toto nařízení již 13 listopadu 1783, aby dvorská a guberniální nařízení doručována byla pastorům skrze patrimoniální úřady česky, [2]) ale zachované archivy evangelických far prokazují, že se nařízení těch nešetřilo. Na vrub nepřátelskému tomuto úřednictvu připisována i nařízení, která již zřejmě proti jazyku českému čelila, jako příkaz z r. 1780, aby do gymnasií přijímáni byli toliko žáci jaz ka německého znalí, aby české dítky za naučením se němčiny posílány byly do rodin německých a aby mistrové nepřijímali učenníků, kteří by vysvědčením nezjistili, že se alespoň po dva roky německy učili.[3]) Na Moravě vydán 4 února 1782 příkaz, aby u každého města i vsi vztýčena byla černá tabulka na sloupu s bílým písmem, v městech pak na počátku a na konci každé ulice aby napsáno bylo černě na zdi a sice německy i „moravsky“, jak se město, obec neb ulice jmenuje, [4]) ale v končinách stranou hlavních silnic položených toho nedbáno.

Toto zjevné nepřátelství, jež byrokratické úřednictvo právům jazyka českého na jevo dávalo, podnítilo spolu s uvolněnou censurou tisku některé odhodlané vlastence k vážným

---

[1]) R. Rieger, Zřízení krajské II, 630.

[2]) Kropatschek, Die österreichische Staatsverfassung II, 536.

[3]) Skene, Slavisch-national. Bewegung, 49.

[4]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen II, čís. 59.

vlasteneckým projevům ve formě apologií. Jsou to po dlouhých létech prvé případy, že hájen jest jazyk český co do významu svého v životě veřejném.

Mohutným, nadšenou formou i věcným obsahem znamenitým, a dotud v Čechách neslýchaným projevem českého vlastenectví jest „Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům, v cvičení se v něm liknavým a nedbalým,“ již v Praze vydal r. 1782 a bibliotékáři c. k. veřejné knihovny dru. Rafaelu Ungarovi připsal Karel Ignát Thám. Mnohem mocnější bylo však působení jeho v kruzích současných, jakož vidí se z úsudků, jež o něm ve veřejnosti byly proneseny. Sám Dobrovský, jakkoli nesouhlasil s praktickým směrem mladých vlastenců, Thámа za mluvčího majících, napsal o něm: „Thámův spis jest obranou jazyka českého a zároveň povzbuzuje vlastence, aby mateřský jazyk pilně vzdělávali.“ Ovšem ihned dává na jevo pochybnosti do zdaru snah Thámových slovy dalšími, pro názory v kruhu Nosticovském charakteristickými: „Zda-li kdy našim předkům, již se nám žde za vzory kladou, se vyrovnáme anebo za nynějších okolností jen s to budeme, abychom se vyrovnali, jest otázka, na kterou odpověděti by tak nesnadno nebylo.“[1]) Spisek Thámův ani za dnů našich ceny nepozbývá, ano důvody, Thámem pronesené, namnoze mají podnes ještě platnost. Počav úvahou, kterak již za dávných a opět za nových dob každý vzdělaný i sebevědomý národ jazyk svůj mateřský pečlivě pěstuje, čehož důkaz podává počet bezčíslný knih převýborných, v těchto

1) Lit. Mag. III, 143.

jazycích sepsaných, vzpomíná někdejší slávy a výbornosti jazyka českého, kterak jevila se velikým počtem spisovatelů tytýž i urozených a neméně velikou hojností spisů výtečných, hořce kárá ty nad těmito jmeny užásající křepké jonáčky naše, „ježto umějíce něco o učenosti a životech cizozemců žvatlati, již se popínají a umělými býti domejšlí, kdežto jim o učenosti a činech krajanů, o příbězích vlasti, kteréž věděti jim příleží, zprosta nic vypravovati nelze." Srovnávaje tyto nedouké krajany a vrstevníky se slavnými, pro slávu vlasti a jazyka mateřského nadšenými předky, zhurta obrací se proti nim a spravedlivý hněv vyznívá z jeho slov: „Rděte se všichni, ježto o žel! v jazyku, od předků vždy zachovaném, rozhojněném a zvelebeném, nepovědomi jsouce, mrzce jim zhrdáte! Rděte se i vy, kteří jste v ostříhání jeho nedbanlivými a lhostejnými se prokázali, a snad nastojte zhouby jeho žádajíce, rozmanitých k vykořenění jeho rad podávali! O jak truchlou probůh za dnů našich jazyk český vzal proměnu! Nevypravitedlná zajisté jest nevážnost a bezsmyslnost jazyka, v němž zplozeni jsme, kteréhož předci chtíce zachovati, válečným před nepřáteli hájili ramenem, lehce sobě vážiti, zavrci a dokona z vlasti své vyhlazovati! O kdyby nyní ožili milí předkové naši, kdyby procitl M. Jan Hus z Husince, Bohuslav Lobkovic z Hasenštejna, Karel Žerotín, Jan Hodějovský, Daniel z Veleslavína, Jan Amos Komenský, Bohuslav Balbín a jiní, ó jakby se mútili, jakby žalostili vidouce, že jazyk jich milostný, od nich vždy velebený, za dnův nynějších od samých vlastenců hanebně zanedbán a potupen jest, přeušlechtilé pak jich spisy a práce onde po různu roz-

metané práchnivějí nastojte a červivějí!“ Po té pak kárá trpce šlechtu, která se nejvíce národu odcizila. „Vás viním ó kletí zemané a šlechtici,“ tak hřímá do duše pokolení nehodnému, „ježto liknavostí a nedbanlivostí jste takměř zvášnivěli. Milost k vlasti vaší, kteráž vždy plápolati má, uhasla nastojte, a hle lásku k vlasti, v srdcích krajanů již již se snad zaněcující, udusila! Vy, kterýmž příleží býti původci a podpůrci dobrého vlasti a slávy jazyka mateřského, tím pak příkladem krajany k podobnému úsilí chvalnému ostnem téměř pobádati, ó žel! kmen jste mijící a hynoucí velebnosti jazyka našeho, Čechům k útulnosti a lhostejnosti podnětu dávajíce a od podnikání prací vlasti platných zúmyslně jich odvozujíce. Skřemenili jste se bídníci, vlast svou potupivše a o zem jí udeřivše. Neboť přilnuli jste k libostem i rozkoši a vilnosti, dráždění v nejmrzčí rozmary, a prostopášnosti se vydavše, tápáte v nich a se pohřižujete. Ouprava, skvostnost, zpupnost a lakota osedlala vás tak, že není lze něčeho vlasti prospěšného obmejšleti, tím méně co předsevzíti a v skutek uvésti... Ó běda vám! o kterýchž, když potomkové někdy uslyší, drkotati budou! O kýž raději jména vaše v potomství na věky zpráchniví, by potomkové pomníce na vás, neobnovili trud a žalost svou.“

Vzpomněv i zlopověstné proti knihám českým horlivosti missionářů, kteří prý ještě před třemi lety po zemi chodíce, „jako vlci hltaví litící a řítící se těkali, každý koutek vysledivše, a kdekolivěk jakousi knihu českou uzřeli, byť dobrá byla neb zlá, kvapně uchvátili, a jedva vnitř nahledše, násilím odcizili, a zhola jí nic nerozumějíce, ó žel! zprznili,

rozsápali, zopálali, zedrali, ano i v oheň vmetali,“ naříká, kterak nedostatkem dobrého čtení jazyk se kazil, anaž v okolních krajinách, v Žitavě, Háli, v Buděšíně, v Trnavě, v Berlíně, v Břehu na jazyk český větší pilnost a snaha než v domově se vynakládá, povzbuzuje Thám vlastence, aby snažnou měli péči o povznesení jazyka českého a snaží se, aby libozvučnost a jiné přednosti jeho srovnáváním s jazyky klassickými i západními dovodil, ku konci pak jmenuje přední z tehdejších vlastenců, kteří o povznesení jazyka i národa českého vším úsilím se snažili.

Maličko později ozval se neméně nadšený hlas na obranu jazyka českého ze sousední Moravy. Povznesl jej známý již kustos universitní knihovny brněnské Jan Alois Hanke spiskem „Empfehlung der böhmischen Sprache und Litteratur. Gewidmet seinem Vaterlande dem Markgrafthum Mähren“ (Vídeň, 1783). Podklad úvah Hankeových nebyl sice správný, neboť spisovatel, horlivým jsa stoupencem zásad osvícenských, schvaloval nadšeně veškera opatření císařova a domníval se, že vedle jiných úmyslů nese se snaha císařova i za obnovou jazyka a literatury české, ale účel jeho jest chvályhodný. Praví v předmluvě, že spokojen bude, způsobí-li úvahami svými, aby alespoň jediný sáhl po české mluvnici a po českém péru. Za vlast svou pokládá Hanke český stát, jejž obývají Čechové, Moravané a Slezáci (Čechen, Morawannen und Slezaken). Nastoupením císařovým počíná prý druhý zlatý věk a blíží se vyplnění nejvroucnějších tužeb vlasteneckých, jazyk český a jeho písemnictví vyprostěny budou z opovržení a zapomenutí, my obdržíme opět české a moravské soudce, představené

a úředníky, nebude nám již teskno po pravých a věrných tlumočnících, jichž potřeba tak často, i u věcech nejspravedlivějších, byla bolestně pociťována a to proti zachovalému bludnému domnění našich sousedů, našich potitických poloubratří, kteří jak drze (keck) tak nevědomě jazyk český jazykem zlodějů zvali a kapsy uzavírali, když české nebo jiné slovanské slovo bylo promluveno. Byltě slavný tento jazyk, jehož význam uznávaly a ještě teď uznávají přemnohé a převeliké hlavy korunované, ještě před některým rokem tak zneuznáván, že uvažováno již i o cestách, kterak jej vyhubiti a na jeho místo obecný státní jazyk, německý totiž, zavésti. Podivné to myšlenky, usuzuje Hanke dále. By byl náš jazyk metlou lidstva jako kobylky — tu by snad bylo lze modlením konec jeho přivoditi anebo jej jako každý škodný hmyz vyhubiti, on však jest posvátným údělem, jímž nás Tvůrce obdařil, abychom jím jej jako v německém a každém jiném jazyce chválili a velebili. Nad to má jazyk tento občanské právo od nepaměti. „Vykonejte nemožné dílo, páni navrhovatelé! — volá Hanke ve vlasteneckém rozhořčení — zahubte bytost, již Tvůrce k životu ustanovil! Zahubte hmyz, který nás otravuje, nás týrá — vyhubte krokodily, kteří lidi rdousí, nebo dravé lvy — dovedete to? Anebo bylo lze nesčíslnými knihami mravokárnými a řečmi ku kajicnosti nabádajícími vyhubiti nejšerednější necnosti, horší krokodilův i zmijí? Jsou již vymýtěny vražda otců, bratrů, dítek — touha po boji, křivopřísežnictví, pletich a úklad, pokrytectví a pověra? Toť jsou mnohem důležitější věci, k nimž sluší přiložiti ruku ničící, ne však k jazyku mateřskému,

letorosti to slovanského kmene, který obývá a vzdělal nejznamenitější část rakouského mocnářství.... a v nás lichotné, vroucí vzbuzuje naděje, že si veliký moudrý Josef osvojí název krále slovanského.“ Předním prostředkem k zahubení jazyka mateřského měly býti školy normální, ale sám ctihodný jejich původce (Felbiger?) psal prý apologii jazyků mateřských, již Hanke v rukopise choval.

Ale není divu, pokračuje spisovatel, podobné-li obmysly kují se proti jazyku našemu, když nejedná se s ním o mnoho lépe v domově. Předně: tolik již prokázáno cti cizím jazykům, že jazyk vlastní, mateřský, upadá ›v zapomenutí a každým jiným hovoří se dovedněji než jazykem mateřským a mluví-li se ještě tu a tam česky, jaký to bídný jargon slyšeti! V jediné větě shledati lze často 3—4 cizí slova. Slyšíme z úst venkovských mladíků: „Par Dieu! to jsou krásny füchsle, to jest galantský schwimmer. Náš herzog nemá krásnější ekvypáže. Čí jest ten vyzaví, co se v něm ta dáma veze? To jest kontesa ze štiftu.“ Mniši a kněží zase proplétají řeč slovy latinskými, ještě hůře pak hyzdí ji páni vrchní, od nichž zkáza i do lidu vniká.“

I obrací se spisovatel nejprvé k lidu, vyzývaje jej, aby pečliv byl správnosti a krásy svého přirozeného jazyka, aby vymýtil z něho cizí slova, která jako bylí škodné v něm se rozhostila, jež k cizímu zboží přirovnává, s domácími výrobky škodně soutěžícímu, a dovozuje, jaký utěšený byl stav jazyka i písemnictví českého od Karla IV až po Matiáše. Do Josefa II skládá pak ve příčině obrody jazyka českého plné naděje a ve svém optimismu již vidí Lobkovice, Hodějovy, Šporky, Žerotíny, Rodovské, Veit-

mily, Valdštejny, Chuděnice a Nostice, kterak opět obrozují se v národním vědomí a v péči o jazyk mateřský, vidí již velebené vlastenecké Maecenaty, ani genialních duchů ve vlasti vyhledávají, kterak je podporují a tak lásku k vědám a krasochuť šíří a z těchto nadějí plyne v něm přesvědčení, že již nebude třeba „kovářů slov.“ „Vy grammatikové od včerejška a předvčerejška, kliďte se se svým grammatikářstvím, se svými konihnostmi, skladělnáři a střeloměřníky, kliďte — bídné, nechutné zboží vaše nikdo již nekoupí!“

Po té přechází k jazyku a literatuře jeho, vytýká, že jest haluzí a nářečím velikého jazyka slovanského, jehož okres šíří se od Dubrovníka k břehům moře ledového, od Šumavy až k pomezí japonskému, a obratným způsobem, kterým spolu podává důkaz veliké sečtělosti i vzdělanosti své, dovozuje potřebnost i užitečnost jeho. Potřebný jest jazyk český vrchnostem, úředníkům a soudcům, vojevůdcům a vojínům, lékařům, nezbytně jest potřebným duchovním, obchodníkům a zvláště naší školní mládeži. Než jazyk český jest i užitečný cestovatelům, jimž otevírá širé kraje slovanské, obchodníku, jemuž ve slovanských zemích odbyt zjednává i usnadňuje, k naučení se cizím jazykům, vlašskému, francouzskému i anglickému, s nimiž mnohou má podobu přízvukem i dialektem, jest užitečný i cizím učencům, jsa klíčem jim ku všem slovanským literaturám, zvláště pak historikům, kteří touží po seznání dějin slovanských.

Než jazyk náš má i přednosti mnohé, jsa po stáří z jazyků vzdělávaných nepochybně druhým v Evropě, neboť byl již ve XIV stol. pěstován a od dob Karla IV byl jazykem

dvorským a ještě Matiáši císaři byl jazykem nejvíce oblíbeným. Byl i jazykem urozenstva a ještě cář Petr Veliký v Praze r. 1699 meškaje, s nejvznešenějšími českými pány slovansky hovořil. Jazyk český jest slovy bohat, libozvučný, ohebný, zvláště k básnění spůsobilý, pročež i cizí spisovatelé nazývají jej jazykem ozdobným a důležitým. Jazyk český jest zvláště také tím důležitý, moha se vedlé latinského honositi, že po dlouhou dobu v něm byla podávána oběť mše svaté spolu s jinými obřady církevními.

Vedle jazyka však potřebí jest znáti i písemnictví. Jak často naskytuje se potřeba veřejným i soukromým úředníkům, aby nahlédli do starých spisův a listin, což znalost příslušné části písemnictví předpokládá. Znalosti písemnictví potřebí jest i k probuzení a osvěžení ducha národního, který ještě zcela nevyhasl, který jen odpočívá, doutná, roveň jsa ohníčku, očekávajícímu rozdmýchání. I theologu znáti jest písemnictví české, které v sobě zahrnuje spisy reformatorův a všelikých církví, s jichž učením má polemisovati. Právník, filosof, oekonom, chemik, přírodozpytec — těm všem třeba znáti písemnictví české, které honosí se spisy v jednotlivých oborech znamenitými. Znalost literatury české přináší i užitek, neboť literatura tato honosí se mnohými přednostmi, mnohými znamenitými pěstiteli, jichž jména a slavné spisy spisovatel uvádí, při tom pak vyvrací námitku, že knihy české bájky v sobě obsahují.

Apologie Thámova a chvalořeč Hankeova jsou zjevy důležitými, neboť jimi vysloveno zdůvodněné přesvědčení, že národ český a jazyk jeho nejsou toliko k obrodě spůsobilými, nýbrž že obroda tato již nastává —

ve zřejmém odporu s pessimistickými názory starších vlastenců, jichž předními repraesentanty byli Pelcl a Dobrovský. Nad to chvalořeč Hankeova důležita jest ještě důrazem, jejž spisovatel klade na vnitřní souvislost zemí koruny české i českého obyvatelstva jeho a na příslušenství národa českého k velikému kmeni slovanskému.

Ohlas obran těchto byl veliký a přispěl nejvíce, že zavládla snaha po samostatném pěstování písemnictví českého. Ježto byly hojné poptávky po starých knihách českých, jichž vytříbená mluva měla býti nad to vzorem současným spisovatelům, hodlal Pelcl vydávati jakousi staročeskou bibliothéku s nadpisem „Staré knihy české“ a již jednal i o předplatné i o pomoc vídeňského vlastence hraběte z Vrbna. Sstoupila se také tehdy v Praze společnost mužů vlasteneckých, kteří hodlali sestaviti veliký českoněmecký slovník prací společnou. Duší společnosti té byl Dobrovský, vedle něhož v ní zasedali strahovský bibliothékář Dlabač, ředitel generálního semináře Hurdálek, Kramerius, Pelcl, Pařízek, Faustin Procházka, František Procházka, měšťan Rulík, professor Strnad, bratří Thámové, Tomsa, professor Vydra a Zima. Každý z nich obral si úkolem doma část látky spracovati, ne tolika slova, nýbrž i úsloví se zřením k různým spůsobům užívání v té neb oné krajině, hotovou pak část měl předložiti v společném zasedání Především měla býti na lístcích přepsána veškera slova z české bible, z akt sněmovních a z klassických prosaiků doby Rudolfovy. Každý člen byl oprávněn do schůzí společných přivésti dobrého svého přítele pražského, který by se o práci slovníkovou zajímal, také byli velice

vítáni kněží a úředníci z venkova, ano i rychtáři, ježto společnost dbáti chtěla i spůsobů živého dotud jazyka. V zasedání společnosti mluvilo se výhradně česky. Ale policie větřila v častých seděních společnosti tajné rejdy politické, pročež dán členům pokyn, aby od další práce ustali. Dobrovský, který mezitím povolán byl do Olomouce, nevida ani dobu ani dosavádní své přípravy dosti k úloze té ani k sepsání veliké české mluvnice hodné, podporoval prozatím vší silou Tomsu, když jal se slovník český v menších rozměrech ale bez přihlížení ku kazimluvům XVII a XVIII století vydávati. Bezprostředně v lid působila ale prvá sbírka českých básní, již za řízením Václava Tháma roku 1785 společnou prací vydati mladší vlastenci.

Těžká rána stihla vlastenecké snahy české, když 31 října 1784 zemřel Jan rytíř Neuberka, povaha maecenatská a posud po zásluze nedoceněná. Úmrtní zprávy o muži tomto, který po 19 leté bolestné nemoci zemřel, maje teprvé 41 let věku svého, podávají obraz zármutku v tehdejší české společnosti ze smrti vůdcovy. Pelcl dává zvěčnělému svědectví, že byl veliký podporovatel věd, zvláště české řeči a literatury.[1]) Nejmenovaný v tehdejších novinách potvrzuje, že Neuberk přes bolestnou nemoc nervů, která jej po léta z větší části k lůžku poutala, stále se obíral literaturou a uměním a shromažďoval drahocennou knihovnu i skvostnou sbírku obrazův i mědirytů, pro kterouž snahu nazývá jej „prvým otcem české literatury a

---

[1]) Josef II MS, str. 82.

výtvarných umění".[1]) Velmi vřele pronesl se o Neuberkovi i Dobrovský, velebě štědrou přízeň zemřelého netoliko k české literatuře nýbrž i ku všem jiným vědám, jeho neúmornou přičinlivost a sběratelskou snahu, která byla příčinou, že shromažďoval české a slovanské knihy ve své knihovně namnoze ve dvojích výtiscích.[2]) A 8 října 1786 v listu k Durychovi želí škody, již úmrtí Neuberkovo věci české způsobilo. „Byl měšťanům podporou — učencům zrcadlo", lká Kramerius ještě po pěti létech.[3])

Hnutí vzbuzené s prospěchem českého jazyka neušlo pilné pozornosti těch, kteří na naprostém zániku jeho budoucí své naděje stavěli, a proto hledali nových cest, kterak by posledními záštitami jeho otřásli. Poněvadž znali vůli císařovu z nařízení jeho u věcech jazyka úředního, jimiž sice němčinu činil jazykem panujícím, ale — z praktických důvodů — neodnímal možnost hledati u úřadů práva jazykem lidu, hleděli odpůrci jazyka českého v ústředních úřadech vídeňských dokonati poněmčení národa českého školou a chrámem. Tím dospíváme k událostem, které charakterisují se nejnebezpečnějšími útoky na sám kořen národa českého. Pohříchu ta část tehdejších vlastenců, která přála směru osvícenskému, nebyla sto, aby pravý dosah nebezpečenství toho ocenila, ano mnozí z nich a zajisté vynikající, jakož svědčí uvedený již výrok Pelclův, tehdy ještě bez nadějí hleděli do budoucnosti.

---

[1]) Prager Oberpostamtszeitung 1784, čís. 88.

[2]) Lit. Mag. III, 179.

[3]) Pražské České Noviny 1789, čís. 29.

Předním nástrojem ku konečnému poněmčení národa českého byla škola normálná, která soustavně naváděla dorost český k mluvení a myšlení německému. Jazyk český byl z ní úplně vyhostěn k nenabytné škodě své i vzdělání obecného. Poněmčující tento směr prováděn tak bezohledně, že i rozhodní stoupenci směru osvícenského kromě kruhů českých jej veřejně odsuzovali. K těm náleží zvláště učený Piarista Jaroslav Schaller, který v protivě ku změněným snahám řádu svého, stavícího se tehdy do prvých řad poněmčovatelů, veřejně pravil: „Bylo by si toliko přáti, aby zvláště v českých místech obyčejné úlohy školní, jakož dříve zvykem bylo, ku většímu prospěchu české mládeže, netoliko pouze německy, nýbrž i česky byly ukládány, čímž by jinochové bez velikých obtíží oběma jazykům se přiučovali“.[1])

Gymnasia byla již sice zněmčena za posledních dob Tereziánských, ale teprvé za vlády Josefovy stala se semeništi germanisace. Nařízením ze dne 4 října 1781 uložil císař ředitelům gymnasií pilný dozor, aby přijímáni byli žáci z němčiny zkoušení,[2]) o tři roky později pak, 22 července 1784, zostřeno ustanovení tato příkazem, aby po uplynutí přechodného třiletí, tudíž od roku 1787, žádný nebyl do gymnasia přijat bez vysvědčení ze školy normální.[3]) Odtud i venkovští rodiče chtěli-li, aby synkové jejich nabyli vyššího vzdělání, nuceni byli od mládí je posílati do německých škol normálních.

---

[1]) Beschreibung von Prag III, 324.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen I, čís. 323.

[3]) Tamže IV, čís. 436.

Všechna další opatření vládní týmž nesla se směrem. 5 února 1787 ohlášen dvorní dekret, kterým každému, kdož dosící chtěl veřejného stipendia, ustanovena podmínkou úplná znalost jazyka německého; rodinná stipendia zatím ještě vyňata.[1]) 23 září 1788 nařizuje císař, aby i v českých osadách, kde vůbec lze, ustanovováni byli učitelé jazyka německého znalí.[2]) A ovoce záhy uzrávalo. Časopisy tehdejší oplývají dopisy z měst normálními školami obdařených, v nichž velebí se úspěchy českých dítek v cizím jim jazyku, zvláště o výročních zkouškách prokazované. V té příčině vyniká již dopis, psaný z Prahy 5 srpna 1781 do Brünner Zeitung. Dopisovatel v něm radostně podává zprávu, jak se „naše česká mládež oddává nyní s největší pílí jazyku německému“, a dokládá, že i učitelé její jsou v poněmčování neúnavni, zvláště Piaristé na Novém městě Pražském, neboť prý, jakkoliv z polovice hoši byli Čechové, přece prý v odpovědech prokazovali hbitost takovou jako Němci.

A jaké byly důsledky těchto nařízení, dokládá poctivý Švenda. Řečený již příkaz z r. 1784 byl dle něho velikým zkrácením jazyka českého. V normálních školách všude, hořekuje, i na vesnicích němčině se vyučovalo, jakož i učitele na větším díle pouhé Němce usazovali, pročež mládež vlastenská, jež od matek svých toliko česky mluviti se naučila, jako prý papouškové němčinu ve školách lapajíc, co říkala, nevěděla. Ano ani

[1]) … mlung von Verordnungen und … II, čís. 61.
[2]) … mže, VIII, čís. 542.

katechismu, základu náboženství, nechápala, německy jemu se přiučujíc. [1])

Než ani poslední útočiště, které ještě jazyku českému zbývalo, nemělo mu býti ponecháno, neboť vládní nařízení vážíce odvahu z chabosti českého lidu zvláště ve městech, počala zněmčovati již i bohoslužbu. Již při rušení klášterů bylo pozorovati, že kláštery ryze německé, jako Teplá, Vyšší Brod, Osek, Broumov, Králíky atd. byly ušetřeny, naproti tomu nejslavnější české kláštery, mezi nimi zejména ty, které na pomezí jazykovém českými zůstávaly, jako Doksany, Zlatá Koruna, Borovany, Chotěšov, Pivoň, Plasy zkaženy. Skutečně všude na těchto místech germanisace pokračovala.

V Praze německá bohoslužba podporována velice. Ve starém farním chrámu sv. Václava na Malé Straně zaveden s počátku r. 1783 německý zpěv při velké mši místo figurální hudby. [2]) Také hlavní farní chrám v Týně r. 1784 obdržel německou bohoslužbu. Několik přednějších měšťanů z farnosti jeho, jen prý němčiny znalých, podalo žádost v té příčině, načež adventem počínajíc ustanovena ve stoličním někdy Rokycanově chrámu německá bohoslužba místo české, tato pak konána nadále toliko v době ranní. [3]) Řád tento zanikl sám sebou r. 1816, důkaz to, že nezakládal se potřebou, nýbrž tendencí. [4]) Podobně stalo se při hlavním farním chrámě malostranském sv. Mikuláše. Jakkoli

---

1) Děje Hradce Králové VI, 34.
2) Wiener Zeitung 1783, čís. 12.
3) Prager Oberpostamtszeitung 1783, s. 93.
4) Ekert, Posvátná místa král. hl. města Prahy 308.

zrušený dříve farní chrám sv. Václava byl jediný chrám malostranský s bohoslužbou českou, ustanovena u sv. Mikuláše bohoslužba německá, vedle níž ponechána toliko ranní kázání česká. [1] Ve farním chrámu Matky Boží Vítězné na Malé Straně zavedena střídavá kázání německá a česká s českou odpolední bohoslužbou. [2] Podobně dálo se, když fara od sv. Martina ve zdi přenesena ku chrámu Nejsv. Trojice. Jakkoli u sv. Martina bývala vždy pouze česká bohoslužba, nařídil císař, aby u Nejsv. Trojice byla hlavní kázání německá a ranní toliko česká. [3] O snahách, aby i ve velechrámu sv. Víta bohoslužba byla poněmčena, položeno již výše.

Také kromě Prahy bohoslužba německá, kde bylo jen poněkud lze, na místě původní české zaváděna. V Olomouci, kde zrušeny památné sacellum Bohemorum na hřbitově svatomořickém a v kapli sv. Alexia při chrámu svatomichalském odstraněna odvěká česká bohoslužba, stalo se tolikéž ve farních a klášterních chrámích, kde střídaly se dotud české obřady s německými, a zavedena v nově ustanovených třech farních chrámích výhradně německá bohoslužba. Česká kázání a požehnání střídavě s německými ponechána jen v neděli u Dominikánův a u Matky Boží Sněžné. [4])

Osvícenské kněžstvo jdoucí ve vleku Kindermannovu a Zippeovu, těmto snahám napomáhalo. Naproti tomu odpůrci směru osvícenského, zvláště někteří řádové, horlili pro bohoslužbu v jazyku lidu přístupném.

---

[1]) Ekert, Posvátná místa král. hl. města Prahy I, 180.
[2]) Tamže, I, 251.
[3]) Tamže, II, 79.
[4]) Kramář, Olomouc, 79.

Proti Piaristům, kteří s čestnými vyjímkami přidali se nepokrytě ku germanisačnímu proudu tehdejšímu, chváleni byli současníky zvláště Benediktini. Jeník z Bratřic[1]) dotvrzuje o nich, že v Praze působili blahodějně, přisluhovali jen česky a tvrdili veřejně, že sv. Pavel kázal v Athénách řecky a v Římě latinsky. Dlužno uvážiti, že ctihodný řád tento pozbyl zrušením největší části slavných duchovenství svých. Také Dominikáni přáli české bohoslužbě a když r. 1785 zvolili si za provinciála kněze Jakuba Šantela, vítali v něm vlastenci „Čecha učeného a znamenitého.“ [2])

Dvojím toliko spůsobem bylo lze vlastencům tehdejším povzbuzovati lid český v národním vědomí, aniž by ve spůsobě obojím musili se obávati nepřízně kruhů germanisujících: novinami a divadlem českým.

Do té doby vydávány byly v zemích koruny české dva časopisy, které přinášely zprávy o událostech veřejných ve Státech Dědičných i v cizině, Oberpostamtszeitung v Praze a Brünner Zeitung v Brně, ony dvakráte, tyto jednou v témdni. Brünner Zeitung byla pečlivě redigována a přinášela původní dopisy i z měst českých, pražská Oberpostamtszeitung, již od r. 1780 řídil kněz Zitte, více si hleděla zpráv vzdálených, jako příhod z války severoamerické, než událostí domácích. Oba tyto časopisy byly psány jazykem německým a ježto byly vydávány na základě privilegií dřívějších, neměly soutěže. Uvolněním censury dán počátek i samostatnému časopisectví českému. Samostatné české

---

1) Bohemica II (1836), 581.
2) Rulík, Hist. kal. I, 57.

noviny celoroční vydávány sice v Praze již od r. 1672 — ovšem s přestávkami, jako r. 1700 až 1718, — nadepsány jsouce Pražské poštovské noviny, ale r. 1776 vydavatelé dědicové Rosenmüllerovští od dalšího vydávání upustili. Josefinský směr poměry tisku uvolňující přiměl však dědice Rosenmüllerovské, že odhodlali se k dalšímu novin těchto vydávání.[1]) 5 ledna 1782 vydáno nákladem dědiců Rosenmüllerových v Praze prvé číslo českého týdenníku, České Poštovské Noviny nadepsaného. Řídil je staroch Frant. Kozury, Čech poctivý, jenž ohlásil se vřelým vlasteneckým úvodem, do dosti hrubých veršů složeným (VIII, 27).

Byl to počátek skromný, ale působivý. Na čtyřech lístcích nevelikého čtverce vydáváno bylo číslo týdenní, které přinášelo zprávy z domova i ze světa, mnohdy ovšem i podivné a jazykem pokaženým libujíc si v Rosových a Pohlových choutkách puristických. Ku konci r. 1785 přestaly České Poštovské Noviny vycházeti. Přijalť je od dosavádních nakladatelů Jan rytíř z Schönfeldu, vyžádal si na ně zvláštní privilegium, nazval je Schönfeldské císařské královské Pražské Noviny a dodělal se úspěchu, ježto v osobě V. M. Krameria dostalo se obnoveným českým novinám ředitele povolaného.

V. M. Kramerius, rodilý 9 února 1759 v král. městě Klatovech v nárožním domě „u černé růže“ vedle nynější „Měšťanské Besedy“, meškal od r. 1776 v Praze na studiích universitních, kdež dílem získal si lásku předních tehdy professorů dílem seznámil se s vla-

---

[1]) Dlabač, Nachricht von den in böhm. Sprache verfassten und herausgegebenen Zeitungen, 27.

steneckými kruhy, které se soustřeďovaly v paláci Nosticovském. Dobrovským uveden byl Kramerius do domu rytíře z Neuberka, jemuž vypomáhal ve správě knihovny, v přepisování rukopisův a ve vydávání starších tisků českých. Takto byl chudý jináče student prost péče o svou výživu a nabyl hojné příležitosti vzdělati se v literatuře i v jazyce českém. Záhy byl Kramerius duší úzké společnosti mladých vlasteneckých nadšenců, V. Tháma, V. Stacha, Jana Katky, Ondřeje Haffnera, V. Melezínka, J. B. Dlabače i j., kteří práhli touhou po samostatném písemnictví českém a oddati se chtěli jeho pěstování. Když smrtí rytíře z Neuberka Kramerius ztratil dosavádní zaměstnání své, obrátil k němu jako k literátu již populárními spisky známému pozornost knihtiskař rytíř ze Schönfeldu a svěřil mu řízení českých svých novin, z kterých učinil Kramerius záhy středisko všech snah vlasteneckých. Radost z toho mezi tehdejšími vlastenci byla veliká a smělé naděje do budoucnosti kladeny. [1]) Noviny české rychle se šířily po Čechách, po Moravě i na Slovensku, expedice Schönfeldská stala se spolu i prvým českým nakladatelstvím, vydávajíc vedlé novin všeliké populární spisky z péra Krameriova, hojně čtěné a způsobilé, aby jimi láska k českému čtení byla probuzena. Již r. 1785 vydal V. Thám svazeček „Nových básní v řeči vázané,“ jimž zahájena

[1]) Jeník z Bratřic zaznamenal o této události nadšená slova: „Dne 1 ledna k největšímu potěšení všech pravých Čechův jakožto podařilých synkův své milé vlasti — vyšly jsou ponejprv Noviny Pražské v vlastenském jazyku českém v tisk uvedené. Vydavatel oných bylť jest velmi znamenitý Čech učený náš vlastenec pan Grameryus“ (Bohemica I [1838], 511).

novočeská tvorba básnická, Kramerius pak vedle jiných spisků jal se r. 1787 vydávati „Nový kalendář tolerancí“ k poučování a vlasteneckému probuzování lidu českého.[1]) I noviny i kalendář byly již psány jazykem povznešenějším, ač bylo Krameriovi dbáti potřebné neučenému čtenáři srozumitelnosti; zvolna také vymizely purismy Rosovy a Pohlovy ze spisů jeho. Kramerius má největší zásluhu, že Dobrovského snaha za povznesením jazyka českého zlidověla.

Českým novinám přibývalo den co den půdy i obliby, čímž vzbuzována důvěra i u učenců dotud do obrody národa českého čáky nemajících. Sám Pelcl počal již věřiti v možnost národního vzkřísení. Přiznával se sice ještě nedávno před tím v listu ku prof. Zlobickému do Vídně zaslaném, že jest Čechem rodilým, ale že jest mu česky psáti nesnadno, ale r. 1788 píše radostně Dobrovskému: „Po obědě přišel baron Kressl ke mně a mluvil se mnou česky, což mně úplně cizí připadalo.“ Rovněž Dobrovský, jehož do Olomouce r. 1787 odcházejícího vyprovázel Kramerius jako „našeho nejlaskavějšího vlastence a české literatury zvelebilele,“ [2]) jal se pohlížeti s větší důvěrou ku vlasteneckým snahám mladých přátel svých, jimž ve všech příčinách byl mocnou podporou.

Značné úspěchy novin českých vzbudily pozornost vídeňských kruhův, obávajících se, aby probouzením se české národnosti újmy neutrpěly snahy poněmčovací. Když zvěděla r. 1789 vídeňská vláda, že české noviny

---

[1]) Rybička, Život a působení V. A. Krameriusa, 10 sld.
[2]) Pražské České Noviny 1787, čís. 31.

v Praze docházejí hojného odbytu, také v lidu venkovském, že pak i obsahem svým jsou nebezpečny, ježto v obšírnosti veliké podávaly zprávy o tehdejších bouřlivých běžích francouzských, nařízeno 21 srpna 1789 gubernii českému, aby veškera čísla českých novin byla do Vídně zaslána a aby byla podána zpráva spolehlivá, jaký jest odbyt jejich. Jak v Praze, tak i na venkově skrze krajské úřady, sice v útají, měl býti konán bedlivý pozor na noviny ty a občasné o nich zprávy vyžadovány.[1])

Když poznával Kramerius, že rytíř Schönfeld z novin veliký zisk má, jej však po zásluze neodměňuje, vzdal se koncem května 1789 redakce novin Schönfeldských, již odtud přijal V. Thám, a již 6. června t. r. ohlašoval, že bude odtud sám noviny české vydávati, k nimž již 18 června obdržel guberniální povolení. A tak vyšly 1 července r. 1789 poprvé „Pražské poštovské noviny na r. 1789, vydané prací a nákladem V. M. Krameriusa“ jakožto prvý samostatný list český, jehož vedení i vydavatelství bylo v rukou uvědomělého vlasteneckého spisovatele. Noviny tyto byly obsahem bohatší dřevních a měly ráz určitě vlastenecký, přinášejíce již i úmrtní zprávy o zemřelých vlastencích. Vedle nich sice vycházely dále noviny Schönfeldské, ale s újmou nemalou, pročež Schönfeld snažil se na vyšších místech vymoci zákaz novin Krameriových. Snaha tato potkala se s formalním toliko úspěchem po smrti císařově. Došlot 3 ledna 1791 dvorským dekretem Krameria nařízení, aby nadpis novin svých změnil, ježto dle dané výsady přísluší toliko Schön-

---

1) B. Rieger, Osvěta 1887. 507.

feldským novinám nadpis „c. k. poštovských novin“. Od té doby zvány byly Krameriovy noviny „Krameriusovy c. kr. vlastenské noviny.“ [1])

K úloze redaktora českých novin byl Kramerius tou dobou nejspůsobilejší. Jsa takořka středem všeho českého spisovatelstva a maje přátelské styky se slavnými českými učenci, požíval potřebné vážnosti, nad to pak dovedl zachovávati nestrannost ku katolíkům i evangelíkům, takže získal svým novinám přízeň obou stran. V polemice Václava Rokosa s Václavem Stachem o kněžství evangelických duchovních, která byla s to, aby náboženské hádky v Čechách rozproudila, zachovával Kramerius stanovisko nestranného zpravodaje. U knihy Rokosovy nedotýkal se obsahu, ale napsal, že „pan Rokos mezi těmi kněžími, kteříž jaké knížky v jazyku českém na světlo vydávají, zasluhuje přede všemi té pochvaly, že nejvlastněji a nejozdobněji své knížky po česku sepsal.“ Přestává tudíž na úsudku o jazykové její stránce a ukazuje ve příčině věcné na soud odborníků v novinách německých i českých. [2]) Také pseudonymní odpověď Stachovu ohlásil, poznámky své ale k tomu nepřičiniv.

Také uherské větvi českého národa dostalo se za Josefa II samostatného, česky psaného listu politického, jehož účinky v národní probuzení Slováků byly trvalé. 29 března 1783 ohlašováno veřejně, že 1 červencem budou vydávány „Prešpurské noviny s milostivým císařsko-královským povolením.“ Byl to list

---

[1]) Rybička, Život a působení Václava Matěje Krameriusa, 14.

[2]) Pražské České Noviny 1786, čís. 3.

na tehdejší doby ve velikých rozměrech založený, neboť vydáván byl v témdni dvakráte po půl archu v osmerce. Expedice a sklad byly v Prešpurce blíže divadla u brány rybářské, vydavatelem byl městský úředník Daniel Talai, spolu vydavatel prešpurských novin maďarských, redaktorem učitel a varhaník slovenské evangelické církve Štěpán Leška, když pak tento přijal místo pastora v ,echách, zaujal r. 1785 úkol jeho Jan Vyskydenský. Pohříchu noviny ty zanikly koncem r. 1785.

Chtějíce národ český k novému probuditi životu, měli vlastencové čeští především zření ku Praze. Dějiny poučovaly je o významu Prahy v žití národním a proto snažili se, aby i pražský lid cizím zvykům bezděky propadající národně probudili. Vedle novin mělo k tomu napomáhati hlavně divadlo.

Také české divadlo vyvinulo se z nepatrných počátků v dobách Tereziánských a sice na Moravě. Prvým pěstitelem české divadelní Musy jest učitel Schreyer, který okolo r. 1760 sepsal v nářečí hanáckém několik operet a složil i hudbu k nim. Byly to skromné pokusy, ale zjednaly si půdu. Schreyerovy operety provozovány v některých klášteřích, ano jedna i v paláci státního kancléře knížete z Kounic. Pohříchu zajímavé tyto pokusy zcela zapadly. V Praze pokusil se poprvé uvésti jazyk český na jeviště ředitel tehdejšího německého divadla v Kotcích Jan Brunian, počátek učiniv r. 1771 překladem německé veselohry Kruegerovy „Herzog Michel,“ jejž s nadpisem „Kníže Honzík“ pořídil známý novoměstský vlastenec Zeberer. Ale prvý tento pokus potkal se s nezdarem, jejž zavinili jednak němečtí herci, češtinu děsně

lámajíce, jednak i zněmčilé a všemu českému nepříznivé obecenstvo. Později učinil Brunian nový pokus. Tehdy dávána jednoaktová zpěvohra „Ponocný“ anebo „Česká Ančička“ s hudbou Tučkovou. Zdar byl tehdy plný a hra byla několikráte opakována. Odtud ale české hry odpočívaly, až teprvé když hrabě Nostic zbudovav nové divadlo, řízení jeho svěřil Čechu Bullovi, objevila se opět na jevišti hra česká. 20 ledna 1785 dávána totiž v „Národním“ divadle Nosticově německými herci společnosti Bondinské trojaktová veselohra Bohumila Stephani „Odběhlec z lásky synovské,“ již na český jazyk vyložil bratr ředitelův Karel Bulla. Pro tehdejší vlastenecké kruhy české byla to událost váhy nemalé. Sám vážný Pelcl poznamenává, že návštěva byla veliká a sál přeplněn. [1]) Jásot vlastenců byl oprávněn, nebo česká hra tak se zalíbila, že po pěti dnech musil býti „Odběhlec“ — Pelcl ve svých Josefinských pamětech správně klade „Zběh“ — opakován. K této příležitosti složili V(áclav) Š(tach) a Karel J. Thám slavnostní báseň „Svátek českého jazyka“ nadepsanou, přihlížejíce v ní k okolnosti zajisté významné, že nikdy před tím nebyly na veřejném divadle pražském řádné hry v jazyku českém provozovány. V básni své velebí oba vlastenci zvláště tehdejšího ředitele divadla Bullu. Z dalších her zvláště zalíbil se obecenstvu Waidmanův „Žebravý študent,“ V. Thámem přeložený, takový pak ruch českými hrami byl spůsoben, že bývalo divadlo plné, kdykoli hrálo se česky, ano i z nedalekých měst a vsí lidé schválně

---

[1]) Josef II, MS, str. 83.

do divadla českého přijížděli. [1]) Ale nepřízeň ku snahám českým byla tehdy na vyšších místech již tak patrna, že ku stálým českým hrám v divadle Nosticově nedošlo; toliko ještě čtyři hry české v něm sehrány. „Žebravý student“ poprvé dáván 17 dubna, 16 května téhož spisovatele „Štěpán Fadinger“ aneb „Selská vojna,“ v červenci Englův „Vděčný syn,“ V. Thámem přeložený, a 10 ledna 1786 prvé české původní drama, pětiaktová hra „Břetislav a Jitka“ aneb „Únos z kláštera“, která 26 ledna za velikého účastenství obecenstva opakována.

Zavřením Nosticova divadla nebyly však české hry odstraněny; bylyť prvé pokusy jasným důkazem, že má české divadlo půdu. Proto ohlíželi se čeští vlastenci po jevišti jiném. Po nějakou dobu hráno bylo v hraběcím Thunovském paláci na Pětikostelském náměstí, tu kdež nyní jest sněmovna, a mezi tím konány přípravy ku zbudování samostatného divadla českého. [2])

Úlohy té na tehdejší doby a poměry ne snadné podjala se společnost vlastenců, která vyslala z prostředka svého deputaci k císaři se snažnou žádostí, aby bylo povolení dáno ku stavbě dřevěného českého divadla. Divadlo toto zbudováno ze dřeva uprostřed tehdejšího Koňského trhu a nyní Václavského náměstí i zváno odtud „Boudou“ a dle českých her i „vlastenským“ divadlem. Bylo na tehdejší doby vkusně zbudováno a vedle mnohých loží byla v něm i ozdobná lože císařská. Podnikateli byli vlastenci František

---

[1]) Hýbl, Historie českého divadla (úvodem k smutné hře Abelino), str. IX.

[2]) Czesaný, Památník českých divadel, 11 sld.

Seve a Antonín Zappe, kteří vstoupili i mezi herce. Hry v něm zahájeny za vlasteneckého nadšení v Čechách dotud neznámého dne 8 července 1786. Rulík, který zahájení her v Boudě klade omylem ku 12 červnu, zapsal o této významné události, že „ku potěšení národa českého začala se hra v českém jazyku v divadle aneb v herně na Koňském trhu v Praze s nejvyšším povolením hráti.“ [1]) Odtud pořádány české hry pravidelně zvláštní společností herců, v níž byli ředitelem Tandler a oblíbenými členy Antong, Körner, Zappe a Seve. Když v září téhož roku císař Josef meškal v Praze, navštívil 19 t. m. i české divadlo v Boudě, ani právě hrají Schikanedrovu veselohru „Loutníci“ nebo „Veselá bída“, V. Thámem na česko vyloženou. Císař pobyl v divadle až do konce, vzdal hercům uznání a podělil je 25 dukáty. Tehdy přítomnost císařova spůsobila, že česká šlechta v hojném počtu divadlo navštívila, odtud pak do divadla českého choditi počala. Císař sám častěji divadlo v Boudě navštěvoval, nikdy ale neohlašoval příchod svůj předem. Jednou zavítal do Boudy, ana již dávána opera a oblíbený herec Svoboda hotoví se k své úloze. Pojednou v obecenstvu vzniklo pohnutí a vše obrací se k císařské loži, v níž se neočekávaně panovník objevil. Císař kynul obecenstvu, toto ihned utichlo a operní pěvec místo úlohy své vykřikl hlasem nadšeným: „I vítám Tě, Josífku, králi náš nejlaskavější, nejmilostivější!“ Císař nebyl s to, aby smích zadržel, obecenstvo pak smálo se a jásalo sebou, „bravo“ Svobodovi provolávajíc. [2]) Úspěchy Boudy vzbudily však

1) Hist. kal. I, 66.
2) Jeník z Bratřic Bohemica I, 76—78.

obavu správy divadla Nosticova, pročež naléháno na nejvyššího purkrabí, aby povolení ku hrám v Boudě bylo zrušeno, ale císař privilej pro Boudu potvrdil s výslovným podotknutím, že platí, dokud se v ní česky bude hráti.

Odtud byla Bouda střediskem vlasteneckých snah. Hry české v tomto na rychlo pořízeném divadle shromažďovaly české obecenstvo v počtu rostoucím, s nímž přibývalo i nadšení. Skutky vlády proti stavům namířené byly příčinou, že šlechta opposici obmýšlejíc, počala okázale všímati si vlasteneckých snah českých a zvláště věnovala pozornost českým hrám v Boudě, kdež scházely se i lid i kruhy vznešené. Překlady střídaly se se hrami původními. O novém roce 1787 složil nadšený pěvec z lidu, starší tovaryš řemesla pernikářského Václav Melezínek, příležitostný chvalozpěv na české herce, v němž velebí se zásluha jejich o povznesení jazyka českého. Počíná pak chvalozpěv Melezínkův slovy těmito na tehdejší dobu významnými:

Veselme se vlastencové,
zpívejme zas chvály nové:
neb kdož neví, že řeč česká
zavržena byla všecka,
zvláště skrze bratří Thámy
přichází teď k zvelebení
a jako z mrtvých vzkříšení.“ [1])

3 ledna 1787 pořádali herci Antong, Körner, Zappe a Seve hru „Cizí“ s prospěchem chudých a vytěžili čistého zisku 69 zl. počátku června t. r. přivedena na jeviště

[1]) Pražské České Noviny 1787 čís. 1.

Tandlerova „Libuše, první kněžna a rekyně v Čechách,“ při jejímž představení rozjařené obecenstvo obsypávalo potleskem herce, zvláště pak paní Antongovu, která hrála úlohu titulní. V září dáván s týmž úspěchem Tandlerův „Jan Žižka z Trocnova“, na zimu pak, když obecnou soustrast vzbudil hrozný požár v Lipé, dávána česká hra „Oheň“ s takovým výsledkem, že zbylo z ní pohořelým 312 zl. 9 kr. čistého výtěžku. [1])

Nepopíratelný byl účinek prvého stálého divadla českého. Obecenstvo pražské bylo jakoby náhlým úderem na zvon z dosavádní národní netečnosti své probuzeno a účastenství jeho v českých hrách bylo tak veliké, že již r. 1788 pražský měšťan Jiřík, vlasteneckou horlivostí vynikající, shromáždil novou společnost vlastenecky smýšlejících přátel a jal se pořádati české hry na divadle v tak zvaném Růžodole nebo zněmčeně Rosenthále za Poříčskou branou, tu kdež nynější Karlín. S hrami se počíti mělo 10 dubna 1788, dovolí-li pohoda, ježto to bylo divadlo letní. [2])

Než okolnosti tyto neušly pozornosti kruhů, jichž výpočty byly mařeny živelným probouzením se ducha českého. Nad Boudou počaly se stahovati mraky, a bylo využito proti ní i choutek po úpravě ovšem tehdy zanedbaného nejkrásnějšího náměstí pražského. Nejprvé „pro náhodu jakous“ bylo z jara r. 1789 divadlo v Boudě zavřeno na nějaký čas. Herec Seydl, bývalý člen společnosti Tandlerovy, přijal sice správu Boudy a zavazoval se, že „pro rozšíření a zvelebení našeho mateřského jazyka . . . . na větším díle

---

1) Pražské České Noviny, čís. 2, 23, 35, 45.
2) Tamže, 1788, čís. 15.

české, samé pěknější komedie, dávati bude“ a také 13 dubna 1789 znovu české hry zahájil, ale záhy byl i těmto hrám učiněn konec, ježto gubernium „skrze větší prostrannost a okrášlení města“ nařídilo, aby Bouda byla stržena, což se také stalo.

Odtud české hry odkázány na nepohodlné místnosti soukromé, přece ale nezanikly. 28 června 1799 zahájeny opět hry v Růžodole vedením herců Majera a Bognera i dávána V. Tháma veselohra „Don Žuan neb Kamenný most.“[1]) Podnikatelé Boudy Seve a Zappe najali pak pro své „vlastenské“ divadlo velikou síň ve zrušeném klášteře Hibernů, kdež knihovna bývala, a upravili ji za stálé divadlo, na tehdejší dobu krásně vystavěné a vším pohodlím opatřené. 12 prosince 1789 počaly v něm české hry slavnostní předehrou V. Tháma „Šťastný den,“ ve které sám skladatel poprvé na jeviště vystoupil v osobě strážného genia města Prahy.[2])

Úspěchy tyto podivuhodné měly mocnou vzpružinu v tehdejších poměrech politických. Novoty císaře Josefa II, čelící k výlučnému uplatnění německého jazyka ve všech odvětvích veřejného života, vzbudily přirozeným způsobem protitlak, při čemž ovšem bylo důležito, jakou sílu v odporu tento protitlak osvědčí. Vlasteneckému hnutí českému prospívalo velice, že s počátku pokládáno za beznadějné a tudíž neškodné, také však s prospěchem byly jemu napjaté poměry, vzniklé mezi císařem a šlechtou českou. Tato vidouc, že směr vládní obrací se proti ní, hledala opory v probouzejících se snahách vlasteneckých. Sice již od počátku

---

[1]) Pražské České Noviny 1789, čís. 27.
[2]) Tamže 1789, čís. 51.

vědeckého hnutí vlastivědného stáli vynikající vzdělaní členové české šlechty věrně po boku českých učencův a poskytovali snahám jejich mocné podpory, nyní však šlechtici čeští počali okázale si všímati snah za probouzením českého národa i jazyka se nesoucích. „Nacionalism“ tento byl přímo vzbuzen opposicí proti císařovým nařízením i vládnímu směru. Čeští páni počali libovati si v českém čtení i hovoru, navštěvovali české hry v divadle, ano, jakož svědčí hrabě Kašpar Šternberk,[1]) hovořili, když císař v Praze meškal, okázale na hlas a sice bez předchozí úmluvy v předsíních jeho česky. „Aristokraté,“ praví Flajšhans, „dosud na sněm každoročně se shromažďující a představující historický český národ, čerpali z myšlenek (osvícenských) podnět k práci a úsilí za navrácení starých práv stavovských, vládou ústřední osekaných a zadržovaných. Čím dál, tím směleji si vedli Černínové, Lobkovicové, Kinští... v starobylé síni stavovské, čím dál, tím ostřeji zněla slova odporu a se zalíbením čítali stavové v historii svých předchůdců; pánové z Rožmberka, Švamberka, Pernštejna, Poděbrad . . . byli jim vzorem a příkladem.“ [2]) Tak mohutný byl obrat tento, že obnova jazykových poměrů, jakož byla zákonem platna před poněmčujícími příkazy tereziánsko-josefinskými, byla přijata do požadavků stavovských a uvedena na čelném místě, když po smrti císařově Josefa II jednalo se o smíření protiv, politikou jeho vyvolaných.

Opposice české šlechty byla zvláště

---

[1]) Palacký, Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben, 38.

[2]) Písemnictví české slovem i obrazem, 483.

podnícena způsobem, kterak rozhodl císař o správě a užívání velikolepého nadání hraběte Straky. Závětem ze dne 18 února 1710 odkázal Jan Petr hrabě Straka, pán z Nedabylic a Libčan, veškeré jmění své k založení rodinného svěřenství a ustanovil, by potomci jeho po meči vymřeli, užitek z panství a jmění svého po pět let příbuzným po přeslici, potom však měl všechen statek jeho věnován býti na zřízení akadémie pro členy panského a rytířského stavu českého. Ku statku tomu příslušely panství Okrouhlice v kraji čáslavském, statky Libčany, Janovice a Hořejší Teplice v kraji králové-hradeckém, dům na Malé straně v Praze pod právem rytířů Maltských, zahrada na Novém městě v Praze, peníze a svršky všeliké, celkem v ceně téměř 400.000 zl. Úmysl svůj ve příčině akadémie doložil šlechetný muž v 18 článku závětu, kdež praví: „Po pěti létech ale, aby takové fideicommissum ad Academiam pro cvičení mládeže chudé stavu vyššího národa českého na všeliké cvičení a exercitia připadlo, a mohou se v tom čase, těch vysazených pět let (t. j. pro užívání skrze příbuzné po přeslici), dostatečné praeparatoria, učiniti.“ „Veškero řízení akadémie, stavbu a úpravu budovy, povolání učitelův a mistrů, a též potom přijetí do té Academiae chudých z stavu panského a rytířského samého chudého národu českého,“ oddal hrabě Straka místodržícím království českého, tedy stavovským úředníkům, připojil pak, „kdyby Academia v skutek přišla, že ty počty, tolikéž každoročně, páni stavové .... přehlídnouti mají.“ [1])

---

[1]) Závět tento uveřejnil Josef Trakal ve Výr. rávě akademie hr. Straky za škol. rok. 1899—1900, r. 2—33.

R. 1771 zemřel poslední mužský potomek rodu Václav Adam Jiří svobodný pán Straka z Nedabylic a r. 1776 připadlo dle závětu hraběte Jana Petra veškero vytčené již jmění akadémii; ale akadémie sama nebyla ihned zařízena, nýbrž užitek z jmění plynoucí rozdílen k návrhu výboru zemského chudým ucházečům z českého stavu panského a rytířského, aby mohli podjímati se studií na vyšších školách. Jakmile však Josef II zrušil výbor zemský, odňal stavům právo spravovati jmění Strakovské, požitky pak z něho plynoucí udíleny bez ohledu na ustanovení závětu i šlechtickým ucházečům bez českého inkolátu, zejména synům nobilitovaných úředníkův a důstojníků.

Podobným opatřením bylo i nařízení císařské ve příčině dědictví svatováclavského, založeného r. 1669, aby z něho vydávány byly knihy české. Správa jmění jeho, jež dostoupilo v XVIII stol. výše 18.000 zl., po zrušení řádu jesuitského oddána zeměpanským úřadům a r. 1785 nařídil císař, aby větší část úroků z něho plynoucích připadala normálnímu knihoskladu, za zbytek pak aby konsistoř pražská kupovala knihy, které by při visitacích byly rozdávány. Původní úmysl zakladatelův i dárců tím ovšem porušen.

Politické poměry tudíž spůsobily, že i šlechta přidávala se ku snahám obrodným, než dohad, z německé strany pronášený, že hnutí toto bylo uměle vzbuzeno a z politických ohledů do lidu vneseno, sluší jako zcela bezdůvodný odmítnouti. [1]) Obrodné hnutí če-

---

[1]) Pronesl a hájil dohad ten zvláště německo-moravský politik Alfred von Skene svým spisem

ské mělo od počátku ráz ryze lidový. Někteří mladí nadšenci počali je šířiti a ihned v lidu snahy jejich docházely ohlasu.

Germanisační úsilí Josefinské doby nedodělalo se tudíž úkolu svého. Poněmčeny sice školy a do úřadův uvedena proti právu němčina měrou nepoměrně velikou, ale z bohoslužby nebylo lze češtinu vytlačiti. Proti všemu očekávání ukázaly se býti nižší vrstvy národa v lásce k mateřskému svému jazyku houževnatými, uvolněný tisk spolu s vlasteneckým jevištěm získával národním snahám jádro obyvatelstva městského, vyšší duchovenstvo a šlechta hnány byly do tábora národních snah opposičním svým smýšlením proti směru vídeňskému. A tak stal se opak toho, co původci germanisačních choutek očekávali, neboť právě Josefinská doba, která měla národu českému a jeho snahám zasaditi ránu smrtelnou, jest kolébkou prvé české literární a básnické školy novověké, jíž v krátce po smrti Josefově dal jméno i směr Antonín Jaroslav Puchmayer.

Než ani největšímu úsilí vlastenců nebylo lze zabrániti dalších ztrát v území jazykovém. Normální školy a nově ustanovené fary s německou bohoslužbou byly šíření se jazyka německého na úkor českého mocnou podporou, k čemuž přistoupily i císařovy kolonisační snahy na panstvích komorních a fondových. Osada Vrbice u Kladrub poněmčena teprvé s počátku XIX stol. Ve Stříbře v XVIII stol. užíváno ve školách obou jazyků zemských. Když založena škola nor-

---

Entstehen und Entwickelung der slavisch-nationalen Bewegung in Böhmen und Mähren im XIX. Jahrhundert. Vídeň, 1893.

mální, nabyla vrchu němčina; toliko literátský sbor zpíval stále česky až do svého zrušení a časem ještě bývala česká kázání.

K poněmčování země přispívala i snaha mnohých šlechticů po větším zalidnění a zužitkování půdy. Kol roku 1786 povolal hrabě Pachta, majetník panství liblického v kraji boleslavském, 19 německých rodin z různých končin kraje litoměřického, vykázal jim pozemky ku stavbě domků blíž osamělé hospody „na Zavadilce,“ rozdělil jim pole a luka některá pod roční úrok a nazval novou osadu, k Vysoké přifařenou, Johannesdorf. [1])

Vítaným prostředkem poněmčovacím bylo i dělení panských dvorů na konci doby Tereziánské a zvláště za Josefa II. Josefinská perioda užívala urburních platů z familií nově vysazených, zvláště na panstvích komorních, na vydržování škol a tu se často setkáváme s platem, který ustanoven v ryze českém kraji pro školu německou. Když r. 1777 zrušena tak zvaná „přední vinice“ v Sadské a rozdělena familiím, byla r. 1782 i vinařovna prodána k obci města Sadské za 60 zl. a 1 zl. 52 kr. činže urburní určeno pro německou školu a učitele. [2])

Štěstím zváti sluší, že se kolonisační pokusy tyto po hospodářské stránce neosvědčovaly. Již r. 1784 nastala reakce proti slezským Němcům, nejzřejměji na komorním panství poděbradském. Tam byly právě zrušeny čtyři největší rybníky, Chlebský, Bobnický, Křečkovský a Draho, načež 28 čer-

---

[1]) L. v Mith. d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhm. 1880, 229.

[2]) Paroubek, O lidu poddanském na Poděbradsku za XVIII věku, 25.

vence 1784 prohlásil poděbradský úřad, že může hned začíti, kdo by tam na svůj náklad stavěti chtěl, a že „přede všemi emigrant, jenž ze Slezska sem běží, předek míti má.“ A k tomu dodává poctivý Vavák: „Již nás zajisté omrzelo, těm ničemným lidem peníze dávati a jim stavěti, již je známe, jak správni jsou, i může každý pomysliti, že kdo dokonalý jest a poctivě živiti se chce, ten doma vždy práci najde a ze země ven nepřijde. Někdy naši utíkávali tam pro pána Ježíše, nyní tam odtud utíkají sem pro chléb — aby tam hladem nemřeli, sem běží.“ [1])

Nejcitlivější rány dostalo se za dob Josefinských národu českému ztrátou král. města Litoměřic ode dávna již a soustavně připravovanou. Začátky zněmčování tohoto důležitého města datují se již ze XVII stol. Od r. 1664 povolával magistrát na městskou školu učitele jazyka německého namnoze z blízkých Sas a tím počal nejprvé ve škole a pak i v občanstvu jazykový utraquism. Do r. 1719 matriky byly psány jen česky a do r. 1789 byla i česká přelíčení soudní. I okolí počalo se silně poněmčovati, jakkoli dle paměti známého místopisce českého, Piaristy Sommra, v Bělušicích a Kozlích mluvilo se ještě za jeho mládí jen česky. [2]) Od r. 1773 i církevní orgánové počali podporovati němčinu v bohoslužbě, neboť vedle dotud českých bohoslužeb zaváděny u různých chrámů německé pocty boží, zvláště kázání. I v předměstských chrámích sv. Vojtěcha a sv. Václava jakož i ve filialním chrámu blízké vsi Mlíkojed zaváděna

---

1) Paměti Vavákovy, II.

2) Weber v Mitth. des Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen II, 60 sld.

bohoslužba v obou jazycích. V biskupském chrámě od jisté doby kázáno již jen německy, r. 1780 nabyla kázání německá průchodu i do městského hlavního chrámu Všech Svatých, načež r. 1782 učiněn byl pokus, aby česká bohoslužba z hlavního chrámu vůbec byla vyloučena. 21 prosince 1782 předstoupili vyslaní města s primátorem Benediktem Beutlem před biskupa hraběte z Valdštejna, visitujícího městské děkanství, se žádostí, aby české bohoslužby vůbec přestaly. Biskup však žádosti té nespravedlivé nevyhověl. Prohlásilť, že v osadě litoměřické jest mnoho Čechů, kteří se jazyka svého pevně přidržují, rovněž i v obcích zálabských, kteří by snadno v kacířství upadli, kdyby přestala kázání česká. Odpověď biskupova však poněmčující choutky nezastavila, neboť po jeho smrti biskup Kindermann zněmčil ve všech kusích bohoslužbu i školy litoměřické. [1]

Zrušení poddanství a berní opravy.

Vznešené byly zásady, jimiž řídil se císař v úpravě poměrů lidu obecného. Rovné právo všem bylo jeho vodítkem. Proto snažil se neúnavně, aby i u lidu obecného zásada lidskosti nabyla průchodu, a zjednal si právem jméno zakladatele samostatného stavu sedlského. Hned s počátku svého panování, když uvažoval o vhodné úpravě poddanských poměrů, prohlásil obvyklý dotud výhost ze

---

[1]) Tieftrunk v Čas. Čes. Mus. 1874, 482 sld. dle pamětí litoměřického děkana Strahla.

statku za trest tvrdý, jehož jakožto nejkrajnějšího trestu mělo býti jen ve velmi řídkých případech užíváno. V době žní neměly býti uvalovány na lid obecný ani žalář ani práce z pokuty, při výměru pak trestu mělo se vždy dbáti příslušného poměru k vině. [1])

Robotní patent z r. 1775 přinesl rolnickému lidu jisté úlevy, ale spravedlivým požadavkům jeho vyhověl jen částečně. Dobře míněné rady císaře Josefa nedošly sluchu a tak vzniklo dílo polovičaté, zárodek nových bouří v nedaleké budoucnosti. To dobře pozoroval císař a proto jakmile ujal se vlády, přikročil ihned k radikálnímu řešení otázky poddanské. Dle svého úmyslu chtěl císař v zemích koruny české zrušiti dosavádní dědičné poddanství, nahraditi je mírnějším způsobem poddanství po příkladu dědičných zemí starorakouských a uděliti poddaným v majetek živnost, kterou dotud pro vrchnosti své vzdělávali. Vodítkem byly císaři zvelebení zemědělství a průmyslu, důvody rozumu a příkazy lidskosti vedle všeobecného prospěchu i poddaných i vrchností i státu. [2]) Kynultě prospěch státu zvláště z pevného ohraničení pozemků dominikálních i rustikálních, ježto dle dosavádní berní soustavy větší díl povinnosti berní na pozemcích rustikálních spočíval. Důsledkem snahy té byla však přiměřená úprava berní, na stejném základě spočívající, bez výhod na osobní přednosti se zakládajících.

Na statcích komorních a fondových, jichž počet zamýšleným rušením klášterův a emfy-

---

[1]) Meynert, 181.

[2]) Meynert, 113 dle vlastnoručního listu císařova ze dne 23 dubna 1781.

teutisováním ostatního duchovenského jmění v krátké době měl býti velice rozmnožen, byly již rozsáhlé opravy vykonány, zejména dvory poplužní byly děleny a dílce jednotlivé propouštěny ve stálý plat lidem čeledným nebo „familiím“, čímž lidnatosti přibývalo a spolu půda mnohem pečlivěji vzdělávána než za dřívější soustavy nucené roboty. Maria Terezia svěřila v Čechách úlohu tu guberniálnímu radovi Antonínu šlechtici Blancovi, který se však neosvědčil, načež místo jeho zaujal František Antonín šlechtic Raab, ředitel všech komorních a fondových statkův v Čechách (VII, 192, 332).[1] Raab zavedl novou soustavu, dle níž sedlák místo robotování vrchnosti své jistou dávku peněz ročně skládati měl anebo mohl se i zcela z roboty vyplatiti, vrchnost pak měla za jistých podmínek všechny dvory a role mezi své poddané i dosavádní podruhy a čeleď rozděliti. Na statcích komorních a fondových tato soustava prý lépe se osvědčovala než za dřívějších dob přímého hospodářství nebo generálních nájmů.

Nejpronikavěji působila Raabova soustava, tak zvaný Raabovský systém o svodu robotním či zkrátka Raabovský emfyteut, na kom. panství poděbradském, kdež patentem ze dne 1 března 1777 s platností od 1 ledna roku následujícího zavedena byla. Zákupný majitel půdy složiv najednou nebo po létech cenu tržní, zavazován byl toliko k peněžité dávce roční, pan-

---

[1]) Raab, Unterricht über die Verwandlung der keiserl. königl. böhmischen Domainen in Bauerngüter. Vídeň, 1777.

ství pak mělo platiti státní daň pozemkovou. [1]) Patentem ze dne 24 března 1781 zaveden Raabův systém i na ostatních panstvích komorních, fondních a exjesuitských, k nimž přistoupila i za krátko panství zrušených klášterů, k užitku náboženského fondu spravovaná. Hlavní zásady tohoto systému byly: robotu bylo lze převésti na peníze, kteréž bylo vrchnosti odváděti měsíčně neb čtvrtletně. Dvory měly se děliti emfyteutně v menší dílce, ty pak měly se zprodávati za hotový peníz a roční nájem 21 kr. z měřice. Kromě tohoto nájmu přestávaly všechny jiné platy, toliko rolník s tažní robotou měl ročně dávati 6 zl., chalupník s ruční robotou 3 zl., baráčník o 23 dnech roboty 3 zl., podruh o 13 dnech roboty 1 zl. 30 kr. Vrchní vlastnictví těchto pozemků zůstalo vrchnosti, kteráž měla právo držitele s něho sehnati, kdyby je opustil, zadlužil nebo dávek neodváděl. Každý poddaný byl povinen soudu vrchnostenskému v prvé stolici se podrobovati, statku bez vrchnostenského zhostu neopouštěti, při změně majetku 5—10% slibného platiti, v pořádku povinnostem a platům svým dosti činiti a práce potřebné za plat vrchnosti jeden po druhém konati. Dvorský patent ze dne 10 února 1783 prohlásil konečně, že emfyteutní držitel jest pravým vlastníkem.

Dle tohoto systému rozděleny byly na panství poděbradském r. 1777—1683 panské dvory a veškery dědiny (pastviny, porostliny, úlehle) a tak vznikly nové vsi, kterým dal tehdejší vrchní podivná německá jména, mnohdy na úkor starobylých jmen

---

[1]) Paroubek, O lidu poddaném na panství Poděbradském za XVIII věku, 5.

českých, která se přes to přece v lidu zachovala. Také panská vinice v Sadské byla rozdělena dle spůsobu zákupného. Jsou to vsi Beierweck, Draho, Eichelburk ze sadské vinice, pročež lid říká důsledně pořád Vinice, Freudenthal, Glückzu, z čehož lid učinil Klípce, Hermannsdorf, nyní Heřmanice, lépe Kolaje, Kovánsko, Lauberthal v Blatském rybníce, nyní Ostrov, Lustdorf, Neujahrsdorf, nyní Novohrady, Opolánky, Oskořínek, Siegfeld na místě dvora Klů, jehož pojmenování v ústech lidu žije, jakkoli nověji zavádí se neodůvodněný název Vítězov, Srbec, Šlotava a Wolfsberg, nyní Vlkov. Osadníci povoláváni především z panství císařských a zvláště z poděbradského, toliko do Kovánska přišli Němci ze Slezska, pročež v ústech lidu ves podnes slove Slízkem. Celkem na panství poděbradském zprodáno zákupně 11.251 měr s ročním platem 17.897 zl. 3 kr., s robotní dávkou 18.782 zl. a činží domovní 3826 zl. 70 kr. [1]) 15. října 1783 slavně dělení pozemků na Poděbradsku zkoncováno, při čemž jménem poděleného lidu rychtář Vavák z Milčic kommissi slavné učinil poděkování. [2])

Týmž spůsobem pokračováno na velikých komorních panstvích brandejském, kolínském, pardubském, smiřickém, zbirozském, točnickém, jakož i na fondových panstvích smrkovickém, mirošovském, královdvorském a přísečnickém. Na panství brandejském rozděleny všechny dvory a toliko polovic dvora Dřev-

---

[1]) Paroubek, O lidu poddaném na panství Poděbradském za XVIII věku, 58 sld.

[2]) Prager Oberpostamtszeitung 1783, čís. 87.

čického ponechána pro potřeby zámku, při dělení však nešetřeno všude zásad Raabem stanovených, ježto místy, jako z druhé polovice dvora Dřevčického, větší emfyteutní živnosti učiněny. Dle příkladu Raabova pokračováno i na panství cerhenském Tereziánského ústavu šlechtičen a na panstvích křineckém i ronovském hraběte Morzina. Na těchto panstvích bylo by však ku konci r. 1781 málem došlo k bouřím, ježto hraběcí inspektor Schmidt vymáhal od poddaných větší platy než byly při dělení dvorův ustanoveny. Schmidt přivolal proti lidu eskadronu jízdy z Nymburka, ale hrabě v Křinci meškaje, vojsko zpět poslal a přestal na platech dříve určených. Z též příčiny propukly téhož roku jakési nepokoje i na Cerhensku. [1])

Dle úmyslů císařových měly býti rozděleny i statky zemské, jichž dotud užívali někteří nejvyšší úředníci zemští. Když r. 1782 donucem k resignaci nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberg, nařídil dvorním dekretem ze dne 20. července 1782 císař, aby statky nejvyššího purkrabství byly zabrány a zprodány, úroků pak z peněz složených aby užíval nadále nejvyšší purkrabí, jehož služné dle 10letého průměru na 14251 zl. 35 kr. ustanoveno. Když prodej statků těchto byl ohlášen, tu nebylo kupce. Císař tedy nařídil nejvyššímu purkrabí hraběti Nosticovi, aby statky ty spravoval a ze správy účet administraci komorních statků kladl, což ale tento odmítl, nechtěje skládati administraci komorních statků počty z důchodů svých. Oddána tudíž 27 ledna 1783 veškera správa purkrabských statkův i praž-

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen III, čís. 389.

ského pivováru administraci komorních statků, záhy ale spozorováno, že výnosu ubývá. Bylot s počátku sotva 13000—14000 zl. ročně získáno, později ještě méně, značný pak schodek do roku 1791 až 26.594 zl. $53^2/_8$ kr. v obvyklých důchodech purkrabských bylo dopláceti stavům. Také dvůr Dehnice, jehož užíval nejvyšší zemský komorník, byl zabrán a měl býti v menších částech trvale pronajat.[1])

Kde bylo dosti ucházečů domácích, podíleni „familiemi“ tito, na některá však panství, zejména na pardubské, povoláváni houfně němečtí osadníci z Pruského Sleszka. Tamt již dne 28 srpna 1780 se všemi poddanými sjednáná „nezměnitelná aboliční úmluva robotní“,[2]) načež děleny poplužní dvory mezi osadníky. V červenci roku 1781 přistěhovalo se prvých 22 katolických a německých rodin z Kladska, které přikázány panství pardubskému. Za nimi následovaly další proudy, jimž vykázány nové osady, hlavně v okolí Sezemic a Dašic, jako Véska, Hrachovištata, Písek, Malolánské, Velkolánské atd., s podivnými německými jmény (Sehndorf, Teichdorf, Streitdorf, Maidorf, Kunstdorf, Grosslan, Kleindorf, Dreidorf, Frauendorf), která záhy podlehla původním dobrým názvům českým. Původce systému Raab zvěčněn jménem nové osady, která vznikla opodál pravého břehu labského pod Horou Kunětickou. Císař těchto cizích osadníků velice dbal

---

[1]) Diarium des Grafen Franz von Sternberg, přepis v král. českém zemském archivu, str. 80—83. — Stížný spis stavů ze dne 27 listopadu 1790.

[2]) Prager Postzeitung 1780, č. 73.

a nařizoval krajským úřadům, aby pečlivě o rozvoji cizích osad zprávy podávaly. Dne 16 srpna 1783 vydáno císařské nařízení,[1]) kterým uloženo krajským úřadům, aby vždy 1 listopádu oznamovaly, kolik „immigrantův“ usadilo se v roce na panstvích komorních, exjesuitských, zrušených klášterův i soukromých, nadále pak všichni tito „immigranti“, kromě saských a pruských, měli býti nejprvé do Vídně přivedeni, odtud pak odebrati se na místa v jednotlivých zemích vykázaná. Roku 1784 oznamovalo opět generální velitelství v Čechách, že se chce přistěhovati 14 rodin pruských. Císař nařídil 8 února t. r., aby usazeny byly na českých nebo moravských komorních statcích, ale dále od hranic.[2]) V Čáslavsku vznikla roku 1788 osada Karlshof nebo Libnisdorf, osazená Němci z okolí lipského, u Klatov osada Schönwillkomm.[3]) Majíce naději, že dostane se jim pozemků dobrých i hojných, cizí osadníci do Čech a Moravy v pravdě se hrnuli, mezi nimi i sektáři všelicí, takže dne 30 července 1789 císaři vidělo se nařizovati, že Mennonité nesmějí za osadníky býti přijímáni.[4])

Počátečný výsledek Raabovy soustavy na panstvích komorních zdál se býti příznivý, ovšem pokud srovnáván byl s dřívějším nedbalým hospodařením úředníků. Roku 1786 udáván již čistý roční důchod z jednotlivých

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen IX, čís. 389.

[2]) Meynert, 157.

[3]) Weber v Mitth. des Vereins für die Gesch. der Deutschen in Böhmen II, 63.

[4]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen IX, čís. 446.

panství takto: Poděbrady 59.040 zl., Smrkovice 8000 zl., Pardubice 108.400 zl., Brandejs nad Labem 53.920 zl., Kolín 21.100 zl., Mirošov 13.380 zl., Přísečnice 9980 zl., Králův Dvůr 12.000 zl., Točník 12.960 zl., Zbiroh 34.000 zl.[1]) Později ovšem se ukázaly stinné stránky soustavy řečené, ale tehdy přišly výsledky tyto vhod, neboť byly s to, aby půdu zjednaly dalším dalekosáhlým záměrům císařovým ve příčině zrušení dědičného poddanství a roboty. V dělení dvorů pokračováno po celou dobu panování císařova a s ním souběžně upravovány poddanství i robota, tato ve spolku s novou berní soustavou.

Jak v Čechách jednáno, budiž v jednotlivých případech položeno. Na statcích král. města Litoměřic a někdejší jesuitské kolleje tamní počalo dělení dvorů již roku 1777. Někdejší jesuitské pozemky při městě ponechány; též i veliký dům v Mlíkojedech, který bývával letním bytem M. Pavla Stránského, rozdělen poddaným liběšickým. Dne 13 prosince 1778 přišel do Litoměřic císařský kommissař von Eichelburg dělit i dvory městské. Dle instrukce sobě dané zjistil výnos za deset let právě uplynulých a dle toho cenu jednotlivých „familií“ vypočetí.[2])

Na statcích král. města Plzně ukončeno bylo dělení pozemků dvorských dle soustavy Raabovy roku 1779 a sice rozděleny dvory Oujezd, Božkov, Bušovice, Doubravka, Doudlevec, Ejpovice, Habrová, Hrádek, Hradiště, Smečice a Sedlecko, celkem 6152 měřic, z nichž 559

---

1) Rieggers Archiv I, 574.
2) Lippert, Geschichte der Stadt Leitmeritz, 595.

obdrželi jednotliví měšťané plzeňští. Největší podíl byl 57, nejmenší s 1 měřici. Mnozí z nových osadníků, zvláště v Habrové, zdráhali se ujati živnosti sobě dané a byli za příčinou tou v poutech na živnost určenou přiváděni. Potom založeny nové rustikální a dominikální pozemkové knihy, poměr pak mezi městem Plzní jako majitelem a poddanými ustanoven smluvou, jíž se dostalo dne 13 července 1783 císařského stvrzení. Obec dala bezplatně veškerým poddaným i jejich dědicům živnosti, které právě drželi, bez jakýchkoli povinností robotních, ale za dědičný nájem. Pozemky ty měly býti i nadále za dominikální pokládány, pročež daně z nich bylo platiti obci plzeňské. Poddaný mohl zbaven býti živnosti jen ve třech případech: když pozemků dobře nevzdělával, když přes dvě třetiny živnosti své zadlužil, když po celý rok nezaplatil nájmu vrchnosti kromě případu těžkého neštěstí. Udál-li se některý z těchto případů, bylo poraditi se vrchnosti s dvěma rychtáři, a když by ti dva příčiny k výhostu neuznali, slušelo rozhodnouti úřadu krajskému. Za práce při rozdělených dvorech snad ještě potřebné obdržeti měli poddaní od vrchnosti plat dle určitého vyměření ustanovený. Relutum robotní ustanoveno na 21 kr. ročních z měřice, na penězích nebo v obilí, do 10 měřic jen v penězích, při větších živnostech dle poměru pevně ujednaného. Při každé změně zaplatiti měl nový majitel městské obci 5% tržného jako laudemium. Poddaní se zavázali, že i po zrušení roboty v době kromě neodkladných prací polních účastní se prací i příspěvkem po žádosti městské obce prací obecně prospěšných, jako dělení neb prořezávání rybníků, řek a pořizování

potřebných zákopů, zakládání a zlepšování silnic od jedné obce k druhé na území téhož panství.[1])

Císař dle sil svých podporoval dílo aboliční i na panstvích soukromých. Takť již 7 prosince 1780 nařídil, aby aboliční systém robotní byl zaveden na fideikommissních panstvích hraběte Františka X. Morzina Vrchlabí, Lomnici, Čisté a Novém Ronově.[2])

Velikou měrou emfyteutisovány poplužní dvory i v úkrají klatovském, na statcích městských, fondových i soukromých. Tím zveličily se mnohé osady starší a na místě dvorů dříve osamělých vznikly hojné osady nové, jako Vidrkum, Pihovice, Lažánky, Novákovice, Tajanov nad Pstružnou, Tvrdoslav, Loučany, Rozpáralka, Zadní Chalupy, (Hinterhäuser) Hvízdalka, Osiny, Želiv (Fleischköfe u Oldřichovic), Splž, Poborovice, Kal, Korálkov, Balkov, Anjelice, Chuchel.[3]) Ve východních Čechách nejdříve ze soukromých panství provedena abolice působením Antonína z Kociánů na litomyšlském panství hraběte Jiří z Valdštejna.[4]) Na statcích zrušeného kláštera sázavského dělil mezi poddaný lid pozemky vrchní brandejský. Po skončení této úlohy měly býti rozděleny i všechny statky arcibiskupství pražského, ale záměr ten zmařen úmrtím císařovým.[5])

---

1) Hruška, Kniha pamětní města Plzně, 249 sld., 254 sld.
2) Prager Postzeitung 1780, čís. 104.
3) Prášek, Politický okres Klatovský I, 108 sld.
4) B. Rieger, Zřízení krajské II, 336.
5) Pražské České Noviny 1787, čís. 6.

Na Moravě již roku 1778 počalo se s dělením dvorův a vyvazováním robot a úvazků neboli abolicí. Do roku 1783 zavedeny nové tyto řády na všech státních, fondových, církevních a městských statcích, které byly pod dozorem státní správy, také na statcích arcibiskupských a biskupských. Z duchovních držitelů statků byl prvým mikulovský probošt du Four, který na svém statku Jeřicích roku 1784 slavnostně za přítomnosti vládního kommissaře Anton. Valentina Kaschnitze abolici provedl.[1]) Od roku 1781 do 1785 založeno 56 nových osad na Moravě,[2]) do konce roku 1785 vykoupena robota na 125 panstvích povahy výše řečené na Moravě i ve Slezsku,[3]) zejména na fondových statcích Drnholci a Rymnici, na arcibiskupských lenních statcích Rudolticích, Fulštejně a Pavlovicích, na arcibiskupských stolních statcích Mírově a Svitavách, na statku Přízřenicích biskupství brněnského, na panství johannesberském, friedlandském a freiwaldovském biskupství Vratislavského, na statcích všech královských měst kromě hlavního města Olomouce, na statcích města Loštic a na statcích měšťanského špitálu brněnského.[4])

Zdánlivě příznivé výsledky emfyteutisování dvorů byly mocnou podporou ku hlavnímu úmyslu císařovu, ku zmírnění totiž dědičného poddanství. Nebylo nikoho chladně usuzujícího tajno, že patent z roku

---

[1]) Wienerische Kirchenzeitung 1784, č. 329 sld.

[2]) Hanke. Mähr. Staatskunde, 309—348, kdež jest i výčet udán.

[3]) D' Elvert, Die Culturforschritte Mährens, 9.

[4]) Hanke, Mähr. Staatskunde, 341 sld.

1775 v této příčině lid rolnický zklamal, nespokojenost pak z toho vzešlá mohla snadno způsobiti bouři horší událostí roku 1775. Císař byl přesvědčen, že hlavní příčinou útisků lidu obecného byli vrchnostenští úředníci, jichž jednání dotud nebylo dostatečně posuzováno, a poněvadž úřadníci byli zástupci vrchností, činil i tyto za přehmaty proti rolnickému lidu páchané zodpovědnými.

Reskriptem ze dne 27 dubna 1781 vyzváni stavové čeští i moravští, aby oznámili náhled svůj ve příčině zrušení dědičného poddanství, při čemž císař jasně prohlašoval, že ničeho neopomene, čeho by bylo k nejbrzčímu provedení díla tak užitečného potřebí. Nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberk předložil císařský reskript 7 května rozšířenému výboru zemskému, který 11 května zásadně se prohlásil pro zrušení poddanství a udělení vlastnického práva poddaným, neusnesl se ale na konkretních návrzích, nýbrž vyžádal si podrobný výpis příslušných ustanovení dolnorakouských, dříve než by návrh potřebný stavům předložil. Z obavy pak, aby poddaní předčasně o zamýšlených změnách zaslechnuvše, nevzpouzeli se konati povinností z úvazků plynoucích, žádal zemský výbor o prohlášení zvláštním mandátem, že sice budou některé změny v poddanském poměru ustanoveny, do té doby však že podléhá trestu každá úchylka z povinnosti. Císař odpověděl 18 května 1781, aby se bez průtahů k jednání ve sněmu přikročilo. [1])

Valný sněm stavovský blahovolně pojednal o královské této proposici a již dne 1 června 1781 svolili stavové dle návrhu

1) Grunberg, Die Bauernbefreiung II, 373—375.

výboru zemského většinou zásadně ku zrušení dědičného a zavedení mírnějšího poddanství.[1]) Menšina, jejímž mluvčím byl hrabě Rottenhann, navrhovala úplné zrušení poddanství a vytýkala výboru zemskému, že nepochopuje zámyslů císařových.[2]) Stavové čeští po krátké době tedy prohlásili ochotu o věci jednati, když však návrhy jejich císaři byly předloženy, shledána nedostatečnost ve věci hlavní. Především hleděli stavové jednání o zrušení poddanství odkládati žádajíce, aby zvláštním patentem byl poddaným naprostý klid pod pokutami přísnými uložen, ježto prý by se jinak oddávali nadějím upřílišeným. V návrzích svých čeští stavové přiznávali poddaným spůsobilost svědčiti před soudy, vzdávali se povolování ženitby u lidí osedlých, zhost pak neměl býti neosedlým nikdy, osedlým pak, když náhradníka přivedou, upírán. Konečně svolovali i k částečnému zatěžování dluhy u hospodářů se zakoupivších. Roboty a úvazky měly zůstati nedotčeny. Stavové moravští nesvolovali však ani k těmto návrhům.[3])

12 července 1781 projevil císař stavům svou radost nad usnesením jejich.[4]) Stavové dávali sice na jevo, že předloží přiměřené návrhy, žádali ale, aby zvláštním patentem bylo lidu pohroženo přísnými tresty, kdyby jakýmkoli spůsobem nepokoj budil. Podobně zachovali se i stavové moravští. Čeští stavové podali později své návrhy, v nichž přiznávali poddaným spůsobilost svědeckou před soudem,

[1]) Hanke, tamže 341 sld.
[2]) Votum Rottenhannovo v knihovně knížete J. z Lobkovic.
[3]) Grünberg, Die Bauernbefreiung I, 284.
[4]) Meynert, 115.

vzdávali se práva povolovati sňatky lidem osedlým i výkupného, ale žádali poplatek za zhost pro úřady vrchnostenské. Zhost neměl býti nadále neosedlým odpírán, osedlým pak jen tehdy, když neměli za sebe náhradu v živnosti. Za to měly býti úvazky, roboty a podělkování poddaných zostřeny.

Ještě větší byly požadavky moravských stavů, kteří ku propuštění z poddanství chtěli jen tehdy přivoliti, když se všichni poddaní vykoupí.

U dvora vyrozumívali z návrhů stavovských, že jedná se stavům spíše o zákonné utvrzení stavu dosavádního, a proto další jednání se stavy přerušeno, císař pak rozhodl se, že rozřeší poddanskou otázku z vlastní své moci. Následkem byl císařský patent ze dne 1 listopadu 1781, kterým „nevolnictví“ v zemích českých bylo zrušeno, jakkoli po právu nikdy neexistovalo, nýbrž toliko dědičné poddanství. Za to zavedeno „zmírněné poddanství“ dle vzoru rakouského. Poddaní byli i nadále zavázáni poslušenstvím k vrchnostem, ale mohli uzavírati sňatky po prostém ohlášení vrchnostem, načež mělo se jim dostati bezplatného potvrzení, mohli bez vrchnostenského svolení oddávati se řemeslu, umění i vědám, mohli hledati výživu kdekoli, ano, pokud byli právi povinnostem odvodním. mohli se i na panství jiné vystěhovati, zhostný list náleželo vrchnostem zdarma vydávati, nucené čelední práce byly zrušeny, toliko sirotci po uplynulém 14 roce mohli za obvyklou mzdu nejdéle po tři léta býti ku dvorské práci přidržováni.[1]) Výměry robot

[1]) Doslovné znění podávají B. Rieger, Zasedací zprávy král. české Učené společnosti 1892, C sld. a Grünberg, Die Bauernbefreiung II, 389 sld.

a úvazků patent tento se nedotýkal předpokládaje, že jsou urbariálními patenty zřejmě ustanoveny.[1])

Rozhodnutí císařovo bylo dalekosáhlé, ale toliko po stránce zásadní. Dokud zůstal rolník podřízen soudním a správním orgánům vrchnostenským, byly výhody patentu toliko akadémické. Nechtěl-li rolník na sebe poštvati všemocného vrchnostenského vrchního nebo správce, musil konati vše, co tento mu ukládal, ježto odvolávání se ku krajským úřadům bylo bezúčelné. Záhy spříznili se úředníci krajští s rodinami stavovskými v úředním svém obvodu a proti jasné intenci císařově stávali se z ochránců lidu patrony jeho dosavádních karabáčníkův.

Než i tato omezená míra osobní svobody vzbudila radostný rozruch po vší zemi, čehož zachovaly se hojné zprávy. Naproti tomu úřední kruhy pruské nebyly spokojeny. Již 11 srpna 1781 psal pruský vyslanec ve Vídni do Berlína, že jest zrušení úvazků v Čechách věcí nemožnou, která prý uvrhne království ve zkázu.[2])

14 ledna 1782 oslaveno zrušení dědičného poddanství v Liberci, kteréž město jsoucí již tehdy dle počtu duší a významu průmyslového z předních měst po všem království, po dlouhých téměř 130 let úpělo v poddanství hraběcí rodiny Gallasovské. Slavnost díkůčinění položena na den 15 ledna. Tehdy školní mládež, starší cechův a veliký počet venkovanů shromáždili se ku slavnostní bohoslužbě v děkanském chrámu, již obětoval děkan Karel Topičovský. Zvadlí kme-

---

1) Meynert, 115.
2) Wolf, Österreich und Preussen (1780—1790), 62.

tové spínali dle slov souvěké zprávy ruce své a modlili se vroucně k pánu světů za blaho velikého mocnáře a dobroděje lidu.[1]) Dne 25 ledna 1782 konána podobná slavnost v Teplici, kdež o 9 hodině dopolední obecně přečtěn patent císařský, potom pak konána bohoslužba poděkovací.[2]) 19 března v den císařových jmenin slavnostně prohlášeno zrušení poddanství v Rumburce a po slavnosti z darů kupcův a továrníků hojně poděleno purkmistrem 100 domácích chudých.[3]) Z českých měst nejhlučněji oslavil zrušení poddanství Slaný, který po 129 let, zbaven byv staleté své svobody, poddán byl vrchnosti smečenské a dle slov současného zpravodaje očekával příští Mojžíše, který by, jako kdysi Israelity, osvobodil jeho poroby. Dne 11 února 1782 shromáždilo se měšťanstvo dle cechů spořádané ve hlavním chrámě, kdež přečtěn patent císařský a po tři dny slavné díkůčinění konáno.[4]) Radost občanstva slanského, že sprostěno bylo okovů poddanství, dala podnět i k panégyrickému spisku, za příčinou tou vydanému.[5])

Než vedle důstojné oslavy zrušení poddanství přihodily se na mnohých místech i výtržnosti. Na některých panstvích opustila čeleď bez výpovědi službu, čehož gubernium české užilo ku steskům, že panské poplužní dvory jsou vší čeledi prosty, dobytku pak že nedostává se ani píce ani ošetřování. Cí-

---

[1]) Dopis z Liberce do Prahy. uveřejněný v Brünn. Ztg. 1782. čís. 12.
[2]) Brünner Zeitung 1782, čís. 14.
[3]) Wiener. Ztg. 1782, čís. 29.
[4]) Tamže, 1782, čís. 16.
[5]) J. Zinner, Empfindungen eines Schlaners über die abgeschaffte Leibeigenschaft. Vídeň, 1782.

sař vyřídil stížnost spůsobem rozhodným. Vydalť po slezském již osvědčeném vzoru dne 30 září 1782 nový řád pro venkovskou čeleď, v království českém, v markrabství moravském i ve vévodství slezském platný, k němuž přidružil se čelední řád pro města česká, moravská i slezská, prohlášený dne 1 listopadu 1782.[1]) Vedle toho však nařízeny 15 června 1782 i zvláštní předpisy pro úředníky hospodářské.

Celkem tudíž císařský patent docházel v lidu pravého porozumění. Toliko na soumezí českomoravském, v hornatých částech krajů čáslavského, chrudimského, jihlavského a s části i brněnského lid poddaný dával hlomozně na jevo nespokojenost svou, která souvisela poněkud i s hnutím náboženským blouzněním vyvolaným a bylo tak pronikavá, že ještě roku 1797 vedla k událostem povážlivým.

Již roku 1781 zdráhali se poddaní hraběte Mitrovského a kláštera žďárského ve Zvoli, Blažkově, Branšově, Račicích a Opatské Rožince (nyní Rožinka Dolní nebo Zámecká) odváděti desátek faráři zvolskému; k nim přidružili se poddaní na panství novoměstském a odpírali desátek faráři v Horní Bobrové; konečně i obyvatelé blízké Nové Vsi hnutí se súčastnili. Když odpor se vzmáhal a podání nespokojených byla úřady odmítnuta, pokusil se nejprvé krajský úřad jihlavský napomínáním klid spůsobiti. Ale slova neměla účinku i byli někteří vězením trestáni. Tento stav trval až do března 1784, ješ vypravena krajským úřadem do Žďáru

1) B. Rieger, Zřízení krajské II, 492.

zvláštní kommisse, v jejímž čele byl krajský kommissař von Grünhof. Kommissi této nařízeno, aby přiměla vzdorný lid k odvádění desátku pomocí vojska.

Ale lid nedal se zastrašiti, nýbrž ze všech jmenovaných osad shlukli se mužové ve veliký zástup a prohlašovali, že i vojáky odeženou. Kommisse tudíž v průvodu 120 vojínů vedených nadporučíkem Grollem a podporučíkem Hammerem, odebrala se dne 14 března 1784 večer do Zvole, kamž nazejtří obesláni i přední z nespokojenců. Když ani vážné domluvy neprospěly, podržáni přední z nespokojenců ve vazbě, jejich pak příbytky propátrány a tu se ukázalo, že obilí ze stodol bylo potají odveženo a ukryto. Náhradou faráři dán některý kus zabaveného dobytka.

18 března o 11 hodině dopolední shlukli se sedláci z Račic, Nové Vsi i Branšova a v počtu 110 hlav vytrhli proti Zvoli. Nadporučík Groll byl před tím vypravil po 15 mužích do Branšova a Rožinky, dovídaje se ale o pochodu sedláků, povolal mužstvo toto zpět a vyšel se trojím oddělením vojska ze Zvole proti blížícím se vzbouřencům. Sedláci vyzváni jsouce jím, aby udali, co chtí, odpovídali velikým křikem a teprvé po delší domluvě ustanovili některé ze svého středu, aby ti příčiny nespokojenosti vyložili. Zmocněnci tito stěžovali si do nedovoleného a krutého se Zvolskými nakládání a žádali o rozmluvu s krajským kommissařem. Nadporučík tudíž dal v průvodu stráže vojenské dopraviti zmocněnce do Zvole, kdež tito setkavše se s krajským kommissařem, zhurta žádali, aby kommisse krajská ihned byla zrušena, zatčení propuštěni, a odňatý desátek Zvolským byl navrácen. Vedle toho žádali za

písemní revers, že mohou se k císaři odvolati. Tento revers byl jim vydán, načež zmocněnci vrátili se ku svým zástupům; ale krajský kommissař kázal zpoutané předáky odvézti do Jihlavy, kamž se sám Křižanovem odebral, zanechav vojsko ve Zvoli.

Ale téhož ještě dne 19 března, když kommissař odjel, vypukla bouře znova. Mezi 10 a 11 hodinou dopolední objevili se opět zástupcové sedláků hlučících, výskajících a nadávajících před Zvolí. Nadporučík vyšel jim vstříc, prosil je, přemlouval, napomínal, oni však jednomyslně křičeli, že chtí Zvolských mstíti a faráře zahubiti. Když vojsko postupovalo proti nim, dávali se na útěk a tu se ukazovalo, že za křovinami jsou nové zástupy ukryty, až se nadporučík záloh obával a proto od křovin ustoupil. Jemu v patách vraceli se hlučící zástupové, napadali vojáky a posmívali se jim, takže vojáci několik planých ran nad hlavami jejich nuceni byli vypáliti. To působilo. Část dala se na útěk, část rozehnali pažbami vojáci, při čemž tři nejsmělejší a mezi nimi i jeden vojenský dovolenec byli zajati.

Ale lid se nezalekl, neboť mezi tím došla zpráva, že ve Strychovském mlýně konána v noci porada sedláků, kdež oznamováno, že shlukli se již poddaní z osmerého panství, žďárského, jimramovského, kunštátského, rožinského, křižanovského a mezeříčského na Moravě, pak z polenského a rychmburského v Čechách, kteří v počtu několika tisíc mužův odhodláni jsou spáliti faru zvolskou a přepadnouti klášter Žďár, opata pak přinutiti, aby zrušil na vždy veškery platy, zejména desátek. Z kláštera o tom rychlým poslem zpráva dána krajskému úřadu, načež dne 21

března přišel do kláštera zástupce krajského hejtmana Offenhausen se 70 muži hildburghauského pluku, jimž velel nadporučík Wurgen. Poněvadž klášterní poddaní na české straně ochotu projevovali podjíti se obrany kláštera, vojsko na přání praelátovo dne 22 března odpoledne odtáhlo, sotva se však rozhlásilo, že vojsko odešlo, vypukla vzpoura znova v Jamném, odkudž tři předáci odebrali se do Nového Veselí a pokoušeli se rychtáře na svou stranu převésti. Než ten podal do kláštera zprávu jízdným poslem, předáci byli z rána zatčeni a klášter posádkou z města Žďáru opatřen. Tím byl odpor na čas zlomen.[1]) —

Mělo-li zrušení dědičného poddanství míti cenu, bylo potřebí upraviti s ním shodně i soudnictví poddanské, dotud bez kontroly téměř vykonávané vrchnostmi a úředníky jejich soudcovské spůsobilosti prostými. Za takových poměrů nebylo lze vystříci se přehmatův ani tam, kde byla opravdová dobrá vůle, ale právě té nedostávalo se a až příliš hojny jsou výkřiky bolesti lidu týraného nesvědomitým vrchnostenským úřednictvem, plazivým proti vrchnosti, ale hrubým, surovým a bezohledným proti poddaným, kteří byli bez příčiny biti, žalářováni a k ponižujícím pokutám odsuzováni. Drastický doklad tehdejších poměrů lidu poddaného podává známá píseň Vavákova, z níž některé vyňatky buďtež zde uvedeny:

---

[1]) Zpráva anonymní (patrně praeláta Steinbacha) ze dne 12 dubna 1784 v Notizenblatt der historisch-statistischen Section der mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde. Beilage der Mittheilungen 1857, str. 78-80.

V zimě na dříví do lesů
 muselo se jeti,
ostrost větší než na Plesu
 bývalo viděti.
Jak večír nakrmil mile,
do rána byl na tři míle.

Naloživ, jel zas s nákladem
 třebas i den celý,
hovada tíží a hladem
 trápit se musely:
složiv večer, zas domů jel,
kamžto třebas dvě míle měl.

Tak den a půldruhé noci,
 když na to naložil,
sebe, hovad s velkou mocí
 co při tom nasoužil.
Však zlé takové tíhoty
neměl nežli den roboty.

Pakli někdy pro zlou cestu
 nemohl dojeti,
zůstal den roboty v řestu,
 sám pak se stavěti
musel v sobotu do zámku.
Tam byl bit, že neměl známky

— — — — — — — — — — —

Chceš-li vědět, co drábové
 byli při robotě:
lidé horší než katové;
 ti při té sirotě
pracující lid soužili,
křičeli zlostně a bili.

Jakého tu bylo hnání
 lidu při tom žetí,
hrozného křiku a řvaní,
 až hrozno slyšeti:

na děvky, ženy i muže —
zvlášť když jel pán — lál nejhůře.

Byl-li kdo vzadu — hned ránu
dal mu ukrutnou dráb,
a když jen neřek nic pánu,
ještě byl ten žnec rád;
Pakli se to dověděl pán,
dal ho bít neb ho bil sám.

Tuť žádného odvolání,
lidského retuňku,
dost nejmenšího zastání
anebo slevuňku.

— — — — — — — — —

Při vázání a snášení
takový zlý byl zvyk
jako při ohně hašení,
hrozný, strašlivý křik,
lidu bití, proklínání,
to jen bylo k proslýchání.

Když od jednoho k druhému
dvoru lidi hnali,
nešel-li čerstvě, každému
hned na záda dali

— — — — — — — — —

Když pak pán k práci přijížděl,
kdo koliv ho viděl,
stranou se na něj ohlížel,
jako by čert přijel.
Každý co kdo mohl dělal,
On přede příčin k bití hledal.[1])

Takové poměry nutně hledaly nápravy, jíž bylo lze dosíci dvojí cestou: úpravou

[1]) Uveřejněno u Paroubka, O lidu poddaném za panství Poděbradském za XVIII věku, 28—31.

vrchnostenského soudnictví a umírněním neb i zrušením roboty. Císař měl v obou příčinách úmysl dobrý, ale úmysly tyto ztroskotaly se o nespůsobilost a nedostatek dobré vůle povolaných úředníků. Toliko v zásadě přiznáno, že soudcem může býti pouze muž právnicky vzdělaný, z jehož rozsudku dopuštěno odvolání k soudu appellačnímu.

Druhá cesta, kterouž hodlal císař poddanské poměry upraviti, byla abolice roboty. Dotud dála se hlavně na základě soustavy Raabovy a zdálo se, že tam, kde jí bylo užito, potkává se s výsledkem. Císař čerpal ze zdánlivých těchto výsledků naději, že bude lze zevšeobecněním soustavy Raabovy připraviti půdu pro úplné zrušení roboty a to takovým spůsobem, aby vrchnosti neztratily, lid ale aby získal. Toho bylo lze dosíci po rozumu tehdejších národohospodářských theorétikův intensivnějším vzděláváním půdy, v menší částky rozdrobené a dědičně pronajímané. Proto i po vydání poddanského patentu v abolici a dělení dvorů pokračováno, Raabovi ale vrchní ředitelství komorních panství českých a exjesuitských statkův odňato. Odtud prováděl Raab abolici pouze na statcích královských měst až do své smrti s počátku r. 1783.

Nástupcem jeho stal se Pavel Hojer, do stavu baronského povýšený, jemuž uloženo, aby na všech statcích komorních, exjesuitských, nadačních, duchovních — u těchto bez rozdílu, náležely-li klášterům již zrušeným anebo duchovenstvům ještě existujícím — i světských zaváděl abolici naturální roboty, dělil pozemky panských poplužních dvorův, opatřoval poddaným pozemkové vlastnictví a sice vše dle místních poměrů,

bez určité obecné soustavy, neboť již na některých místech počaly se jeviti stinné stránky nad míru velebené soustavy Raabòvy. S počátku byl Hojer podřízen přímo vídeňské dvorské kommissi aboliční, později toliko dvorské kanceláři. Krajským úřadům nařízeno, aby podporovaly jej všemožně, kde by toho žádal. Od roku 1786 byl Hojerovi k jednání aboličnímu přidělen i komorní administrátor Jan Josef Erben.

Podobně dálo se i na Moravě, kdež byli již z posledních let Tereziánských aboličními kommissaři robotními Antonín z Kociánu, dříve administrátor komorních statků v království českém, a Antonín Valentin z Kaschnitz, později administrátor státních statků na Moravě.[1])

Do polovice roku 1782 provedena abolice u 13 královských měst v Čechách, u ostatních měla následovati v době dle možnosti nejkratší.[2]) Roku 1783 ukončena byla na statcích schwarzenberských a sice měla se náhrada robotní k dani jako 3 ku 5. Kdo platil 60 zl. daní, měl platiti nadále za robotu ročních 36 zl., nejvýše pak 42 zl. 54 kr., ježto nejvyšší povinnost robotní byla 156 dnů potahových a 39 dnů práce ruční do roka, robota potahová počítala se pro náhradu po 15, ruční po 6 kr., což činilo úhrnem 42 zl. 54 kr. Nejmenší náhrada robotní činila ročních 15 zl. 36 kr., při čemž základem bylo 156 dnů práce s jediným hovadem. Domkáři, kteří dotud konali do roka 26 dnů ruční roboty, měli platiti ročních 2 zl. 36 kr., chalupníci dle počtu dnů robot-

---

1) B. Rieger, Zřízeni krajské.

2) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josefs II II, čís. 261.

ních 5 zl. 12 kr., 7 zl. 48 kr., 10 zl. 24 kr., 13 zl. a 15 zl. 36 kr. ročně.[1]) Dne 10 února 1783 nařídil císař Hojerovi, aby zaveden byl aboliční robotní systém na všech statcích komorních, exjesuitských, na „náboženských majorátech", jakož nazývány duchovenské statky, a na všech městských statcích, kde nebylo lze ihned jej provésti, měla se aspoň na některém statku zkouška učiniti, při čemž vytčeny tyto hlavní zásady: 1. naturální robota budiž po výtce abolicí nahrazena; 2. poplužní dvory panské buďtež dle počtu a polohy své děleny; 3. poddaným buďtež odevzdány v náprostý majetek domy a pozemky, které právě drží.[2])

Jednání tato utvrzovala lid rolnický v naději, že přičiněním císařovým dodělá se úplné osobní svobody a že bude sprostěn úvazků tížících, zejména roboty, která čím dále tím více v nenávist upadala. Císař ale hodlal napřed ještě upraviti otázku nejnaléhavější, poddanské totiž soudnictví, a proto nedovoloval vyšinovati se z mezí abolici robotní vytčených. Ukázal to zvláště proti poddaným města Jindřichova Hradce, ze vsí Zahrádky, Něm. Olešné a Skrejchova, kteří podporováni jsouce pastorem Janem Vaníčkem ve Velké Lhotě na panství teleckém na Moravě, skrze pokoutního písaře Jana Klementa Hlaváčka dali si za dva dukáty napsati žádost k císaři. Císař resolvoval 1 března 1784,[3]) že zapovídá se písaři pod trestem okamžitého

---

[1]) Rieggers Archiv III, 166 sld.
[2]) Prager Oberpostamtszeitung 1783, čís. 18.
[3]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen VII, čís. 138.

výhostu psáti jakékoli žádosti poddaným, a nařídil, aby přijaté 2 dukáty ihned vrátil, pastoru pak udělil přísnou důtku s pohrůžkou výhostu. Hlavní původce žádosti rolník Josef Prchan ze statku a ze vsí jindřichohradeckých vyhostěn s pohrůžkou, že dán bude do nucené práce v přádelně, by se vrátil, jakýsi pak Vodička, který Prchana a žádatele podnítil, odsouzen ku čtyřnedělní nucené práci v přádelně, načež všechny tyto pokuty veřejně ohlášeny.[1])

Zatím konány rozsáhlé přípravy ku zlepšení soudnictví poddanského. Císař i jeho rádcové předpokládali, že vlastními utiskovateli lidu poddaného jsou patrimoniální úředníci, kteří dotud vedle ryze hospodářského úkolu z vůle pánů svých vykonávali i právomoc soudní a správu, ano vybírali i berně. Již 31 března 1781[2]) nařídil císař hejtmanům krajským, aby stihali vrchnosti za trestuhodná neplnění veřejných nařízení pokutami, ježto jim náleželo ručiti za své úředníky. Trestní patent ze dne 1 září téhož roku ukládal krajským úřadům pokutovati nejen úředníky nýbrž i vrchnosti, které by poddaných bez práva utiskovaly, kde by však vina pouze na vrchnosti lpěla, náleželo krajskému úřadu věc zevrubně vyšetřiti a gubernii ohlásiti.[3]) Tak se také dálo a již 9 listopadu 1782 odsouzen zvláštním dvorním dekretem Leopold Feld z Hartenštejna na dvoře Modleticích za velmi zlé jednání s poddanými k čtrnáctidennímu vězení v Bílé

---

[1]) Verordnungen und Circulare für das Kön. Böhmen, čís. 42.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen I, čís. 123.

[3]) Tamže, I, čís. 282.

věži.[1]) Když pak se přes veškera císařská nařízení případy týrání poddaného lidu opakovaly, vydán dne 18 prosince 1784 dvorní dekret, kterým vrchnostem uloženo ručiti za všechna protizákonná a nespravedlivá utiskování i zkracování poddaných skrze úředníky a nájemce kromě přečinův osobních. Trestní protokoly o vrchnostenském úřednictvu potrvaly odtud po celou dobu vlády císařovy, tvoříce důležitou část tehdejšího vládního způsobu. Ani úředníci komorních a vůbec veřejných statků nebyli z dozoru a pokutné moci krajských úřadů vyňati.

Již před vydáním patentu poddanského ohlášeno 1 září 1781 císařské nařízení, platné pro Čechy i Moravu, kterým uděleno poddaným právo stížnosti do jejich úředníkův, ale měli nejprvé u vrchnosti žádati o dobrotivou odpomoc, načež teprvé tehdy, když by jim nebylo po právu učiněno, mohli dovolávati se v postupné cestě nejprvé úřadu krajského, pak gubernia a konečně i císaře.[2]) Kde ve sporech poddaných s vrchnostmi nepostačovalo prostředkování úřadů krajských, uloženo poddané zastupovati královskému fisku.[3]) Za tou příčinou zřízena instituce poddanských advokátův, aby byli poddaným radou i pomocí, kdykoli by těmto potřeba stížnosti nastávala. Také pokutovací právomoc vrchností podstatně omezena, ježto jim a jejich úředníkům dovoleny toliko tyto tresty; 1. slušné vězení, bez újmy zdraví, někdy o vodě a chlebě; 2. práce z trestu; 3. zostřené vězení nebo nucená práce za

---

1) B. Rieger, Zřízení krajské II, 482.
2) B. Rieger, Zřízení krajské II, 671.
3) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen I, čís. 359.

nohou želízky zpoutaných; posléze 4. výhost ze statku. Holí nebo karabáčem pokutovati vrchnostem zakázáno.[1]) Naproti tomu tam, kde robota ještě trvala, bylo vrchnostem dovoleno poddané k povinné robotě donucovati, ano propůjčeno jim právo žádati i o přispění vojska, kde by se toho potřeba ukázala, zvláště když by jevily se znaky umluveného odporu. Neposlušní poddaní měli býti oznámeni krajskému úřadu, který byl oprávněn pokutovati je desíti až pětadvacíti ranami holí.[2]) Pro výměru robotní povinnosti, pokud nebyla abolicí odstraněna, byly v českých zemích Tereziánské urbární patenty rozhodujícími.[3])

Korunou zařízení císařových s prospěchem lidu poddaného měla býti nová soustava berní, stejně spravedlivá ke všem, na témže základě zbudovaná a dosavádní tvrdosti slušně vyrovnávající. Neoblíbené daně, které Marii Terezii ztrpčily poslední léta vladařská, zvláště daň z nápojů, měly býti jí nahrazeny. Z té příčiny bylo především potřebí nového řádného katastru, který by berní povinnost jednotlivcovu přesněji než dle dotud obvyklého rozvrhu na rustikální živnosti vyměřoval dle rozsahu a plodnosti půdy. Tereziánský katastr z roku 1756 při vší své vyrovnávací snaze nebyl s to, aby odstranil tvrdosti dosavádní. Byly sice jím pozemky dominikální trvale dani podrobeny, ale na základě vlastního přiznání. Ježto platilo se ze statků rustikálných $33^1/_3\%$ hrubého výtěžku a z půdy dominikální toliko 25% a teprvé později 29%, zůstávala v platnosti skutečnost, že není zda-

---

[1]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 680.
[2]) Tamže, II, 682.
[3]) Meynert, 115.

nění stejné, nad to pak malý rustikálista, který vedle daní konati musil i práce robotní a odváděti desátek, nesl daň mnohem tíže než majitel většího dominikálního statku.[1])

Pokus, jejž císař učinil hned s počátku vlády své, aby daň z nápojů byla zreformována, potkal se s nezdarem. Když 13 prosince 1780 císař vyzval české stavy, aby vyslovili se, zda-li má tato daň býti ponechána, aby ponechání navrhovali, jakým vhodnějším způsobem má býti vyměřována, neuznali stavové vhod o královské proposici blíže jednati, a právem stěžoval si císař dne 21 února 1782, že ani sněm ani zesílený výbor zemský nepodaly bytelného nebo prospěšného návrhu, jakkoli již po čtrnáct měsíců se o této dani uvažuje.[2]) Ujal se tudíž císař sám řešení této otázky ve smyslu ryze absolutistickém, odhodlán jsa s úpravou daní odstraniti i robotu dotud zbývající. Patent ze dne 28 června 1784 naznačoval hlavní směr, jímž se císař bráti chtěl. Dosavádní rozdíl dominikální a rustikální půdy měl býti jen proto podržen, aby rustikalistům vedle dávek státních z čistého výtěžku půdy mohla býti uložena i další dávka, která by byla vrchnostem náhradou za dosavádní robotu. Vedle zásad fysiokratických, jimiž se císař spravoval, měla býti ovšem pozemková daň značnou měrou zvýšena. Bylať půda pokládána za jediný hlavní zdroj poplatnosti, na niž bez ohledu na osobní vlastnost majitelovu, na dominikální nebo rustikální povahu půdy,

---

[1]) Novotný, Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových se zvláštním zřetelem na král. české, 11 sld.

[2]) Meynert, 171.

na výsady, na zemské zřízení, na staré zvyklosti a předsudky, toliko dle poměru větší nebo menší plodivosti anebo větší nebo menší vzdálenosti od míst tržebných měly býti dávky rozvrženy.[1])

Záměr císařův dotýkal se povážlivě právních i hospodářských poměrů zemí českých a musil nezbytně vésti k oprávněným stížnostem. Po právní stránce rušilo se právo sněmův, Obnoveným zřízením zemským i deklaratoriem Ferdinanda III výslovně prohlášené, povolovati veškery berně, kteréhož práva bylo tehdy tím více šetřiti, ježto měly býti uvaleny nové, dosavádním poměrům odporující povinnosti na statek dominikální. Zastanci nynějších skutečných poměrů státoprávních dovolávají se sice zákonodárné moci, jíž si Ferdinand II vyhradil, ale zapomínají, že tento panovník sám Obnoveným zřízením zemským tuto domněle absolutní právomoc omezil, a skutečně všichni jeho nástupci až do Marie Terezie tímto stanoviskem se spravovali. Za nepochybné absolutní moci panovníkovy nebylo třeba předkládati sněmu království českého ku schválení ani pragmatickou sankci ani ustanovení míru Vratislavsko-Berlínského o postoupení Slezska a Kladska Prusům. Po stránce právní tudíž znamenal císařův úmysl o zavedení a způsobě nové pozemkové daně porušení základů zřízení zemského. Než ani po hospodářské stránce nebyl úmysl ten prost námitek, neboť přinášel sebou značné zvýšení berní povinnosti, tím značnější, čím horšími se stávaly poměry

---

[1]) Dvorní dekret ze dne 4 listopadu 1784 v knihovně knížete Jiří z Lobkovic, opis v král. českém archivu zemském.

trhu, nad to pak ukládal rolníku, zvyklému dotud na služebné úvazky a dávky naturální, veliké a stálé břímě peněžní bez ohledu na to, zpeněžil-li před tím v témže poměru výtěžek pozemku svého.

Příslušné ústřední úřady tyto nedostatky zamýšlené berní a urbariální úpravy dobře oceňovaly a snažily se císaře od ní odvrátiti. Ale hlas jejich byl oslyšán. Císař dal pravdu jiným rádcům, kteří slibovali, že za několik měsíců budou všechny jeho zámysly provedeny. Proto obtížné a veliké dílo vykonáno chvatně, bez náležitých příprav, ano i bez pravého přehledu.

Tato stálá veliká povinnost peněžitá státu i vrchnosti předpokládala také stálý příjem kontribuentův, tudíž ustálené normální poměry hospodářské. Neúroda a živelní pohroma byly by spůsobily přerušení a mohly býti příčinou událostí tou měrou pohnutých jako neúroda a hlad roku 1771—1772. Císař tudíž od prvých dnů svého nastoupení pečoval neúnavně, aby vhodným opatřením byly následky možných nehod již předem zažehnány a tím hospodářská i poplatná síla lidu pojištěna. Hned v prvých dnech vlády své 22 prosince 1780 nařizoval císař krajským úřadům, aby obdrževše zprávu o požáru nebo jiné živelní nehodě ve svém území, vypravovaly ihned krajského adjunkta anebo vrchnostenského úředníka z cizího panství, v městech však stavitele neb alespoň políra, na odhádanou škody vzešlé od domu k domu, od pozemku k pozemku.[1]) Také shledáváme, že za častých jinak požárů, jimiž české země

1) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen I, čís 13.

za desítiletí Josefova panování byly postiženy, veřejná podpora byla účelně organisována a poškozeným dostávalo se příspěvků nepoměrně značnějších než dříve.

Záslužným dílem této Josefovy péče o lid rolnický, jehož ovoce vynikající měrou jest lidu českému přáno podnes požívati, byly obecní obilné sýpky, po císařově rozkazu organisované. Na mnohých panstvích v Čechách a sice po výtce ve středních krajích bylo učiněno již dříve opatření, aby poddaní skládali část obilí svého do zásoby pro dobu možné neúrody, aby z těchto zásob požárem, krupobitím nebo neúrodou postižení obdrželi potřebné obilí k setí; ovšem byli povinni po žních vrátiti část zapůjčenou i s úrokem, tak zvaným pátým věrtelem. Když takto z náhrad za zápůjčky zásob nad potřebu přibývalo, byl přebytek prodán a peníze uložené jako obecní statek na úrok dány, úrok pak odražen od daní obci předepsaných. Na mnohých místech zbudovány prostorné sýpky, namnoze ze starobylých a tehdy již neobývaných tvrzí. Následkem toho mnohé obce měly naplněné obilím sýpky, které činily je proti vrchnostem samostatnými, a spolu i značné peněžní jistoty, z jichž úroků daně s části ano mnohdy i zcela byly uhrazovány. Blahodějné účinky tohoto zařízení, jímž byly i položeny základy k místní samosprávě venkovských obcí, přiměly císaře, že prohlížeje k potřebě, aby nouze o obilí byla zásobami v čas nashromážděnými odstraněna, nařizoval 24 května 1782, aby podobné zásobárny byly ihned zřizovány, v zemích koruny české dle příkladů z krajů čáslavského a jihlavského známých.[1]) Ze vší úrody měl býti odváděn

[1]) Meynert, 187.

dvanáctý díl pšenice nebo žita, desátý díl ječmene neb ovsa, osmý díl sena. Patentem ze dne 9 června 1788 nařídil obecnou úpravu obilních sýpek ve všech zemích koruny české a sice po tři léta měly býti zásoby obilní skládány.[1])

Patentem císařským ze dne 20 dubna 1785 nařízen nový katastr, kterýž jsa základem pozdějšího katastru stálého, slove katastrem josefinským. Patentem tímto vyslovena byla, jakož již výše řečeno, poprvé důležitá a spravedlivá zásada, aby k úhradě potřeb státních přispíval každý majitel statku stejnoměrně dle výtěžku z pozemků, bez ohledu na rustikální nebo dominikální povahu půdy, jinými slovy základem zdanění měla býti nadále pouze povaha půdy bez ohledu na společenské vlastnosti majitelovy. Tím přestati měl v budoucnosti všechen rozdíl mezi půdou dominikální a rustikální. Všeobecným měřením měla se stanoviti výměra pozemkův, užitek nesoucích. Hrubý výnos stanovil se v hodnotě peněžité a dle běžných cen tržních tak, jak jej jednotliví majitelé přiznali. Tento přiznaný hrubý výnos měl býti kontrolován a dle potřeby znova vyšetřen zvláštní kommissí. Skály, holé hřbety, močály a půdy, jichž nebylo lze užiti ani za pastviny ani k účelům hospodářským, byly z vlastního měření vyloučeny, rovněž silnice, cesty, úvozy, vodní strže, návsi a náměstí, pak pozemky farní, zádušní, školní a hřbitovní. Měřením pozemkův užitek nesoucích, rolí, luk, rybníků, pastvin, zahrad, vinic, lesů, pasek a ploch křovím porostlých, měla se

[1]) Politisches Journal 1788, 863.

ustanoviti plošná jejich výměra a sice pro každou obec samostatně. Délky měřeny byly ověřenou latí, 1 vídeňský sáh dlouhou, anebo řetězcem o 10 vídeňských sázích. Výměra byla stanovena v jitrech dolnorakouských o 1600□° a ve zlomcích až do $\frac{1}{64}$ jitra = 25□°, Označení a popis hranic sousedních obcí měly měření předcházeti. Pozemky jedné obce byly rozděleny v uzavřené celky, trati nebo hony, ohraničené cestami, potoky atd. Každý pozemek v jednom honu obdržel své zvláštní číslo, nazvané „číslem topografickým". Vzájemná poloha a tvar pozemků v jednom honu měly býti zobrazeny ve zvláštních náčrtcích polohopisných, ve kterých vedle jména majitelova mělo býti udáno vždy topografické číslo příslušné částice. Pro každou obec měly býti pořízeny seznamy, ve kterých vedle popisu polohy, udání topického pojmenování honu toho neb onoho měla býti uvedena i čísla topografická, jména majitelův a výměra jednotlivých pozemků. U pozemků, které v měření pojaty nebyly, neměla býti výměra udávána.[1])

Katastrální práce za příčinou nového způsobu zdanění počaly na Moravě r. 1783, v Čechách pak od r. 1785 konala je vrchní berniční kommisse, zřízená pro novou úpravu urbárních úvazků. Na Moravě dvorním dekretem ze dne 3 ledna 1783 ustanoveni při každém krajském úřadě zeměpanští inženýři, kteří by lid a vrchnostenské úřady učili vy-

---

[1]) Novotný, Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových. 13—16. — Zajímavy jsou číslice, kolik bylo tehdy lesů v Čechách. Po vyměření vší země shledáno, že lesy pokrývaly 2,319.811 jiter, tedy maličko více než čtvrtý díl vší plochy. Sw. Berger, v Mitth. d. Ver. f. d. Gesch. d. Deutsch. in Böhm. 1881, 94.

měřování půdy.[1]) V Čechách jmenováni za týmž účelem vrchními kommissaři guberniální rada Heřman z Hermannsdorfa a král. administrátor komorních statků Jan Erben, na Moravě gubernialní rada svob. pán Tauber a guberniální rada Kaschnitz. Zvláště ustanovení zeměměřiči provedli poprvé zevrubnou výměru i odhad, na němž podnes veškery soukromoprávné poměry spočívají. Katastrální mappy josefinských zeměměřičů mají i z té příčiny vzácný význam, že zaznamenávaly veškera v ústech lidu běžná jména částic pozemkových, čímž zjednán základ pro historickou topografii země. Vrchní berniční kommisse také při práci své nabádala k lepšímu zužitkování půdy, zejména k rušení příliš četných rybníkův a k vysoušení vlhkých částic půdy, které dotud netoliko nic nevynášely, nýbrž ještě škodu okolí svému působily. Již ku konci let sedmdesátých dal rychtář Vavák v Milčicích příklad následování hodný, neboť přiměl sousedy, že společnou prací odvodňovali rozsáhlé nízké prostory na severní straně osady, dotud močálem ležící, a zřídil z nich znenáhla tolik luk obecních, že jsou dnes Milčice co do obecního statku obcí v širém kraji vynikající. Tak dálo se působením vrchní berniční kommisse i na panském. Pelcl poznamenal, že bylo napočítáno 15 tisíc a několik set rybníků, jichž mnohé zrušeny a v luka proměněny.[2]) Zejména počalo se tehdy s vypouštěním četných a velikých rybníků na komorním panství pardubském.

---

1) Wien Ztg. 1783, čís. 9.
2) Josef II MS, str. 86.

Výsledek této veliké a namáhavé práce však v hlavní příčině nevyhověl nadějím do něho kladeným. Se stanoviska právního, technického i národohospodářského zajisté vytýkají se josefinskému katastru vady mnohé. Především byla to práce chvatná. Doba sama, ku všeobecnému katastrování určená, byla příliš krátká, nad to pak nebylo lze ani všeho toho času užiti, ježto byly závadou práce polní. Měřická práce, postupující od malých částic k velkému celku obce jedné, byla tak nepřesná, že ukázalo se roku 1792 nemožným z jednotlivých těchto náčrtků sestaviti velikou mappu všech Dědičných Států. Shledalo se dále, že nebylo lze ani jednotlivé trati pozemkové v jedné a též obci v celek srovnati, jelikož hranice tratí nebyly přesně zobrazeny. Jednotlivé obce v celek spojiti bylo bylo naprosto nemožno. Nebyly to vůbec přesné plány ani mappy, nýbrž pouhé náčrtky, do nichž zanesena byla čísla topografická, jména majitelův a druh kultury. Plocha pozemků byla stanovena pouze přibližně a namnoze nesprávně, následkem toho byla i pozemková daň nesprávně rozdělena. Zkrátka josefinský katastr má na sobě pečeť doby, z níž vyšel: dílo v myšlence dobře pojaté, ale prováděním chvatným a skrze lidi nespůsobilé pokažené[1]). Po stránce národohospodářské vytýkáno berní soustavě josefinské, že jednostranně hoví theoriím francouzských fysiokratických oekonomistů, pak že ukládá berní povinnost pilnosti a státní břemena svaluje výhradně na bedra zemědělcova.[2]) Za-

[1]) Novotný, Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových, 17 sld.

[2]) Sammlung einiger Schriften... über das neue Steuer- und Urbarialsystem, 4.

mýšlel ovšem císař, aby povinnosti zemědělcovy s břemeny majitelů domů srovnal, zvláštní daň domovní dle skutečného nebo možného výnosu nájmu zavésti, ale daň tato nebyla nikdy nařízena pro povážlivé hnutí v obyvatelstvu městském. Také bylo prohlášeno, že spolu se zavedením nové daně zrušeny budou mnohé dosavádní menší daně, obyvatelstvo tížící, nebylo to však rovněž provedeno.[1]) Hned s počátku ukázala se veliká vada, že rádcové, jimž císař provedení myšlenky své svěřil, zapomněli na náklady s vybíráním a správou nové daně spojenými. Pro četné a na tehdejší dobu dobře placené úřednictvo nebylo úhrady a již v prvém měsíci nové daně (28 prosince) bylo potřebí ustanoviti k ní přirážku na náklady správní.[2])

Když práce katastrové roku 1789 ukončeny, shledáno v království Českém plodné půdy 7,784.361 jiter 1033□ sáhův a vypočítáno, že se ročně průměrně sklidí 10,000.000 měr žita, 4,000.000 měr ječmene a 2,000.000 měr pšenice; po úhradě domácí spotřeby zbýval roční přebytek 400.000 měr různého obilí.[3]) Na Moravě vyměřeno plodné půdy 3,483.347 jiter s ročním hrubým výnosem 17,173.168 zl.[4]) V Čechách byl poměr domikální půdy k rustikální jako 9 : 21.

Zvýšení poplatné síly očekáváno i od různých opatření k povznesení hospodářství, vedle podpor hospodářů nehodami stižených, a zvláště zaváděním nových užitečných bylin, jichž pěstování půda a podnebí v Čechách a na Moravě zdály se býti příhodnými. Když

1) Tamže 5.
2) Politisches Journal. Hamburk. 1790, 357.
3) Adámek, Z doby poroby a vzkříšení, 25.
4) Dvořák, Dějiny Moravy, 937.

r. 1787 meškal císař v Plesu, půjčil 100.000 zlatých bez úroků sedlákům okolním na žito k setí, které r. 1786 vyhynulo.[1]) Hlavním činitelem byl Spolek ku zvelebení hospodářství a svobodného umění v království Českém, Marii Terezií r. 1767 založený. Činnost jeho započala roku 1770 a prvým ředitelem byl vzdělaný a osvícený pán, neúnavný podporovatel hospodářského rozkvětu v Čechách František Josef hrabě Pachta. Spolek tento, jenž s počátku čítal toliko 11 členů, již r. 1778 vypsal odměnu 24 dukátů za nejlepší učebnici hospodářskou. Po neúrodě r. 1771 rozdával spolek símě vodničné a poučoval, jak jest vodnici pěstovati; na písčitých půdách té části komorního panství brandejského n. L., jež se rozkládala na pravém břehu labském, pěstování vodnice i jiných zelin na pozemcích dotud namnoze ladem ležících výborně se ujalo. Také rozděloval spolek italské, španělské a africké ovce, jež Maria Terezia darovala do Čech z císařských ovčínův, aby se pěstování vlny zvelebilo. Roku 1772 vypsal spolek cenu: „Jak lze odvrátiti přílišnou drahotu obilí“ a vydal poučení o pěstování zemákův a jetele. Zemáky měly býti nejlevnější a nejhojnější plodinou výživnou, jetelem byla rozhojněna píce, rozmnožován chov dobytka a umožněno pravidelné vzdělávání půdy, která dotud úhořila. Pěstování zemáků hlavně zobecnělo po válce s Prusy r. 1778—1779, odtud i lidové jejich pojmenování „brambory“. O pěstování jetele zjednali si hlavní zásluhu oekonomové Jan

---

1) Pelcl, Josef II MS, str. 102. — Pražské České Noviny 1787, č. 39.

Kristián Schubart, Josefem II do stavu šlechtického s heslem „z Kleeblattu“ povýšený, a Gistler z Kleebornu. Spolek ku zvelebení hospodářství rozdal již r. 1771 10 centnýřů jetelového semene. Také lucinka tehdy ze Švýcar přinesena a na mnohých místech pěstována. Správa komorních panství předcházela v pěstování jetele a zemáků, v chovu dobytka a ovcí, v zavádění střídavého hospodářství a v úpravě luk z lad neužitečných dobrým příkladem.

Také lnu, štěpařství, lesnictví, hedvábnictví a včelařství věnována v Čechách a na Moravě bedlivá pozornost. Počátky sice spadají již do posledních let Tereziánských, ale soustavně dálo se zavádění nových odvětví hospodářských přímým původstvím a účinnou podporou Josefa II.

Na prvém místě jmenujeme štěpařství. Již v letech 1773—1774 udílel Spolek ku zvelebení hospodářství čestné odměny vynikajícím štěpařům, v čemž vláda jej následovala. Josef II povolil stříbrné záslužné medaille zasloužilým štěpařům v Čechách. Roku 1781 navrhlo gubernium české dle zpráv krajských úřadův, aby třem sedlákům dostalo se stříbrných pamětných peněz za pěstování ovocných stromův a živých plotů. Císař ihned svolil, ale udělil důtku krajským hejtmanům klatovskému i táborskému, že ve zprávě své neudali ani jaké jakosti byly stromy vštípené ani jaké bylo množství jejich.[1])

Roku 1784 4 března vyznamenáni stříbrnými pamětnými penězi za pěstování ovocných stromů Josef Antonín Spindler

---

[1]) Meynert, 146.

v Kadani, František Lukeš v Opočně a Podiven Dreyhäuser v Čáslavkách.[1]) Císař jal se také z jara roku 1782 prováděti rozkaz někdy matky své, aby podle silnic vštěpována byla stromořadí[2]); za krátko zelenaly se podél silnic krásné stinné řady topolů, lip a kaštanů, které až do druhé polovice XIX stol. dodávaly malebnosti krajům českým a místy doposud se zachovaly.

Na podporu lnářství v kraji králové-hradeckém rozdáváno símě lněné. Když roku 1783 len se neurodil, kázal císař zakoupiti z Rigy za 30.000 zl. lněného semene a rozdati mezi lid v hornatých končinách krajů králové-hradeckého, boleslavského a bydžovského.[3]) Dne 29 května 1787 ohlašováno novinami, kdo by semene lněného potřeboval, aby se hlásil o ně u krajského úřadu v Hoříněvsi aneb u obchodní společnosti v Opočně[4]), totiž u obchodníků Františka Janelli a Františka i Felixe Hofmannů.[5])

Blahobytu lidu chtěl císař přispěti i zvelebováním chovu koňstva, dotud velice zanedbaného, jakkoli ve středověku domácí chov koní zplna stačil pro veliké zajisté potřeby dob rytířských. 13 února 1781 nařídil císař, aby bylo dáno z císařských stájův 80 hřebců do českých a rakouských zemí, aby v krajských městech nebo na blízku zřízeny byly stanice hřebčinské, ošetřované jedním nebo dvěma vysloužilci. Připouštění klisen

---

[1]) Verordnungen und Circulare, 57.
[2]) Pelcl, Josef II MS, str. 52.
[3]) Pelcl, Josef II MS, str. 63. — Schreyer, Kommerz I, 3.
[4]) Pražské České Noviny 1787, čís. 31.
[5]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen III, čis. 212.

bylo bezplatné, rolník pak měl právo klisny nebo hříbata volně prodávati. Nejpřednějším kupcem byl vojenský erár, který za tříletého kyrysnického koně platil 120, za dragonského 105 zl.[1]) Stanice hřebčinské zřizovány i na komorních panstvích, jako u Brázdímě na panství brandejském n. L., u Nemošic na panství pardubském. Lid zval je „štíty“, dle německého „Gestütt“. Také chov ovcí podporován a po rozkaze císařově, daném 16 června 1783, doporoučen hospodářům spis o chovu ovcí, jejž farář Svoboda ve Vinoři vydal v jazycích českém i německém.[2])

Největší ale péče věnována moruším, aby zahostilo se hedvábnictví i v zemích českých. Prvé moruše jali se r. 1749 pěstovati v Praze Vlachové major Cremeri a podnikatel divadla Locatelli. Cremeri vštípil v příkopích hradebních morušové sady, kteréž po jeho smrti prodány pražskému obchodnímu konsessu. Maria Terezia r. 1753 založila v Praze školku morušovou, z níž městům a jednotlivým hospodářům zdarma sazenice vydávány. Roku 1759 císařovna nařídila, aby moruše byly vysazovány, a sice uloženo královským městům, aby vysazovala po 800, municipální města po 200, městečka po 100 moruších. Lid neměl lásky k moruším, poněvadž se obával nových daní ze sadů morušových, císařovna ale 3 června 1765 vyvrátila veškery tyto obavy a spolu nařídila, že má každý právo ujati a morušemi osázeti pustiny, jichž osázeti vlastníci opomenuli.[3]) Josef II ve snaze této energicky

---

1) Meynert, 150.
2) Sammlung von Verordnungen und Getzen III, čís. 268.
3) Adámek, Z doby poroby a vzkříšení, 20 sld.

pokračoval a udělil hojné odměny pěstitelům moruší. 4 října 1783 učitel u sv. Štěpána na Rybníčku v Novém městě Pražském Vavřinec Amort obdarován od císaře penízem zlatým, že „první do škol uvedl dílo hedbávných červů“.[1]) Kokony kupovali představení Vlašského špitálu v Praze a ihned je spřádali, za kterouž příčinou dostávalo se jim roční podpory státní po 500 zl.

26 října nařídil císař, aby za povznesením hedbávnictví v Čechách ročně poskytovalo se po 100 zl. spolehlivým obcím na zakupování moruší.[2])

Když r. 1782 sedláci ve vsi Přímu u Nechánic žádali o pomoc ku pěstování bourců, kázal císař od Vlašského špitálu na Malé straně v Praze koupiti pro ně 2000 stromků morušových.[3]) Když se výše již připomenutý pražský učitel Amort nabídl, že bude venkovské učitele a dítky v květnu bezplatně vyučovati chovu bourcův, uložil císař krajským úřadům, aby veřejnost okružníkem na nabídku Amortovu upozornily.[4])

Přes to nechtělo se v Čechách hedvábnictví dařiti a bylo pozorovati proti němu netajený odpor na mnohých stranách, vedle lidu i u vrchností. Úřední orgány stěžovaly si, že vrchnosti a místní rychtáři chovají se ku pěstění moruší liknavě, a že téměř nikde kromě statků hrabat Chotků, Harracha, Bolzy i Pachty, komorního panství pardubského, statku Troje, Královské Obory a hradebních

---

1) Rulík, Hist. kal. I. 43.

2) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen I, čís. 358.

3) Brünner. Zeitung 1782, čís. 35.

4) Prager Oberpostamtszeitung 1783 čís. 5.

příkopů pražských nic pro zvelebování pěstění moruší se neděje. Obyvatelstvo prý jest proti pěstění předpojato, ježto se obává, že později na každý strom bude určitá dávka předepsána, jakkoli obavy tyto již 3 června 1765 císařovnou a královnou Marií Terezií byly zaplašeny. Skutečně za posledních dob Josefovy vlády bylo v Čechách vytěženo ročně sotva 50 až 60 centnýřů hedvábu a sice nejvíce ve Vlašském špitále v Praze jakož i na panstvích veltruském a potštejnském.[1])

I o rozvoj včelařství v zemích českých hojně pečováno. 14 července 1787 ohlášeno nařízení císařské o odměnách poddaným, kteří by pilně včely opatrovali a alespoň 18 úlů ročně rozmnožili.[2]) Hospodářství lesní zvelebil lesmistr hraběte Rottenhanna na panství blatenském Ehrenwerth; on také za posledních let Tereziánských na zámku Blatné založil prvou lesnickou školu pro 25 chovanců. Škola ta potrvala až do r. 1791.[3])

Nejmohutnější podporou ruchu hospodářského a spolu semeništěm hospodářských úředníků, kteří by vedle odborné znalosti prokazovali i příslušnou míru administrativní způsobilosti a tudíž prospěšně by se lišili od dosavádních úředníků, zůstávajících lidu poddanému v paměti na výsost neblahé, byla reorganisace dosavádního soukromého Spolku v c. k. vlastenecko-hospodářskou společnost v království Českém, která ustavila se na základě císařského nařízení ze

---

[1]) Schreyer, Kommerz I, 259. 262.
[2]) Rulík, Hist. kal. I, 74.
[3]) Adámek, Z doby poroby a vzkříšení, 21.

dne 1 října 1788[1]). Reorganisaci tuto předcházela opatření, jimiž měl býti spůsoben zvláštní samostatný a pro úlohu svou dostatečně vzdělaný stav úředníků vrchnostenských, kteří by byli spůsobilí i k vykonávání administrativní právomoci vrchností i ku správě hospodářské, ovšem v duchu oprav císařových. K těmto potřebám přihlížeje, učinil císař zkoušku z hospodářských věd podmínkou pro každého, kdož měl býti nadále za hospodářského úředníka ustanoven. Na universitě pražské přednášel prof. Buček již od roku 1776 hospodářskou správovědu a bylo mu uloženo, aby sepsal učebnici pro úředníky hospodářské o vrchnostenské soudní právomoci, o řádu hrdelním, o projednávání pozůstalosti, o vedení účtů sirotčích atd., v přednáškách svých měl pak kandidáty úřadů vrchnostenských seznamovati s počátky věd policejních a kamerálních, pokud jich bylo při patrimoniálním úřadování zapotřebí. Ale spůsob tento se neosvědčil. Buček učebnici nesepsal a přes veškero vyzývání krajských úřadů neměl posluchačů. Proto dne 13 srpna 1781 stolice jeho zrušena a neveliký fond immatrikulační přikázán Spolku hospodářskému, aby z něho dávány byly odměny pilným hospodářům.[2])

Než myšlenka uložiti nastávajícím úředníkům patrimoniálním příslušnou průpravu vědeckou s průkazem spůsobilosti zkouškou dosažitelným nebyla tím utlumena. Když v září 1786 císař meškal v Praze, podal jemu administrátór komorních panství Erben odůvodněný návrh, aby zřízena byla samo-

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen VIII, čís. 556.

[2]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 501 sld.

statná oekonomická škola pro vzdělání patrimoniálního úřednictva. Návrh ten sice dne 17 března 1787 zamítnut, za to ale r. 1788 obnovena stolice hospodářství a věd policejních i kamerálních na universitě. Ale nová stolice byla úzce spojena se spolkem hospodářským, jenž ovšem i sám podroben změně pronikavé.

Nové společnosti dostalo se totiž účelné organisace, přihlížející i k potřebám vědeckého studia hospodářského i k požadavkům ryze praktickým, působnost pak její tou měrou rozšířena, že nabyla postavení samosprávné odborné komory hospodářské, ale jsoucí pod ochranou vládní a mající ve středu svém zástupce vládní a činitele vládou ustanovené. Dle nové organisace skládala se Vlastenecko-hospodářská společnost z předsedy, 20 skutečných členů, jichž volbě bylo potřebí císařského potvrzení, a z 32 členů dopisujících. Působnosti její náležela péče o vzdělání, přehled a kázeň hospodářského úřednictva, tudíž nepřímo dozor na veškero zřízení patrimonialní. Ona prováděla immatrikulaci zkoušených hospodářských úředníků, jichž přiznání neb ohlášení přijímaly úřady krajské a o tom jim vydávaly listy prozatímné. Vynikající hospodářští úředníci voleni za dopisující ano i za řádné členy; úředník pro vyšetřenou nepoctivost úřadu sprostěný byl však na základě vrchnostenského oznámení ze seznamu vymazán.[1])

Podobná společnost měla býti dle vůle Marie Terezie zřízena i na Moravě, ale z různých příčin nedošlo ku vzniku velikého zemského spolku s působností českému spolku

[1]) Tamže II. 507.

rovnou nýbrž v krátce rozpadl se moravský spolek ve dvè soukromé společnosti se sídly v Olomouci a v Brně, které sice hleděly si theoréticky pěstování věd přírodních, ale neměly významu pro život veřejný, zejména ne pro hospodářský. Jedna z nich s názvem Vlastenecko-hospodářské soukromé společnosti založena byla r. 1786 v Olomouci, ale zanikla již r. 1788. Význam její s části připadl druhé, která s názvem „Moravské společnosti pro vědy přírodní a vlastivědu (Mährische Gesellschaft der Natur- und Vaterlandskunde)" vznikla v Brně,

Současně s prvým kursem pro hospodářské úředníky na universitě vydáno dne 1 října 1780 císařské nařízení, že napříště nebude moci u patrimoniálních a hospodářských úředníků v Čechách ustanoven býti žádný úředník bez vysvědčení o zkoušce vykonané před veřejným professorem hospodářských věd a za přítomnosti dvou členů Vlastenecko-hospodářské společnosti. Nařízení to zostřeno dne 1 května 1789 ustanovením, že neměl býti žádný hospodářský úředník v Čechách v hospodářské službě podržán ani přijat bez immatrikulačního listu Vlastenecko-hospodářské společnosti.[1])

Vhodnou úpravou poměrů hospodářského úřednictva, kterému dostalo se výhod váženého a nezávislého stavu, sjednána potřebná půda pro nejdůležitější část Josefových oprav hospodářských, k všestrannému totiž zrušení roboty. Není pochybnosti, že císař měl zámysly nejšlechetnější, chtěje zrušením roboty prospěti poddanému lidu i státu a dbaje při

---

[1]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 504 sld.

tom, aby nebyly poškozeny hmotné zájmy vrchností. Ale základy, na nichž dobře míněné úmysly císařovy spočívaly, byly příliš vratké. Opět spadá vina na zeměpanské úřednictvo, že nepochopilo úmyslů císařových. O stavu abolice na veřejných i a též i soukromých statcích podávaly úřady zprávy přepjaté, nad skutečnost velebíce účinky pochybné, a císař důvěřuje orgánům svým, jal se řešiti otázku všestranné abolice na základě referátů nesprávných, čímž hlavně zaviněn zmar díla mnohoslibného.

Vizmež především obecné podněty, které pověstnou berní a urbariální soustavu Josefovu předcházely.

Stále a nepoměrně rostoucí náklady, zvláště vojenské, byly příčinou, že panovníci XVIII století ohlíželi se po nových zdrojích příjmů státních. Dosavádní sněmy zemskými povolované berně nestačovaly již dávno a následkem toho rostl dluh veřejný, buď pojišťovaný na jednotlivých Dědičných Státech anebo vůbec nekrytý, jako byly peníze papírové. Maria Terezia za posledních let svých zaváděla daň nápojovou, ale daň tato byla velice neoblíbena, zvláště ve velikých městech, a jedním z prvých vládních činů císaře Josefa byl rozkaz ze dne 13 prosince 1780, aby stavové znova uvažovali o této dani, zda-li a kterak má býti zaváděna.[1]) Ale jednání stavů ve příčině té císaře neuspokojovalo (VIII, 95). Toť byla hlavní pohnutka, proč odhodlal se císař řešiti opravu berní bez ohledu na stavy z vlastní moci.

Doba zdála se býti příhodna, neboť důchody z Dědičných Států po r. 1779 stále

[1]) Meynert, 170.

vzrůstaly. Roku 1781 obnášel důchod Dědičných Států kromě Nizozemska a italských krajů 68,591.000 zl., r. 1783 již 78,283.000 zl. Státní výdaje činily r. 1787 69,347.000 zl. r. 1783 74,866.000 zl. Schodek, který r. 1781 činil ještě 736.000 zl., ustoupil za dvě léta přebytku 3,417.000 zl. Ježto berně na téže výši zůstávaly, bylo zjevno, že zvýšení dálo se u jednotlivých druhů vlastních státních příjmův a dávek nepřímých; zejména zvýšil se výnos ze státních statků racionálnějším hospodářstvím a pravidelnými příspěvky emfyteutů z 2,086.000 na 3,329.000 zl. výtěžek pošt z 883.000 na 1,015.000 zl. Císař hleděl ve všech oborech zaváděti úspory a počal při dvoře svém, jehož potřeby ve dvou létech z 1,782.000 zl. snížil na 970.000 zl. Za to ale vstoupaly potřeby vojenské úžasně. Roku 1783 bylo již potřebí k účelům vojenským 32,351.000 zl., na stavbu pevností 906.000 zl.

Císař zamýšlel prospěti financím říšským dvojím spůsobem, jednak úsporami, kterých bylo lze dosíci zmenšením správních výdajů, jednak souměrnějším rozvržením dávek veřejných, za kterouž příčinou zřízen měl býti katastr, majetek všech dle týchž zásad odhadující a dávky naň stejnoměrně rozvrhnouti, bez ohledu jest-li majetek vrchnostenský či poddanský. Císař však hověl zásadám fysiokratů, kterým byla půda jediným zdrojem potřeb lidských, proto soudil, že také na půdě má veškera berní povinnost spočívati; různost berní má záviseti toliko na nestejné plodivosti, poloze neb velikosti pozemků.[1] Zákony, které se stanovisku tomu příčí, mají

[1]) Dvorní dekret ze dne 4 března 1784.

býti s prospěchem veřejného dobra odstraněny. Dle vyšetřených růzností a dle výtěžku průměrného, průběhem desítiletí zjištěného, má každý majitel půdy jistou část výtěžku jako berni veřejným potřebám odevzdati, při čemž k vyšetření výtěžku sluší i tržní ceny přibírati. Odhadování mělo se díti dle obcí, jimž náleží, aby samy jednotlivce své co do výtěžku posuzovaly. Názory tyto potkaly se s odporem ve státní radě, který se hlavně obracel proti fysiokratickému jejich základu, čímž zamýšlená berní oprava se zdržela. Když ale vojenské potřeby vzrůstaly a pokladniční hotovosti ubývalo, podjal se císař znova berní opravy a dožádal se v té příčině dobrozdání hrabat Zinzendorfa, Kolovrata a Chotka. Zinzendorf radil k odstranění mnohých dávek, které lid nesouměrností a nestejným základem tížily, jichž vybírání nad to s nepoměrnými náklady jest spojeno, Kolovrat a Chotek zásadně jeho úsudky schvalovali. Členové státní rady vyslovovali se však i tehdy více méně nepříznivě o záměru císařovu, což tohoto přimělo, že zřídil zvláštní kommissi s baronem Kresslem v čele, která by různá stanoviska ve shodu přivedla, dříve než výměra půdy bude dokonána.

Tím čistá fysiokratická soustava sice byla zamítnuta, ale pro budoucí zdaňování vzat základ dvojí, na venkově dle výtěžku půdy, v městech dle spotřeby. Základem nové pozemkové daně byla snaha, aby uleveno bylo lidu a aby vrchnosti platily s lidem měrou stejnou. Každý bez ohledu platiti měl ze 100 zl. čistého příjmu 12 zl. 14 kr. Rolník ěl vedle toho, náhradou za robotní úvazek, atiti své dosavádní vrchnosti 17 zl. 46 kr. 100 ročně, tak že 70 zl. ze 100 zůstalo

stále jemu k výživě jeho i jeho rodiny. Odůvodňována byla dávka tato tím, že rolník prost jsa úvazku robotního, nebude míti potřebí ani čeledi ani dobytka tolik jako dotud, že mu tudíž ubude nákladu, vrchnostem pak že bude třeba dobytek přikupovati a lid dělný za plat najímati.

Daň měla býti vybírána ne berníky stavovskými nýbrž novými zeměpanskými berními úřady, jichž pro království České navrhováno 184. Nad berními úřady měly býti nadkommisse, s krajskými úřady spojené, které po rozumu dvorského dekretu ze dne 10 února 1789 vyzývaly obce ku prohlášení, chtějí-li povinnosti k vrchnostem platiti hotovými penězi anebo v přírodninách. Většina obcí vyslovila se pro placení hotovými, v Čechách ale na mnohých místech říkali sedláci dle biblického: „Dávejte co jest císařovo císaři, co jest božího bohu“, že o vrchnostech nic v písmě svatém řečeno není a že tudíž nic jim platiti nebudou. V jiných krajích nechtěli podepisovati ani se prohlašovati, tak že císař viděl se nucena nařídití, aby při dosavádních povinnostech byli ponecháni, dokud tyto nečiní více než 17 zl. 46 kr. ze 100 zl. výtěžku průměrného.[1])

Při vybírání daní měla býti lidu zůstavena značná míra spoluúčastenství, ježto obcím ponecháno daň od jednotlivců vybírati. Každá obec měla si ustanoviti k vybírání důvěrníka nebo rychtáře, za něhož přejala rukojemství; spolu měla obec i za toho ručiti, kdo platiti nemohl. Daň vybírána býti měla voleným rychtářem měsíčně a odváděna

---

[1]) Polit. Journal 1789, str. 1276 sld.

ihned okresnímu bernímu, který ji dodati měl krajskému pokladníku.

Na rok 1789 byl odhádán výnos všech pozemků v království Českém na 30,057.939 zl. 29 kr., z čehož připadalo platiti daně 3,646.017 zl. 9 kr., o 570.257 zl. 29½ kr. více než pokud platilo království České podle katastru dřevního.[1])

10 února 1789 nařízena nová daň pozemková, která měla míti v zápětí obecné zrušení roboty za náhradu penězitou,[2]) a sice nazvána celá změna novou císařskou urbární úpravou (neue kaiserliche Urbarial-Verfassung). Vláda tvrdila, že děje se tak s prospěchem lidu, aby se lépe rozmáhal a racionálněji hospodařil.[3]) Ale vyšetřování příjmů sedlákova nedálo se ve shodě se skutečností, ježto výtěžek pozemků líčili růžověji než skutečně byl, nad to pak snížením výnosu usedlostí na 142 zl. přibylo 11200 usedlostí s 570.000 zl. daně, čímž berní síla země byla povážlivou měrou napínána.[4])

Prvý rok platnosti nové daně, až do konce října 1790, prohlášen za přechodný a poddaní zavázáni vrchnostem pracovati za zákonně ustanovenou mzdu, již vrchnosti mohly z pohledávek svých za poddanými odpočítati. Práce tyto týkaly se však výhradně hospodářství polního a lučního.[5])

---

[1]) Adámek, Z doby poroby a vzkříšení, 29. — Tím budiž opraveno, co praví Dvořák, Dějiny Moravy, 937. 4,225.000 zl. byla roční berně česká i s extraordinariem.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Geetzen IX, čis. 516.

[3]) Srv. dopis z Čech v Polit. Journ. 1789. str. 1021 sld.

[4]) Adámek, Z doby poroby a vzkříšení, 29.

[5]) Grünberg, Die Bauernbefreiung. I, 326.

Vedle císařského patentu, kterým se nová daň pozemková nařizovala, zřízeny berní nadkommisse v jednotlivých zemích, po krajích pak podkommisse. Výkonnými orgány byli krajští kommissaři hospodářští, jimž instrukcí ze dne 8 listopadu 1789 uloženo, aby především za prvých dvou let reklamačních a i budoucně vyšetřovali berní a urbární záležitosti. Platu měli ročně po 800 zl. s náklady cestovními.[1]) Krajské úřady vedle toho pak žádaly na obcích prohlášení, chtějí-li úvazky vrchnostem na 17 zl. 46 kr. vypočtěné platiti hotově anebo přírodninami a službami. Ale každá upomínka na služby vrchnostem konané jitřila krev poddaného lidu a tudíž byla nemístna, ano na některých místech v Čechách i na Moravě staly se projevy zřejmé nespokojenosti. V některých krajích nechtěli se sedláci podepisovati ba ani ne přihlašovati. Ano někde úřady přinuceny ponechávati sedláky při povinnostech dosavádních, ježto prý obsahovaly méně než 17 zl. 46 kr. ze 100 zl. výtěžku ročního.[2])

Císař domníval se, že soudíc dle zpráv úřadů nová daň přinese lidu úlevu. Theorétikové vypočítali jemu, že ve skutečnosti méně platí sedlák, více vrchnost. Očekávání tato pronikala i do lidu, který toužebně očekával slavnost Všech Svatých roku 1789 jakožto den, v němž robota měla přestati. „Já nic nechybím,“ zaznamenává Vavák,[3]) „když napíšu, že s jakou žádostnou radostí Laudon a vojsko naše očekávalo den dobytí

---

[1]) R. Rieger, Zřízení krajské II, 267.
[2]) Polit. Joourn. 1789, str. 1276 sld.
[3]) Paměti II.

Bělehradu, že s takovou radostí — ba snad s větší — očekávali lidé den Všech Svatých. O jaká radost u toho vesnického lidu byla, když jim po té neděli žádný na robotu jeti a jíti neporoučel, nelze věřiti tomu, kdo jak živ roboty nezkusil! Mnozí na poděkování pánu bohu a za zdraví a šťastné panování monarchy našeho mše svaté dali sloužiti a jiné milosrdné skutky a almužny vykonávali". Vsi Hořany, Škramník a Žhery na panství černokosteleckém po společné úmluvě daly 5 listopadu sloužiti ve Škramníce slavnou mši, k níž rolníci s manželkami a dítkami přišli a po mši před chrámem chudé almužnami hojnými podílely. Jinde všeliké veselí slaveno s hudbou i písněmi, jichž jedna i tiskem vydána, hrubá a neumělá, přes to však mnozí úředníci vrchnostenští Vaváka obviňovali, že jest skladatelem jejím. Stávalo se na místech mnohých, že lid robotě i směšný pohřeb uspořádal.

Sleva mýt, jíž se vláda na odůvodněnou nových daní dovolávala, nesprospívala zemím českým nýbrž hlavně dolnorakouskému obchodu s vínem.[1])

Záhy však ukázalo se, že se neobyčejné toto zvýšení berní povinnosti potkávalo s odporem stavův i lidu.

V lidu i ve vysokých kruzích šlechtických byla daň tata posuzována stejně nepříznivě. Lid zdráhal se platiti vrchnostem, ježto zklamány byly naděje jeho do úlevy a on očekával plné zrušení úvazků středověkých, vrchnosti domnívaly se, že jsou zkráceny ustanovenou náhradou ve svých zděděných

[1]) Orig. v arch. spoj. dv. kanceláře, přepis v král. čes. arch. zemském.

právích, — sám Grünberg[1]) doznává, že činila ztráta důchodů vrchnostenských ne méně než $^3/_4$, avšak i $^2/_3$ — a zkušení státníci odsuzovali základ, na němž zdanění spočívalo. Kritický spis o nové soustavě berní a urbarialní v krátce po smrti císařově z prostředka českých stavů v Drážďanech vydaný vytýká obecný stav země, nové berní soustavě naprosto nepříznivý. Reformní pokusy vlády a zákaz přívozu cizího zboží podryly prý obchod, stálými finančními spekulacemi všechny peníze do Vídně a odtud do vzdálených zemí svedeny, odkudž již se nevracely, zboží doma vyrobené nedocházelo odbytu.[2]) Členové českých stavů nad to vytýkali, že nová daň má býti zavedena a rozepsána beze schválení skrze stavy, zemským zřízením jediné k povolování daní a vojska oprávněné. Odporu súčastnil se vynikajícím spůsobem i dvorský kancléř Jan Rudolf hrabě Chotek, tuhý centrálista a josefinista,[3]) o němž i chvalořečníci císařovi do-

[1]) Die Bauernbefreiung I, 327.

[2]) Sammlung einiger Schriften . . . über das neue Steuer- und Urharialsystem, 6.

[3]) Politické smýšlení tohoto původem sice českého ale jinak rozhodně centrálistického státnika nejlépe charakterisují vlastní jeho slova dobrozdání, které r. 1802 císaři Františku I. předložil: „Nichts würde die Kraft und Energie des österreichischen Staates mehr befestigen, ale die Einheit der Regierungsgrundsätze, die Zusammenschmelzung aller verschiedenen Reiche und Provinzen in einen und denselben Staatskörper, die Annäherung und Vermittlung der sich oft widersprechenden Localgesetze, Vorrechte, Forderungen, so wie die Aufhebung der bestehenden Zwischenmäuthe und Zwangsgesetze, die Vertilgung der kleinlichen Provinzial- und National-Vorurtheile, der wechselseitigen Scheelsucht und Geringschätzung“. (A. Wolf, Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissensch. Phil. hist. Cl. IX, 440).

znávají, že byl věrným sluhou dynastie. Chotek nedovedl srovnati s přísahou a úřadem svým, aby účasten byl provádění berní úpravy, kteráž dle jeho přesvědčení ohrožovala bezpečnost trůnu, podrývajíc hlavní sloupy jeho. Mínil totiž, že navrhovaným výkupem úvazků vrchnosti jsou poškozeny, aniž by lidu bylo uleveno. Když veškera jeho upozornění bez výsledku zůstávala, podal dne 5 února 1789 Chotek žádost za propuštěnou, která císaře překvapila; svědčíť o tom různé trpce znějící poznámky, jež souvěkovci císaři do úst kladou. Císař Chotka v milosti z úřadu propustil, ale odhodlanost Chotkova vzbudila dojem hluboký. Na jeho žádost odpověděl císař vlastnoručně: „Milý hrabě Chotku! Jsem zvyklý všude toliko nevděk kliditi a proto mně resignace Vaše nepřekvapuje. Já ji přijímám!“ Při jiné příležitosti soudil císař: „Milý Chotku, není-liž lépe, když sedláku ještě něco ponecháme, než aby nám pranic nedávali?“ Chotek odpověděl, podobných událostí že se není co báti, ježto by bylo lze odporující mocí k plnění dávek přidržovati. „Mocí!“ odvětil císař vážně, „fysická převaha jest u třetího stavu. Věřte mně, nechce-li rolník, jsme všichni ztraceni“. Nástupcem Chotkovým jmenován baron Kressl, který ihned podepsal.

Hrabě Chotek nezůstal v odporu proti nové dani pozemkové osamocen. Také jiní stavové vytýkali nevhodnost její. Nejvyšší sudí zemský Prokop hrabě Lažanský spatřoval nepřiměřený poměr mezi zdaněním vrchnostenských a poddanských, nebo jak se tehdy říkalo, dominikálních a rustikálních pozemkův a postavil se v čelo hnutí proti berní úpravě ještě za života císařova.

Také na Moravě a ve Slezsku pozorovati bylo vážné příznaky nespokojenosti. Ve stavovských a šlechtických kruzích zvláště nepříjemně působilo, že přední nástroj při rozvrhování nové daně svobodný pán Kaschnitz byl císařem za příslušné své přičinění okázale a způsobem u císaře neobvyklým vyznamenán. Vlastnoručním listem, zaslaným 21 února 1789 nejvyššímu dvorskému kancléři hraběti z Kolovrat, oznámil totiž císař, že udílí Kaschnitzovi „za dotud vykonané výtečné služby“ a zvláště „za služby vykonané právě při soustavě rektifikační“ dar 30.000 zl., které měl doplatiti na panství Zdislavice, od náboženského fondu koupené.[1]) Nepokoje vznikly příčinou nové daně mezi lidem opět v kraji jihlavském a zvláště znojemském, jichž původ shledáván v sousedství s Dolním Rakouskem, rovněž s pozemkovou daní nespokojeným.

V Čechách o hnutí mezi lidem v té době neslyšeti, ježto nebyl dosah nové berně ještě jasný a naděje do zrušení nenáviděné roboty všechny jiné úvahy zatlačovaly. Také nebylo lze novou berni tak rychle uplatniti jako ve mnohem menší Moravě, ježto přípravné práce bylo třeba konati v rozměrech větších.

Vrchnostenští výběrčí nebo kontribuční vybírali, účtovali a do krajské pokladny odváděli daň nebo kontribuci poddaných. Byli vlastně správci kontribučenské pokladny a obilního fondu poddaných, od nichž byli i placeni. Dvorským patentem ze dne 10 února 1789 svěřována kontribuční správa pouze větším dominiím, tak zvaným „vedoucím“,

---

[1]) Vlastnoruční list císařův uveřejněn v Brünner Ztg. 1789, čís. 22.

a sice pro určitý počet obcí. Jim odváděli kontribuci rychtářové na náklad obcí. Menší dominia s vrchnostmi svými přišla tím o právo vybírati berně. Bylo tudíž tolik kontribučních kolik vedoucích dominií, t. j, 963. 626 menších panství a deskových dvorů přestávalo po stránce berní býti zvláštními dominii. Ustanovovati kontribuční sice náleželo vrchnostem, ale uchazeči bylo se prokázati znalostí berní administrace, dosvědčenou zkouškou u krajského úřadu, kterému náleželo ustanovené potvrzovati a služební přísahou zavazovati.[1])

Průtahy složitou touto organisací spůsobené byly příčinou, že se císař rozhodl veškero bernictví v království českém postátniti. Nařídil tudíž dvorním dekretem ze dne 15 září 1789, aby kraje jednotlivé rozděleny byly na větší berní okresy, načež chvatně zřízeny berní okresy zeměpanské, počtem 184 s tolikéž zeměpanskými výběrčími okresními, jakožto orgánů pro výměru nové daně. Berní okresy jednotlivé rozpadaly se v dominia, k ustanovení vlastního výběrčího spůsobilá, a obce katastrální nebo berní, obec pak každá vedle záruky za zvoleného rychtáře ručila i za toho, kdo platiti nemohl. Daň měla se vybírati měsíčně a odváděti okresnímu bernímu, který pak ji odváděl pokladníku krajskému.[2])

Stavům zemským sice nebylo možno k nové dani ve sněmu stanovisko zaujati, ježto byla proti zřízení zemskému nařízena a sněm svoláván nebyl, ale hlasy schvalující i zamítající ozývaly se přes to z řad jejich.

---

1) B. Rieger, Zřízení krajské II, 507. 521. 522.
2) Polit. Journ. 1789, str. 1276.

Osvícený hrabě Bouquoi schvaloval stejné zdaňování dominikálních i rustikálních pozemků, nejvyšší sudí zemský hrabě Lažanský pronášel opět proti tomuto spůsobu zdaňování námitky, které známe z pozdějšího sněmovního jeho podání.

Sedmý den po smrti císařově, 27 února 1790, podali i stavové moravští prosbu císaři Leopoldu, která patrně již byla dříve připravena, a tam blíže doličují vady daně pozemkové. Jakkoli spis tento má hlavně ve zření prospěchy stavovské, přece čísla a doklady jeho jsou hodny úvahy. Pro vojenský rok 1790 bylo Moravě předepsáno 2,067.621 zl. $55^{3}/_{4}$ kr. z čehož bylo dáti vrchnostem 501.301 zl. $54^{1}/_{4}$ kr., poddaným 1,566.320 zl. $1^{1}/_{2}$ kr. Podle dřívější berní povinnosti měly tedy vrchnosti zaplatiti více o 273.578 zl. 53 kr., což bylo $120^{0}/_{0}$, poddaní o 630.979 zl. $5^{1}/_{4}$ kr., tudíž o $67^{4}/_{9}\,^{0}/_{0}$. Ve Slezsku bylo předepsáno 320.202 zl. $16^{3}/_{4}$ kr. z čehož připadalo 107.229 *zl.* $33^{3}/_{4}$ kr. vrchnostem, 212.972 zl. 43 kr. poddaným. Povinnost vrchností zvýšena o 66.513 zl. $47^{3}/_{4}$ kr., proti dřívějšímu poměru o $163^{0}/_{0}$, povinnost poddaných o 106.584 zl. 7 kr. nebo o $100^{0}/_{0}$. Úleva mýt, která v kruzích dvorských pokládána za náhradu za daň zvýšenou, byla i dle soudu moravských stavů s prospěchem toliko vývozníkům vína rakouského. Ježto vybírána byla ještě $1^{0}/_{0}$ přirážka ku všemu hrubému výtěžku v úhrnu 197.372 zl. 10 kr. a požadována náhrada 100.000 zl. za ubytování vojska, obnášelo zvýšení daně pozemkové ve skutečnosti 981.599 zl. $57^{3}/_{4}$ kr., k čemuž ještě ve Slezsku přistoupila zvláštní daň z dluhů, koní a tak zvaný masný krejcar částkou 59.757 zl. $14^{2}/_{4}$ kr.

Jediný důležitý výsledek ze zpletitého jednání o nové dani pozemkové jest vznik obcí katastrálních. Daň sama nikdy skutečně nevešla v platnost. Byla sice pro rok 1790 již předepsána, než však mohla býti splácena, zemřel císař Josef II a jeho nástupce Leopold II pokládal zrušení daně pozemkové a s ní souvislé obecné abolice za nejnutnější téměř státní úkol. Ale katastr v platnosti zůstal a s ním i obce katastrální. Ztratily sice právo Josefem II udělené, že si volily vlastní správu, a podlehly opět rychtářům vrchností potvrzovaným, ale hranice jejich již se neměnily a s nimi právomoc, která přirozeně obcím jako nejnižšímu stupni správnímu náleží. Na josefinských obcích katastrálních zbudován obecní řád z roku 1850. Také poddanství již nebylo obnoveno. Robota sice se na velikém počtu panství uchovala, ale poddaní měli právo stížnosti a registratury někdejších krajských úřadů podávají svědectví, jak hojně práva tohoto užívali.

Odstranění pozemkové daně Leopoldem II mělo však i vážný dosah státoprávní. Se stanoviska českého zřízení zemského byla josefinská pozemková daň dílem neústavním, ježto byla nařízena bez jediné oprávněného činitele, bez svolení sněmu zemského. Tím že byla odstraněna a že jako dříve král sněmu zemskému berní postuláty předkládal, byly uznány porušení zřízení zemského a spolu i restituce jeho.

K nezdaru císařských úmyslů ve příčině úpravy pozemkového bernictví a robotní abolice nemalou měrou přispěla i současná válka turecká, neboť veliké náklady, jichž vyhledávala, přiměly císaře, že nařídil zvláštní

válečnou daň a sice opět bez svolení ano bez otázání se sněmu českého i moravského. Stalo se tak ještě po návrhu dvorského kancléře Jana Rudolfa hraběte Chotka. Ježto císař prohlásil, že válka r. 1789 vyžadovati bude zvýšeného nákladu 70,000.000 zl., navrhl Chotek, aby vybírala se válečná daň ve způsobě přirážky 30% ku přímé dani poddanské, 60% k dani vrchnostenské.[1]) Vedle toho uvaleny značné dávky na ty, kdož živili se jiným způsobem než zemědělským. Daň tato, nařízená dvorním dekretem ze dne 31 října 1788, jejž v Čechách ohlásil 18 listopadu t. r. nejvyšší purkrabí hrabě Cavriani, měla povahu stoupající daně z příjmu se sazbami nepoměrně vysokými. Důchod do 300 zl. byl této daně prost, z důchodu od 301 do 600 zl. ročních platilo se 5%, od 601 do 999 zl. ročních 7%, od 1000 do 2000 zl. 10%, od 2001 do 4000 zl. 12% a z důchodu nad 4001 zl. 15%[2]). Nespokojenost s daní touto vznikla sama sebou, rozmáhala se však povážlivou měrou, když výsledky války nebyly v nijakém k oběti této poměru.

Přes to venkovský lid český oceňuje snahy císařovy o své uvolnění, ve vděčné choval jej paměti. Ještě za života císařova roku 1789 velebil jej milčický rychtář Vavák v častěji vzpomenuté písni slovy, která projevují vděčné smýšlení širokých vrstev lidu poddanského. Volá:

Josefe, slavný císaři
a pane náš milý,

---

[1]) A. Wolf, Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. Cl. IX, 449 sld.

[2]) Pražské České Noviny 1788, čís. 50—52.

bůh ti dal poznat ty zkázy,
  které v zemi byly,
v lidu poddaném a statném
v každém běhu zemi platném.
Ty jsi sám lítostně ztrnul
  nad množstvím českých bíd,
pod svůj plášť milostný shrnul
  nás, všecken český lid,
zapověděl jsi nás bíti,
s robotou soužit a dříti.
Bůh ti dej slavné vítězství
  v tom tvém bojování,
již Bělehrad tvý jméno ctí,
  Turek jest vyhnaný.
Tams přemoh Turky tyrany,
zde pak ty veské křesťany.
Tam předc bylo půl měsíce,
  zde vždycky tmavá noc,
nyní zasvítilo slunce,
  přestala panská noc.
Ty sám nyní v celé zemi
vládneš s pány, s lidmi všemi

Zde hodí se zpráva o muži neobyčejném, původci této písně, jehož již častěji bylo vzpomínáno.

F r a n ě k J a n V a v á k jest zjev té doby neobyčejný. Vší svojí bytností byl českým rolníkem a hrdě se znal k rolnickému svému původu. Předkové jeho J i ř í a L u d m i l a V a v á k o v i dostali se r. 1676 z Peček Poblatných na dvůr svobodný o $4^3/_4$ lánu svobodného a $2^1/_4$ lánu poplatného (celkem asi 188 jiter) do vsi Milčic (nyní číslo 4), kdež chlebil syn jejich J a n s chotí B a r b o r o u až do r. 1753, načež hospodařil na statku nyní číslo 13. Třetí rozený syn jejich František Jan, rozený r. 1741, ujal živnost a držel ji až do r. 1793; od r. 1778

hospodařil nad to i v nynějším čísle 24. Od r. 1779 byl rychtářem, od mládí pak horlivě čítal knihy české a zapisoval si paměti současné již před roku 1760. Mnohé knihy si vlastní rukou přepisoval a se zálibou skládal historické písně duchovní i světské. Také mnohé staré písně lidové v přepisích svých zachoval. Počet knih, které pročetl a jejž v Pamětech svých uvádí, jest veliký; možno říci, že všechny starší tisky zvláště ze XVI a XVII století bedlivě pročetl, čehož Paměti jeho hojných poskytují dokladů. Byl také pilným čtenářem novin. Roku 1770 jal se zapisovati své Paměti, maje ve zření vše, co se v blízkém sousedství jeho ano i ve vzdálenějších krajinách přiházelo. Rázovitost povahy obráží se ovšem i v Pamětech Vavákových, který úsudku svého nijak nezakrývá. Byl rozhodný Čech, svého vlastenského jazyka, národních dějin i památek milovný a zapisoval Paměti své s tím úmyslem, aby byly čteny a staly se zdrojem poučení jeho přátelům a sousedům. Nenáviděl vše, co z Pruska přicházelo, tudíž i snahy toleranční i jazyk německý a vnucující se jeho převahu.[1])

Vývoj průmyslu a obchodu za Josefa II.

Hrozné následky války třicítileté téměř zničily kvetoucí dříve živnosti v městech českých a moravských. Teprve za Karla VI počínaly vládní kruhy dbáti obrody obchodu,

---

[1]) Paroubek, O lidu poddaném na panství Poděbradském za XVIII věku, 8. — Čečetka, Sedlák Franěk Jan Vavák v Obrázkové Revue 1901, str. 4.

řemesel i živností ladem ležících, v čemž Maria Terezia po míru Hubertsburském pokračovala. Skutečně v severní hornaté části Čech, v Praze, v Brně a v některých okresích moravských i slezských počal se utěšeně rozvíjeti průmysl, s části již továrnicky provozovaný. V Čechách severních zejména průmyslem na sebe pozornost upoutávaly kraje boleslavský, králové-hradecký, bydžovský, litoměřický a žatecký, v nich pak města a osady Liberec, Turnov, Hajda, Branná, Rokytnice, Smržovka, Rumburk, Varnsdorf, Lipá, Lomnice, Horní Litvínov, Aš, na Moravě Jihlava, Šternberk, Nový Jičín, ve Slezsku Krnov, Bruntál a Bílsko.

Překážkou velikou všestrannému vývoji průmyslu byly však ztuhlé řády cechovní, neúhlednost a částečně i nedostatečnost výrobkův a špatné kommunikace, stížené cly hraničními i soukromými mýty ve vnitrozemí. Za dřevních dob obchod a výroba byly od sebe ostře odlišovány a ještě obchodní patent ze dne 24 března 1764 ukládal továrníkům a mistrům, aby se všeho kupčení s výrobky svými zdržovali. Jediné výhody dostalo se výrobcům, že směli zboží své prodávati doma v celých kusích a na trzích výročních v drobném. Josef II zrušil tíživá tato omezení a povolil dvorním dekretem ze dne 21 května 1781 továrnám, aby i doma v drobném zboží své prodávaly, kteréžto svolení 3 července 1783 rozšířeno i na právo prodeje ve vlastních skladech.

Výlučnost cechovní prolomena za posledních let Tereziánských tak zvanými ochrannými dekrety, kteréž vyjímečně dovolovaly provozovati živnost bez předcho-

zího nabytí práva mistrovského. Josef II myšlenku matky své, prvé proslovenou v patentě ze dne 1 září 1770 a ve dvorním dekretě ze dne 30 září 1776 šíře označenou, dovršil instrukcí krajským úřadům r. 1783 a dvorním dekretem ze dne 3 května 1784, pohříchu ale stavěly se v cestu překážky veliké myšlénce té, takže toliko na některých místech v Čechách došla tím provedení, že některé živnosti byly za svobodné prohlášeny a cechovního svazku sprostěny. Živnostem továrnicky provozovaným dotud výhody zvláštní nebyly povolovány.

Za posledních let Tereziánských již i cizí kapitál hleděl se průmyslem v českých zemích uplatniti. Němečtí, angličtí a hollandští podnikatelé usazovali se a zakládali továrny i větší dílny. Roku 1779 založena v Brně c. k. anglická továrna na knoflíky, která pracovala i pro armádu. V Čechách severních byl znamenitým podporovatelem průmyslu Josef Max hrabě Kinský (zemřel 27 dubna 1780), král. kommerční praesident pro království České, který aby nabyl potřebné hotovosti k zamyšlenému zřizování průmyslových podniků, prodal sedmero svých panství. Povolav mnohé cizí živnostníky, zvláště z Bavor a Sas, mezi nimi i protestanty, na své statky v Severních Čechách, zařídil mnohé továrny na sklo, plátno, zrcadla, na plátno voskované v Českém Pernštejně. V továrně na zrcadla pracovalo 500 osob. Poddaní jeho usazovali se ve mnohých městech evropských, provozujíce obchod se zbožím skelným do zemí východních i do Přední Indie.[1]) R. 1778 počal

[1]) Brünn. Ztg., 1780, říš. 34.

v Kraslicích Josef Anger, vyučený u Sattlera v Lipsku, výrobu kovových nástrojů dechových, nepochybně jsa prvým toho odvětví výrobcem v království Českém. Maličko později usadil se v Kraslicích Antonín Bauer, Sas rodilý, od něhož se jiní přiučovali výrobě trubek, pozounův a lesních rohů.[1]) R. 1774 cestoval ministr hrabě Zinzendorf po severních Čechách a studoval bedlivě tehdejší stav průmyslu, o němž podal císařovně zprávu ve mnohých příčinách zajímavou. Vyjímáme z ní, že v Hořejším Litvínově byla tehdy hraběcí Valdštejnská továrna na sukna r. 1715 založená. V Krásné Lípě byla výborně zařízená bělidla na plátno, na nichž vybíleno 1137 kusů plátna domácího a 350000 kusů příze. Na panství českokamenickém bylo 129 bělidel s 36 běliči. V Něm. Kamenici bylo více než 300 postavů, na nichž předeny punčochy ze saské a makedonské vlny. V Šenově Kamenickém vzkvétala výroba skelného zboží, které bylo vyváženo do Polska, Ruska, Italie, Portugalska, Nizozemska i Francie. V Turnově vyrábělo 110 mistrů nepravé drahokamy, tři kamennáři do zlata granáty a horské křišťály zasazovali; se zbožím tímto hojně bylo kupčeno do Francie a Anglie. S podivením, že Zinzendorf nevzpomíná znamenitého tehdy soukennictví a mandlěřství v Turnově, které po celé téměř XVIII stol. úspěšně závodilo i s Libercem, jakkoli v Liberci napočítáno již tehdy asi 100 soukenníků, vedle nich tkalci, punčocháři[2]), postřihači. V Jilemnici četní li tkalci a přástevníci. V Hostinném

[1]) Rössler v. Mitt. d. V. f. d. Gesch. d. Deutsch. Böhm. XII, 216.

[2]) Prášek, Děje Turnovské, 257 sld.

zkvétala výroba tak zvaných sangalletů, totiž plátna s nitěnou obrubou: ročně zhotovilo se až 4500 kusů v ceně 270000 zl. Naproti tomu byla kosmonoská tiskárna kartounů a plátna v úpadku a majitel její hrabě Bolza přinucen ujednati obchodní spolek s jakýmsi Schillem z Augšburka.[1])

Maria Terezia sama podporovala ruch průmyslový zakládáním státních továren, jako v Brně, kdež cizím průmyslníkům dostávalo se i jiných výhod, zejména u věcech náboženských. Kdežto v Čechách hrabě Bolza své evangelické úředníky a tovární zřízence ze Sas i Prus musil propustiti, byli v Brně evangelíci stále trpěni. Péčí císařovny založena v Brně prvá tabáční továrna v zemích českých, ve Veliké Nové ulici prvá továrna na sukna, ve „Švábkách“ c. k. vys. továrna na plyš a vlnu.

Prvou moravskou továrnu na sukna zařídil již r. 1765 v Olomouci jakýsi Reichel, když však továrna tato záhy zanikla, sstoupila se v Brně r. 1765 na pokyn vládní společnost obchodníků, jíž císařovna poskytla značných prostředků peněžitých. R. 1780 ujal správy této továrny usadilý na Moravě Nizozemec Jan Leopold von Köffiller, jemuž také císař Josef nezúročitelné půjčky poskytoval. Továrna tato pokládána za jediný závod svého druhu a za pamětihodnost moravského hlavního města. Budovy její se rozšiřovaly, stavů soukenických přibývalo. S počátku let osmdesátých zaměstnávala továrna Köffillerova přes 2000 lidí a vyráběla ročně 2000 kusů jemných suken vedle zboží běžného, jako

---

[1]) Göhlert v. Mitth. d. V. f. d. Gesch. d. Deutsch. i. Böhm. 1872, 289—291.

bergóbzoom, molltony a p. Domácí vlny zpracovala nad 100 centů ročně a měla vlastní valchu i barvírnu.

Nastoupením Josefa II změnily se poměry průmyslu a živností v českých zemích znamenitě, ježto císař po celou dobu panství svého neúnavně rozvoj jejich podporoval.

Jednal při tom dle zásad promyšlených a přísně prováděných, prostředky, které našim dobám sice by se zdály násilnými, ale tehdy neminuly se dobrým účinkem. Při podpoře průmyslové činnosti byla císaři hlavním vodítkem snaha po volném rozvoji a účelném konání, v čemž již spatřovati lze zárodky volnosti živnostenské. Proto odhodlal se císař rušiti omezování kromě určitě vytčeného počtu, usnadňovati, aby zkušení tovaryši mohli nabyti práva mistrovského bez rozdílu, byli-li domácí či cizinci, a nemíti při tom žádných ohledů na syny mistrů. Soutěž měla býti rozmnožena a prodej zlevněn. Kde není pevně určené ceny, kde není cechovní oprávněnosti, tam prý není nedostatku. Když r. 1782 byl v Praze nedostatek masa a řezníci strojili se ceny zvyšovati, nařídil císař, aby v týž den, kdy maso o krejcar jen bude zdraženo, bylo každému dovoleno maso sekati a prodávati; tím prý se odpomůže nouzi a upraví cena.[1]) Také prodej mouky a chleba povolen obecně každému za zdravotního dozoru policie, ježto prý soutěžiti se má toliko jakostí, cenou, váhou a velikostí.[2])

Přítelem jsa svobodné soutěže, musil ovšem býti císař nepřítelem monopolův i výsad. Proti cizině chránil domácí průmysl

---

[1]) Meynert, 135 sld.
[2]) Tamže, II, 79.

ochrannými cly, jimž ale nepodléhalo zboží skutečně užitečné a potřebné. Zostřil dále pokuty na podloudnictví, odměňoval udavače a dal vykonávati přísné prohlídky. V Praze již 6 června 1784 zakázán přívoz zboží cizozemského. Zboží cizí na skladě jsoucí sepsáno, do kláštera Paulánů sneseno a pak teprvé majitelům vráceno [1]).

1 října 1784 vyšel obecný rozkaz, aby koncem měsíce ve všech větších městech vykonána byla prohlídka skladův a sklepů, při tom aby se pátralo po zboží zakázaném, zvláště po cizích vínech, jehož zásoby měly býti zjistěny a brzo ztráveny; ani domy vrchnostenské nebyly prohlídky této ušetřeny. Dostižené cizí zboží bylo neúprosně ničeno. V Praze k tomu vykázáno místo za Novou branou, kdež 27 června 1787 spáleno různého zboží zapověděného z hlavního celního úřadu za 12000 zl. V témž témdni vhozeny do Vltavy dvě tuny sleďů [2]). Velice důležité bylo i uvolnění těžby nerostů; dvorským dekretem ze dne 8 února 1789 prohlásil císař, že nemůže býti žádnému poddanému bráněno, aby kámen, vápno, hlínu cihlovou, rašelinu, uhlí a vůbec jakékoli nerosty na své půdě těžil, ježto se nerosty tyto vyskytují ještě ve vrstvě půdy k povrchu přičítané [3]).

V tomto duchu řízeny byly úkony vlády císařovy, který neúprosně a všestranně snažil se buditi snahu po rozvoji průmyslu a obchodu v zemích svých. Velmi důležito bylo nařízení císařské ze dne 21 března 1782,

[1]) Schiffner, Neuere Geschichte der Böhmen, 21, sld.

[2]) Pražské České Noviny, 1787, čís. 31.

[3]) Prager Staats- und gelehrte Nachrichten, 1789, čís. 8.

které možno pokládati za stěžejný základ továrnického průmyslu. Při rozmáhajícím se počtu továren byla nejpřednější podmínkou úspěšné výroby dostatečná zásoba topiva. Že by lesy byly záhy zničeny, by bylo se toliko dříví užívalo, o tom nebylo pochybnosti, než předsudek i v tomto případě vítězil nad úvahou. Jakkoli již tehdy na mnohých místech uhlí bylo těženo, zvláště na statcích kláštera oseckého, přece vzpíral se lid jím topiti. Císař tudíž veřejně radil, aby pro úsporu dříví užívalo se v průmyslu uhlí, a vyzýval vrchnosti, aby oznámily, kde na statcích jejich a s jakým úspěchem by bylo lze uhlí těžiti. Nařízení toto neminulo se účinkem. Podporováno jsouc lepším stavem a větším počtem veřejných silnic, přispělo velice k rozšíření uhlí jako topiva továrního a tudíž i k rozvoji továrnického průmyslu sama. Horlivým podpůrcem císařových snah o povznesení průmyslu českého byl probošt Kindermann, který vedle péče o rozvoj škol průmyslových také pilně se staral o vznik závodů průmyslových a zvláště továren, největší měrou ve zněmčených krajích severních.

Na častých svých cestách seznával císař lépe než kdo jiný pokrok a potřeby průmyslu i živností a dle svého zvyku rychle a pronikavě jednal. Kdekoli spatřil, že živnost vázne neb upadá, zakročil ihned o své újmě. Když v lednu 1781 námořská válka způsobila krisi v českém obchodu se zbožím lněným, čímž mnozí tkalci zchudli a již se i vystěhovati chtěli, císař přesvědčiv se sám o neblahých těchto poměrech, rozhodl, že nehodí se čekati na další nějaké šetření úřadní, nýbrž dlužno trpícím poskytnouti pomoc postačitelnou. Nařídil tudíž, aby pouká-

záno bylo čtvrtletně po 50.000 zl., z nichž by, počínajíc 1 říjnem 1781, povolovány byly chudým tkalcům krajů králové-hradeckého, bydžovského a boleslavského podpory ve způsobě výpůjček bez úrokův anebo výpomoci [1]).

Různé byly cesty, jichž císař k povznesení průmyslu užíval, nejobyčejnější pak, že při návštěvě některého města shledl sám i přední závody jeho. Za tuřanských manevrů r. 1781 zajel 13 září do Brna a navštívil Köffillerovu továrnu na jemná sukna, při čemž závod do podrobna prohlédl a tři čtvrti hodiny hovořil s majiteli, ředitelem i zřízenci [2]).

Jiný prostředek byla hmotná podpora podnikateli ve způsobu jakémkoli, při čemž byly císaři vodítkem zásady, ve dvorním dekretě ze dne 24 července 1785 obsažené, zařizování totiž továren na zcela nové, v zemi ještě neznámé a přece potřebné tovary. Odvětví již v zemích českých zastoupená měla se pozdvihnouti podporováním vývozu do zemí cizích.

Tím uveden byl císař opět ku clům prohibitivním, jimiž hodlal nejvíce živnostem a průmyslu ve všech Dědičných Státech prospěti. Již 6 června 1784 uveřejněn přísný zákaz přívozu cizího zboží, ježto prý na všech téměř místech zakládaly se továrny, ve mnohých pak již se pracovalo. Kdo by proti zákazu jednal, měl býti trestán pokutou a by se přečin opakoval, i vězením. Zboží podloudně přivežené a dopadené mělo se bez ohledu veřejně spáliti, což také dálo se se

1) Meynert, Brünn. Ztg. 1781, čís. 64. Wien. Ztg. 1781, čís. 63.
2) Brünner Ztg 1781, č. 75.

vší přísností. Rulík dokládá[1]), že zboží v ceně 10, 15 i 17 tisíců zl. bylo spáleno a zničeno. Aby plátna v zemi urobená byla lze od cizích rozeznati, byla dle rozkazu císařova označována na rozích znakem zemským[2]). 2 června 1786 vydán zákaz přívozu cizích zrcadel i punčoch, ježto prý cizí továrníci do dovolených nitěných punčoch anebo pod ně připlétali zakázaný hedváb[3]).

Než císař neváhal ani přímé pomoci poskytnouti, kde se vhodná příležitost naskytovala a této okolnosti jest přičísti vznik nejdůležitějšího odvětví českého hospodářského průmyslu, totiž cukrovárnictví.

Pobídkou i tu byla snaha po nezávislosti na státech námořských, které cukr třtinový přivážely ze zámoří, hlavně z Ameriky. Již Karel VI založiv r. 1719 „východoindskou společnost“ v Ostendě, udělil jí monopol k obchodu a r. 1722 povolení, aby založila rafinerii cukerní. Společnost tato záhy zrušena ku přání Anglie a Hollandu, které za to uznaly sankci pragmatickou, ale výsadu cukerní udělila Maria Terezia na 25 let zvláštní hollandské společnosti, která r. 1750 založila v chorvatské Řece prvou rafinerii cukerní v rozměrech takových, že opatřila domácí spotřebu, ano i část výroby své vyvážela. Přes to rafinerie tato se neudržela, rovněž zašly i rafinerie cukru třtinového v Terstu, Vídni a Klosterneuburce.

Přírodozpytci snažili se vyšetřiti cukr v jiných bylinách v Evropě pěstovaných a tu pozornost jejich upjata byla na burák nebo řepu cukrovku, dotud v rýnské Falci

[1]) Hist. kal. I, 52.
[2]) Brünn. Ztg. 1782, čís. 92.
[3]) Meynert, 143.

pěstovanou. R. 1747 berlínský lékárník O. J. Marggraf vyrobil z usušených kořenů burákových krystalinický třtinový cukr, ale teprvé r. 1786 F. K. Achard zabývav se již po několik let pěstováním buráku na statku svém Krulsdorfu u Berlína, jal se vyráběti z řepy cukrovky surový cukr.

V Čechách dály se pokusy pěstovati cukrovku již za dob Tereziánských. R. 1770 vydala c. k. vlastenecko-hospodářská společnost pojednání Františka Stadiota, hosp. rady v Nasavrších, o pěstování cukrovky a užitku z něho pro chov dobytka plynoucím, současně pak podporováno i pěstování javoru, z jehož šťávy cukr připravován býti měl.

Budoucnost ale kynula pouze cukrovce a rok po nálezu Achardově stal se na české půdě prvý pokus vyráběti cukr způsobem továrnickým. Z jara r. 1787 nabídl se majitel rafinerie na cukr v Klosterneuburce Josef de Sauvaigne, že zřídí z budov zrušeného kláštera zbraslavského cukrovár rozměru takových, aby celé království cukrem opatřoval [1]).

Císař tudíž pronajal vídeňské akcijné společnosti Fries a spol. 17 června 1787 prázdný konvent zrušeného kláštera zbraslavského, která vedením Sauvaignovým jala se v něm rafinovati cukr třtinový, ale vedle toho již činila pokusy i s rafinováním cukru burákového. Původcem byl nepochybně sám Achard, jenž Zbraslav navštíviv, přiměl účastníky společnosti k rozsáhlejším zkouškám s cukrem burákovým, jež podnikal tamní mistr vařičský. Společnost po zdárném vý

1) Hock-Biedermann, 560.

sledku pokusů najala u továrny hojné pozemky a jala se na nich cukrovku pěstovati, ale pro nedostatek podpory se strany vládní pokusy ty zanikly. Za to rafinován cukr třtinový se slušným zdarem. 11 září 1787 konána první zkouška, při níž za několik hodin vyrobilo se 300 klobouků cukru. Denně pracovalo v továrně až 150 osob[1]). Záhy přibyla druhá a r. 1790 zasvěcena na Zbraslavi i třetí rafinerie[2]).

Dvorním dekretem ze dne 28 srpna 1789 zakázán přívoz cizozemské rafinády s výslovným odůvodněním, aby pozdvihla se domácí výroba cukru čistěného[3]).

Rušením klášterů hlavně na venkově uprázdněny byly veliké a vhodné budovy, o jichž úkolu nadále nebylo lze rozhodnouti; nehodilyť se pro odlehlou od měst polohu ani k vojenským ani školským ani k úředním potřebám. Císař učinil pokus některé z nich věnovati účelům průmyslovým a sice vedle kláštera zbraslavského nejprvé budovy klášterů zlatokorunského a tišnovského. Ve Zlaté Koruně zřízena c. k. továrna na plátno, která po půlleté působnosti r. 1787 měla již 400 předýnek a 400 kusů plátna v zásobě[4]).

Dvorním dekretem ze dne 29 srpna 1785 ustanoveny pro Moravu půjčky s $3^1/_2$% zú-

---

[1]) Neumann, Nástin dějin průmyslu cukrovárnického v Čechách, 9—10. J. Diviš Čistecký ze Šerlinka, Cukrovárnictví, 35. Pražské České Noviny 1787, čís. 27 a 32.

[2]) Prager Oberpostamtszeitung 1790, 61.

[3]) Prager Staats- und gelehrte Nachrichten 1789, čís. 38.

[4]) Pražské České Noviny 1787 čís. 51.

ročením zakladatelům nových užitečných továren [1]).

Dovedným cizím průmyslníkům vykazoval císař sídla v krajích, které se pro výrobu jejich hodily.

Náčelník přezvědové hraničné služby Leopold Zeidler, sídlem v Oseku, oznamoval r. 1785, že různí dovední živnostníci, vyrábitelé všelikého zboží v obchodu hledaného, ze Sas do Čech míní se přestěhovati. Císař uložil dvorské kanceláři, aby podala dobrozdání, kteráž 9 srpna 1785 navrhla, aby někteří ze žadatelů byli usazeni v kraji budějovickém, kdež jsou i přádelny nejhojnější. Tkalce mušelínu a barchetu z Plavna lze také v Čechách usaditi, soukenníky ze Zhořelce ale na Moravě. Obratné běliče a tkalce navrhovala osaditi v Čechách, jimž by bylo poskytnouti podpory [2]).

Vizmež nyní jednotlivá odvětví průmyslová. V prvé řadě jest plátenictví.

Plátenictví českomoravskému prospěla měrou velikou nařízení Tereziánská, takže císař Josef II ujav žezlo z ruky matky své, zastal živnost kvetoucí, jíž ani neobyčejný rozvoj bavlnictví a spojeného s ním punčochářství neuškodil. Ano za doby Josefovy pokládáno bylo plátenictví v Čechách za živnost nejpřednější, kteráž r. 1780 dle výkazů krajských úřadů živila 213.594 tkalců [3]). V pohorských krajích bylo tehdy plátenictví výživou všeho chudého lidu, v žírnějších nižších polohách provozováno po domácku, když prací polních nebylo.

---

1) Gross-Hoffinger, II, 359.
2) Wolf, Historische Skizzen aus Oesterreich-Ungarn, 203 sld.
3) Schreyer, Kommerz, I, 13.

Po domácku provozovanému tkalcovství, zvláště na Moravě, prospěl znamenitou měrou kolovrat zlepšený r. 1781 jakousi Josefinou Sedlmajrovou, jímž vyráběno jemnější zboží. Císař snažil se, aby kolovrat ten zaváděn byl i v jiných zemích, a pečoval o to, aby dostalo se v Brně vyučování na kolovratu zlepšeném každému bezplatně, kdo by si toho přál. Panství a továrny měly toliko počet lidí gubernii oznámiti, jimž by se vyučování dostati mělo [1]).

Zvláště důležitá sídla plátenická byla tehdy na panstvích jilemnickém, semilském, vrchlabském a brannském. Jilemnice byla ku konci XVIII stol. hlučným obchodním městem. Kupci Kos, Hrubý a Meissnerovi dědicové zkupovávali tkaniny lněné v širém okolí a do Hollandska prodávali [2]). Někteří tkalci prodávali dotud hrubou přízi obchodníkům slezským, kteří ji se ziskem velikým do světa rozesílali. Tu založili jilemničtí velkoobchodníci kupeckou společnost, vešli ve spojení s pražským velkoobchodem Delcurto a Zehentner i počali přímo prodávati do Haarlema, čímž získali odbyt o ročních 900.000 zl. větší.

Zvláštním odvětvím plátenictví, které za Josefa II velikého došlo rozšíření, byla výroba závojů. Bělidla byla namnoze panská, jichž tkalci užívali za stálý poplatek. Připomínají pak se bělidla v Hrádku, Habendorfě, ve Friedlandě trojí a vesměs výborně zařízená, takže bylo lze v nich do roka až 4500 kusů plátna vybíliti; ve Sloupě,

---

[1]) Archiv denkwürdiger Ereignisse auf das Jahr 1782 II, 667 sld.

[2]) Tamže, I, 17.

v Lindavě, dvojí v Rumburce, ve Varnsdorfě bělidlo komerciální. Na panství šluknovském, kdež plátennictvím vzkvétala Georgswalde, bělidel nebylo, tkalci pak bílili v Sasích. Výborně zařízená bělidla byla v Rokytnici a Hrabačově na panství jilemnickém, v Hartě panství vrchlabského, kdež o rozvoj živnosti horlivou péči měl hrabě Rudolf Morzin, v Nových Zámcích panství hostinnského, v Nové Pace, v Sejfech, Vrajtu, Broumově, Chvalkovicích, Červeném Kostelci, Roketnici, Opočně, Rychnově, Králíkách, Potštejně, Poříčí u Trutnova, v Tupadlech u Čáslavě, v území ašském bělidla na kartouny a mušelín. V Pražských městech bylo r. 1789 čtvero bělidel, která vybílila 9500 kusů kartounů před potištěním a 250 kusů domácího plátna. Bělidla na přízi lněnou a niti byla v Záskalí a Dlouhých Mostech panství českodubského, ve Cvikově a Krombachu panství zákupského, na panství českokamenickém v Krásné Lípě, ve Vsi Nové Chřibské a ve Chřibské, kdež bílili i Sasové a Ochranovští ročně více než 300.000 kusů příze [1]).

Vývoz lněného zboží podporovaly velice obchodní společnosti. Kromě řečených již společností v Opočně a Jilemnici vzpomínky zasluhuje anglická obchodní společnost v Rumburce. Georgswaldští zasílali výrobky své přímo do Italie. Aby seznali výrobu jemnějších druhů zboží v cizině, konali jednotliví továrníci rumburští a georgswaldští daleké cesty a zlepšovali pak dle toho práci v závodech svých. V Nových Zámcích

[1]) Tamže, I, 54—58.

u Hostinného ustavila se již r. 1768 ve velikých rozměrech obchodní společnost [1]), jejímž ředitelem byl kommerční rada Eberle, přivolala zkušené pracovníky ze Saska a Slezska a pokoušela se o velkovýrobu jemně appretovaných druhů, neměla však dlouhého trvání. Za to dodělali se velikých úspěchů obchodníci se zbožím lněným Ignát Falke v Trutnově, Ferdinand Ther, Finger a Berger v Hostinném a Střížek v Branné [2]).

Výroba závojů hlavně rozkvetla v Roketnici, kdež r. 1789 čítalo se 211, a v Králíkách, kdež bylo 70 stavů. Obyčejné české kopové plátno vyráběno v okolí libereckém, chrastavském, friedlandském, českodubském, maloskalském, novopackém, hostinnském, poličském, rychnovském a opočenském. Nejkrásnější véby zhotóvovány v Rumburce, Georgenthale, Varnsdorfě, Krombachu, a Cvikově. Plátěné damašky na soupravy lůžkové a stolní jal se vyráběti kommerční president hrabě Chamaré na svém panství potštejnském, v čemž následoval jej nástupce jeho hrabě Josef Kinský ve Sloupu, kamž kázal drahocenné stavy z ciziny přivézti. O odbyt takto zdokonaleného zboží lněného zjednali si největší zásluhu kupci Antonín Salomon se dvěma syny v Rumburce a Josef Stoke ve Varnsdorfě. Dopravu zboží do ciziny obstarávali jim dovozníci pražští, vídenští a hamburští, ale pražským velkoobchodníkům vyčítána byla lhostejnost, že nedbali, aby sami vývozu tohoto zboží zištného a hledaného se podjali, jakkoli byli k tomu 1784 vybízeni známým tehdy bankéřem

[1]) Schreyer, Commerz I, 81—90.
[2]) Schreyer, Kommerz I, 60 sld.

hrabětem Friesem, který vyzýval thunovský obchodní dům v Praze ku spolku za organisováním vývozu lněného zboží českého.

Za panování císaře Josefa plátenictví české došlo nejvyššího stupně, ano některou dobou zdálo se, že rozšíří se po vší zemi. Továren přibývalo stále. R. 1781 založil kupec Matěj Brzák továrnu na plátno v Rakovníce [1]), V Rumburce vyráběli tehdy plátno ryzí i hedvábem proplétané. Tři tamní velkoobchody prodávaly zboží do Vídně, Uher a do ciziny, ročně až za 400.000 zl. V Praze r. 1788 čítalo se již 12 tiskáren kartounův a plátna, jichž majitelé byli většinou tuzemci. Císař nařídil r. 1782, aby na domácích plátnech byly na rozích označovány znaky zemské za rozpoznáním od pláten cizích, v prodeji dovolených [2]). V jediném kraji boleslavském napočítáno r. 1785—1788 26.206 přástevníkův a 3.851 tkalců. V celém království vyrobilo se ročně za 3,000.000 zl. zboží lněného, z čehož spotřebovalo se v zemi za 1,000.000 zl., ostatek pak vyvážel se z Terstu anebo Hamburka do Španěl, Portugal, Afriky, Antill a Východní Indie. Vedle toho vyrobilo se ročně za 400.000 zl. prádla lněného, kteréž zasíláno do Saska a Hollandska. R. 1783 založil hrabě Filip Kinský v Hajdě továrnu na plátno, vosk, zrcadla, barchety, klobouky, spolu s barvírnami, v níž veliký počet lidí měl výživu [3]).

Také krajkářství tehdy zaznamenávalo pokrok pozoruhodný. R. 1790 čítalo se dle úředních zpráv v Čechách 12.847 osob

---

1) Brünner Ztg. 1781, čís. 45.
2) Brünner Ztg. 1782, č. 92.
3) Prager Oberpostamtszeitung 1783, čís. 25.

ženského pohlaví, které se výrobou krajek zabývaly. Císařovna Maria Terezia zvláště pečovala, aby krajkářství české zvelebilo se po příkladu nizozemském a založila r. 1768 v Praze školu krajkářskou, na níž vyučovala mistryně z Belgie přišlá 50 děvčat výrobě jemného zboží belgického. Pohříchu škola, již řídil Karel hrabě Clary, neměla dlouhého trvání a sice z té příčiny, jak usuzuje zajisté u věcech těch zkušený král. kommerční rada Schreyer[1]), že řízena „dikasterialně“ t. j. byrokraticky, ne však kupecky. Krajkářství bylo provozováno nejvíce v Krušných Horách a zboží vyváženo z Jáchymova, Kraslice, Neudeka, Blatna, Weipert, Wiesenthála, Kupferberka, Božídaru a Bastiánperka.

Papírnictví provozováno bylo za Josefa II v 93 papírnách 93 mistry, 265 tovaryši a 85 učni. Pražská papírna, která po dlouhé doby byla opuštěna, zakoupena Ferdinandem ze Schönfelda a zvelebena tak, že rovnala se řádně zřízené továrně[2]). Z papíroviny zhotovovány tabatěrky, mísky a všeliké ozdoby ve dvou továrnách: v Rychnově kraje boleslavského, založené r. 1785 Josefem Schöflem, a v Praze, již r. 1787 založil cizinec Vavřinec Efferer. Továrna rychnovská zanikla brzy pro nedostatek jistiny výrobní[3]).

---

1) Kommerz I, 103,

2) Schreyer, Kommerz I, 105.

3) Schreyer, Kommerz I, 127 sld. — Podrobná statistika tehdejšího stavu papírnického průmyslu v Čechách zachována v podání gubernia českého císaři ze 'ne 23 dubna 1782 (Archiv ministeria vnitra, přepis zemském archivu království Českého), z něhož dovíáme se, že byly papírny dle krajů jednotlivých tyto: kraji čáslavském 1) ve Starých Horách, majitel osef Heller, nedostávalo se jí ale čisté vody; 2) v Ká-

Soukennictví českomoravské ode dávna bylo vedle pivovarství nejpřednější živností městskou, jíž nařízení tereziánská

---

cově, majitel Karel Wiessner, stav budov i strojů dobrý, odbyt dosti dobrý; 3) ve Světlé, majitel František Endlicher, zpracovala do roka 2 balíky papíru poštovního, 12 balíků kancelářského, 20 konceptního, 40 ssavého a 10 tiskařského, kterýž papír namnoze do Jihlavy prodáván; 4) v Polné, byla právě budována; 5) v Ledči, kdež trpěla jarními ledy a letním stoupáním vody v Sázavě, jinak v dobrém stavu; 6) v Novém Studenci, majitel Josef Pospíšil, trpěla v létě nedostatkem vody; 7) v Zahrádce, majitel Bernard Höring, ve výborném stavu, prodej hlavně do Jihlavy. V kraji rakovnickém v Rakovnice, majitel obec, stav celkem prostřední, papír různých druhů vyráběn dle objednání. V kraji klatovském: 1) v Koutech, majitel Jan Jiří Fürtsch, byla v dobrém stavu a měla hojný odbyt, nedostávalo se jí ale sjízdných silnic; 2) v Ronšperce, majitel Josef Ostendorfer, proti dřívějším letům klesala pro nedostatek hadrů; 3) v Pivoni, majitel Jindřich Bock, dle jeho přiznání v práci ustala pro nedostatek sjízdných silnic; 4) v Týnci, majitel Tomáš Fuchs vyráběla vesměs papír tiskařský, poněvadž jemné druhy neměly odbytu a nebylo hadrů; 5) ve Volenově na panství bezděkovském, v dobrém stavu; 6) v Janovicích nad Úhlavou, nepracovalo se namnoze pro nedostatek hadrů; 7) v Nýrsku Dolním, v zimě nepracovalo se pro veliké mrazy a pro veliké náklady, potřebné na ochranu jezu a strojů. V kraji žateckém: 1) v Perštejně, majitel František Hegel, v dobrém stavu, vyráběla ročně všech druhů papíru 60 až 70 balíků; 2) v Chomútově, majitel František Ossendorf, vyráběla papír všeho druhu, hlavně dle objednávek; 3) v Jirkově, majitel Josef Richter, v dobrém stavu; 4) v Kadani, v dosti dobrém stavu, odbyt slabý, hlavně do Sas; 5) v Sorgenthale, v dobrém stavu, vyráběla do roka alespoň 100 balíků tiskařského a 10 balíků ssavého papíru; 6) Březí, vyráběla hlavně obyčejný papír, jejž povozníci po zemi kupcům rozváželi. V kraji táborském: 1) v Červené Řečici, majitel vrchnost, nájemce Kristián Příhoda, prodej hlavně do Jihlavy; 2) v Nové Bystřici, majitel Josef Hymer, trpěla v zimě i v létě nedostatkem vody. V kraji kouřimském: 1) v Postupicích, majitel František Geissler, je-

k novému dopomohla rozkvětu (VI, 210), a sice vznikly tehdy nové továrny po způsobě

---

muž se nedostávalo peněz výrobných; 2) v Pyšelích; 3) před Prahou na Špitálském poli, majitel obec Starého města Prahy, vyráběla hlavně papír pro pražské tiskárny a balný papír pro pražské obchodníky. V kraji králové-hradeckém: 1) v Žamberce, prodej do Brna a Vídně; 2) v Trutnově, majitel Pavel Margott, vyráběl dobrý papír a měl tudíž značný odbyt; 3) v Roketnici, majitel Ondřej Pussel, byla v dobrém stavu; 4) v Brettgrundu na panství zacléřském, byla v dobrém stavu, vyrábela ročně 6 balíků poštovního, 4 psacího, 20 kancelářského, 20 konceptního, 20 tiskacího a 20 černého ssacího, prodej hlavně do Brna a do Prahy. V kraji bydžovském: 1) ve Vrchlabí 3 papírny v nejlepším stavu; 2) ve Vlčicích rovněž v nejlepším stavu a též 3) ve Forštu; každá z těchto tří papíren vyráběla ročně 100—200 balíků ručního papíru; v 4) Lauterwassern, byla zpustošena nepřítelem. V kraji budějovickém: papírny v Krumlově, Nových Hradech a Stráži, výborně zařízené. V kraji prachenském: 1) v Drhovli, majetek vrchnostenský, nájemce Jan Zeiss, byla v dobrém stavu a vyráběla ročně asi 156 balíků konceptního, kancelářského a tiskařského papíru; 2) na Horách Kašperských se strojí i budovami chatrnými. V kraji boleslavském: 1) v Mimoni a Hamru, vrchnostenské papírny, v dosti dobrém stavu; 2) ve Svijanech, majitel Josef Schütz, prodával výrobky okolním panstvím, zbytek do Prahy; 3) v Semilech, prodej do Prahy; 4) v Bělé pod Bezdězem, majitel Martin Schmied; 5) ve Friedlandě, nájemce Karel Schütz vyráběl zboží dobré. V kraji plzenském: 1) v Kuříně, kdež bylo lze vyráběti sotva konceptní papír a šrenc; 2) v Michalově Hoře na panství plánském, z nedostatku čisté vody vyráběn jen papír hrubý; 3) v Tachově, majitel Frant. Koller, vyráběl poštovní, kancelářský a konceptní papír většího formátu; 4) ve Stříbře, byla ve výborném stavu, ale poslední povodeň poškodila jez. V kraji litoměřickém: několik papíren v dobrém stavu. V kraji chrudimském: 1) v Semíně na komorním panství pardubském; 2) v Nedošíně, od té doby co náležela majiteli papírny v Hrušově, v ní se nepracovalo; 3) v Chocni, vyráběla papír všelikého druhu; 4) ve Svídnici u Nasavrch, v dobrém stavu, vyráběla papír všeho druhu.

anglickém a nizozemském zařízené, zejména Köffillerova v Brně (VIII, 132). R. 1790 čítalo se v Čechách 3150 postavů, 4063 mistrů, 1429 tovaryšův a 576 učňů. Nejpřednější byla hraběcí valdštejnská továrna v Horním Litvínově, která si zařídila vlastní sklad v Praze. O hlavním sídle soukennictví Liberci položeno na místě jiném. Velmi jemná sukna vyráběl na 14 postavech Filip Dušen v Plzni, rovněž soukeníci lipští, jindřichohradečtí, tepličtí a budějovičtí; v Berouně barvena sukna nachem nopálovým. V Manetíně založil Prokop hrabě Lažanský novou továrnu na sukna o 12 postavech a s velmi dokonalým zařízením vnitřním Velikým nedostatkem bylo, že nebyl velkoobchod se sukny a výrobky vlněnými v Čechách organisován. Vývoz proti objednávkám konaly továrna hornolitvínovská i jednotlivá mistrovská sdružení samy doma i v cizině. Nejvíce suken bylo vyváženo do Vídně a odtud do Uher, Polska, Turecka, méně do Italie, Švýcar a Německa. Popudem kommerčního presidenta Rudolfa hraběte Chotka učinila hornolitvínovská továrna pokus polousukna v Levantě oblíbená vyvážeti do Terstu a odtud do Smyrny, aby tak soutěžila s vývozem anglickým, ale záhy ukázalo se, že síly továrny nepostačovaly k podniknutí takovému. R. 1786 zbrojíř Jan Steiner z Nemělkova v kraji klatovském sestrojil dobré a trvanlivé nůžky soukennické, které vláda 2 února 1786 všem soukenníkům a železníkům horlivě doporučila [1]).

Zakládání soukennických továren měl^

[1]) Sammlung von Verordnungen un Gesetzen VI, čís. 71.

na některých místech škodné účinky v dosavádní výrobu řemeslnou. Nejnepřízněji jevily se účinky tyto v Jihlavě, která bývala pokládána za hlavní sídlo soukennictví moravského, ale v několika létech byla zastíněna novými továrnami brněnskými. Naděje skládané do vynálezů jihlavského mlynáře Václava Krunžáka, mezi nimiž nejvíce zajímal přístroj na česání vlny, tak vhodný, že vykonal denně práce za 20 osob a očistil vlnu od slámy i kokotice, nesplnily se [1]).

Nejznamenitějším soukenickým závodem byla ale za dob Josefových brněnská továrna Köffillerova, která svým rozkvětem i náhlým koncem jest nejlepší charakteristikou tehdejší doby.

Společník Köffillerův Schweickchardt zavedl v ní výrobu fezů tureckých, kteréž do Cařihradu vyváženy. Vznešení hosté císařovi, jako cárevič ruský, za pobytu v Brně poctívali továrnu Köffillerovu svou návštěvou. Spolek císaře Josefa s cárevnou Kateřinou otevřel Köffillerovi i ruský trh, zejména nově založené tržiště Cherson. Pro cizí dělníky založil tovární ředitel Seitter rozsáhlou kolonii v nynější Červené ulici o 44 domcích. R. 1784 byla továrna v největším rozkvětu. V říjnu t. r. došla jí objednávka z Cařihradu v ceně 2,000.000 zl. [2]). Úředníci závodu Köffillerova Seitter, Offermann, Hopf, Bräunlich i j. zařizovali za finančního přispění norimberského velkoobchodníka Herzogenratha v Brně závody nové, k nimž přistoupila i poboční továrna, již brněnský soukeník Vilém Mundy, bývalý mistř

[1]) Wien. Ztg. 1783, čís. 18.
[2]) Michiels, 326 sld.

v továrně Köffillerově, zřídil ve zrušeném klášteře tišnovském. Jednatelé továrníků brněnských sjížděli Uhry, alpské země, Terst, Benátky i Cařihrad, aby šířili odbyt výrobkům svým, ale počátek války s Turky r. 1787 spůsobil krisi, která hrozila zkázou vší průmyslové činnosti brněnské. Největší ránu utrpěla továrna Köffillerova, která ztrácela odbyt ve východních zemích a uvízla v obtížích úvěrních, neboť nebylo peněžního ústavu, který by jí byl podpory poskytl. Z jara 1789 byly obtíže její již všeobecně známy, ježto věřitelé vypovídali vložené jistoty své. Marny byly kroky podnikané, zvláště se strany evangelické obce brněnské a tamních továrníků. Pastor Riecke vážil cestu i do Prahy ku hlavnímu věřiteli dvornímu radovi svobodnému pánu Spindlerovi, ano v červnu 1789 podali přátelé a věřitelé Köffillerovi žádost císaři, aby cla na cizozemská sukna ještě více byla zvýšena, ale císař po návrhu státní rady žádost tu 1 července zamítl. Tu žádali dělníci, jichž bylo kol 2000, aby stát továrnu zakoupil, než i tato žádost oslyšána [1]). V prosinci 1789, když nebylo lze potřebných peněz v úhrnu 30.000 zl. shromážditi, nařízen soudně rozprodej zásob, načež v dubnu 1790 prodána továrna na Malé Křenové, r. 1791 i hlavní závod. Se strany vládní neučiněn žádný krok k zachování továrny, jakkoli současně, r. 1789, továrník Mundy povýšen do stavu svobodných pánů [2]).

Výrobou zboží vlněného obíralo se r. 1789 v Čechách 1823 mistrů, 1029 tovaryšů

---

[1]) Hock-Biedermann, 563.

[2]) Trauttenberger, Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn IV, 179 sld. — D'Elvert, Neubrünn, 9.

a 321 učenníků na 2952 stavích. Nejznamenitější továrna vznikla za posledních let Tereziánských v Nové Kdyni péčí vídeňského velkoobchodu Schmied a spol. a sice ihned o 40 stavích. Zboží její nabylo rychle veliké obliby. Jinou přádelnu na vlnu a bavlnu založil r. 1783 v Oseku tamní opat Elbel. V Heralci vznikla vrchnostenská továrna na vlněné tkaniny o 20 stavích. Vedle toho řemeslnicky byla spřádána tehdy vlna v Slavkově, Schönfeldě, Varech Karlových, Falknově, Lokti, Kynšperku, Kaceřově, Chebu, Broumově, Dvoře Králové a Mimoni, Větší skladiště zboží vlněného měli v Schönfeldě Josef Ondřej Pleyer a Josef Antonín Kriegelstein, ve Slavkově Kristian Hofmann a Jan Wieschinger, v Kaceřově František Wagner a Filip Schöneker, v Broumově Adam Winter, Matěj Zapf a Jiří Kupiš.

Punčochářství provozováno bylo v Čechách r. 1790 na 3753 stavích 1916 mistry, 1449 tovaryši a 887 učni. V Praze vyráběny hlavně hedvábné a bavlněné punčochy a podšívky pod mužské šaty. Nejpřednějším továrníkem byl po zkušenosti Schreyerově [1]) Jakub Vořecký, jenž vzdělal se odborně v Anglii a ve Francii a prvý toho spůsobu závod v Čechách založil. Hledané výrobky, zvláště na trzích plzenských, vycházely i z továren Bedřicha Mayera a Steinbergovské. Řemeslně vyráběny byly punčochy v Duchcově, Horním Litvínově, Teplici a Krupce, o vývoz zboží punčochářského pečovali v Duchcově Václav Klie-

[1]) Commerz I, 194.

gel a Josef Strossberger. Po berlínském způsobu vyráběny byly punčochy v České Kamenici, Liberci, Hanšpachu a Šluknově. Známo bylo punčochářství teplické, kdež z příze, vlny ovcí padovských a z hedvábu pletli modní vesty, spodky, zimní punčochy a rukavice. R. 1786 bratří Jan a Jakub Andresové počali v Teplici plésti klobouky pletené, které vyváženy až do Valašska [1]).

Výrobou hrubých vlněných punčoch, jež sami výrobci na trzích výročních prodávali, obíralo se r. 1790 v Čechách 2138 mistrů, 275 tovaryšův a 119 učňů. Dvorním dekretem ze dne 23 června 1785 zbaveno punčochářství závaznosti cechovní, prohlášeno za živnost svobodnou a mistrům dovoleno, aby si sami pořizovali stavy a měli tovaryše, nesměli však vyráběti ani hedvábných ani polouhedvábných punčoch.

Kloboučnictvím obíralo se r. 1790 v Čechách cechovně 613 mistrů se 188 tovaryši a 85 učenníky. V Praze zřídil si Jan Lipmann závod tovární 15 tovaryši a 3 učenníky. Jemně pracované plstěné klobouky vyváženy byly do Dědičných Států i do ciziny. Vývoz zaječích koží, pokud byla hrazena potřeba domácích kloboučníkův, obstarávala pražská obchodní společnost Zoubek a spol., r. 1765 privilegovaná. Celními příkazy ze dne 16 září 1784 a 2 ledna 1788 měl býti vývoz zaječích koží s prospěchem českých kloboučníků zamezen, přes to však vyváženy kůže tyto i nadále podloudným způsobem do Lipska a Hamburka.

V XVIII stol. vzmohl se dovoz bavlny

[1]) Hallwich, Töplitz. 439.

z Antill, Levanty, Egypta i Italie do Čech a podnět dal rozsáhlé výrobě zboží bavlněného, tak že již r. 1790 čítalo se v království Českém 24477 přástevníků. Veřejní činitelé rozmach bavlnictví mocně podporovali, zvláště kommerční konsess, jehož přičiněním zřízeny po zemi mnohé přástevní školy a svěřeny dozoru kommerčních inspektorů. Za doby Josefa II přástevnictví dostalo se mocného popudu školami normálními. Tkaniny bavlněné zpřádány r. 1789 již na 2423 stavích, jichž do r. 1800 více než o 1000 přibylo. Kartouny vyráběny v přádelně donucovací pracovny pražské i skrze soukromníky. Jemné závoje a muselíny vyráběny nejvíce v Kraslici (na 609 stavích) a v Aši (na 184 stavích), avšak i v Schönbachu, Heinrichsgrünu, Falknově a Kaceřově. Nejpřednějšími podnikateli a spolu vývozci muselínův i bavlněných závojů byli tehdy Ignát Mayer a spol. a Riedel a spol. v Kraslici, Jan Kirchov a spol. v Aši. V Praze od r. 1753 byla privilegovaná továrna na barchety, již za Josefa II držel jakýsi Förster. Veliká továrna na barchety byla i v Tupadlech na knížecím aueršperském panství žlebském, kteráž měla sklady v Praze, Brně, Vídni i Hradci Štyrském. Také ve Sloupu barchety vyráběny, když ale tovární dělníci výrobě se přiučili, vydal jim hrabě Kinský stavy a kupoval potom od nich zboží hotové. Čínské tkaniny bavlněné vyráběny v Praze, Kutné Hoře, Tupadlech a v továrnách hraběte Rottenhanna v Červeném Hrádku u Jirkova. Letní manchestrové látky po anglickém způsobu vyráběny v Praze, Varnsdorfě, Rumburku a Georgswaldě, bylo jim ale vytýkáno,

že jsou spřádány z hrubé suroviny a že jest barva jejich nestálá. Toliko zboží, jež přicházelo z továren bratří Stoke a Palmeovy ve Varnsdorfě, Františka Müllera v Rumburce a Josefa Altmanna ve Staré Hajdě bylo tak jemně zpracováno, že předčilo proslavené jinak výrobky saské. Zimní manchester vyráběn v továrně Filipa hraběte Sweertsa na Novém městě Pražském. Jemný pique nebo marseille, velice hledaný, zhotovován v továrnách tupadské, červenohrádecké, v rakovnické továrně Brzákově, v kutnohorských továrnách Breuerově a Papoušově, po řemeslnicku ve Varnsdorfě, Rumburce, Šluknově a Georgswaldě [1]. V Šumberce moravském r. 1785 založil Vídeňan Klaperoth první továrnu na látky manchestrové [2]. Hrubý ale oblíbený různě barvený mollton zdělávân v továrnách v Tupadlech a v Praze. Císař výrobě této velice přál a nařídil dvorním dekretem ze dne 9 ledne 1786, aby dovedným cizím tkalcům, kteří by se v království českém usaditi chtěli, vedle důležitých výhod pokud se týče osobní daně, odvodu k vojsku, volnosti návratu a v náboženství, po 100 zl. v hotovosti bylo poskytováno. Stávalo se ovšem a sice velmi zhusta, že blahovůle císařské cizími tkalci bylo zneužíváno.

Jako v mnohých jiných příčinách tak i v podpoře bavlnictví ukázalo se pohříchu, že šlechetné úmysly císařovy ztroskotaly o nespůsobilost těžkopádných úřadů. Zakusili toho nejvíce továrníci rumburští a varnsdorfští, kteří přibrali si zručné dělníky ze

---

[1]) Schreyer, Kommerz I, 218—221.
[2]) Schwoy I, 426.

Saska a za krátko posílali na trh pražský a vídeňský nejjemnější letní i zimní manchestry takové leposti, že se zplna vyrovnávaly cizímu zboží. Buď že zboží samo vzbudilo podezření zeměpanských úřadů buď po učiněném udání, že jest to podloudně přivežené zboží cizí, jakkoli bylo opatřeno královským kommerčním i mistrovským znamením, byly v Praze zásoby zboží tohoto úřadně zabaveny a někteří z přítomných továrníkův uvězněni, ano byli držáni ve vazbě i když záruku peněžitou položiti chtěti. Uvězněných ujali se pražští bankéři a velkokupci i podali přímluvu u gubernia, načež nejvyšší purkrabí hrabě Nostic nařídil krajskému úřadu litoměřickému, aby ve spolku s celním inspektorátem v Lipé vykonal zevrubná šetření. Uvězněni továrníci byli sice ihned na svobodu propuštěni, ale rozhodnutí konečné prodloužilo se, neboť úřadní činitelé nechtěli víry dáti pravdě a zarputile dovozovali, že alespoň některé zvláště jemné a krásné kusy byly podloudně z ciziny přiveženy, a navrhovali továrníkům, jichž se týkalo, pokuty peněžité výše takové, že by tím byli na mizinu přivedeni. Pohříchu není znám konec této záležitosti [1]), která jest sama sebou zdrcujícím soudem nad velebenou a vychvalovanou josefinskou byrokracií.

Neobyčejného rozkvětu dodělal se za krátké doby tisk kartounův a tkanin lněných, kteréž zboží do nedávna vesměs z Lipska, Ochranova, Hollandska a Švýcar bývalo dováženo. Odvětví toto provozováno bylo ve velkém a po továrnicku skrze veliké firmy, jako priv. továrna Františka Hergota

[1]) Schreyer, Kommerz I, 223.

na tisk plátna, kartounův a šátků v Praze, zařízená se 40 tiskařskými lisy a zaměstnávající 140 dělníků, jejíž výrobky na nejpřednější evropské trhy zasílány, továrna firmy Berger a spol. v Praze se 14 tiskařskými lisy a 72 dělníky, výs. pražská továrna firmy Jenner a Bluth se 22 lisy a 66 dělníky, která zboží své zasílala na trhy ve Vídni. Brně, Budíně a Linci, barvíř Sänger v Praze se 14 lisy, který barvil po výtce za mzdu, továrna Banquerova v Praze se 6 lisy, barvírnou a 24 dělníky, pracovala výhradně za mzdu židovským i křesťanským obchodníkům, výs. pražská továrna Ignatia Holuba s 23 lisy a 92 dělníky, pracovala po výtce též za mzdu obchodníkům a zjednala si pověst krásnými i trvalými barvami, výs. továrna Vondráčkova s 50 lisy a 150 dělníky, pracovala výhradně za mzdu pro židovské obchodníky, rovněž i továrny Aichmüllerova s 15 lisy a Wernsinkova s 12 lisy v Praze. Z venkovských továren barvami a kresbami vynikala Leitenbergrova továrna na tisk kartounů, cice a lněné příze ve Verneřicích se 16 lisy. Majitel zakládal vlastní přádelny na bavlnu a dal v nich spřádati šátky kartounové, jež u velikém množství vyvážel do Dědičných Států i do ciziny. Židovská společnost Josse a spol. založila barvírnu kartounův a lněných tkanin v Kosmonosích se 13 lisy a 56 dělníky — počátek to světoznámé výroby „zboží kosmonoského", V Opočně firma Hofmann a spol. zřídila menší továrnu s 8 lisy [1]).

Vzkvétající této výrobě nemalou byla překážkou řevnivost živnostenská. Barvíři

[1]) Schreyer, Commerz I, 226—229.

na černo žehrali do tiskařův a vyčítali jim, že neprávem užívají barev toliko barvířům povolených. Maria Terezia dvorním dekretem ze dne 2 května 1767 rozhodla, že dovoluje se tiskařům barviti lněné zboží a kartouny v kusích, pokud jich k tomu potřebují, že však nesmějí jich prodávati; než barvířům i tisk i barvení propuštěny. Když však r. 1773 Ignát Holub v Praze továrnu zakládal a o dovolení žádal, ohrazovali se proti němu pražští tiskaři šátkův a způsobili, že 13 prosince 1773 Marie Terezie prohlásila, že nehodí se tisk kartounův a plátna za monopol jistých osob pokládati, nýbrž že jest živností svobodnou; toliko ukládala císařovna těm, kdož by podobnou tiskárnu zříditi chtěli, aby vzorky gubernii předložili, Židům však, ježto prý špatných barev užívali a v práci úskočni byli, tisk látek podobných vůbec zakázán. Prohlášení toto 24 června 1779 opakováno, když pražští tiskaři šátků zakládáním tiskáren znepokojeni jsouce, s novou stížností ku gubernii se obraceli.

Živnost koželužskou provozovalo r. 1789 v Čechách 1786 mistrů, 369 tovaryšův a 110 učňů, jirchářskou 629 mistrů, 211 tovaryšův a 118 učňů. Světoznámé později pražské rukavičkářství tovární bylo teprvé v počátcích, ježto existovala jediná toliko továrna cizince Štěpána Boulogně s 15 dělníky. Řemeslní rukavičkáři, jichž se čítalo 260 mistrů, 100 tovaryšův a 57 učňů, zhotovovali zboží hrubší jakosti a prodávali je po trzích. Kožešnictvím živilo se 102 mistrů, 299 tovaryšův a 126 učňů, kteří vydělávali namnoze jen domácí surovinu.

Velikou péči věnoval Josef II těžbě nerostů, neboť za jeho předchůdců horni-

ctví pokleslo všestranně. A přece již tehdy chována naděje, že někdejší tak slavné rudné bohactví české ožije! Vždyť toliko v létech 1756—1761 doly v Jáchymově, Božídaru, na Hoře sv. Kateřiny, v Blatně, Přísečnici, Suniperku a Bastiánperku dodaly pražské mincovně 61677 hřiven jemného stříbra v ceně 1,332.593 zl. Měď byla těžena v Kraslici, Jáchymově, Koflu, Kupferberku, Českém Novém Městě a Chodové Plané, cín ve Slavkově, Božídaru a Cinvaldě, železo v 64 hutích, olovo v Jáchymově, Oloví a Heinrichsgrünu. Mosaz byla připravována hlavně v Kraslici, kamenec vyráběn v aerární huti chomutovské a ve dvou soukromých, na Moravě v Bozkovicích. Síru připravovala huť knížete Aueršperka v Lukavici na panství nasavršském [1]). Ovšem zrušení úřadu nejvyššího mincmistra bylo hornictví újmou velikou.

Draslo vyráběno ve 213 továrnách, r. 1789 vyrobeno ho 9555 centnýřů, což však nepostačovalo, neboť ročně spotřebovalo se v království 12000 centnýřů. V Jáchymově r. 1787 založena továrna na minium [2]).

Na světové výši bylo již tehdy české sklářství, jsouc spolu nejpřednějším odvětvím průmyslové činnosti a nejzištnějším předmětem vývozu, jehož výrobky ve španělských osadách jihoamerických stříbrem se vyvažovaly. R. 1789 bylo v Čechách 66 hutí nebo továren na sklo s 59 mistry a 3051 skláři, po výtce v lesnatých končinách šumavských a v severních okresích. Skláři čeští byli velice hledáni v cizině, zvláště v krajích, kamž jemné české výrobky se do-

1) Schreyer, Commerz II, I, 58.
2) Pražské České Noviny 1788, čís. 3.

važely. Portugálský ministr markýz Pombal ustanovil cenu 1500 zl. za získání dovedného českého skláře, v peruvské Limě zřídili Jesuité továrnu na sklo, pro niž najali některé skláře z Čech. Vláda překážela odchodu sklářů do ciziny a vydala 5 října 1767 řád sklářský, kterým toliko tuzemců dovoleno do učení přijímati. Když pak bylo pozorováno, že v Čechách lesův ubývá, ohlášeno dvorským dekretem ze dne 11 září 1786, že dostane se každému skláři privilegia na deset let, který by místo dříví v huti kamenného uhlí dovedl s prospěchem užívati. Vývoz skla dál se hlavně do Španěl, Portugal, do Levanty, do osad amerických a sice z Haidy, ze Skalice u Haidy, z Kamenického Šenova, Parchena, Blottendorfa, Arnultic a Sloupa. Nejslavnější a nejstarší vývozní domy byly Jan Jiří Janke, Günter a spol., Zügenheim, Schür, Schicht a spol., Antonín Zimmermann a spol, Hölzel a spol., Preisler, Hiecke a spol., vesměs v Haidě, vdova Jana Antonína Trauske a Brettschneider a spol. v Langenavi, Oktavian Preissler a spol. v Blottendorfě, Hölzel a Palme, bratří Zahnové, Antonín Palme a spol., František Antonín Hölzel a spol., František Vogl a spol., Zinke, Storch a spol. a Jan Jiří Palme a spol. v Kamenickém Šenově, Weiss a spol. v Jablonci. Vedle toho byly v Čechách čtyři továrny na zrcadla se 161 odbornými dělníky, z nichž vynikaly továrny ve Sloupu, v Lindavě a Velenicích, každá s 12 stoly ku hlazení. Roční vývoz zrcadel do ciziny odhadován na 60.000 zl.; nejvíce vyvážena ze Sloupu

a sice do Ruska, Hollandska, Portugalska a Španělska. Cínu užíváno původně východoindského, ale za dob josefinských se zdarem přibírán český cín ze Slavkova.

Soustružnictvím obíralo se 263 mistrů, 70 tovaryšův a 19 učňů, kteří vyráběli troubele k dýmkám, dřevěné tabatěrky, skřínky, psací náčiní a hračky všeliké, nejvíc v Rumburce, odkudž zboží soustružnické do Prus i do Sas hojný odbyt mělo. V Praze byly dvě židovské továrny, Popprova a Franklova, které vyráběly jemné zboží z kostice rybí. Voskářství dříve značné utrpělo za josefinských dob velice rušením klášterův a zákazem poutí. Na vysokém stupni ode dávna bylo české zlatnictví, jímž živilo se r. 1889 160 mistrů, 57 tovaryšův a 67 učňů. Od 2 listopadu 1776 platný byl zvláštní řád na základě bratrstva. Největší závody byly v Praze, obchod se zlatnickými výrobky pražskými provozovali kupci Arioli, Bulsano, Calvi, Grüner a Wolf Zapper. Co do jemnosti a leposti tehdejší zboží pražské zplna vyrovnávalo se šperkům pařížským, nejdovednějším pak zlatníkem té doby byl Jan Němec. Přesky vyrábělo r. 1789 209 mistrů, 2 tovaryši a 179 pomocníků; továrna v Peterswaldě zaměstnávala 380 dělníků. Knoflíky kovové zhotovovány řemeslně, v Praze továrně, jejíž majitel Jean Comoi zaměstnával 34 dělníků.

Z měst lidem původu českého obývaných nejutěšeněji vzmáhal se v XVIII stol. ruch průmyslový v Turnově, kdež záhy po r. 1700 brusičství a kamenářství nabylo velikého významu. Byla to doba klénotnictví velmi příznivá, neboť rokoková moda, napodobující vzory antické, ozdobovala těžké

zlaté náramky, naušnice, sponky, jehlice, řetězy i j. různě broušenými drahokamy, z nichž největší obliby docházely krvorudé české granáty. Spolu však s obděláváním pravých drahokamů vznikla výroba imitací, které v Turnově rovněž a sice v rozsáhlých rozměrech připravovány. Již r. 1715 sstoupili se kamennáři turnovští v bratrstvo umělců pod ochranou hruboskalské vrchnosti a záhy přidružili se k nim i četní zlatníci. Bratrstvo hledělo si výsadního obchodu s kameny nebroušenými a opatřování stálé zásoby jejich, aby snad někdy nenastal nedostatek práce. Uprostřed XVIII stol. čítalo se již v Turnově 200 mistrů kamennářů kromě pomocníkův a učňů; vedle nich žili v městě četní obchodníci se surovinou i s výrobky, jakož i zlatníci. Záhy zdokonalilo se i zhotovování tak zvaných komposic, totiž nepravých drahokamů, jichž výroby pravidla, jakož i přední vlastnosti leštění a úpravy drahokamů, plošení a hlazení, úzkostlivě byly tajeny. Průběhem dob vedle vlastních kamennářů, kteří oddávali se broušení drahokamů, rozeznáváni byli ti, kteří komposice pálili, a tak zvaní mačkáři, již z hotové již a ještě vlažné komposice různé předměty vyráběli.

Turnov takto stal se hledaným obchodním i průmyslovým městem, do něhož z daleka cizinci přijížděli. „Tehdá bylo potěšením cestujícím“, praví souvěký vládě Josefově Wanders von Grünwald[1]), „i kupcům průmyslné město toto navštíviti; obchodníci z Paříže, Londýna, Neapole, vůbec ze všech států evropských, sem zavítávali, tu

---

[1]) Physikalische Beschreibung des Bunzlauer Kreises, 108.

výrobky průmyslu kupovali, všestranně město obdivovali, při čemž obchod velmi živě provozován byl". Z města šířilo se kamennářství do okolí, nejprvé do vesnic panství hruboskalského, pak do Rovenska a konečně na severovýchod, do Smržovky a Jablonce nad Nisou. K výrobě komposic užíváno písku jizerského, k výrobě tak zvaného zboží benátského z barveného skla přivážena surovina z Benátek Vlašských [1]).

Tento utěšený rozvoj průmyslu a obchodu turnovského poškozen byl jednak válkami pruskými a jednak finanční politikou vlády, která r. 1756—1758 obtížila živnost tuto zvláštní daní v podobě cla vývozného, fictitium zvanou, což mělo za následek, že větší část chudých kamennářův, kteří o komposicích pracovali, stěhovali se na ven, pracovali pokoutně a tím se i obecným berním ze živnosti vyhýbali. Z toho vznikala obtížná soutěž, zboží turnovské počalo pozbývati ceny a bylo z trhu světového zenáhla vytlačováno výrobky francouzskými. V krátké době bylo lze pozorovati v Turnově i okolí obecnou tíseň. Drahota byla příčinou, že práce zúplna byla zastavena, až hlad po horách okolních se rozmohl. Tu bratrstvo kamennářů podalo prosbu k císaři, v níž všechny překážky kamennářské živnosti dolíčeny a zdůvodněny. 188 mistrů podepsalo prosbu, jejíž vyřízení jest neznámo. Ale hrabě Emanuel Filibert z Valdštejna kázal sám prozkoumati příčiny úpadku umění kamennářského a když na jevo vyšlo, že vina spočívá i na neumělosti turnovských zlatníků, poslal

---

[1]) Prášek, Děje Turnovské, 259—262.

r. 1774 do Turnova z Benátek Vlašských výborného zlatníka a znatele umění, kterak drahokamy do zlata zasazovati, Antonína Callegari. Bystrý tento muž podjal se záslužné činnosti. Především pečoval, aby výrobky turnovské vyznamenávaly se vnější leposti i vkusem, a založil s některými vynikajícími Turnovany obchodní společnost, která zakládala faktorie své v cizině, hlavně ve Frankfurtě n. M., Lipsku a Neapoli, a horlivě o rozkvět turnovského vývozu se starala. Po radě Calligarově povoláni z Benátek Vlašských i stříbrníci, kteří měli výhradně se zabývati obděláváním drahokamů zlatem a stříbrem. V dílnách Callegarových vzdělali se odborně nejjpřednější kamennáři s počátku XIX stol., nejstarší Marek, František Čebiš a František Verych. Tento usadil se v Miláně a obchodem s turnovskými drahokamy i šperky velikého se dodělal jmění. Přes to za dob josefinských bylo pozorovati zřejmé stopy úpadku této někdy kvetoucí živnosti, neboť dělník, který dříve vydělal denně tolar i více, za vděk musil bráti mzdou 6 kr. Dle svědectví Schreyerova[1]) nejvíce přispělo k úpadku kamennářství, že bylo prohlášeno za živnost svobodnou.

Z měst převahou německých zmohutněl za vlády Josefa II nejvíce Liberec, kdež utěšeně rozkvetla živnost soukenická, mistry i ve velikých závodech provozovaná. Za krátko Liberec tou měrou se zvelebil, že stal se na konci XVIII stol. po Praze největším městem v zemi, Kutnou Horu, Cheb i Hradec Králové o dosavádní přednost při-

[1]) Commerz I, 94 sld.

praviv. R. 1775 čítalo se v Liberci 500 soukeníků, r. 1785 již 500 a r. 1794 804 mistrů, 480 tovaryšův a 1232 pomocníků [1]. Znamenité někdy plátenictví a punčochářství sic klesalo, poněvadž tížily je dávky vrchnosti povinné, ale soukenictví dostalo se mocné podpory císařským rozhodnutím ze dne 6 listopadu 1779, jímž sprostěni Liberečtí povinnosti pracovati na valše panské a z ní platiti, jakož i nařízeným se strany vládní uvolněním středověkých řádů cechovních, za tuhého ovšem odporu soukenického cechu. Zejména usnadněno proti dřívějším zvykům nabývati práva mistrovského a k výrobě, čímž počet samostatných živnostníků rychle se rozmnožil a spolu k výrobcům přidružili se lidé s širším rozhledem kupeckým. Nejvíce však prospěl libereckému soukenictví zákaz přívozu cizích suken, 27 srpna 1784 prohlášený. Liberec, kdež již ročně 17.000 až 18.000 kusů suken bylo vyráběno a hlavně na trhy do Vídně a Plzně — na plzeňský trh obyčejně 1000 kusů — odváženo, získal tím všestranně. Jednak nuceni soukenníci pracovati i zboží jemnější, jehož potřeba dotud přívozem z ciziny uhrazována, jednak výroba značně se rozšířila a vedle výrobců vznikali obchodní vývozci, kteří starali se o vývoz do ciziny. Josef Franz, Antonín Franz a Antonín Müller jali se kupčiti s libereckými sukny rozsáhlou měrou do Turek a do Italie. R. 1785 vyrobeno již 19.542 kusů suken, za jichž spracování vyplaceno bylo toliko mzdy 293.130 zl. Město, které r. 1771 čítalo 829 a r. 1780 872 domů, honosilo se r. 1786

[1] Thomas, Kaiser Josefs II. Reisen in Nordböhmen, 64.

již 957 domy, nové pak domy byly vesměs statné a od kamene; roku následujícího založil hrabě Kristian Filip Clam-Gallas na jižním sousedství svého zámku, na tak řečeném Lerchenberku, novou část města, Christianstadtem nazvanou, která záhy rozkvetla, a pravidelnými novými ulicemi (Herrengasse, Karlsgasse, Lindenplatz) se ozdobila. Christianstadt byl zjevem na tehdejší doby v Čechách vzácným. Široké rovné ulice, stromořady zastíněné, vlídná prostranství se svěžími pažity a úpravné nové domy dodávaly mu rázu města lázeňského [1]. Ve dvou létech stálo již 19 nových domů, které úpravou a rozměry dosavádní domy městské značně překonávaly. Právem tudíž nazývá Liberec vládní periodu císaře Josefa II dobou svou zlatou, nebo pro rozvoj městských řádův a živností v žádném českém městě nebylo tehdy tolik jako v Liberci učiněno [2].

Při vzmáhajícím se ruchu průmyslovém zkvétal i obchod, jemuž císař rovněž věnoval neúnavnou péči svou. Z císařského nařízení ze dne 16 listopadu 1784 [3], jímž se ustanovují v některých městech sklady pro zboží z obchodu vyloučené, seznávají se nejpřednější tehdy středy vnitrozemského obchodu: Praha, Plzeň, Jindřichův Hradec, Cheb, Lipá, Hradec Králové, Brno, Olomouc, Jihlava, Opava. Plzeň a Brno požívaly tehdy slavného jména výročními svými trhy, v zemích českých nejdůležitějšími. V Brně čítalo

[1] Czoernig, Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg, 15.

[2] Hallwich, Reichenberg und Umgebung, 433-461.

[3] Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef des II, IV, čís. 687.

se tehdy 5 velkoobchodův a 40 obchodů „měšťanských", v Jihlavě 20 obchodů „měšťanských", tolikéž v Opavě. V Olomouci, která byla tehdy předním tržištěm pro ruský a multanský skot, zásobující Čechy, Moravu i Vídeň, čítalo se 14 obchodů „měšťanských", v Těšíně 6 [1]).

Vývoz do ciziny vzrůstal utěšeně. Císař snažil se horlivě, aby jemu otevřel nové cesty, a proto podporoval všechny snahy, které měly úkolem povznésti samostatnou plavbu z Terstu a Řěky do vzdálených krajin zámořských. Lodi domácí s císařskou vlajkou počaly se tehdy plaviti do Indie a Číny, s tureckými přístavy navázány styky čilejší a korsárům alžírským, když ohrožovali s úmysly loupeživými břehy Dědičných Států, pohroženo tak energicky, že úmyslů těchto zanechali. Angličanům svolil císař, aby zboží své do Levanty a z Levanty dopravovali skrze Uhry po cestě dunajské, z čehož si sliboval povznesení obchodu a dobrého bydla uherského. Také slovanská republika Dubrovnická vytrhla se r. 1781 z poručenství tureckého a poddala se císaři v ochranu, čímž otevřeny obchodu Dědičných Států důležité přístavy na východním pobřeží adrijském. Rozkvétající průmysl český těžil ovšem z moudrých opatření těchto plnou měrou.

Než velikou bylo zase újmou obchodu našemu, že nedostávalo se ústavů peněžních, zejména bankovních. Ani Maria Terezia ani Josef nepřáli ústavům úvěrním a také veškeren obchod směneční spočíval v rukou velkoobchodníků norimberských, řezenských a frankfurtských. Jediná Morava měla již od

[1]) D'Elvert, Culturfortschritte, 151.

r. 1751 svůj ústav bankovní. 9 ledna 1751 zahájena v Brně činnost banky „U Matky Boží“ pokladníkem moravského důchodu bankovního Janem Antonínem Kerndorfrem, jemuž dostalo se privilegia příslušného na 25 let. Banka měla poskytovati půjčky na statky nemovité i na zboží podle odhadu znalců do téže výše jako dobře zařízené zastavárny, na úrok 5% s rabattem 3%, co 31 října 1751 na $4\frac{1}{2}$ a $2\frac{1}{2}$ sníženo. Půjčkou podávala banka hotové peníze nebo tříměsíční směnku, byla oprávněna pořádati i lotterie — kteréž právo ale zrušeno, když byla založena lotterie janovská — měla právo vydávati časopisy v Brně a také jí byl vydáván Wöchentlicher Intelligenzzettel aus dem Fragamte der k. k. priv. Lehnbank in Brünn. Potřebný základ skládal se ze 200 akcií po 500 zl., dozor měl náčelník zemské správy. Vedle půjček kupčila banka i se sukny a plátnem, utrpěla ale v obchodu značné škody. R. 1764 přejali s povolením císařovny vlastní správu banky bratří Israel a Mojžíš Hönigové[1]).

Nejvíce se vyváželo z Čech a z Moravy zboží lněné, ročně za 3,000.000 zl, pak vlněné zboží, sklo, výrobky cínové, obilí, dobytek, dříví, chmel, kamenec, síra, skalice, kobalt, vše ročně v ceně 6,000.000—7,000.000 zl. Toliko vývoz dříví z Čech byl obmezován, ježto počínal se jeviti nedostatek jeho. Císařským nařízením ze dne 23 listopádu 1782 uloženo těm, kdož dříví po Labi vyváželi, aby si předem vyžádali k vývozu císařského

---

[1]) Beer, Die öst. Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II, 146 sld.

svolení [1]). Nejpřednějšími středy vývozu v Čechách byla města Haida, Liberec, Turnov, Rumburk a Jilemnice. Z Haidy provozovali obchod továrníci skla vlastními sklady do Španěl, Portugal, Anglię, Francie, Hollandska, Polska, Rusi, Turecka i itálských států [2]). Podporou obchodu byly obchodní společnosti, vznikající i v jiných městech

Velikým prospěchem obchodu bylo zrušení všech soukromých mýt 1 února r. 1783. Jen na Moravě odstraněno tím 229 obtížných překážek. Dosavádním majitelům, vrchnostem nebo městům, povoleny mýtní náhrady, za to ale jim uložena povinnost část silnic upravovati [3]). Soukromá mýta zůstala toliko na mostech, přívozích a silnicích za soukromý majetek pokládaných [4]). Z výnosu mýt aerárních měly především udržovány býti v dobrém stavu silnice, nad nimiž dozor uložen poštmistrům. Čeští poštmistři měli čtvrtletně zprávu o stavu silnic v svém okolí podávati. Se stavbou nových silnic horlivě pokračováno. Na Moravě, kde do r. 1780 bylo toliko 50 mil státních silnic, zbudováno za panování Josefova dalších 40 mil, zejména důležitá příčná trať z Brna do Jihlavy, kteráž měla býti až do Budějovic v Cechách prodloužena [5]). V Čechách již r. 1750 dokončena stavba „dlážděné silnice“, vedené z Vídně Kolínem do Prahy a odtud dále do Drážďan, čímž zanikla dávná cesta „lipská“, která od Lipska a Drážďan šla

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josefs des II, II, čís. 535.

[2]) Prager Oberpostamtszeitung 1783, čís. 25.

[3]) D'Elvert, Culturfortschritte, 639.

[4]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef II, čís 519.

[5]) Pátek, Okres jihlavský, 25.

skrze Lovosice, Brandejs n. L. a Kolín, tudíž kromě Prahy, k Vídni [1]).

Také dřívější úmysly o splavnění některých řek a o stavbu průplavů horlivě uvažovány a překážky plavby v řekách odstraňovány. Za vlády Marie Terezie zřízeno v Praze stavební ředitelství navigační, v jehož čele byl svobodný pán Tom, duší však byl inženýr professor Schorr. Ředitelství toto pomýšlelo na stavbu průplavu dunajsko-vltavského, ale úmysl ten potkal se s překážkami nepředvídanými. R. 1784 Jakub Thun z Werthenfeldu v Hostinném učinil návrh na zvelebení plavby labské a dovozoval, že by zejména bylo lze po Labi zboží lněné vyvážeti a tak s Pruským Slezskem soutěžiti. Státní rada návrh podporovala, ale dvorská kancelář a kníže z Kounic vyslovili se proti němu, načež císař sice 2 září 1784 další šetření nařídil, ale žádaného příspěvku ze státních důchodův odmítl [2]). R. 1781 vystřílena po návrhu pražské navigační kommisse skaliska položená toliko $1^1/_2$ lokte pod vodou na Labi u Střekova a dříve velmi nebezpečná [3]). Také uvažováno, aby Sázava upravena byla pro voroplavbu, čímž by ze znamenitých lesů kraje čáslavského bylo lze k Vltavě dříví plaviti. Původně navrhováno, aby zřízeny byly na horní Sázavě dvě sklárny, které by dříví zužitkovaly, s myšlénky té ale sešlo a navrhováno usplavnění. Vypočítáno, že panství ledecké, světelské, zbraslavické, dolnokrálovické, kácovské a zručské tržil ročně za dříví 11.064 zl., pod-

---

[1]) Vavákovy Paměti, II.
[2]) Hock-Biedermann, 585
[3]) Brünner. Zeitung 1781, čís. 88.

daní pak za dovoz a štípání 8721 zl.[1]). Než z neznámých příčin k provedení návrhu nedošlo, rovněž jako neuskutečněna stavba mostu berounského, r. 1787 zamyšlená. Toliko část řeky Ohře u Doksan upravena a břehy stvrzeny velikou hrází, která byla s to, aby v čas zátopní 14 okolních osad chránila[2]). V létech 1789 - 1790 zbudovati dal kníže Schwarzenberg skrze svého inženýra Rosenauera průplav pro plavení dříví polenového z horní Vltavy do Velké Mühly u Hasslacha a odtud až k Neuhausu do Dunaje, dílo na tehdejší doby znamenité a podlé anglických vzorů pořízené. Rosenauer projektoval veliký splavný průplav z Pasova do Hasslachu, odtud Malou Mühlou k hranicům zemským a do Vltavy u Vyššího Brodu. I tento projekt však pro všeliké obtíže uvízl[3]), jakkoli nebyly knížecího původce tajny prospěchy z myšlénky Rosenauerovy plynoucí. Bylo vypočítáno, že ročně v lesích Schwarzenberských více než za 25.000 zl. dříví k palivu zůstává nezužitkováno, dovoz pak jihočeských plodin vozem do Vídně že se velice zdražuje[4]).

Dávný projekt úpravy a usplavnění řeky Moravy spolu se stavbou průplavu dunajsko-oderského byl ač bez úspěchu i za doby Josefa II uvažován. Císař sám projevoval velikou péči této pro hospodářský vývoj markrabství moravského předůležité myšlence a energicky podporoval všechny snahy za usku-

---

[1]) Pražské České Noviny 1789, čís. 48.

[2]) Tamže, 1787, čís. 1.

[3]) O. Weber v Mitth. des Ver. f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen 1891, 326.

[4]) Prager Staats- und gelehrte Nachrichten 1789, čís. 11.

tečněním jejím se nesoucí. R. 1780 navrhoval plukovník Brequin, původce hydrografické mappy řeky Moravy a jejího pobřeží, aby se od Kroměříže až ku hrázi u Kvasic zřídilo nové řečiště, jímž by se dosavádní vývoj řeky 8000° vzdéli mající na 3129° zkrátil. Náklad vypočtěn zhruba asi na 90000 zl., ale ti, kterým ze zamýšlené úpravy největší kynul prospěch, nebyli ochotni jeho se podjíti. Jediným následkem bylo, že dvorní dekret ze dne 11 června 1782 za odstraněním častých povodní nařizoval, aby návrhy Brequinovy byly pokud se týče řečiště nad Hodonínem provedeny a zejména potřebná stavidla zřízena, ale bez úspěchu, neboť ani hodoňská vrchnost nevyhověla rozkazu císařskému.

Zatím vyskytly se určité návrhy, hledící k usplavnění řeky Moravy. Největší podpory dostávalo se jim od rady a občanstva král. hlavního města Olomouce, kteréž nedávnými válečnými běhy a vládními opatřeními citelnou újmu v živnostech svých a ve všem rozvoji bralo, polepšení pak od splavnosti řeky Moravy očekávalo. Proto učinil r. 1780 Jan Rochus Dorfleuth návrhy, kterak by bylo lze Moravu od Děvína až do Olomouce ku plavbě upraviti. Císař horlivě návrh tento zkoumal a dožádal se posudku ředitele navigace Josefa Walchra. Dorfleuth zavázal se, že z části řeky od Děvína k Hodonínu, která již tehdy byla splavna, odstraní všechny překážky plavby u jezu hodoňského, že zřídí veliké kamenné stavidlo a část řečiště nad Hodonínem že týmž spůsobem ku plavbě upraví. Josef II udělil jemu za to 10 října 1785 na 20 let výlučné právo plavby po řece Moravě [1]). Dorfleuth zamýšlel zříditi

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef des Zweiten V, čís. 652.

akcijní společnost, kteráž myšlenka ve Vídni potkávala se se souhlasem peněžních i kupeckých kruhův, a počal z Olomouce u veliké míře plaviti dříví do Vídně. Od Veselí až k Děvínu vypravoval lodi o větších nákladech a zřídil řečené stavidlo u Hodonína. Tím však byly podníceny stížnosti živnostníků při řece, zvláště mlynáře hodoňského, čímž vzbuzena myšlenka, aby usplavnění Moravy bylo prováděno správou státní. Předním mluvčím této myšlenky byl bibliothékář Hanke z Hankenštejna, který zvláštním spisem třikráte vydaným [1]) snažil se zájem k otázce této a a ku průplavu z Dunaje do Odry vzbuditi, ale za života císaře Josefa již k dalším pokusům nedošlo [2]).

Také opětně uvažováno o myšlence průplavu dunajsko-vltavského, jež již náležela k vážným úmyslům Karla IV. R. 1789 mluvilo se v Praze hojně o průplavu tomto, který měl býti zbudován od Kremže do Vltavy a sice prý nákladem 1,000.000 zl. [3]) Ale již tato číslice ukazuje, že projekt ten byl sotva v počátcích uvažování.

Za mohutnějících poměrův obchodních a průmyslových nabývala i pošta většího významu. Zeměpisná poloha učinila z Prahy důležitý poštovský střed, v němž se soustřeďovaly poštovní směry ze všech důležitých měst v zemích okolních. Maria Terezia věnovala rozvoji českého poštovnictví všemožnou péči, ještě však více zjednal si

---

[1]) Versuch über die Schiffbarmachung der March und Handlung der Mährer. Poprvé v Praze a ve Vídni, 1784.

[2]) D'Elvert, Die Culturfortschritte Mährens und Ö.-Schlesiens besonders im Landbaue und Industrie, 266—268.

[3]) Pražské České Noviny 1787, čís. 11.

o ně zásluh Josef II. Poštovní mappa Dědičných Států, jíž r. 1782 vydal professor mathematiky na universitě vídeňské abbé Jiří Ignát svob. pán z Mezburka, znázorňuje pokrok poštovnictví českého rozmnožováním poštovských směrův a stanic.

Po příkladu ta zvané „malé pošty“ ve Vídni upraveno r. 1782 i v Praze poštovnictví a sice tak, že vedle vrchního úřadu poštovského, který byl umístěn na Malé Straně ve zrušeném klášteře dominikánském, zřízeno v Praze 7 úřadů podřízených a v okolí pražském 8 poštovních stanic [1]). Současně v Praze poštovská služba klapavá (Klapper- nebo i Klingelpost) byla zavedena, s počátku původem soukromníka Garsie jménem, který v domě čís. 559-I. v Celetné ulici otevřel „malou poštu“, přijímající zásilky a listy pro hlavní poštovský úřad, ať byly určeny pro Prahu nebo pro bližší okolí. Sluhové „malé pošty“ procházeli po ulicích s klapačkami, čímž obecenstvo upozorňováno, aby jim listy odevzdávalo. Tito sluhové měli vysoké klobouky s písmenem C (cursor = běžec) a na levém rameni císařského orla. Listy sbírali do veliké kožené brašny, kterou na řemeni přes bedra přepjatém nosili. R. 1792 „malá pošta“ postátěna [2]).

Se vznikem nových silnic rozmnožovány i dosavádní směry poštovské. 14 dubna 1785 vyšlo nařízení císařské, kterým zavedena 1 květnem počínajíc pravidelná jízda poštou z Brna do Jihlavy, z Brna do Litomyšle, z Olomouce do Těšína, z Brna do Výškova,

[1]) Wiener Zeitung 1782, čís. 76.
[2]) Engelmann, Die geschichtliche Entwickelung ›s Postwesens in Böhmen, 38 sld.

z Frýdka do Jablunkova, z Krnova do Cukmantlu, z Brna do Holiče v Uhrách [1]). Téhož ještě roku vzniklo spojení z Brna skrze Svitavy do Čech ku Hradci Králové, kdež sjela se nová pošta s poštou olomouckou. Nařízením ze dne 16 listopadu 1786 ustanoveny v Čechách nové směry poštovních jízd z Prahy do Budějovic a Lince, z Prahy do Rumburka a Žitavy, z Čáslavě do Hradce Králové a do Trutnova [2]). 10 prosince 1788 zřízena jízda poštou z Budějovic skrze Vodňany do Strakonic [3]). R. 1785, dostalo se poštovního úřadu Liberci a poštovní stanice Poličce [4]).

Přes tento rozvoj vnější poskytovalo poštovnictví tehdejší uvnitř ještě obraz málo utěšený. Správu měl vrchní poštovní úřad na Malé Straně Pražské. S cizími

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen V, čís. 320.

[2]) Tamže VI, čís. 668.

[3]) Tamže, VIII, čis. 677.

[4]) Zajímavý jest úřední seznam poštovních směrův a stanic v Čechách za doby Josefa II. Z Prahy vedly různé směry, z nichž nejpřednější byly drážďanský, vídeňský a linecko-vídeňský. Ve směru drážďanském byly stanice v Středoklukách, Slaném, Budyni, Lovosicích, Ústí n. L. a Peterswaldě, ze Slaného pak odbočoval směr lipský se stanicemi v Lounech a Chomútově. Ve směru vídeňském byly stanice v Běchovicích, Brodě Českém, Plaňanech, Kolíně n. L., Čáslavi, Golčovu Jeníkově, Kameni, Brodě Německém, Štokách a Jihlavě. Ve směru linecko-vídeňském byly stanice v Jesenici, Dnespekách, Bystřici, Oticích, Sudoměřicích, Táboře, Košicích a ve Veselí n. L. Důležitou stanicí, kdež se mnohé bočné směry rozcházely, byla města Brandejs n. L., Boleslav Mladá, Hradec Králové, Trutnov, Budějovice, Plzeň, Cheb, Žatec. Liberec byl teprvé stanicí od r. 1785, Hora Kutná vůbec pošty neměla. Viz mappu Mezburgovu a Engelmann, Die geschichtliche Entwickelung des Postwesens in Böhmen, 42 sld.

poštami nebyly tehdy pošty české v žádném spojení, čímž styk se zeměmi okolními velice trpěl. Porto bylo nepřiměřeně veliké, 6 kr. z váhy půl archu papíru za list odesílaný, 3 kr. za list přijímaný. Tiskopisy byly týmž spůsobem frankovány, čímž zvláště časopisy přes míru zdražovány. Normální škola pražská platila ročně 14 zl. za Beckerovu Jugend-Zeitung, která stála v místě svého vydávání Lipsku toliko 3 zl., tudíž roční porto činilo 11 zl., kdežto z Lipska do Hamburka platilo se ročně za noviny 4 zl. stojící 1 zl. Nad to odcházely diligence z Prahy zdlouhavě. Do Vídně a Drážďan odjížděla diligence z Prahy jednou za týden, do říše ve 14 dnech. Cenné věci poštou zasílati nebylo radno, ježto pošta za obsah zásilek neručila. Lépe zařízena byla poštou doprava osob, která byla rychlá, dosti levná a cestující nebyl nucen koní nad potřebu přibírati.

Školy.

Josefova činnost v oboru školském byla souvěkovci posuzována nadšeně, ne však ve shodě se skutečností. I tu bylo jednání císařovo samovolné, nepřihlížejíc k výsledkům současného lidského přemýšlení, ale jdouc cestou, již císař sám za dobrou uznával. Již v pojímání základního úkolu školy uchyloval se císař velice, neboť nepokládal za úkol školy rozvoj obecného vzdělání, na němž by zakládal se pokročilejší život ve všech důležitostech veřejných, nýbrž kladl váhu na praktickou potřebu. Toto pochybené hlediště bylo příčinou, že na nejnižších školách dítky na újmu vyučování i vychovávání přidržo-

vány nad potřebu i míru ku výkonům industriálním a že university byly dílem přeměňováním v lycea, dílem vytčením praktického směru studijního ve vědeckém významu svém snižovány. Neblahé účinky mělo i nemírné podporování hlavních škol na úkor gymnasií. Domácí lichotníci sice rozplývali se chválou hlavních škol a výsledků, jichž zdánlivě dodělávala se Kindermannova správa škol triviálních i hlavních, ale bystře posuzující a nepředpojatí cizinci, jako známý berlínský knihkupec Nicolai, který na svých cestách po delší dobu i v Dědičných Státech a zejména ve Vídni pobýval, odsuzují nepokrytě školskou soustavu, již opat Felbiger kdysi Marii Terezii doporučil. Právě velebená tato methoda Felbigerova byla osvícenými cizinci za hlavní vadu škol v Dědičných Státech pokládána.

Nejvyšším naučným ústavem zůstávala universita pražská, jejíž frekvence přes velikou redukci gymnasií a přes rušení klášterů stále ještě číslice 700 až 800 studujících dosahovala. Až do r. 1784 bylo kromě právnické fakulty studium na universitě bezplatné. R. 1784 zavedeno kolejné, jehož ale chudí a pilní posluchači byli sprostěni, ano z kolejného i stipendii podíleni. Celkem činilo kolejné ročně kol 10.000 zl., z něhož rozdílena stipendia posluchačům filosofie po 80 zl., posluchačům tak zvaných odborných fakult po 120 zl. ročně. R. 1788 bylo immatrikulovaných posluchačů 752, z nichž 165 theologů z generálního semináře, 153 právníků, 42 medikův a 392 filosofů [1]). Veliký

[1]) Ausführliche Nachrichten über Böhmen, 112 sld.

počet filosofů tím se vysvětluje, že absolutorium této fakulty bylo podmínkou ku studiím právnickým nebo lékařským.

Josef II nepřál vědecké bádavosti, nýbrž chtěl, aby university odchovávaly praktické lékaře, úředníky, kněží, a s téhož stanoviska rozmnožovány i jednotlivé stolice. S povznesením hospodářství a se snahou po vzniku samostatného stavu hospodářských úředníků souvisí založení stolice hospodářské a zvěrolékařské. Stolice věd hospodářských svěřena professoru Josefu Bučkovi, který ji již r. 1776—1778 spravoval, když však nenapsal učebnice, jak mu uloženo (VIII, 110), povolán za professora věd hospodářských D. Schönbauer. Stolice zvěrolékařská svěřena Knoblochovi, který vydával časopis o svém předmětě a přeložil i zvěrolékařský jeden spis z franštiny na jazyk německý.

Dvorním dekretem ze dne 10 listopadu 1784 nařízeno všem professorům politických věd na universitách a lyceích vykládati o Sonnenfelsovu návodu do slohu jednacího, aby se budoucí úřadníci i prakticky vzdělávali, jiným dekretem ze dne 10 března 1785 nařízeno professorům věd právních a státních, aby v přednáškách svých poučovali i o platných zákonech a o statistice té země, v níž universita nebo lyceum byly. Professoři právničtí měli každého roku posluchače poučovati o císařském nařízení ze dne 23 června 1784 ve příčině nutnosti vysvědčení z věd právních a politických ku službě politické a soudní. Ze zkoušek měl býti vyloučen každý, kdo by nebyl pilen nebo schopen, ježto nebylo naděje, že by se z něho vyvinul způsobilý úředník. 1 lednem 1784 stolice věd kamerálních a politických, již od r. 1766 spravoval

prof. Buček, odloučena od fakulty filosofické a spojena s fakultou právnickou; obor její měl býti dovršením studií právnických a předmětem třetího rigorosa i disputace doktorské [1]).

Josefinský směr neušetřil ovšem ani autonomního zřízení universitního. Instituce fakultních direktorů ponechána a za něho zvrhla se v byrokratické a policejní orgány, které byly překážkou všeho vědeckého ruchu v universitě. Od smrti van Swietenovy r. 1772 nebylo nikoho ve dvorské kommisi studijní, kdo by ve příčině té stál na výši doby. Z direktorů fakultních stali se tudíž universitní pašové, lidé neučení, pánovití [2]), jejich pak typem v Praze byl pověstný direktor právnických studií rytíř z Běšin. Novým soudním řádem zrušeno samostatné soudnictví akadémické a 27 února rozpuštěn akadémický soudní senát, správa universitních statkův universitě odňata a oddána administraci státních statků, r. 1784 zrušena při gubernii universitní kommisse, její pak agenda přidělena direktorům fakultním, kteří prostředkem gubernia přímo podřízeni byli dvorské kommissi studijní. Když r. 1782 odstoupil direktor právnického studia rytíř z Běšin, zdálo se, že alespoň ve vnitřním zřízení fakultním nastane obrat, neboť císařským nařízením spojeno direktorium s děkanstvím, v tomto pak měli se řádní professorové dle stáří služebního střídati. Táž změna stála se r. 1784 i na fakultě lékařské, když odstoupil dosavádní direktor Vilém Max Neven, drsností a bezohledností v úřadním jednání pověstný,

---

1) B. Rieger, Zřízení krajské II, 79, 94, 95, 96.
2) Schlözer, Staatsanzeigen I, 340 sld.

byv právě za rytíře povýšen. Když však vznikly nesnáze o působnost mezi protomedikem zemským a direktorem lékařského studia, byl r. 1786 dřívější stav obnoven [1]).

Historickému významu university hrozilo nebezpečenství veliké, když počal císař r. 1783 uvažovati o umístění celé university v jediné budově. Obrovská kollej Klementinská měla býti náležitě osazena, ale návrhy v té příčině konané se neosvědčovaly. Když definitivně rozhodnuto, že v ní nebudou umístěny zemské úřady, vyskytla se myšlenka, aby všechny čtyři fakulty universitní přeneseny byly do Klementina, kdež již místo měly veřejná knihovna, generální seminář a hvězdárna. Karolinum s oběma sousedskými domy mělo býti prodáno. Proti tomuto návrhu podala universita zevrubný pamětní spis, v němž z historických i praktických příčin za zachování dosavádního stavu žádala. 21 ledna 1784 císař přivolil a tak zůstaly i nadále fakulty právnická a lékařská s aulou v kolleji Karolinské [2]), filosofická pak v budově někdejšího Svatováclavského semináře Jesuitů v ulici Dominikánské.

Rektoři university byli i nadále dle starobylého zvyku voleni a sice dle obvyklého a přesně zachovávaného pořadí fakult. Zvolený rektor byl slavnostně installován a sice 3 května installován MDr. Linhard Werbek, 21 ledna 1783 Karel Seibt, 14 ledna 1784 JUDr. Josef Schuster, 17 března 1785 Kosmas Schmalfuss z řádu poustevníků sv. Augustina, 27 října 1786

---

[1]) Tomek, Geschichte der Universität Prag. 340, 342.

[2]) Tomek, 342,

MDr. Tadeáš Bauer, 23 června 1787, abbé Jan Dyrbach, 21 června 1788 JUDr. Ferdinand Voldřich, 26 června 1789 Karel Rafael Ungar.

Nejpronikavější byla změna jazyka přednášecího. Počátky ve příčině přednášek jazykem německým učiněny již za posledních let Tereziánských, obecné nařízení vydáno pak 12 července 1784 [1]), kterým vůbec ustanoveno, aby v theologii pastorální, právích, lékařství a naukách filosofických čtěno bylo místo latiny jazykem německým jakožto prý „pravým" jazykem „zemským", „mateřským". i „národním". Toliko dovoleno užívati i nadále latiny v přednáškách o církevním právu pro theology, kteří byli po výtce němčiny neznalí.

Značné změny staly se tehdy i ve vnitřních poměrech jednotlivých fakult. Až do r. 1787 mělo v Praze obecné státní a mezinárodní právo jednu stolici se státním právem německým. Dle nového studijního řádu přejal oba předměty professor práva přirozeného, instituce pak práva římského přidány professoru pandekt. Professorem nového práva církevního stal se Ferdinand Voldřich, jehož vyučovací methoda byla velmi chválena. Mnoho hluku spůsobil tehdy spor jeho s Dobrovským, který v prvé části své české literatury tvrdil, že jistý universitní professor upíral nutnost studia orientálských jazyků, ježto prý veškery spisy v jazycích těch dobře jsou přeloženy. Voldřich cítil se uraženým i podal do Dobrovského stížnost k studijní i censurní kommissi u gubernia. 7 února 1781 volán

---

1) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, IV, čís. 416.

Dobrovský k této kommissi, kdež již přítomen byl Voldřich, a tam mu uloženo, aby Voldřicha veřejně odprosil. Dobrovský znaje císařské nařízení, kterým kommissi bylo vzato právo tresty ukládati, a nad to jsa s to, aby výrok svůj svědky dotvrdil, odprositi odepřel. Předseda kommisse hrabě Věžník domnívaje se, že Dobrovský nezná právomoci kommisse, po úmluvě s Voldřichem dal čísti Dobrovskému jiný dvorní dekret, ale neohrožený mladý učenec ukázal ihned, že ku při líčené dekret tento nehledí. Po návodu Věžníkovu odvolal se Voldřich až k císaři, kterýž 30 července 1781 rozkázal, jakkoli Dobrovský předložil svědectví třemi kněžími jako svědky podepsané, aby Dobrovský odvolal, poněvadž prý není lze Voldřichovi vytýkaná slova dokázati [1]). Prof. Voldřich požíval veliké přízně na vyšších místech a r. 1795 uděleno mu šlechtictví s heslem z Ehrenfreundu. R. 1787 přejal Voldřich i stolici obč. soudního řádu. 10 srpna 1787 nařízeno, aby církevní dějiny byly přednášeny posluchačům práv společně s theology. Professorem práva všeobecného i německého a spolu i guberniálním radou byl od r. 1778 známý sběratel starobylých důležitostí Josef Antonín rytíř Riegger; od r. 1782 pěstitel českých dějin Václav Dientzenhofer, syn slavného stavitele, byl jeho nástupcem.

Na fakultě lékařské byl od r. 1786 direktorem studií zemský protomedik dr. Bayer, vedle něhož působilo 9 professorů. Již tehdy měla lékařská fakulta nejlepší pověst v Dědičných Státech. Za posledních let Tereziánských počala šířiti se v zemích koruny české

---

1) Pelcl, Josef II MS, str. 35, 45.

a vůbec ve Státech Dědičných chřipka, již „ruským katarrhem“ nazývali. Fakulta pražská vydala tehdy vhodný spisek, poučující o povaze a léčení této nemoci i jiných nemocí nakažlivých, což potkalo se s takovým souhlasem císařovým, že zvláštním nařízením, daným 12 července 1782, ukládal lékařské fakultě vídeňské, aby se vzorem fakulty pražské spravovala [1]).

Nejpřednějšími tehdy professory lékařství, v obecenstvu velice hledanými, byli professor pathologie Plenčič a Mac Neven. Oběma vydávají současníci chválu velikou O Plenčičovi, když 26 dubna 1785 zemřel, napsal Pelcl, že byl neobyčejně učený a dobrý lékař, Mac Nevena pak, jenž zemřel 9 dubna 1787, nazývá nejslavnějším lékařem pražským [2]). Dobré pověsti zasloužila si tehdá lékařská škola pražská přísným zkoušením kandidátů, při čemž odstraněny byly pověstné medicinské disputace a hleděno spíše k praktickému vzdělání zkoušenců. Naproti tomu nedostávalo se potřebných vědeckých ústavů, jichž potřeba doložena zařízením stolice anatomické, anatomického musea a chemické laboratoře. Professor Ruth přednášel o porodnictví ve Vlašském špitále, kdež zatímně byla umístěna nově zařízená porodnice, anatomické posluchárně v Karolinu nedostávalo se potřebného prostoru a jediná nemocnice, v níž do doby Josefa II posluchači mohli býti prakticky vzděláváni, byla nemocnice Bratří Milosrdných, pro 120 nemocných zařízená. Přednášky původně vesměs latinské

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef II, II, čís. 307.

[2]) Pelcl, Josef II MS, str. 85, 100.

počaly ustupovati německým; r. 1787 přednášel latinsky toliko professor Sebald. Botanická zahrada byla spojena s fakultou lékařskou; lékařské byliny byly označeny dle soustavy Linnéovy jmény latinskými, českými a německými.

Na fakultě filosofické trvalo od r. 1784 studium po tři léta a přednášelo 10 professorů, 5 řádných a 5 mimořádných. Počet professorů proto rozmnožen, ježto nové vědecké obory zavedeny. Řádné stolice byly pro filosofii, mathematiku, fysiku, dějepis a aesthetiku s literaturami klassickými, mimořádné pro přírodopis spojený s fysikálním zeměpisem, pro diplomatiku a heraldiku, pro starožitnosti s numismatikou, pro mathematiku praktickou a pro technologii [1]).

Od zrušení jesuitského řádu převládal zde směr professorem Seibtem zastupovaný. Professor všeobecných dějin Lotar Ehemant (Ehmont), r. 1774 ustanovený, který 26 října 1782 zemřel, nazýval se přímo žákem Seibtovým. Seibt sám jsa spolu direktorem filosofických studií, původně měl stolici aesthetiky, když však r. 1785 povolán byl z Drážďan pro aesthetiku Meissner, přednášel Seibt nadále filosofii a morálku, Meissner zahájil slavnostně přednášky své dne 26 listopadu 1785 v promoční síni kolleje Karolinské a vzbudil u posluchačů svých snahu po pěkném slohu, jiţ znáti jest i u mladých českých básníků školy Puchmayerovy. Seibt i Meissner byli zřejmými osvícenci a potkávali se s protivenstvím na straně odpůrců. Proti Seibtovi spojili se hrabě Věžník,

---

[1]) Jakubec v Literatuře české devatenáctého století I, 26.

exjesuité Schönfeld a Herz a kustos veřejné knihovny Mende i udali jej, že posluchačům doporoučí spisy svůdné, k čemuž přiložili i výtahy ze spisů jeho. Ale dvorská studijní kommisse rozhodla s prospěchem Seibtovým, jemuž přiřčeno i uznání [1]). Stolici všeobecného dějepisu zaujal po Ehemantovi professor Wolf, a když tento 17 června 1784 zemřel, povolán na jeho místo exjesuit Ignát Cornova, stoupenec směru osvícenského a plodný spisovatel, jakkoli se mu nedostávalo hloubky vědecké. Mathematice učili exjesuité Strnad, Tesánek a Vydra, z nichž tento velice přispěl k národnímu uvědomění svých posluchačů.

Na theologické fakultě vyučovalo 8 professorů, direktorem byl mnich řádu sv. Augustina Schmalfuss. Přednášelo se latinsky, toliko pastorální theologie přednášena německy i česky. R. 1780 professor Jiljí Chládek, rovněž stoupenec zásad osvícenských a přísný posuzovatel kazatelských výkonů, vydal tiskem I díl své české pastorální theologie. Ale již r. 1785 byla stolice české pastorální theologie zrušena. R. 1783 povolán ze Štyrského Hradce za professora práva církevního na místě prof. Schmieda, který se stal kanovníkem, známý osvícenský historik církevní Kašpar Royko, původce sensačního spisu, odsuzujícího koncil Kostnický a ospravedlňujícího M. Jana Husi. Zřízením generálního semináře zavládl na této fakultě směr osvícenský vůbec

Proti klidným poměrům university pražské hlučným životem tou dobou pověstnou se stala universita moravská.

---

[1]) Oesterr. Biedermanns-Chronik, 219 sld

Mnohé byly příčiny, vnější i vnitřní, které přiměly r. 1778 Marii Terezii, že přeložila moravskou universitu z Olomouce do Brna. K tomu, co již výše řečeno (VI, 196—197), sluší ještě doložiti věci některé. Změna veliká, která učinila z Olomouce první pevnost v Dědičných Státech, nemohla ovšem zůstati bez účinků v universitní studium, tehdy právě o úplné učení právnické a o stolici chirurgickou rozšířené. V městě hradbami sevřeném, s velikou stálou posádkou, pobyt četného studenstva měl zajisté své nepříjemné stránky. Také stavové, kteří značnou měrou k nákladům universitním přispívali, přáli si, aby bylo vysoké učení přeneseno do většího již a pohodlnějšího Brna, sídla zemských úřadů, sněmu a šlechty, blíže i Vídni položeného, neboť synové jejich mohli konati studia doma a pod dozorem svých rodičů. K těmto vnějším příčinám přistupovaly vnitřní, neshody totiž mezi professory, které nejvíce se objevovaly na fakultě theologické.

Kancléř university, olomoucký kanovník baron Šubíř, upozornil totiž dvůr na některé nedostatky ve správě a v učení universitním. Direktoři fakult prý nešetří nejvyšších nařízení, professoři hledí si liknavě povinnosti své, proti právnickým professorům prý se brojí pro přednášky v církevním a přirozeném právu na jiném základě, než býval u Jesuitův obvyklým. Císařovna nařídila zvláštní kommissi, aby poměry tyto vyšetřila, když pak zatím řád jesuitský byl zrušen, uloženo baronu Šubířovi, aby novou vyučovací osnovu v universitě zavedl. Proti tomu podali námitky předseda olomoucké studijní kommisse hradištský opat Václavík a direktoři fakult theologické i filosofické, než císařovna zba-

vila všechny dosavádních hodností jejich, načež veškerou správu konal kancléř až do smrti své v únoru 1777.

Zatím přednesli světští professoři Monse, Karpe a Schulz nové stížnosti, jichž vyšetření uložila císařovna gub. radovi markýzovi de Vitte. Tento nejprvé navrhl, aby ustanoveno bylo provisorní direktorium universitní, složené z praeláta řádu Augustiniánův v Olomouci a býv. ředitele fakulty theologické praeláta Slavíčka jako předsedy, z faráře Schupplera, z professorů Monse a Karpe a z gymn. praefekta Fencla, což 30 března 1777 v platnost uvedeno. Také ostatní návrhy markýzovy byly dvorským dekretem ze dne 4 října 1777 schváleny, a jemu uloženo, aby častěji do Olomouce dojížděje, jako referent studijní k zachovávání nového řádu v universitě přihlížel. Dotace knihovní byla zveličena a professorům Monsovi a Karpovi dáno na vědomí, aby zanechali jízlivých poznámek a vypínání se nad professory duchovní.

Ku provedení nařízení těchto vysláni císařovnou do Olomouce býv. direktor právnické fakulty pražské Frant. Josef baron Heincke a probošt probsdorfský dr. Wittola, oba známí přívrženci směru osvícenského. Oba tito kommissaři zevrubně ohledali veškeren stav university a v obšírné zprávě, kterou o vyšetřených vadách podali, navrhli, aby universita s domem kněžským a šlechtickým konviktem Teufenbašským byla do Brna přeložena.

Nedá se upříti, že při návrhu tom nerozhodovaly toliko nedostatky shledávané. Nejpřednější zajisté příčinou byla nechuť proti Olomouci jakožto církevní métropoli

země a proti působení četného tamního duchovenstva v život universitní. Přeložením měla býti tudíž universita vymaněna z moci arcibiskupské a podřízena přímému dozoru gubernia. Přeložení university z vědeckých důvodů žádali toliko světští professoři, kteří dokazovali, že se Olomouc za sídlo university nehodí, nemajíc ani knihkupectví ani nemocnice ani vyšších stupňů života pospolitého.

Dvorským dekretem ze dne 24 května 1778 nařízeno, aby universita, dům kněžský a šlechtický konvikt s počátkem školního roku do Brna přesídlily, spolu pak vydány příkazy nové o pořádku vyučování a o způsobu zkoušek, jimiž bylo se fakultním direktorům i professorům nadále ve všem spravovati. Professoři všichni byli znovu ustanoveni, toliko propuštěn nehonorovaný mimořádný professor dějin a literatury Zehnmark, který vůbec po delší již dobu Olomouce se vzdaloval. Monse stal se ředitelem fakulty právnické, Karpe filosofické, beneficiát u sv. Petra ve Vídni Kašpar Karl ředitelem fakulty theologické. Osobní změny, které staly se u vedení semináře, vesměs dály se s prospěchem osvícenského směru. Nejvýznamnějším bylo ustanovení dosavádního vyslaneckého kaplana v Berlíně, Švýcara Melichara Blarera, spirituálem seminárním. S velikým spěchem vykonáno přesídlení, jakkoli nebyly ani místnosti upraveny. Bývalá jesuitská kollej Nanebevzetí Panny Marie oddána konviktu, býv. jesuitský seminář domu kněžskému a sousedský dům zábrdovického kláštera měl býti zakoupen pro universitu. Později umístěna i universita v někdejší kolleji. Dozor nade všemi třemi ústavy svěřen nejvyššímu

sudí zemskému gub. radovi Janu hraběti Mitrovskému; děkan kapituly brněnské a arcibiskupský ředitel domu kněžského Jan Leopold baron Post jmenován kancléřem universitním. Dávná řevnivost Brna proti Olomouci těmito změnami znova ožila. „Kolik Olomouc při tomto trojím přeložením ztratí“, jásala v čísle 53 r. 1778 Brünner Zeitung, „tolik, zdá se, musí nutným spůsobem Brno získati.“

Za mnohých šumných slavností zahájeno nové období „c. k. a arcibiskupské university brněnské“, jakkoli arcibiskupovi jakožto nástupci zakladatelovu a dosud značnou roční částkou k potřebám universitním přispívajícímu zbyl leč prázdný titul protektora. Přenášení všech tří ústavů dálo se tak rychle, že budova universitní nebyla ještě upravena, i bylo vzíti za vděk ochotou praeláta Augustiniánův u sv. Tomáše, který dovolil čísti o vědách právnických i theologických ve svém klášteře a velikou síň klášterní k úkolům auly propůjčil. Také slavnosti církevní, universitou pořádané, dály se u sv. Tomáše. Universitní knihovnu přijal prozatím do paláce svého kníže Ditrichštejn, ale tam toliko rozestaveny bedny po chodbách, aniž by byly otevřeny. Přednášky filosofické konány s počátku v biskupském dvoře a některých klášteřích. Se stavbou nové budovy, k níž přikoupen i dům kláštera zábrdovického, počato ještě r. 1780, ale než byla budova dokončena, rozhodnuto opět jinak o osudu university.

Universita brněnská skládala se tehdy ze dvou fakult, theologické i filosofické, a z úplného studia právnického. Na fakultě theologické vyučovalo 7 professorův a bylo

r. 1778 348 posluchačů; na fakultě filosofické přednášeli čtyři professoři, mezi nimiž prof. Schulz četl dle soustavy Sonnenfelsovy o politických a kamerálních vědách, posluchačů pak bylo 353, ku konci roku 259. Na fakultě právnické vykládal Monse o veřejném, lenním a církevním právu, Jan šlechtic Ehrenzweig o právu přirozeném a římském. Posluchačů bylo 195, ku konci roku 146. Mezi professory bylo 5 kněží světských, 3 Dominikáni, 1 Praemonstrát a 4 světští. Tento stav byl utěšeně rozmnožen, když zařízeno bylo při universitě i studium medicko-chirurgické, k čemuž vedl citelný nedostatek lékařů ve venkovských krajích moravských. Proto moravští stavové, přejíce si doplnění university, žádali již za Karla VI a za prvých let tereziánské vlády o zřízení fakulty medické, ale teprvé r. 1778 založeny dvě stolice, pro anatomii a chirurgii. Nový professor chirurgie přidělen fakultě filosofické.

Dále zvelebena universita o nové stolice theologie pastorální a obecného dějepisu. Theologie pastorální měla býti přednášena česky i německy. Při slavném installování universitního kancléře barona Posta, jež 2 března 1779 vykonal arcibiskup hrabě Colloredo, byli spolu povýšeni na doktory theologie Ondřej Marschhofer, kaplan při stoličním chrámu olomouckém, a Dominikán Kajetán Růžička. Marschhofer byl ihned navržen za professora pastorální theologie s vyučovacím jazykem českým, což císařovna potvrdila. Po krátké době ale churavost jej přiměla, že se učitelské stolice vzdal, načež ísto jeho zaujal řeholní kanovník ze Šternrka Vojtěch Slavíček. Marschhofer Slavíček byli prvými českými professory

v universitě moravské. Stolici dějepisu obdržel sice opět prof. Zehnmark, ale musil přednášeti zatím bezplatně.

Obavy budilo, že v Brně posluchačův universitních chvatně ubývalo. Kdežto za posledního roku bylo v Olomouci 638 posluchačů, čítalo se v Brně r. 1779/1780 sotva 550, i bylo očekávati, že se počet ten ještě zmenší. Za tou příčinou hleděli činitelé universitu spravující pořádati všeliké slavnosti a veřejné repraesentace akadémické, aby universitě v novém sídle přibylo populárnosti. Zvláště šumně konány promoce, jimž se podrobovali i mladí šlechtici z Teufenbašského konviktu. 11 září 1779 promovováno najednou 53 bakalářů a 29 magistrů filosofie, mezi nimiž byli Alois hrabě Mitrovský, Karel svob. pán z Bukůvky i jiní šlechtici. Také installace rektorské dály se za okázalých slavností, s nimiž byly spojeny vzletné řeči inaugurální.

Ale všechny tyto snahy o povznesení university ztroskotaly se o spory v lůně jejím, zejména ve sboru professorů theologických. Ti dělili se již z Olomouce ve dva tábory. Jedni byli u věcech věroučných přísnými stoupenci theologie scholastické, druzí klonili se k jansenistickému učení o milosti boží. K těmto vedle Blarera náležel i ředitel theologické fakulty Karl. Oba vybízeli posluchače ku čtení knih, v nichž obsaženy byly zásady jansenistické. Rozpory tyto nezůstaly tajny, nýbrž šířily se i mezi kněžstvem obou moravských diécésí, a měly následkem uvolnění kázně a kněžského poslušenství. Do sporů těch zasáhl i kardinál arcibiskup vídeňský hrabě Migazzi, odpůrce domů kněžských a všech novot u věcech theologických.

Nejprvé počaly půtky s kazatelen. 4 prosince 1780 napadl býv. jesuita Chúpek o slavnostním kázání na počest sv. Františka Xaveria v jesuitském chrámu brněnském Blarera, přirovnával jej k vlku v rouše beránčím a obviňoval, že popírá neomylnost papežovu, že čte knihy svatou inkvisicí zapověděné, že vykládá mravní předpisy pouze dle slov evangelia. Následkem toho 9 prosince hrabě Vetter, kanovník olomoucký a ředitel domu kněžského, ve jménu arcibiskupovu Blarera suspendoval v úřadě a nařídil jemu, aby čítal mši toliko potichu. 11 prosince vyslýcháno sedm alumnů hrabětem Vetterem a Dominikánem prof. Černým, který odpovědi jejich zapisoval; alumnové ale zdráhali se protokol podepsati.

Když brněnští professoři Schanza a Lauber vydali tiskem se svolením studijní kommisse rukojeť morální a pastorální theologie, spor přišel na veřejnost. Bývalí jesuité a mniši jali se po zemi šířiti zprávy o bezvěrnosti, která se v semináři brněnském zahnízdila, dalším pak šetřením zjištěno, že spirituál Blarer čítal hlasitě mši i proti zákazu biskupskému, že šíří se mezi alumny podezřelé knihy i zásady, a že vznikají případy zřejmého neposlušenství[1]).

Výsledek tohoto šetření oznámil kardinál Migazzi bezprostředně císaři. Tento uložil smíšené guberniální kommissi, v níž měli býti i oba biskupové zemští zastoupeni, aby konala přísné šetření na fakultě i v domě biskupském. Arcibiskup olomoucký ustanovil zástupcem svým olomouckého kanovníka hraběte Migazzi, příbuzného kardinálova, tím

---

[1]) Oesterr. Biedermannschronik, 21.

ale dal na jevo již předem nedůvěru k celé kommissi. Kommisse vyzvala představené kněžského domu, aby se písemně vyvedli z obvinění pronesených, a vyslýchala protokolárně některé alumny, čímž mezi obyvatelstvem vzbuzeno nemalé vzrušení. Byly obavy, že lid nepravými zprávami v omyl uvedený učiní útok na dům kněžský i na byty duchovních představených jeho. Hnutí toto přičítáno hlavně bývalým jesuitům a minoritům.

Kommisse podala zprávu o šetření svém císaři a ten rozhodl s prospěchem správy seminární. 25 dubna 1781 ohlášeno císařské rozhodnutí, jímž oběma představeným kněžského domu brněnského, Karlovi a Blarerovi, jakož i alumnům dostalo se plného projevu císařské milosti. Arcibiskupu olomouckému a biskupu brněnskému dáno na jevo, ježto prý dali se svésti zlými rádci z kruhu bývalých jesuitův, aby na příště byli ve výběru rádců svých opatrnějšími a aby si zejména takové rádce volili, kteří vystudovali theologii a právo církevní. Na universitách měl býti veškeren strannický duch zamezen, neměl býti trpěn ani Jansenismus ani Molinismus, nýbrž ryzí evangelické učení mělo býti přednášeno a vykládáno. Ve příčině knih zapověděných přestati bylo na seznamu, jejž učinila censurní kommisse vídeňská, biskupům pak odňato právo zakazovati knih obecně dovolených[1]). Všechna bouře svezla se ale na hlavu vídeňského kardinála, jemuž 4 května 1781 doručeno ne milostivé císařské rozhodnutí. V této listině praví se, že proti utěšeně rozkvétajícímu alumnátu brněnskému dála se obvinění a popuzování lidí nebezpečných, jichž obsah prá-

[1]) Brunner, Myst. 251.

konaným šetřením naprosto bezpodstatným shledán, že kardinál vkládal se do věcí, které jemu nepřísluší, ježto prý není představeným ostatních biskupův, aniž se hodí, aby bez předchozího šetření celé domy kněžské i spůsoby vyučovací byly očerňovány a mysli rozněcovány, spolu pak projevuje se nejvyšší nelibost s podotčením, že přísluší sice kardinálovi, aby spravoval svou diécési a alumnát, ne však aby si osoboval dozoru nad jinými. Dále nařizovalo se šetření, jaké jest studium alumnů vídeňských v universitě i doma. Konečně dáno kardinálovi na vědomí, že císař spůsobilého i horlivého kněze a dotud spirituála brněnského domu kněžského Blarera učinil vrchním dozorcem v arcibiskupském alumnátě vídeňském, nařídiv mu, aby napřed písemně biskupu Chorinskému omluvil neposlušenství své [1]). Blarerovi uloženo, aby se ihned kardinálu v nové hodnosti své představil Karl později stal se kustodem universitní knihovny vídeňské.

Dvorní dekret, jímž brněnský kněžský dům všech obvinění byl sprostěn, ohlášen veřejně v Čechách, Moravě i Slezsku, aby obecenstvo nabylo opět důvěry k ústavu, z něhož měli vyjíti příští jeho duchovní rádcové.

Také jiní odpůrci vítězícího směru byli postiženi nemilostí císařskou. Kanovník Migazzi a universitní kancléř Soukup stiženi výtkou, že nedbali zeměpanských nařízení, Soukup pak zbaven i svého úřadu. Hraběti Vettrovi odňato ředitelství alumnátu i arcijáhenství, prof. Černý, ježto prý liché výpo-

[1]) Dobrovský, Literarisches Magazin von Böhmen und Mähren I, 23 sld. — Brunner, Myst. 242—244.

vědi kladl do zápisníku, navždy z učitelského úřadu propuštěn, bývalí jesuité Chúpek a Meinoni zbaveni kazatelství, Minoritům přísná udělena důtka[1]). Dvorským dekretem ze dne 4 května 1781[2]) zakázány veškery spory mezi zásadami molinistickými a jansenistickými, vyšlé z prohlašování bully Unigenitus na Moravě obvyklého[3]). Konečně slavně ohlášeno 10 května t. r., že brněnští alumnové byli křivě kacířstvím obviňováni[4]).

Tyto události nemohly býti nijak s prospěchem vysokému učení brněnskému a v kruzích rozhodujících razilo si cestu přesvědčení, že se Brno za sídlo university a přidružených k ní ústavů nehodí. Tohoto smýšlení užili arcibiskup Colloredo a město Olomouc k žádosti, aby universita s domem kněžským opět do Olomouce byla navrácena. Důvody, jež oba tito nejblíže súčastnění činitelé u dvora přednesli, byly vážné. Arcibiskup mohl dovolávati se nepopíratelné skutečnosti, že jest universita dílem jeho předchůdcův a valnou částkou že posud arcibiskupství k nákladům přispívá, Olomouc poukazovala ku hmotným škodám, které přeložením vysokých škol měšťanstvu vzešly. Žádosti tyto přišly vhod cí-

---

1) Hlavní strůjce těchto neblahých poměrů Blarer záhy ve Vídni prohlédnut. R. 1785, když se vracel z Berlína a Lipska, byl v Brně zatčen a dopraven do Mersburka u města Kostnice, kdež jako člověk fantastické povahy držán v opatrování; později sice propuštěn, ale veřejného působení nenabyl. Geissler, Joseph II, str. 177, čímž opravují se stranné chvály v Österr. Biedermanns-Chronik, 20 a 34.

2) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josefs des Zweiten, I, čís. 154.

3) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josefs des Zweiten, I, čís. 154.

4) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josefs des Zweiten, I, čís. 161.

saři, který právě uvažoval o opravách všech vysokých škol. 20 listopadu 1781 jmenován Gustav van Swieten praesidentem nejvyšší studijní kommisse a ve vlastnoručním listu, jímž císař jmenování toto nejv. dvorskému kancléři hraběti Blümegenovi oznamoval, obsaženy již stěžejné zásady nové úpravy vysokých škol. Císař řídil se při úpravě této v prvé řadě praktickou potřebou, aby vysoké školy odchovávaly především kněží pro duchovní správu, lékaře pro lid a právníky pro veřejné úřady. Pravý vědecký úkol universit nedošel císařského souhlasu. Dle vůle císařské měly byti nadále ponechány v českých a starorakouských zemích tři veliké university, v Praze, ve Vídni a v Haliči. University štýrskohradecká, inšprucká, freiburská a brněnská měly býti zrušeny a na jejich místě měla býti zřízena gymnasia, na nichž by i právům bylo vyučováno, místo pak medického studia měly býti připojeny k novým těmto ústavům i školy lékařsko-chirurgické. Počet professorů měl býti zmenšen a ti, kteří vyučovali „nepotřebným“ předmětům, jako cizím řečem, měli býti prostě propuštěni. Všechna místa professorská měla býti nadále osazována po výběru nejpečlivějším, bez ohledu na národnost nebo náboženství, a bez vyjímky vedle konkursu, kromě mužů, kteří již nabyli jména světového. Někteří z professorů propuštěných měli býti povoláni na novou universitu, již císař v Haliči zříditi zamýšlel.

Takto v zásadě universita moravská zrušena a místo její zaujati měl jiný druh vysoké školy, lyceum nazvaný, ale ve vnitřním svém zřízení od universit dosavádních naprosto rozdílný. Dle intence panovníkovy měla býti

lycea vysokými školami, tím toliko od universit se lišícími, že nebylo v nich vyučováno všem vědám a že tudíž bylo i méně professorů[1]), v podstatě své byla ale lycea gymnasii, s nimiž bylo spojeno neúplné učení právnické a chirurgické; jen tam, kde vznikla lycea z bývalých universit, zachováno učení theologické neb i filosofické. Lycea v Olomouci, ve Št. Hradci, ve Lvově, v Zámości a v Inšpruku, z nichž zamośćské přeměněno v universitu lvovskou již r. 1784 a inšprucké r. 1792, byla poměrně nejlépe opatřena, majíce přednášky v oboru všech čtyř fakult. Lycea v Celovci, Linci, Lublani, Kostnici a v předorakouských Ehingách měla počet professorů mnohem menší a nebyla nadána právem doktorských promocí. Dvorním dekretem ze dne 14 září 1782[2]) nařízeno, aby kněžský dům a theologické učení bylo přeneseno do Olomouce, o dva dni pak později oznámeno císařské rozhodnutí, kterým universita brněnská byla zrušena a na jejím místě zřízeno lyceum, toto však rovněž do Olomouce přeloženo. Před tím již 24 května 1782 přeložen Teufenbašský konvikt z císařské vůle do Vídně.

Nové lyceum olomoucké skládalo se z učení theologického, filosofického, právnického a chirurgického. Theologické studium bylo čtyřleté a vyučovati mělo čtvero řádných professorů, prvý theologické encyklopaedii, církevním dějinám a církevnímu právu, druhý východním jazykům, hermeneutice a patrologii, třetí dogmatice a polemice, čtvrtý theo-

---

[1]) Kropatschek, Oestreichs Staatsverfassung III, 482.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef des Zweiten II, čís. 421.

logii morální a pastorální. Mimořádný professor Slavíček ustanoven pro českou stolici pastorální theologie. Právům vyučovali dosavádní dva professoři, ale v rozsahu menším a v kursu toliko dvouletém. Stolice politických věd professora Schulze byla rovněž ponechána. Pro chirurgii ustanoveni dva professoři; jeden, doktor lékařství, vyučovati měl základům rostlinopisu i lučby a vykládati klinicky o vnitřních nemocech, druhý měl učiti ranhojičství a umění babickému, oba v kursu dvouletém. Ku praktickému výcviku studujících ustanoven špitál sv. Joba a Lazara, později pak zařízena filiální nemocnice v bývalém klášteře Minoritů. Professor chirurgie vzdělával i pomocnice ku porodu, ale sám d'Elvert doznává, že vyučování toto mělo výsledky nevalné, ježto přednášky konány německy, posluchačky však většinou byly Češky. I vidělo se potřebou dovoliti českým posluchačkám, aby poslouchaly výklady babické buď u krajského fysika buď u jiného lékaře nebo chirurga, guberniem ustanoveného a jazyka českého znalého. Z někdejší fakulty filosofické uchovány tři stolice, pro logiku, metafysiku i mravovědu, pro mathematiku a pro fysiku s kursem dvouletým. R. 1785 stala se němčina na místě latiny přednášecím a zkoušecím jazykem. Čeština z lycea a ze stavovské akademie jako zvláštní předmět úplně vyloučena. Někteří professoři toliko v soukromých kollegiích vykládali o dějinách, přírodních vědách, literatuře a aesthetice.

Proti dřívější universitě lišilo se lyceum lomoucké i tím, že smělo udíleti doktorskou odnost toliko ve theologii a filosofii, že nemělo samostatných fakult a že nepodléhalo

v ničem právomoci arcibiskupské. Dvorním dekretem ze dne 6 prosince 1782 svoleno, aby professoři, kteří tvořili teď jediný toliko sbor, volili si ze svého středu rektora, který by dbal pořádku a kázně v lycei a řídil přísné zkoušky, ale nenazýval se rektorem magnifikem. Hodnost bakalářů theologie a magistrů filosofie dvorním dekretem ze dne 14 ledna 1785 zrušena. Také vnější slavnostní odznaky hodnostářův universitních odstraněny. Vrchní správa lycea v prvém roce náležela ještě studijní kommissi brněnské, od r. 1783 ale rektoru. Dosavádní hodnosti protektora a kancléře zrušeny, čímž arcibiskupu olomouckému veškera působnost ve vysokém učení, předchůdcem jeho Vilémem Prusinovským založeném, byla odňata. Také děkanská hodnost odstraněna, direktoři fakultní sic ponecháni, ale toliko jako direktoři jednotlivých druhů studií. Teprvé r. 1785 svoleno, aby professoři theologičtí střídavě spravovali theologický úřad děkanský a při tom spolu aby byli direktory studia svého. Téhož roku nařízeno, aby upraveny byly fakultní po kladny theologická a filosofická, jež direktoři spravovali.

Tato velice pronikavá změna nezůstala bez účinků ve vnější poměry moravského vysokého učení. Především ubývalo posluchačstva měrou ještě povážlivější nežli v Brně. R. 1783 navštěvovalo lyceum olomoucké 118 theologů, 57 právníků, 144 filosofův a 12 chirurgů, celkem 331 posluchačů, r. 1784 již jen 289, r. 1787 281. R. 1781 povýšeno 41 bakalářův a 32 magistrů, r. 1782 toliko 23 bakalářův a 26 magistrů [1]). Hlavní příčinou by

---

[1]) Dobrovský, Literarisches Magazin III, 37.

nedostatek výživy pro chudé studenty, jiż měli v klášteřích nyní zrušených, rovněž i ustanovení školního platu nově zavedené. Také professoři nerádi opouštěli Brno, kdež v sídle zemských úřadů, šlechty a mohutně se rozvinujících továrnických kruhů měli lepší poměry společenské než v Olomouci, kněžskými a vojenskými poměry ovládané [1]); občanské kruhy olomoucké byly ale radostí naplněny, že jim navrácen hlavní zdroj živnosti. Lyceum umístěno prozatím v bývalém klášteře Kartuziánů, seminář v klášteře Klárisek. Zahájení lycea stalo se 13 listopadu 1782, 27 listopadu počaly přednášky lékařské [2]). Stavovská akadémie zůstala však v Brně a 11 ledna 1787 císařem zrušena, náklad pak na ni konaný ve stipendia proměněn. Odůvodněný spis stavů proti tomuto opatření nedošel povšimnutí [3]). S lyceem úzce spojen byl i generální seminář, což probudilo opět spory sotva utuchlé. R. 1785 došla dvoru stížnost, že jest kázeň v semináři generálním velice uvolněna, načež zavedeno na místě vyšetřování, které řídil dvorní rada Haan z Vídně. Následkem toho zbaveni rektor i vicerektor úřadu. Ale r. 1787 opět slyšány byly stesky nové, tenkráte přímo z úst alumnů, kteří žalovali do nemístného kázeňského ob-

---

[1]) Nevole professorů reformním snahám oddaných proti převaze duchovní v Olomouci značí se nejlépe z poznámky, kterou Oesterreichische Biedermannschronik, 145 doprovází chválu professora Monse.

[2]) Wiener. Ztg. 1782, čís. 103.

[3]) Všechny zprávy o universitě brněnské a o vzniku lycea olomouckého sebrány pečlivě d'Elvertem, Geschichte der Studien-, Schul- und Erziehungs-Anstalten in Mähren und Oesterr.-Schlesien, insbesondere der Olmützer Universität, in den neuesten Zeiten, 218—277.

mezování. Po návrhu dvorního rady Zippe byly tudíž alumnům dovoleny požitky hudební, rozšíření domácí knihovny a společná četba, čímž mělo býti působeno u alumnův ve zjemnění a zušlechtění mravův[1]).

Mocné podpory dostalo se za posledních let Tereziánských oběma universitám v českých zemích založením samostatných veřejných knihoven, s universitami spojených. Podnět podalo zrušení řádu jesuitského, který ve svých kollejích choval bohaté sbírky knih, mezi nimi i knih zapověděných, uchovávaných hlavně k účelům polemickým. R. 1774 jala se Maria Terezia nové veřejné knihovny zřizovati, ale Josef II jma se rušiti kláštery, knihovnám těm dodal pravého významu. V českých zemích založeny r. 1774 veřejné knihovny v Praze a Olomouci.

Veřejná knihovna pražská vznikla z knih českých kollejí jesuitských, k nimž přidány dosavádní bibliothéka karolinská i knihovna hrabat Kinských, a byla umístěna v kolleji Klementinské. Prvým bibliothékářem byl bývalý jesuita Francouz Karel Maria Charuel (zemřel r. 1779), jeho soudruhem v úřadě byl nepřítel Seibtův Samuel Mende, před tím poslední bibliothékář karolinský, který se nešťastnou náhodou 17 března 1781 utopil. 20 října 1780 zaujal místo Charuelovo slavný Karel Rafael Ungar, pravý zakladatel knihovny pražské. On s nesmírnou pílí přehlížel knihy ze zrušených klášterův, sbíral a zařaďoval vzácné spisy, české i Čech vůbec se týkající, jichž již do r. 1783 bylo 2500, mezi nimiž díla takové ceny, jako Nový zá-

1) Hock-Biedermann, Der österreichische Staatsrath, 501.

kon z r. 1475, Kronika trojanská, Kronika římská z r. 1488. Přebohatá sbírka děl, k Čechám vůbec hledících, přičiněním Ungarovým zařaděna v oddíl, „Nationalia“ zvaný, který jest podnes nevyčerpatelnou studnicí vlastivědného poučení. 23 března 1781 vydáno císařské nařízení českým konsistořím, aby knihy zapověděné a zvláště české, jež duchovní správcové lidu odňali, odevzdány byly veřejné knihovně[1]), 21 pak prosince t. r. nařídil císař, aby obdržela knihovna po exempláři každé publikace v Čechách tištěné a vydané[2]). Než názory doby spůsobily knihovně přes veškeru snahu Ungarovu i veliké ztráty. Když revise knih ze zrušených klášterů byla skončena, uložena Ungarovi dražba knih, v několika exemplářích zařaděných, a tu naříká Pelcl, že největší, nejkrásnější a nejužitečnější díla byla do ciziny prodána[3]). Péči Ungarovou knihovna tak zmohutněla, že byla srovnávána s nejslavnější tehdáž německou knihovnou v Göttingách[4]).

Olomoucká knihovna vznikla též r. 1774 po zrušení řádu Jesuitského. Maria Terezia nařídila, aby knihy někdejších moravských kollejí jesuistských byly v ní soustředěny, a dvěma exjesuitům, nejprvé Janu Posívalovi a po odchodu jeho téhož ještě roku Janu Pavlíkovi, správa knihovny svěřena. Knihovna obdržela název veřejné universitní knihovny. Když r. 1777 Pavlík na

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen I, čis. 416.

[2]) Tamže I, 417.

[3]) Pelcl, Josef II, MS, str. 125.

[4]) O vzniku král. veřejné knihovny pražské srv. ména pojednání J. Truhláře v Osvětě 1882, 656 l., 696 sld., 813 sld.

faru odešel a objevila se nutná potřeba, aby byla knihovna katalogisována, povoláni ku správě její professoři Monse a Schanza, jim pak v hodnosti kustoda přidělen Jan Alois Hanke s výslovným úkolem, aby provedl zkatalogisování knihovny. Z prací těch vyrušen byl Hanke přestěhováním university i knihovny do Brna r. 1778. Tam obdržela knihovna v osobě Jana Expedita Hanke druhého kustoda a započato s urovnáváním knihovny, kteréž práce ale opětným přesídlením do Olomouce r. 1782 byly zdržány. V Olomouci vykázán knihovně chrám býv. kláštera sv. Kláry a do něho r. 1785 byla i přestěhována. Téhož roku jmenován Jan Alois Hanke bibliothékářem a uloženo mu, aby přehlédl knihovny zrušených moravských klášterův a z nich cenné rukopisy a knihy vybral pro dvorskou knihovnu ve Vídni i pro knihovnu olomouckou. Byla to práce ohromná, neboť podle úředního seznamu obsahovaly knihovny zrušených klášterů 71.000 děl, která bylo jemu zrevidovati. 8 dubna 1787 byla konečně knihovna olomoucká obecenstvu učiněna stále přístupnou [1]).

Velice se chválilo praktické zařízení knihovny této, zásluha pak vhodné úpravy této přičítána bibliothékáři Hankeovi, který jako universitní posluchač ve Vídni vypomáhal prof. Hessovi při pořádání universitní knihovny vídeňské a při tom nabyl vzácných zkušeností knihovenských. „Nejvíce se zamlouvalo každému, že tu byl vyložen přehledný alfabétický katalog, který již sám vyžadoval vzdělaného odborníka, zběhlého

---

1) W. Müller v Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1901, 139 sld.

jak v domácí tak i v cizojazyčné literatuře. Mimo tuto velmi záslužnou práci bylo viděti, že při vědeckých dílech udány jsou také pomůcky a prameny, pokud se Hanke o nich dověděti mohl. Tak se stala bibliothéka olomoucká záhy známou a také cizina si jí všímati počínala. Množství a veliký výběr rukopisův, inkunabulí a mnoho jiných starších děl, jež se byly do ní z klášterů dostaly: toto vše lákalo vědychtivé učence z blízka i z dáli, aby u nóvých tu zřídel každý pro svojí potřebu pracovati mohl.“ Nemálem přispívaly k pověsti knihovny olomoucké Hankeovo obsáhlé vzdělání a znalosti jazykové. Přírůstek, jehož se dostalo knihovně ze zrušených klášterů, odhaduje se na 4000 sv. Hanke sám co do bohactví a ceny na prvé místo kladl knihovnu velehradskou, po ní luckou a žďárskou, tuto se 20.000 kn. Když byla knihovna olomoucká veřejnému užívání oddána, čítalo se v ní již 36.000 svazků knih, mezi nimiž byla vzácná sbírka knih českých [1]).

V Praze tou dobou zásluhou opata Mayera nabyla nynější podoby a rozměrů slavná i bohatá knihovna kláštera strahovského. R. 1782 pomýšlel již opat Mayer, aby pro dosavádní knihovnu byla zřízena samostatná budova. Když byl zrušen na Moravě klášter lucký a drahocenné skříně jeho knihovny, uměle ze dřeva ořechového vyřezávané i bohatě pozlacené, dle shledání kommisse měly býti jako obyčejné dříví zprodány, zajel opat do Vídně a koupil veškero skvostné toto zařízení od náboženského fondu moravského, jímž novou budovu strahovské

---

[1]) Koželuha, Jan Nep. Alois Hanke z Hankenštejna, 10 sld.

knihovny vyzdobil. Klenbu veliké síně knihovní vymaloval dvorní malíř vídeňský Antonín Maulbertsch, načež r. 1794 celá stavba byla dokonána. Vysoce vzdělaný opat zkoupil i mnohé vzácné knihovny soukromé, jako knihovnu Jana Heydeta, Josefa Ant. Rieggra, Jana Jos. Zauschnera, prof. Strnada, Jana von Gröningen i j. a spojil je s knihovnou klášterní [1]). Některé z těchto vzácných přímnožků byly teprvé za dnů našich zařaděny.

Gymnasia za doby Josefinské nevyšinula se ze ztrnulosti, do níž byla za posledních let Tereziánských klesla. Pokrok v učebném plánu Marxovu se jevící (VI, 184 sld.) vyvážen hluboce redukcí těchto škol a nedůvodnou změnou jazyka vyučovacího. Vládní činnost Josefa II dotýkala se gymnasií ve dvojím směru: hleděla k výlučnému zavedení němčiny jako jazyka vyučovacího a ku prohloubení methody ve vyučování jazyku latinskému. V prvém směru nařízena 4 října 1781 direktorům gymnasijním — v Čechách spravoval úřad ten i na dále prof. Seibt — péče, aby přijímáni byli do gymnasií pacholíci nejméně desítiletí, dosti zámožní a z jazyka německého zkoušení [2]). Nařízení to zostřeno 22 července 1784 novým ustanovením, aby nebyl do gymnasií nikdo přijat bez vysvědčení ze školy normální [3]). Tím byla gymnasia v zemích českých naskrze poněmčena. Z prvých nařízení císařových bylo, aby bez znalosti jazyka latinského, zkouškou pro-

---

[1]) Lahmer, Mittheilungen des nordböhm. Excursionsvereines XI, 209 sld.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, I, čís. 323.

[3]) Tamže IV, čís. 436.

kázané, nebyl nikdo připuštěn do rhétoriky. Učitelům poétiky a rhétoriky ukládalo se týmž nařízením, 21 prosince 1780 prohlášeným, aby se žáky z pravidla německy rozmlouvali a všemu latinsky vyučovali[1]. 1 března 1781 opět vydáno nařízení, aby žáci zvláště učiti se latině byli nabádáni[2].

Všechny věci týkající se gymnasií přikázal císař 18 ledna 1781 zemské kommissi studijní, jíž spolu uložil, aby za učitele navrhováni byli nejschopnější duchovní bez ohledu, ku kterému řádu náleželi[3]. Mezi učebnými knihami vyskytuje se již Komenského Orbis pictus a přehled dějin „užší“ vlasti. Počátek školního roku byl po svátcích velikonočních. 11 července 1783 nařídil císař moravským a slezským gymnasiím, že mají konány býti v nich velikonoční zkoušky žáků ne před, nýbrž vždy v úterý po velikonocích[4], 22 září uloženo obecně, aby zkoušky na gymnasiích počaly v úterý po velikonocích, načež následující pondělí aby počal se řádným vyučováním nový rok školní[5]. Za povzbuzením pilnosti žáků dávány prémie neb odměny, poněvadž však při udílení odměn provozovány nemístné ohledy, nařídil císař 28 února 1781, aby udíleny byly odměny nestranně po rozhodnutí direktora gymnasií nebo vicedirektora a praefekta. Žáci odměnami podělení měli býti veřejně vyhlášeni, kdo však nesúčastnil se vyučování jazyku řeckému, nemohl býti odměnou po-

---

1) Tamže I, čis. 12.
2) Tamže I, čis. 91.
3) Tamže I, čís. 84.
4) Tamže III, čis. 326.
5) Tamže III, čis. 452.

dělen[1]. Aby bylo dosti učitelů, měli býti mladší členové klášterních řádů ku přípravě učitelské přidržováni. 26 února 1781 nařídil ve příčině té císař představeným klášterův, aby ku konci každého roku předkládali seznam svých duchovních, kteří připravují se k učitelství na nižších školách latinských, aby tak mezery v učitelstvu bylo lze novými silami vyplňovati[2].

V království českém bylo za Josefa II celkem toliko 15 gymnasií a sice 3 v Praze, pak v Boleslavi Mladé, Broumově, Budějovicích, Doupově, Chebu, Chomútově, Králové Hradci, Mostě, Litoměřicích, Litomyšli, Písku a Plzni. Pražské akadémické a malostranské, chebské, králové-hradecké, litoměřické a písecké obsazena po výtce exjesuity, jichž místa znenáhla zabírali mnichové klášterův zrušených a professoři světští, na filosofii vzdělaní a na základě konkursu ustanovení. Gymnasium boleslavské přeneseno z Kosmonos a vykázán jemu i Piaristům bývalý klášter Minoritů. V Chomútově obdrželi Dominikáni r. 1779 bývalý jesuistský chrám sv. Ignatia s akadémií, již r. 1592 Jiří Popel z Lobkovic o 10 třídách založil, a se studentským seminářem o 41 místech fundačních. 6 března 1780 byla akadémie znova otevřena[3]. Do Písku přeneseno bývalé jesuitské gymnasium klatovské, kteréž nejprvé mělo býti umístěno v Strakonicích jakožto prý zeměpisném středu kraje pracheňského, později ale dáno do krajského města Písku. V markrabství moravském a

---

[1] Tamže I, čís. 84.
[2] Tamže I, čís. 86.
[3] Brünner Zeitung 1780, čís. 42.

ve vévodství slezském byla gymnasia v Brně, Jihlavě, Kroměříři, Mikulově, Olomouci, Opavě, Strážnici, Těšíně a Znojmě; zrušena byla gymnasia v Hřadišti Uherském, Hustopečích, Krumlově, Kyjově, Lipníku, Příboře, Vodě Staré a Telči. Kroměžířské, mikulovské a strážnické gymnasium spravovali Piaristé, ostatní exjesuité, bývalí mniši a později teprvé professoři světští. Proti někdejším latinským školám, neúplným a soukromým, císař vystupoval rozhodně a ještě 19 prosince 1786 nařizováno magistrátům v Čechách, aby vyšetřovali, kde vyskytují se do té chvíle pokoutní školy latinské [1]).

Statistika universitní a gymnasijní té doby jest neutěšena, neboť i v Čechách na vyšších školách pozorovati bylo veliký úbytek žactva. Universitě pražské a gymnasiím ubylo v létech 1784 až 1787 celkem 917 posluchačů, nejvíce theologů, čehož příčiny různě vykládány. Uváděny na vysvětlenou větší požadavky ve školách, okolnost, že mnoho pacholíkův odcházelo na školy normální, že mnozí žáci, zvláště v Praze, pozbyli výživy odstraněním hudby chrámové a zrušením seminářů, že rušením klášterův mnoho kněží pozbylo naděje v zaopatření a mnoho studujících výživy, že bylo málo vyhlídek pro kněží světské a že zrušena mnohá gymnasia v městech menších [2]).

Také vznikaly obavy, že nastane nedostatek kandidátů pro státní službu. Předseda dvorské studijní kommisse vytkl 9 listopadu 1785, že z akadémického gymnasia pražského

---

1) Gross-Hoffinger II, 174.
2) Riegger, Materialien VII, 196 sld.

vystoupilo jediné r. 1785 79 žáků s prospěchem I třídy, 15 akcessistův a 3 vyznamenaní, ježto nebyli s to, aby zaplatili obtížný školní plat [1]).

R. 1788 čítalo se na všech českých gymnasiích 1158 žáků, při čemž proti uplynulému r. 1787 vyskytl se malý přírůstek 32 žáků. R. 1789 čítalo se v Čechách již 1316 gymnasijních žáků, při čemž zajímavo jest pozorovati poměr na ústavech jednotlivých. Nejčetněji byla navštěvována gymnasia pražská, novoměstské (r. 1788 180, r. 1789 216 ž.), malostranské (r. 1788 152, r. 1789 192 ž.) a akadémické (r. 1788 174, r. 1789 167 ž.). Z venkovských gymnasií čítalo boleslavské r. 1788 47, r. 1789 58 ž., broumovské r. 1788 41, r. 1789 46 ž., budějovské r. 1788 81, r. 1789 92 ž., doupovské r. 1788 46, r. 1789 40 ž., králové-hradecké r. 1788 84, r. 1789 106 ž., chebské r. 1788 i 1789 61 ž., chomútovské r. 1788 43, r. 1789 58 ž., litoměřické r. 1788 40, r. 1781 41 ž., litomyšlské r. 1788 80, r. 1789 94 ž., mostecké r. 1788 39, r. 1789 40 ž., písecké r. 1788 39, r. 1789 43 ž., plzeňské r. 1788 52, r. 1789 62 ž. [2]). Celkem tudíž na venkovských gymnasiích počalo žáků přibývati, patrně účinkem stipendií, ze školního platu pořízených, ale za to překvapující byl úbytek žáků na trojích gymnasiích pražských. Akadémické gymnasium čítalo r. 1781 ještě 425 ž., ale počet ten rychle klesal (r. 1782 339, r. 1783 279, r. 1784 246, r. 1785 178, r. 1786 179, r. 1787 164 ž.). Také malostranskému gymnasii počalo r. 1783 návštěvy ubývati kvapem (r. 1781 389, r. 1782 414

---

1) Hock-Biedermann, 529.
2) Riegger, Materialien IX, 282. X, 127.

r. 1783 431, ale r. 1784 311, r. 1785 259, r. 1786 211 a r. 1787 již jen 126 ž.). Stejnoměrnější byla návštěva gymnasia novoměstského (r. 1781 188, r. 1782 231, r. 1783 218, r. 1784 180, r. 1785 133, r. 1786 134 a r. 1787 125 ž.) [1]).

Těžce dolehla na university a gymnasia novota r. 1785 zavedená. 26 dubna t r. vydán totiž rozkaz císařský, aby všichni, kdož oddávají se vyšším studiím, platili školné. Vyňati byli z obecného pravidla toliko theologové a chirurgové, pak ti, kterým dostalo se veřejného stipendia anebo jichž chudoba byla úřadně dosvědčena. Žákům gymnasijním bylo platiti ročně po 12 zl., filosofům po 18, právníkům a medikům po 30 zl. do studijního fondu. Z výtěžku školného povolovány mravným a pilným chudým studentům podpory roční po 30, 50, 80 a 120 zl. Zavedení školního platu způsobilo, že studentstva na vyšších školách ubylo, aniž odpomohla stipendia, ježto opět při této věci ukázalo se, že úřední orgány nedovedly se vyšinouti na výši pravých záměrů císařových. Záhy bylo slyšeti odůvodněné stesky, že neudílejí se stipendia dle norem císařem stanovených a že referenti úřední navrhují ze žadatelů přemnohé, jichž rodiče měli buď majetek buď slušně honorovaný úřad veřejný [2]).

---

1) Riegger, Materialien VII, 199.

2) Locatelli, 18 charakterisuje spůsob, jakým stipendia byla udílena, takto: Quae intentio Imperantis in se considerata omnino valde bona et salutaris fuit, ast executio hujus tam bonae intentionis non adeo bona est, siquidem verum hucusque manet illud antiquum lagium „si pauper fueris, paucos numerabis amicos". : iterum „auri sacra fames. quo non mortalia cogis :tora?" Et revera: nam plerosque videmus praefatis pendiis donatos juvenes tales, quorum parentes

Josefinský směr přál nejvíce normálním školám, které v kruzích osvícenců pokládány za nejznamenitější vymoženost doby. Kindermann sám pečoval neúnavně, aby veřejnost byla obeznámena s výsledky „německého“ školství a ku každoročnímu pozvání ku zkouškám na pražské vzorné škole připojoval zevrubnou statistiku školství a jeho pokrokův. Ochotní přátelé zasílali vedle toho chlubné zprávy do časopisů zahraničních, v nichž nesmírně zásluhy Kindermannovy vynášeny a bedlivě registrována jména těch, kteří snahu jeho různými způsoby, zvláště pak vzbuzováním smyslu pro vyučování průmyslové, podporovali. Ze zprávy, která byla r. 1786 poslána do lipských Ephemeriden der Menschheit [1]) vyjímáme, že bylo v době od srpna r. 1785 do dubna r. 1786 v království českém 2168 triviálných (z těch 21 v Praze), 15 hlavních a 3 klášterní školy dívčí, celkem se 101.246 žáky a žačkami. Vzorná škola pražská měla tehdy 333 žákův a 50 žaček ve zvláštní učebně vedle 98 žákův oddělení kreslířského, pak 29 kněží světských, 23 mnichů, 27 domácích učitelův a 76 kandidátův učitelství na hlavních, městských a triviálných školách. Zpráva podotýká, že proti letnímu půlletí r. 1784 v Čechách přibylo vyučovaných o 11.438, v zimním pak půlletí 1786 dočista o 17.254.

---

vel sat copiosis abundant divitiis aut certe charactere aliquo alios antecellant, pauperissimos autem de iis videmus, quorum parentes ob paupertatem et impotentiam solvendi dispensatoribus horum stipendiorum nequaquam pro filio suo cum illo evangelico Samaritano dicere possunt: „curam illius habe et omnia solvam tibi“.

[1]) 1786 II, 326 sld.

Mužové samostatně myslící, domácí i cizí, byli ovšem jiného úsudku. Známý berlínský knihkupec Nicolai, který na svých cestách navštívil i některé normální školy v obojím Rakousku, brousí si o ně vtip, v Čechách pak pronesl ctihodný Pelcl o školách normálních úsudek přímo zdrcující, ovšem v soukromí, ježto by jinak ocitl se v nepřekonatelném odporu s duchem doby. Pelcl řadí normální školu k těm novotám, které z Vídně v Čechách zaváděny byvše, škodu pro zemi v sobě zavírají. „Z Vídně nepřišla nikdy moudrost“, praví hořce, a o škole normální na základě všestranného pozorování usuzuje, že celé zařízení jest „osnovou mnišských důvodů“. Vyučovací osnovou normálních škol zanedbána péče o tělesnou výchovu dítek. Hoši ve třídě třetí byli již o 7 hodině ranní ve škole, tak že se nevyspali, pozbývali zdraví a vzrůst jejich byl následkem toho nedokonalý. Ve škole seděli od 7 do 10 hodin a sice ve škole přeplněné, načež teprvé následovala půlhodinná mše, při níž všichni žáci klečeli. Také odsuzoval Pelcl osnovu, která ukládala hodinu katechismu každodenně [1]).

S protichůdného sice stanoviska ale stejně nepříznivě usuzuje o školách normálných pražský kanovník Locatelli. Jsa odpůrcem Kindermannovým, jemuž vytýká, že navrhnuv, aby jen ti z kněží mladých k farním obročím byli ustanovováni, kteří nabyli na vzorné škole způsobilosti k vyučování, přeháni sice tvrdě, že houfně hrnuli se kněží do vzorné školy, ale věcné vady, jež vytýká normálnímu školství vůbec, jsou úvahy hodny. On pronáší se nepříznivě i o pokroku učení

---

[1]) Pelcl, Josef II MS, 115.

i o stránce mravní. V prvé příčině kárá mechanické učení se na pamět, k němuž mládež byla přidržována, ač namnoze tomu, čemu se slovo od slova naučila, pro neznalost německého jazyka nerozuměla. Po mravní stránce škodlivým býti praví, že provinění dítek mimo školu nebyla kárána a že učitelé vedli si volně pokud se týče veřejnosti [1]).

Charakteristické jest, že hlavní školy se vším, co k nim příslušelo, i úředně nazývány „školami německými“. Za šířením němčiny neslo se všechno úsilí vládní a ani nástroj tak horlivý a osvědčený, jako Kindermann, nebyl s to, aby všem tužbám vídeňských poněmčovatelů vyhověl. Nejrůznějších užíváno prostředkův, aby jednostejně ve všech hlavních školách bylo lze jen německy vyučovati, a kde učitelé vypomáhali si za jazykové neznalosti dítek češtinou, tam docházely výtky a kárány nedostatky vyučovací. Šíření němčiny v českých krajích dálo se se škodou zdraví dítek i vlastního úkolu školského. Tak vytýkal vídeňský vrchní dozorce normálných škol Sucher r. 1784 správě hlavních škol v Čechách, že není vyučování všude stejné. V Pardubicích vyučovalo se v I třídě 40 hodin týdně, ve II dokonce $50^1/_2$; ježto v Čechách byl čtvrtek den feriálný, bylo dítkám prvé třídy hlavní školy pardubské meškati ve škole denně po 8 hodinách, dítkám ve druhé třídě po 10. Vysvětluje se to tím, že učitelé poznávajíce jazykovou nespůsobilost žáků, všemu česky i německy vyučovali. Kindermann omlouval tyto úkazy neznalostí jazyka německého u dítek českých, načež dvorským dekretem

---

1) Locatelli, 22.

ze dne 29 května 1784 jemu připomenuto, aby po příkladě jiných slovanských zemí, jako Moravy, Kraně a hrabství Gorického, také v Čechách zařizovány byly třídy počáteční, kdež by se nejútlejší dítky především učily jazyku německému. Zvláště chudé dítky měly býti k učení se němčině nuceny a to prostředkem povinné docházky. Na gymnasiích dbáno toho, aby stipendisté vykazovali se znalostí jazyka německého, a dvorským dekretem pro království české ze dne 5 února 1787 císař prohlásil, že nemůže obdržeti stipendium, kdo neosvědčí znalost v němčině. Stipendií na hlavních školách mělo se dle nařízení ze dne 11 prosince 1788 a 2 prosince 1789 dostávati toliko těm žákům škol triviálních, kteří nabyli znalosti němčiny teprvé ve škole [1]).

Nepřízeň ku školám normálním vznikala i z přílišných výhod, jichž se ředitelům jejich dostávalo. Nejlepší obročí na královském patronátě byla jim vyhrazena, tak že mohl Vavák právem veršovati:

„Tohoto času jistě
sami jen normálisté
mají předek na fary,
an mnohý kaplan starý
práce mnoho zakusí,
však přece vzadu stát musí“ [2]).

O tom, kterak Kindermann sám (VII, 333) a po něm ředitel normální školy pražské Lehnhard vnucováni byli za scholastiky kapitule svatovítské, bylo již s části položeno.

---

1) B. Rieger, v Osvětě 1887, 395 sld.
2) Paměti II.

Úkol jejich byl také v prvé řadě poněmčující. Znalost němčiny žádána i od učitelů škol triviálních a 13 února 1783 nařizoval císař úředníkům vrchnostenským jako zástupcům patronův učitele navrhujícím, aby přihlíželi při ustanovování učitelů v českých místech ku kandidátům obou jazyků znalým. Proto zřizování těchto „německých škol" a jejich návštěvě veliká projevovaná péče, jakkoli otázka udržování při nedostatku zvláštních fondů činila veliké potíže. Na velikých komorních panstvích brandejském n. L., poděbradském a zbirozském zavedena zvláštní soustava za zakládáním a udržováním nových škol a sice uhrazovány byly veškery potřeby školní ze spolka z důchodů chrámů, z důchodu panství a obcemi. Na komorních panstvích také poměrně nejvíc škol zařizováno. Tak r. 1781 vzniklo na komorních panstvích přísečnickém, kolínském a bečvárském 13 nových škol, z nichž 8 toliko na panství přísečnickém; stavba školních budov a vnitřní jejich úprava hrazeny z komorních důchodů. Císař horlivě přihlížel k tomu, aby nižší latinské školy, kde ještě byly, přeměněny byly ve školy hlavní, ve kteréž příčině zvláště na kláštery všemi prostředky naléháno. Když praemonstráti v Teplé zřídili z latinských škol svých školu hlavní, dostalo se jim 30 března 1782 projevu nejvyšší spokojenosti. Když potřeby školních budov přibývalo a vrchnosti proti nákladům se bránily, prohlášeno dvorním dekretem ze dne 19 října 1787, že patron fary má touž povinnost k budově školní jako k budově farní. Poněvadž pak otázka nákladů byla příčinou, že zřizování nových hlavních škol nepokračovalo tak, jak si ve Vídni přáli, nařídil císař 18 května

1782, aby zřizovány byly i školy bez čtvrtých tříd, tak zvané „městské školy“ se dvěma, nejvíce se třemi učiteli, a sice všude tam, kde by pro čtvrtou třídu bylo lze očekávati slabou návštěvu. Vůbec k návštěvě školní přihlíženo velmi bedlivě a ukládáno dozorným orgánům, aby všemi prostředky ji podporovali. 28 prosince 1782 dostalo se veřejně císařské pochvaly Emanuelu Böhmovi, katechetovi i školnímu řediteli komorního panství zbirozského, a Václavu Kloudovi, katechetovi a řediteli hlavní školy brandejské n. L., ježto užívali výborných prý prostředkův, aby dítky školu navštěvovaly a přástvě i pletení se učily.

Dle školního plánu Felbigerova z r. 1774 měla správa všech škol v zemi býti svěřena školské kommissi u gubernia, složené z úředníků státních, z některých vynikajících duchovních a z praktických znalců školství. V Čechách byl předním členem školské kommisse s titulem zemského dozorce děkan kaplický Kindermann, kterýž stav se kapitulním děkanem u Všech Svatých na hradě Pražském, povýšen byl i do stavu šlechtického s heslem ze Šulštejna. Byl to zavilý němčitel české mládeže,[1]) jehož přičiněním národnosti české ztraceny velké okresy a důležitá města. Na

[1]) Když r. 1801 zemřel, napsal o něm rytíř Jeník z Bratřic do svých pamětí: „Dne 24. dubna křapnul.., Kindermann, ten nejúhlavnější nepřítel národa našeho českého . . . On na hroznou zkázu našeho vlastenského jazyka českého — projektíroval a, bohužel! to zřídil, že se v celém království českém všady německé normální školy ustanovily.“ (Bohemica VII, 552 str.). — Neméně jest zajímavo, že očekávaly německo-vládní kruhy, když stal se Kindermann biskupem litoměřickým, brzké jeho povolání na arcibiskupský stolec pražský. (Ausführliche Nachrichten über Böhmen, 120.)

Moravě týž úkol připadl Ignatiu Mehoffrovi, řediteli normální školy v Brně, ve Slezsku Josefu a Sole.[1]) Josef II prohlásiv povinnost návštěvy školní, přál si účinnějšího dozoru, než jaký dotud byl konán skrze školskou kommissi. Proto zrušil r. 1783 spolu s novou úpravou gubernia školskou kommissi v Čechách a jmenoval Kindermanna, který stal se mezitím proboštem vyšehradským, 1 dubna 1784 vrchním ředitelem normálního školství v Čechách. Kindermannovi původně měli býti podřízeni krajští děkanové, těmto pak místní školdozorci, v městech ustanovovaní skrze magistráty, na venkově vrchnostmi. Krajští děkanové měli školy jednotlivé navštěvovati, zkouškám přítomnu býti a podávati krajským úřadům zprávy polouroční o nabytých zkušenostech ve příčině školy. Místním skoldozorcům příslušelo přihlížeti, aby dítky pilně školu navštěvovaly, a pozorovati, aby učitel chováním soukromým nepodával dítkám příklad pohoršlivý. Ale záhy ukázalo se, že krajští děkanové se neosvědčují s hlediště císařských snah, proto již 30 srpna r. 1783 nařídil císař, aby při každém úřadě krajském ustanoveni byli světští školdozorci škol hlavních a trivialních, krajskému hejtmanu podřízení, kteří by hodností a služným rovnali se krajským kommissařům. Než při vykonávání tohoto nařízení vyskytly se obtíže nemalé, neboť nebylo fondu, z něhož by byly hrazeny náklady na služné a cestovné těchto nových úředníků. Zavedeni tudíž světští školdozorci na zkoušku nejprvé v Dolních Rakousích a za důvod oznamováno, že sluší

---

[1]) Arneth, Maria Theresia, IX, 252.

vyčkati, až bude dosti spůsobilých kněží, kteří by pouze tento úřad mohli spravovati. Po šesti letech, 14 září 1786, rozhodl císař, že ustanoveni budou krajští školdozorci i v království českém a r. 1787 byli tito jmenováni. Dostali titul školních kommissařů, hodnost kommissařů krajských, 600 zl. služného a 150 zl. cestovního ročně ze studijního fondu, stavům však uložen veškeren náklad na vydržování jejich. R. 1787 zavedeni školní kommissaři i na Moravě a ve Slezsku. Školním kommissařům náleželo pečovati o rozvoj vyučování, o vzdělávání učitelstva, o řádnou docházku a kázeň ve škole i mimo školu, o zařizování škol, o úpravu příjmův učitelských. O těchto věcech měli se přesvědčovati školní kommissaři častými visitacemi, při nichž zvláště měli vyšetřovati, jsou-li úřední nařízení přesně vykonávána. Když r. 1786 rozepsán veřejný konkurs na místa školních kommissařů, žádána od kandidátů paedagogická a methodická spůsobilost v oboru školství normálního a průkaz, že dovedou v potřebách úředních jednati s guberniem, s vrchním ředitelem škol a s úřady krajskými, jakož i podávati potřebné zprávy. Visitace měli konati školní kommissaři od počátku října do prvé polovice března, načež ustanovena přestávka měsíční; po té měly býti konány opět visitace až do konce července. Uprostřed každého měsíce nařízena byla krátká přestávka, za níž měla býti konána úřední stání při krajských úřadech za potřebami školskými, zvláště ve příčině staveb škol nových a hmotných poměrův učitelských. Když nebyly konány visitace, příslušelo školským kommissařům pracovati při krajských úřadech i věci

neškolské[1]). Školským kommissařům měli býti nápomocni místní duchovní všech vyznání i místní školdozorci. Již 9 srpna 1784 prohlášeno císařské nařízení, jímž ukládalo se duchovním všech tolerovaných náboženství, aby tam, kde navštěvují školu dítky různých vyznání, farář, pastor a starosta židovský školu visitovali a seznamy dítek svými podpisy stvrzovali.

Hned jakmile byli noví školní kommisaři ustanoveni, objevily se veliké nesnáze. Za nedostatku kandidátů dle náhledů vlády spůsobilých jmenováni kandidáti, kteří již v Dolních Rakousích správy školství se účastnili a pouze německého jazyka znalí byli. Kommissařům těmto bylo těžko úřadovati v krajích českých[2]) a proto přinucen byl císař 6 března 1788 nařítiti, že školní kommissaři musejí také uměti česky[3]). Ale nařízení to nebylo zachováváno a tak instituce tato i pro svůj charakter byrokratický i pro jazykovou nespůsobilost jednotlivých kommissařů nepřinášela školství prospěchu očekávaného. Toť rozhodující důvody žádostí za zrušení její, které vznášeny ihned po smrti císařově.

Zřizování nových škol, hlavních, městských i triviálních, dálo se přes značné finanční obtíže s horlivostí příkladnou. Dvorním dekretem ze dne 24 března 1785 ustanovoval císař pravidlem, aby byla škola všude zřízena, kde jest fara nebo lokální kaplanství, avšak i v místech, v nichž s okolím na půl hodiny cesty jest 90—100 dítek, do školy povinných a spůsobilých. Týmž dekretem upravena

---

1) B. Rieger, Zřízení krajské II, 265.

2) Schaller, Beschreibung von Prag, II, 315.

3) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, VIII, čís. 155.

i palčivá otázka školního patronátu, ježto ustanoveno, že na náhrady školní přispívati měly třetinami vrchnost, obce a patron nebo patronové chrámu. Kde byly malé obce spolu patrony, měl přispěti studijní fond. Na 90—100 dítek měl býti ustanoven 1 učitel, na 50 dalších dítek pomocník. Učitel měl obdržeti byt, nějaký pozemek a 130 zl. ročního služného, kteréž bylo lze na 150 zl. zvýšiti; pomocníku dáváno 70 zl., jež někdy zvyšovány na 80 zl. ročně[1].

R. 1783 byly v Čechách hlavní školy v těchto městech a místech: v Bohosudově, Brandejse n. L., Brodě Německém, Domažlicích, Hajdě, Hoře Kutné, Hradci Králové, Hradci, Jindřichově, Klatovích, Krumlově, Lipé, Ostrově, Pardubicích, Plzni a v Praze na Novém městě, městské školy v Benešově, Berouně, Březnici, Brodě Německém, Budějovicích, Domažlicích, Doupově, Chebu, Chomútově, Chrudimi, Jáchymově, Kosmonosích, Liberci, Litomyšli, Lounech, Mostě, Poděbradech, Poličce, v Praze v Týně, v Prachaticích, Slaném, Zbiroze a Žatči. Dívčích škol bylo celkem 40[2]. Na Moravě a ve Slezsku vedle vzorné hlavní školy brněnské byly hlavní školy v Bruntále, Hranicích, v Hustopečích, v Hradišti Uherském, v Jihlavě, Krnově, Kroměžíři, Kyjově, Lipníku, Mikulově, Olomouci, Opavě,

---

[1] Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, V, čís. 169.
[2] Seznam ve Wien. Ztg. 1783, čís. 20.

v Příboře, ve Vodě Staré, ve Strážnici, v Telči, Těšíně, ve Třebové Moravské, Unčově a Znojmě.

Jak dbal císař o docházku do školy, vidí se z nařízení jeho i sluší jej právem za původce povinné návštěvy školní pokládati. 20 října 1781 vydáno obecné nařízení, aby zámožní rodiče byli pro nedbalé posílání dítek do školy pokutováni dvojitým platem školním, chudí aby byli za trest přidržováni k veřejným pracím, zvláště ku stavbě a opravám škol.[1]) 16 října 1782 uloženo krajským děkanům, aby konajíce visitace po školách, pečlivě dbali docházky dítek do školy, vedle toho aby i pozorni byli ku mravnému životu učitelů, zvláště tam, kde jsou ve škole i dítky nekatolické, neboť dítky různého vyznání jsouce v téže škole pospolu vyučovány, jsou prý mocným činitelem pro porozumění toleranci.[2]) 20 února 1784 dostalo se císařem veřejného vyznamenání čtyřem otcům ze vsi Triebischla v Krušných Horách, kteří dítky své údolími sněhem naplněnými a po náledí na výšinách na svých bedrách za zuřících bouří nosili do školy ve Volyni. Také dítky byly obdarovány.[3])

Zakladatelům a příznivcům obecné školy tanulo na mysli i povznesení průmyslového vyučování dle vzorů německých. Probošt Kindermann vážil cestu do Magdeburské Hály a shlédl tam vzorná zařízení Franckeova sirotčince i ústavů s ním spo-

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, I, čís. 352

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gsetzen Joseph II, II, čís. 478.

[3]) Kropatschek, Handbuch der Gesetz X, 568.

jených, po návratu svém pak pokoušel se i v Čechách zařizovati školy pro řemeslný výcvik mládeže, které by byly základem budoucí činnosti průmyslové. Průmyslové vyučování mělo býti podporou návštěvy školní.[1]) Prvý počátek učiněn r. 1777 při faře sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze, kdež pro dívky školní ustanovena zvláštní hodina pracovní. Příklad ten následovali hrabě Taafe v Nalžovech a učitelé u sv. Tomáše na Malé Straně Pražské. Učitelům všech těchto škol za snahu o povznesení průmyslového vyučování dostávalo se po návrhu Kindermannovu pochvaly, později služebních přídavků. Dalšímu rozvoji průmyslového vyučování hlavní závadou byl nedostatek hmotných prostředků, z nichž by industriální učitelé a učitelky byli vydržováni. Správy komorních panství a sice r. 1778 poděbradského a r. 1779 brandejského i zbirozského pokusily se o jinou cestu. Zaváděly't do škol učitelky přádelnictví (Spinnmeisterinnen) a podávaly odměny dítkám nejpilnějším. Přízi potřebnou daroval vrchní hejtman panství brandejského šl. Schmelzing. Kindermann schválil způsob tento a r. 1780, když zimní běh na škole v Brandejse n. L. veřejnou zkouškou za jeho přítomnosti byl ukončen, udělil šesti dívkám ceny za pěkné ruční práce, jimž se byly naučily. Podobně dálo se na škole v Čelákovicích i na vesnických školách brandejského panství, zvláště v Mečeříži a Semicích. Na školách těchto dříve bylo slýchati stesky, že jich mládež zanedbává, jakmile však zavedeno vyučování industriální, navštěvovaly prý velmi

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, I, čís. 21 (ze dne 28. prosince 1780).

pilně všechny dítky školu. Příklad brandejské školy působil tak vábně, že v následujícím letním pololetí r. 1780 zavedeno industriáln vyučování v Budějovicích, Hrádku a Chotči. V Chotči, příslušném ku kapitulnímu děkanství u Všech Svatých, snažil se Kindermann jako děkan kapitulní odstraniti výhon dobytka na pastvu, pasáky pak přiučovati, aby len předli. Dítky za předení dostávaly odměnu; tak dostalo se mládeži škol brandejských za dobu od 1 dubna do konce srpna 1780 za spředení $176\frac{1}{2}$ liber bavlny 52 zl. $34\frac{3}{4}$ kr. R. 1782 zavedeno přástevnictví i na školách klatovských.

Zkušenosti nabyté přiměly Kindermanna, že podal zemské komissi školské 28 prosince 1780 určitý návrh, kterak by vyučování industriální na všech obecných školách mělo a mohlo býti zavedeno. Z důvodů, jež uváděl, charakteristický jest zvláště jeden. Poněvadž prý si dítky slušný peníz ze školy přinesou, nebude pro rodiče příčiny, aby jich do školy neposílali. Také prý se odstraní tím žebrota dítek, tyto pak budou s to, aby si samy z výtěžku opatřovaly knihy a potřeby školské. Postupovati se mělo s vyučováním zvolna, nejprvé s jedním toliko industriálním předmětem, který by spojen byl s výlohami nejmenšími a také nejméně času ubíral vyučování liternímu. Osobám o vyučování tato zasloužilým, na prvém místě řediteli Václavu Kloudovi, mělo se dostati pochvaly. Návrh ten byl přijat a v krátce po vší zemi rozmáhalo se industriální vyučování, za něhož dítky předly, pletly, paličkovaly i j. Na brandejské škole 36 dívek ještě ne desítiletých upletlo v jediném školním roce 214 punčoch.

Rozvoj myšlenky této byl příčinou, že jal se Kinderman zaváděti ve školách i pěstování bource hedvábníka. Horlivého vykonavatele svých ideí shledal v učiteli školy svatoštěpánské na Novém Městě Pražském Amortovi (VIII, 108), jemuž se za to dostalo zlaté medaille. Také po kraji dály se pokusy hojné s pěstováním bourců, ano učitel Prosil ve Zlaté Koruně již i s dítkami hedváb barviti počal. Také zahradnictví a školky malých stromků při mnohých školách zakládány, včelařství podporováno, větší pozornost věnována pěstování kukuřice.[1]) Ovšem přílišným podporováním ryze praktického směru trpělo zase vyučování literní, ve kterém záhy závládl ztrnulý formalism, zvláště když z dějiště ustoupili první zakladatelé školy normální.

Vzorní hlavní škola pražská byla vypravena všestranně, aby bylo lze dle ní všem ostatním školám v zemi se spravovati. Po skončeném vyučování shromažďovali se světští i duchovní kandidáti učitelství na hlavních a městských školách ve čtverých učebnách, kdež ředitel a učitelé vykládali soustavně o paedagogice a předepsaném způsobu učení. Kandidátů bylo 100 i více, jichž 14 chudých v domě bytem i stravou opatřováno z důchodu 500 zl., jež císař 9 října 1783 k účelu tomuto ze jmění bratrstev zrušených poukázal. Obecnému technologickému vzdělání napomáhala veřejná kreslírna, jíž navštěvovali studující vyšších ústavů, řemeslníci i malíři. V zahradě pěstovány kuchyňské zeliny, byliny pícné i jedovaté; také tam byla školka a pokusná vinice.

---

[1]) Schlözers Staatsanzeigen X, 475—498.

Pro dívky zřízena pracovna, kdež učily se pletení, šití, předení a jiným ženským pracím. Vedlé vzorní školy zřízeny byly v Praze ještě tři hlavní školy, v Týně, na Novém městě u Piaristů a v Židovském městě; nad to pak zřízeny 22 školy trivialné.

Až do konce r. 1789 řídil správu všech hlavních, městských i trivialných škol probošt Kindermann, když pak 31 ledna 1790 byl jmenován biskupem litoměřickým, podržel toliko úřad vrchního visitátora škol v království českém, vrchním ředitelem a spolu scholastikem v métropolitní kapitule stal se Václav Lehnhard, jeho nástupcem pak ve vzorní hlavní škole učiněn Aleš Pařízek, saekularisovaný kněz řádu sv. Dominika a dotud ředitel hlavní školy v Klatovích.

Za Josefa II počalo se, nehledíme-li ke školám včelařským (VI, 212), poprvé uvažovati o potřebě škol odborných. R. 1781 předložila dvorská kancelář kospodářské společnosti k posouzení návrh nejmenovaného, aby na některém z královských komorních panství zřídila se řádná „oekonomická akadémie“,[1]) kterýž návrh byl hospodářskou společností vládě doporučen. Vedle toho trvala již od r. 1715 v Praze škola inženýrská, z fondu stavovského vydržovaná, kteráž majíc za úkol vzdělávati mladé šlechtice ve vědomostech vojenskému stavu potřebných, došla záhy zvučného jména, zvláště když r. 1725 stal se professorem Jan Ferdinand Schorr, z Innsbrucka rodilý, stavitel a odborník v umění opevňovacím na slovo vzatý. R. 1736 zavedeny veřejné zkoušky na škole

---

[1]) Fuss, Geschichte der k. k. ökonomisch-patriotischen Gesellschaft im Königreich Böhmen, 33.

inženýrské, které konány každoročně za přítomnosti dvou královských místodržících. Když byl zrušen jesuitský řád, přikázána inženýrské škole veliká síň v kolleji klementinské pod hvězdárnou. S počátku škola tato, jsouc toliko mladým šlechticům přístupna, trpěla nedostatkem posluchačů, když však Schorr neunavným svým přičiněním zjednal přístup i synům měšťanským, zvláště těm, kteří oddati se chtěli umění opevňovacímu, zeměměřictví, umělému zahradnictví atd., získala škola velice.[1]) Schorr zemřel r. 1767 a jeho žák i dlouholetý pomocník Linhart Herget jmenován jeho nástupcem. Herget řídil četné státní stavby v Praze a zjednal si smutnou pověst nedostatkem citu pro krásu aesthetickou, zvláště na památkách starobylých. Potřeby doby způsobily, že vyučováno bylo i katastrálnímu, lesnímu a polnímu zeměměřictví, pročež za Josefa II škola inženýrská těšila se velikou návštěvou i z Uher, Rakous a Polska. Všichni téměř vojenští inženýři v císařském vojště byli odchovanci této školy. Když r. 1788 stal se Herget vrchním stavebním ředitelem v království českém, přidělen mu v hodnosti adjunkta Josef Havle.[2]) Professoři této školy inženýrské byli na roveň postaveni professorům universitním a přivtěleni fakultě filosofické.

Školou podobného způsobu honosila se od r. 1725 i Morava. R. 1724 navrhl stavům krajský hejtman olomoucký František Šubíř z Chobině, aby při universitě zřídili zvláštní akadémii, na níž by se kromě obecního a církevního práva vyučovalo ještě

---

[1]) Pelcl, Abbild. böhm. Gel. II, 139.

[2]) A. V. Šembera v Čas. Čes. Mus. 1831, 176—178. Schottky, Prag, wie es war und wie es ist II, 435 sld.

jazyku francouzskému, obecným dějinám, umění inženýrskému, jízdě, šermu a tanci. Sněm návrh ten přijal a Karel VI jej 26 března 1725 schválil. Právě tehdy (1 prosince 1725) zemřelý Leopold Sak hrabě z Bohouňovic odkázal jmění své 30.700 zl. na stavbu akadémie, kterýž dům při stavbě pevnosti vojenskou správou zabrán. Stavové tudíž zbudovali z obdržené náhrady nový dům na Bělidlech. R. 1778 přenesena i akadémie s universitou do Brna, odkudž r. 1782 sice se do Olomouce r. 1782 vrátila, ale již dvorním dekretem ze dne 11 ledna 1787 zúplna zrušena byla a s Tereziánskou akadémií víděňskou spojena; toliko právnická professura zůstala při lycei olomouckém. [1]) Na akadémii této působili dva professoři práv, spolu členové university, jeden pro právo občanské, druhý pro církevní, inženýr, professor práva státního, učitel řečí, šermu, jízdy a tance.

Život duševní.

Názor Josefa II o důležitosti veřejného tisku předbíhal daleko dobu tehdejší. Císař uznával váhu jeho zplna a proto odhodlal se hned za prvých dob vlády své k uvolnění pout, jimiž byl dosud svírán. Ve svém zájmu nikdy císař tisku neužíval, nechtěje ani, aby byl jím v ochranu brán, ani aby záměry jeho tiskem byly podporovány, přál si ale, aby

---

[1]) A. V. Šembera v Časopise českého Musea 1840, 200 sld.

tiskem byl lid poučován o pravém svém prospěchu.

Proto hned r. 1781 upravil či vlastně zrušil dosavádní censuru. 2 února t. r. vydáno nařízení císařské, jímž ustanovovala se jediná censurní kommisse pro zkoumání knih ve Vídni pro všechny Dědičné Státy a zemské censurní kommisse zrušeny. Katalog knih zapověděných měl spolu býti znova a bedlivě přehlédnut. Důvodem bylo císaři přesvědčení, že uvnitř Dědičných Států není censury potřebí, nýbrž toliko na hranicích, kdež při celní prohlídce má býti konána zevrubná péče na přívoz a prodej knih zapověděných.

Toliko ve příčině království českého císař připouštěl odchylku. Tu prý jsou čilý obchod knihami a výměna knih jakož i blízkost knižného veletrhu Lipska věcí důležitou, pročež třeba jednati opatrněji a ve všech vážnějších případech dlužno se dotazovati censurní kommisse vídeňské. Toliko u divadelních her jakožto prý méně důležitých může býti v Praze censura konána.[1])

2 května 1781 ohlášeno nařízení censurní pro všechny Dědičné Státy, které na tehdejší dobu značí pokrok veliký. Kromě Anglie, Hollandska a Spojených Států Severoamerických nebylo tehdy na světě země, kde by slovo volné tiskem svobodněji mohlo býti hlásáno než v Dědičných Státech. Obyčejně se charakterisuje císařské nařízení v ten rozum, že byla jím zavedena svoboda tisku s omezenou censurou. Každému bylo volno podati na veřejnost plody ducha svého. kritiky byly dovoleny, nechť týkaly se :ohokoli, nebyly-li ovšem pouhým hanopisem.

1) Meynert, 92—95.

Od panovníka k poslednímu poddanému mohla kritika každého věčně posuzovati, ale kritik musil se plným jménem podepsati a tak za obsah kritiky své ručiti, „ježto prý“, jak praví se v § 4 císařského nařízení, „radost musí vzbuditi u každého pravdy milovného, když přichází k poznání pravdy i touto cestou“.

S velikou radostí uvítáno censurní nařízení císařovo v Čechách. Poměry tiskové za posledních let Marie Terezie zhoršily se proti intencím panovnice a sice vinou osob, jimž vykonávání censury svěřeno. Předsedou censurní kommisse byl František hrabě Věžník, jehož charakterisuje, že proti obvyklému způsobu svých předků psal se „Věšník“, kteráž choutka ku mnohým perným vtipům byla podnětem. Pelcl nazývá jej „tatíčkem pedantův“ a „metlou vědeckého badání“. Byl mstivý, pyšný, necitelný, žádnému člověku prý nebyl přítelem, při tom nespravedlivý, nesvědomitý a veliký pobožnůstkář. Byl dobrým právníkem, myslil ale, že rozumí i jiným oborům, a měl horlivého pomocníka v direktoru právnické fakulty Františku Běšínovi z Běšin. Za takových poměrů byl ovšem tisk v Čechách, kdež tehdy vědecký ruch mocně počal se probouzeti, velice zpoután a sice proti vůli kruhů rozhodujících. „To vše nebylo ale v úmyslu královny,“ praví Pelcl, „přálať si tato, aby vědy v Dědičných Státech kvetly. Jen úředníci beze všeho rozumu přeháněli.“[1])

Jakým způsobem censurní kommisse za předsednictví hraběte Věžníka úřadovala, toho zajímavou podrobnost podávají osobní

[1]) Pelcl, Josef II, MS, 13.

příběhy Josefa Dobrovského. Mladý tento učenec, tehdy ještě nevysvěcený, ale již veliké vážnosti požívající, uvalil způsobem své kritiky na sebe hněv mocných činitelů (VIII, 181), nejprvé direktora právnické fakulty rytíře Běšína, který cítě se dotčena mnohými kritickými šlehy, naléhal na Dobrovského skrze dvorskou studijní kommissi, aby odvolal, a když tak neučinil, vymohl si r. 1780 zákaz tisku Dobrovského sborníka Böhmische und Mährische Literatur. Záhy nastalo Dobrovskému nové stihání.

Předtím již, 14 července 1781, došel do Prahy císařský rozkaz, kterým censurní kommise zrušena a agenda její gubernii přikázána. Událost ta vzbudila pravé nadšení v kruzích osvícenců i vlastenců, jež nejupřímněji na jevo podal poctivý Pelcl. „Starejte se Čechové,“ volá, „nyní můžete na roveň jiným národům rozum svůj vzdělávati, svobodněji psáti a tisknouti dáti, z dobrých knih vědomosti nasbírati a prokázati, že nejste bez schopností. Potlačovatelé ducha našeho padli a padli s hanbou. Jejich jména buďtež vám protivna. ježto tak dlouho vás v porobě drželi.“[1])

Vodítkem císařova censurního nařízení byla zásada, že dlužno při censuře míti zření ku čtenářům, pro něž kniha jest určena. Rozumné této zásady nedbaly však orgány, jimž byl výkon censury svěřen. Uvolnění tisku mělo následkem, že ještě r. 1781, zvláště ve Vídni, zaplavena byla veřejnost přečetnými letáky obsahu nejrozmanitějšího, celkem ale podřízeného. „Jako při úplné a náhlé volnosti živnostenské“, praví J. Vlček,

---

1) Pelcl, Josef II MS, str. 44.

„vedle obratných a vycvičených mistrů svého řemesla vyskytuje se i spousta nevzdělaných příštipkářů, tak po r. 1781 stalo se i v oboru spisovatelském a tiskovém. Hřešilo se ani ne tak proti pravým ideám osvětným, hřešilo se proti dobrému vkusu. Každý, kdo jen uměl péro držeti v ruce a měl přístup k tiskařské černi, psal a vydával — brošury ... Obecenstvo chtělo užiti nového daru uvolněné tiskařské svobody, a hned se vyskytovaly spousty špekulantů, kteří nové choutce jeho hověli, jenže pohříchu strava byla špatná a následek její obecná nechuť"[1]). A známý exjesuita a satirický básník Alois Blumauer, jsa jináče naprostým chvalořečníkem doby, vtipkuje na tehdejší písemnictví letákové charakteristickými slovy: „Za 10 krejcarů dostal jsi úsudek o každém předmětě, ať byl velký nebo malý. Tehdy se psalo o všem: vzal se předmět nejbližší, polil se odvarem větším nebo menším, slaným nebo neslaným, a předložil se dychtivému obecenstvu. Nic tehdy nebylo jisto před pérem spisovatelským. Psalo se o komorných, měšťanských dcerkách a dvorních dámách vídeňských; o vysoké šlechtě ve Vídni a jinde; o doktořích a apatykářích; o švihácích, krejčích, pekařích a vlásenkářích; o nádheře v šatstvu při procházkách v Pratru; o gratulacích; o filosofii modních přasek; o zneužívání slova von a euer gnaden; domácím pánům ve vší důvěře něco do ucha; o antikristu, je-li modrý či zelený; o ostatcích a divotvorných soškách."[2]) Sám orgán osvícenců Realzeitung[3]) praví o nich, že náležejí po výtce do rubriky

[1]) Hist. časopis, 1900, 28 sld.
[2]) Dle J. Vlčkova překladu tamže.
[3]) 1782, čís. 40 sld.

makulatury. Největší díl letáků těchto vydán prý byl pro peníze; mnohý leták prý byl v jednom dni sepsán, druhého dne čtěn a třetího dne již upadl v zapomenutí. Měsíčně jen ve Vídni vydáváno 50 až 60 brošur, které dotýkaly se věcí soukromých i rodinných způsobem mnohdy bezohledným a ovšem vznítily i odpovědi polemické.

Méně hlučný byl projev uvolněného tisku v Praze. Sice i tu vydávány letáky, ovšem německé, o kroji a střihu řeholníků, jejichž jména se končí na aner, iten, iner, enser a er, o bezženství kněžském, zachycené listy jeptiščiny, psané zpovědníku Františkánu atd., ale pozornost širší vzbudily toliko r. 1783 „Kazatelské kritiky“ (Predigtenkritik) Steinsbergovy (VII, 330, 369), které došly a následovníkův.[1]) Arcibiskup Příchovský stěžoval si ve Vídni do tonu, jehož kritiky tyto užívaly, stížnosti jeho bylo také vyhověno, což však se strany osvícenců císaři ve zlé a za nedostatek ochrany pro volný tisk bylo vykládáno.[2]) V Praze samotné, zdá se, že tyto kritiky nevzbudily valného ohlasu; alespoň zachoval se souvěký úsudek Rulíkův, nevalně příznivý. „Za toho času,“ praví horlivý vlastenec tento, „povstala v Praze jakási společnost, kteráž se osmělila všecky kazatele, také znamenité muže, posuzovati a veřejně kritikou řeči kazatelské napravovati, neboť bylo svobodno každému psáti jak kdo chtěl a co chtěl.

---

[1]) Locatelli, 8 jmenuje prof. Chládka výslovně vedle Steinsberka hlavou tehdejších pražských pamfletistů. Ani ctihodný professor Vydra nebyl ušetřen jízlivou kritikou, když 15 dubna 1782 u sv. Haštala na Starém městě česky kázal. Locatelli, 8.

[2]) Biedermannschronik, 124 sld.

Ale ubozí kritici nerozumějíc tomu, čehož ponapravovati se nestyděli, zvláště co se češtiny týkalo, s hanbou přestati musili.“[1]) Než císařský zákaz dotýkal se i duchovních kruhů katolických ve mnohých příčinách citelně. 20 října 1781 pozbyly císařským nařízením platnosti seznamy zapověděných knih arcibiskupství pražského a biskupství královéhradeckého, načež uloženy v pražské veřejné knihovně,[2]) resolucí pak ze dne 7 října zakázáno v Praze nové vydání spisku „Neuntägige Arbeit zur Mutter Gottes von gutem Rath“, ježto prý v něm jsou obsaženy smyšlené zázraky a zjevení, které prostého člověka k pověře přivádějí, v učeném ošklivost vzbuzují a konečně nekatolíkům podnět a látku podávají, aby podobné slabosti byly na vrub katolické církvi přičítány [3]).

Přes to uvolněním tisku vznikl ruch literární, který velikou měrou přesahoval tehdejší poměry knihtiskařské i knihkupecké. Zajímavá jest zpráva, již císaři na dotaz příslušný 23 dubna 1782 podalo české gubernium. Zpráva ta hledí především ku knihtiskárnám a knihkupectvím.

V celém království Českém čítalo se tehdy 23 knihtiskáren, jichž 15 v Praze a sice na Starém městě Schönfeldská, c. k. normálních škol, Rosenmüllerova, Hladkého, Hrabišova, Diessbachova, Jeřábkova, Prušova a kníž. arcibiskupská (Aug. Hochenberger), na Malé Straně Jana Tomáše Hochenbergra, v Židovském městě Katzova (nájemce Israel Jeiteles) a Backova (nájemce Samuel Falke-

---

[1]) Hist. kal. I, 44.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, I, čís. 350.

[3]) Wolf, Josefina, 5.

les). Na venkově byly knihtiskárny v Hradci Králové Ribellova, v Příbrami Hochenbergrova, v Kutné Hoře Korcova, v Litomyšli Turečkova, v Hradci Jindřichově Hillgartnerova, v Litoměřicích Laubova, v Mostě Führova, v Chebu Fritschova. Nejpřednější venkovská města Plzeň, Liberec, Budějovice vůbec knihtiskáren neměla. Avšak knihtiskárny jmenované namnoze jména toho ani nezasluhovaly. Dle guberniální zprávy nejlépe byly zařízeny v Praze Schönfeldská, normální, pak Jeřábkova a Rosenmüllerovská, ostatní byly špatně zařízeny a měly málo práce, jakkoli jejich majitelé byli prý obratní a v umění zkušení lidé. Ještě hůře vyslovuje se gubernium o venkovských tiskárnách i usuzuje, že 1) za takového stavu knihtiskařství nezbytny jsou škodné následky pro šíření četby a vzdělanosti na venkově; 2) že tisknou se téměř výhradně modlitební knihy, čímž množí se pověra, nevědomost a barbarství, 3) že následkem těchto poměrů rozmáhá se nemravnost a nevědomost v lidu i v kněžstvu a 4) že vznikají vzpoury a trpí pravý cit náboženský. „Zřídka, praví se ve zprávě této, lze viděti dobrou knihu; jak v německém tak v českém jazyce podávají se začasté sedláku více než 100 let staré písně, modlitby a knížky modlitební. Dobré knihy, ze Sas, Lužic a Pruského Slezska přicházející, psány jsou zase s jiného náboženského stanoviska.“ Proto navrhovalo gubernium, aby zrušen byl monopol knihtiskařský a aby státní práce zadávaly se knihtiskárnám stejnoměrně, zejména tisk všech školních kněh. Tiskárny státní buďtež odstraněny. Také navrhovalo zřízení zvláštní české tiskárny, aby tiskla české knihy pro stoupence církví to-

lerovaných, a tak aby vyvarováno bylo přívozu českých knih z Berlína [1]).

Ještě bídnější byl poměr knihkupectví. V celém království českém bylo tehdy pateré knihkupectví, vesměs v Praze a sice na Starém městě Mangoldovo, Gerlovo, Trattnerovo a Gröblovo. Jediné knihkupectví na Novém městě Hochenbergrovo bylo právě zavřeno pro dluhy. Knihkupectví Gerlovo pokládáno za největší. Antikváře nebylo; staré knihy kupovali toliko židovští vetešníci. Gubernium uznávalo potřebu, aby podnikány byly veřejné dražby na knihy. Na trhy přijížděli do Prahy s knihami knihkupci cizí, Walther z Drážďan, Löchner z Norimberka a r. 1782 poprvé i Schmider z Karlsruhe. Na venkově toliko knihaři prodávali modlitby, písně a kalendáře. Na Moravě založil Benedikt Mangold v Brně prvé knihkupectví. R. 1783 vzniklo již v Brně druhé knihkupectví z knihtiskárny Svobodovy. Také c. k. lenní banka v Brně provozovala obchod knižný a vídeňský dvorní knihkupec Trattner měl v Brně filiálku, která proměnila se r. 1784 v knihkupectví Siedlerovo.

Císař domníval se, že povznese obecnou vzdělanost, když uvolní obchodu knihkupeckého, ale nedal se cestou pravou. Mělť domnění, že knihkupci není třeba průkazu vyššího vzdělání, proto prohlásil úplnou volnost i knihtiskáren i knihkupectví a připustil prodej knih i skrze obchodníky podomní. Všechna dosavádní koncessovaná knihkupectví pozbyla svých výsad a nadále mělo býti

---

[1]) Zpráva českého gubernia, opis v archivu zemském.

každému volno obchod s knihami provozovati. „Kdož si písmena, barvu, papír a lis opatří, resolvoval císař, může tisknouti, jako punčochy plésti, a kdo tištěné knihy pořizuje nebo si zjednává, může je prodávati. Než všichni mají podléhati veřejným policejním a censurním zákonům“ [1]).

Nevázanost tisku polemického a zneužívání anonymity [2]), k němuž družilo se, že spisovatelé na díla svá ve Vídni nebo v Praze tištěná dali tisknouti smýšlená místa, jako Freiheitsburg a p., přiměly r. 1784 císaře k nařízení, kterým chtěl mnohopisalství zabrániti. 25 dubna t. r. ohlášen císařský příkaz, aby každý spisovatel při zadání spisu censuře složil 6 dukátů, kteréž se vrátí, bude-li spis k tisku připuštěn. 1 ledna 1786 nařízeno další stížení tisku, když zaveden kolek na veškery noviny, letáky, komédie, kalendáře a p. Konečně ku konci svého života zakázal císař 20 ledna 1790 prodávati knihy zapověděné aneb s nimi podomní obchod provozovati, zákaz pak svůj odůvodňoval seznáním, že svobodný tisk od r. 1782 mnoho zlého spůsobil.

Na jiné straně není lze upříti, že uvolnění tisku mělo následky důležité, blahodárné. Vedle veliké podpory, jíž se dostalo takto snahám po české národní obrodě, získaly uvolněním tisku zejména snahy vědecké.

Za posledních let Tereziánských působením všestranně šířícího se osvícenského

---

[1]) Meynert, 105.

[2]) Počítá se, že bylo vydáno za krátké vlády Josefovy (až do r. 1787) spisů protikatolických 2000 asi ve 100.000 výtiscích. Srv. Beidtel, Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung I, 208.

směru vzmáhati se počal utěšeně duševní život jak v literatuře a vědeckém bádání tak v umění Clenové šlechty, duchovní, professoři, ano i někteří soukromníci, oddávali se horlivě četbě vynikajících plodů cizích literatur i badání vědeckému. Nemálem k osvěžení tohoto ruchu přispěly okolnosti dvě úzce souvislé: zrušení řádu jesuitského, čímž uvolnilo se mnoho znamenitých hloubavých duchů, jako Strnad, Vydra, Dobrovský, Cornova, a reorganisace universit v duchu van Swietenovu a Sonnenfelsovu. Také některá vládní nařízení, jimiž ulehčeno k účelům vědeckým studium knih zapověděných, domácích i cizích, bylo učené bádavosti s velikým prospěchem.

Bádavá snaha tehdejších dob v zemích českých obracela se v různé strany, ale nejvíce přihlížela k domácím dějinám, k vědám přírodním a ku studii starobylých literárních památek českých, jichž cena některým duchům osvíceným stala se zřejmou. Ale nebylo žádného soustředění sil rozptýlených, ježto prvý zdárný pokus, učiněný založením olomoucké Společnosti Neznámých skrze barona Petráše, nepřežil ani prvého desítiletí Tereziánského panování.

Bylo potřebí energického, osvíceného a organisačním talentem nadaného ducha, jakým nebyli ani baron Petráš ani sekretář založené jím společnosti, Magnoald Ziegelbauer, měl-li se zdařiti nový pokus o soustředění vědecké snahy české. Duchem tím byl učený a světa znalý šlechtic Ignát Born, (VIII, 6—11), který úřední povinností byl tehdy ku Praze připoután a záhy nabyl důležitého místa v kruzích osvícenských a zejména zednářských.

Po ukončení války sedmileté byla doba mnohem příhodnější než na počátku vlády Tereziánské. Vedle uvolnění, jehož se dostalo bádavosti okolnostmi výše již uvedenými, přispívalo velice k osvěžení duševního života prohloubení vlasteneckého citu v kruzích šlechtických i duchovenských, jimž podnícena horlivá a všestranná činnost sběratelská. V palácích, zámcích a klášteřích zakládány sbírky přírodnin, knih, listin, mincí, obrazů, rytin, starožitností, pečetí i j. Bohatými sbírkami přírodnin honosili se tehdy nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberg, hrabě Fr. Kinský a šlechtic Born, rajhradský opat Bonaventura Piter a Gelasius Dobner sbírali listiny obsahu historického a pobytu mnichovského užil Fortunát Durych k nabytí širého bibliografického rozhledu v literatuře české i v písemnictvu jinoslovanském, jenž vítán byl zejména snaze po sbírání starých památek českých rytíře z Neuberka. Do této doby spadají i počátky starožitnického šetření Karla rytíře z Bienenberka, otce české archaeologie. Na bedrách těchto nadšených sběratelů spočívá snaha obou energických přátel památek dávného českého ducha, Jana Jeníka rytíře z Bratřic v Čechách a Antonína Cerrona na Moravě, ač činnost jejich náleží dobám pozdějším.

Prvé počátky soustředění duševních snah českých udály se za posledních let šedesátých a sice počali se scházeti učenci a literáti pražští v paláci Františka Antonína z Nostic na Malé Straně v Praze. Hrabě Nostic byl právě svěřil Františku Martinu Pelclovi, když tento ukončil výchovu mladých hrabat Šternberků, vychování a vzdělávání svých

synů, při čemž stal se Pelcl i správcem bohaté hraběcí knihovny. Vše, což tehdy v Praze oddávalo se pěstění věd a umění, vzdělaní šlechticové a duchovní i učenci ze stavu měšťanského, scházeli se k přátelským besedám v paláci Nosticově a z těchto besed vyvinula se znenáhla nejstarší akadémie nauk netoliko v zemích českých, nýbrž i v Dědičných Státech vůbec.

Nejsme pohříchu náležitě zpraveni o zajímavých schůzích v paláci Nosticově ani o prvých počátcích Učené společnosti české; víme toliko, že společnost sama, když vznikla, pokládala za své zakladatele Františka Josefa hraběte Kinského a šlechtice Borna. Přičiněním obou těchto mužů vznikla nejspíše r. 1770 společnost učenců, která zváti se počala „Soukromou učenou společností". Duší její byl Born, jsa netoliko spoluzakladatelem, nýbrž zároveň také pravým a snad i jediným správcem jejím, ježto díla Soukromé učené společnosti mají jméno jeho na čele svém.

Jakého způsobu bylo prvotní toto soustředění pražského a vůbec českého života vědeckého, určitě říci nevíme. Nejpravděpodobněji jevila se vedle publikací tiskem ve volných schůzkách, které ale záhy ustoupily dopisování, ježto Born pro churavost přinucen tráviti větší dobu léta na venkovském svém statku Starém Sedlišti a již r. 1776 trvale do Vídně přesídlil. Hlavní činnost společnosti obsažena byla v publikacích, které r. 1771 a 1772 vydávány s nadpisem Gelehrte Nachrichten a od r. 1775 zvány Abhandlungen. Členy byli a do publikací přispívali vedle Borna professor Jan Tesánek, professor Josef Stepling,

František hrabě Kinský, professor Antonín Strnad, provinciál Dobner, professor Adaukt Voigt, Pelcl, bibliothékář Leopold Šeršník, professor dr. J. T. Klinkoš, slavný tehdy lékař, professor dr. Jan Zauschner, dr. Jan Mayer, František hrabě Schaffgotsch, professor dr. Josef Mayer, ředitel vodních staveb Tobiáš Gruber, professor dr. Jan Boháč, Josef Dobrovský, J. F. hrabě z Bubna, Karel Rafael Ungar a František Steinský [1]).

S počátku byla činnost společnosti po výtce kritická, posuzujíc řídké tehdy ještě zjevy vědeckého písemnictví, než i dva překlady z jazyka německého do češtiny. Když však počala společnost vydávati Pojednání, rozvinuta úspěšná činnost vědecká, zvláště v oboru českých dějin, kdež Dobner a později Pelcl razili cestu směrům novým.

Odchod Bornův do Vídně působil ve společnost nepříznivě, ježto nebylo prostředkovatele mezi členy vážností a obratností Bornovi rovného.

Zatím zemřela Maria Terezia a vládu ujal Josef II. Josef II nebyl vědeckému bádání přízniv. Důkaz toho podal především zařízením jakož i redukcí universit, na místa jejichž vstoupila bezvýznamná namnoze lycea. Zakládal-li knihovny veřejné, dálo se tak opět více z potřeby praktické než vědecké, nebo pohřešujeme knihovního řádu, který by dbal soustavného doplňování spisy staršími i současnými. Při četných a všestranných svobodách, jež císař v život uváděl, nebylo opatření

---

1) Kalousek, Děje královské české společnosti nauk, 2—5.

za zachováváním důležitých listin v archivech veřejných, ano zaznamenáváme naproti tomu příkazy, již od součastníků kárané. Tak r. 1784 nařídil císař revisi desk zemských, při níž od nevědomých úředníků, jelikož žádný učený znalec nebyl přibrán, množství vzácných listin zničeno a spáleno. Guberniálnímu radovi Rieggrovi podařilo se v soukromí šťastnou náhodou zachrániti 242 listin, pro styky českých králů s knížaty a městy říšskými důležitých, které již byly ku zničení určeny[1]). Řídkým případem, kde císař vystoupil účinně s prospěchem vědeckého snažení, jest nařízení ze dne 11 června 1783, aby z archivů měst a klášterů byly zaslány v ověřených opisích listiny, diplomy a privilegia krále Václava IV s výslovným připomenutím, aby bylo lze sestaviti obraz života krále tohoto[2]). Patrně bylo nařízení toto vydáno po návrhu nejv. purkrabí hraběte Nostice a pro potřebu Pelclovu, který tehdy sbíral prameny k dějinám Václava IV. Také vypraven byl císařem za vzděláváním odborným do ciziny, zvláště do Paříže a Londýna, mladý heraldik a numismatik český František Stránský, z Litoměřic rodilý, který stal se později professorem obou řečených věd na universitě pražské.

Stanovisko, jež císař zaujímal k učeným snahám zejména dějezpytným, charakterisují dva případy. Když r. 1782 sněm český ustanovil částku určitou na pokračování v Pubičkových dějinách, císař odepřel snesení tomuto svého svolení. R. 1781 11 června oznamoval císař nejvyššímu kancléři, že dle do-

[1]) Riegger, Archiv II, 578 sld.
[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef des II, III, čís. 269.

slechu chystá se skrze Piaristy pražské k vydání kniha, která obsahovati má téměř veškero vnější i vnitřní zřízení jakož i rubriky, kolik domů má každá vesnice, kolik usedlých každé panství, kolik duší každé panství i každá farní osada. České gubernium mělo věc vyšetřiti a potvrdí-li se zpráva zcela aneb alespoň částečně, měl býti všechen náklad díla zabrán a exempláře již tištěné i s rukopisem a všemi doklady, jichž ku spisování bylo užito, Piaristům odňaty[1]. Zákaz tento týkal se prvé topografie království českého, již dle krajův a panství vzdělával tehdy Piarista Jaroslav Schaller. Císař patrně byl o věci špatně zpraven, neboť již o dva měsíce později, 13 srpna 1781, dovolil Schallerovi, aby skládal topografii dle původního úmyslu svého; budeť prý beztoho povinen předložiti ji do Vídně k censuře[2]. Schaller skutečně záhy přikročil k vydávání velikého svého díla, ale z čísel ponechal toliko čísla domovní.

Členové dosavádní soukromé společnosti, mezi nimiž počal tehdy významu nabývati MDr. Jan Mayer, nadaný vlastnostmi jednatelskými, hleděli za takových poměrů společnosti své zjednati uznání císařského a tak zjednati zákonně ustanovený střed, spůsobilý k ochraně vědeckého bádání za všech okolností. Proto když císař v září 1784 v Praze meškal, podepsalo devět tehdejších členů, František hrabě Schaffgotsch, professor Tesánek, Ungar, Dobner, astronom Strnad, professor Mayer, Pelcl, Dobrovský a MDr. Jan Mayer prosbu k císaři, aby Soukromá

---

1) Meynert, 98.
2) B. Rieger, Osvěta 1887, 504 sld.

společnost dosavádní byla proměněna ve veřejnou Společnost nauk, rovnou společnostem učeným v cizozemsku, s právem užívati vlastní pečeti a udíleti tištěné diplomy zahraničním i domácím členům, které si zvolí. Spolu žádáno o propůjčení místností ke schůzím, kde by i sbírky a knihy mohly býti opatrovány. K žádosti přiložen návrh pravidel společenských, dle něhož náleželo společnosti podporovati vědecké badání ve všech vědách, kromě theologie, positivního právnictví a tak řečených krásných věd. Všichni členové měli mezi sebou dbáti dokonalé rovnosti bez přihlížení k důstojenství osobnímu. Každou prvou sobotu v měsíci měly býti konány řádné schůze členů s vědeckými přednáškami. Řádných členů mělo býti 18, kdož nad to v Praze z členů byli, ty za mimořádné bylo pokládati. Řádní členové měli ve společnosti předsedati, střídajíce se půlletně, při čemž člen předsedající zván direktorem. Vysoce postavené osobnosti voleny vedle toho za stálého předsedu.

Deputace tří členův, Ungar, Strnad a Jan Mayer, podala císaři žádost osobně, nepochybně 20 září. Císař přijal žádost vlídně a již 3 listopadu 1784 vyhlášen dvorní dekret, jímž společnosti, „ačkoli nepřišla ještě doba k založení veřejné akadémie věd,“ propůjčena ke schůzkám prázdná síň v Karolinu a dovoleno přijímati cizí i domácí členy. 4 prosince 1784 konána za předsednictví direktora Tesánka prvá schůze, v níž společnost přijala jméno „české společnosti nauk“, podržela návrh pravidel za základ svého zřízení a ujala i upraviti dala síň v Karolinu vykázanou pro své potřeby. MDr. Mayer zvolen tehdy za prvého sekretáře, kníže Karel

Egon z Fürstenberka za předsedu, hrabě Eugen z Vrbna za čestného předsedu. V dalších schůzích zvoleni litoměřický biskup hrabě z Valdštejna čestným místopředsedou, František hrabě Kinský prvým čestným členem, Adaukt Voigt a nepochybně i Ignát Born prvými členy přespolními [1]).

Tak vešla v život prvá vědecká společnost veřejná v širém kruhu Států Dědičných, která podjala se ihned bez ohledu k chudičkým svým prostředkům hmotným se vší horlivostí úkolu vytčeného. Střízlivý duch doby ovšem ukládal i společnosti, aby především podporovala bádání, které by prospívalo praktickým potřebám života, kterýž směr vytčen jasně v prvé cenné otázce, ještě r. 1784 k zodpovídání dané („Co dotud bylo psáno o přírodopise země české? Čeho se v něm ještě nedostává? Kterými nejlepšími prostředky mohl by býti přiveden k větší dokonalosti, aby vlast z něho bráti mohla užitek?“), přes to však již od počátku dbáno bylo i vážného bádání bez ohledu na potřeby tehdy za praktické pokládáné. V té příčině významný jest návrh 5 srpna 1787 Pelclem podaný a společností ihned schválený, aby vydávána byla sbírka listin pro dějiny české i moravské důležitých, která by byla vedena až do doby Karla IV. Pelcl sám do této sbírky mohl přispěti hojnými listinami dotud neuveřejněnými ba neznámými, které byl k vědeckým svým účelům shledal a přepsal.

Prvý praesident České učené společnosti kníže Fürstenberk zemřel náhle 11 července

---

[1]) Kalousek, Děje král. české učené společnosti, 35—41.

1787. Pro Společnost byla to událost vážná, neboť nebylo osobnosti, která by se se stejnou horlivostí a láskou Společnosti v úřadě významném oddala, nad to pak i v řadách původních členů úmrtím, nemocí a odchodem z Prahy povážlivé vznikaly mezery. Za takových okolností činnost Společnosti ochabovala, ano byly obavy, aby vůbec nezanikla.

Císař již uvažoval o sloučení Učené společnosti s nově organisovanou vlasteneckou hospodářskou společností a gubernium ve příčině té vzneslo dotaz k Učené společnosti, který ale tato zodpověděla záporně. Teprvé když 30 května 1789 zvolen byl za praesidenta Prokop hrabě Lažanský, rozproudil se ve společnosti život čilejší. Nástupcem Bornovým ve vůdcovství vědeckých činitelů ve Společnosti učené i mimo ni byl dr. Jan Mayer, v jehož domě večer od 8—10 hodiny shromažďovali se pěstitelé vědy ze všech stavů. Mezi hosti Mayerovými býval často i mladý kanovník řezenský Kašpar hrabě Šternberk[1]), který již tehdy oddával se horlivě všestranným studiím přírodozpytným.

Jakkoli učená společnost česká vzešla ze skrovných počátků, přece vznik i činnost její jsou událostmi v dějinách českých velevýznamnými, neboť vznik společnosti splývá časově s počátky naší národní obrody a činnost, jakož i náčelní mužové její přispěli vynikající měrou k rozvoji národního života českého. Byli pak to zejména Pelcl a Dobrovský, kteří rázovitou povahou, neúnavnou

---

1) Palacký, Das Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben, 28.

činností vědeckou a láskou k dějinám a písemnictví českému razili dráhu svým nástupcům v úkole buditelském. Pelcl, narozený v Rychnově nad Kněžnou r. 1734, nabyl za studií v Hradci Králové, v Praze a později ve Vídni neobyčejného na tehdejší dobu vzdělání a osvojil si i v úřadě vychovatelském u hrabat Šternberků rozsáhlou znalost moderních jazyků, načež meškaje od r. 1769 jako vychovatel v hraběcím domě Nosticovském, oddal se zplna studiím historickým a jal se ve spolku s Dobnerem, Voigtem, Schallerem i j. kriticky vzdělávati zanedbané pole dějin českých. Za příčinou tou vešel v přátelské styky se všemi téměř žijícími učenci, kteří pěstovali studium dějin a jazyka českého, jako s professorem Zlobickým ve Vídni, a stal se tak bezděky středem všech tehdejších snah vlasteneckých. Ano i s mocným baronem Kresslem udržoval Pelcl styky přátelské a dostalo se mu cti, že Kressl meškaje r. 1788 v Praze, osobně jej navštívil a česky s ním rozmlouval. Pelcl uvedl do domu Nosticova Dobrovského, narozeného r. 1753 a odchovaného v Horšově Týně, Německém Brodě i Klatovech. Dobrovský původně zamýšlel oddati se jazykozpytu orientálskému a vstoupil do jesuitského noviciátu v Brně; když však záhy řád byl zrušen, vrátil se do Prahy pokračovat ve studiích theologických, vedle nichž popudem Durychovým zahloubal se do studií slovanských vůbec. Přísný jeho kritický soud přispěl velikou měrou ku prohloubení tehdejších vědeckých snah českých, jeho společenské styky s vysokými kruhy šlechtickými zjednávaly podporu mocnou snahám národním. Jako třicítiletý muž byl již Dobrovský nejpřednějším v úzkém kruhu tehdejších

učencův i spisovatelů vlasteneckých a když r. 1787 na krátko odebral se do Olomouce, navázal přátelské styky i s moravskými vlastenci, zejména s Monsem, které mělý účinky velmi blahodárné. Pelcl a Dobrovský byli soukromými učenci v pravém slova smyslu, po jistou míru i vzorem pro velikolepou činnost Františka Palackého. Nejsouce ve vědecké činnosti své úřadem veřejným vázáni, nebyli také závislí na dočasném proudění, nepříznivém snahám vědeckým, a položili základy, na nichž za Josefových nástupců s velikým úspěchem dále bylo budováno.

* * *

Zásadní odpůrci oprav náboženských i společenských prohlašují rádi Josefa II za svobodného zednáře, čímž křivdí historickému významu jeho. Josef sám nikdy zednářem nebyl, neměl nikdy zvláštních sympathií k tajnému řádu, ale svobody milovnému duchu jeho se příčilo stihati jej. Za to jeho přední rádci a vysocí hodnostáři byli téměř napořád členy loží zednářských.

Za posledních let Tereziánských zednářství počalo v zemích českých vystupovati okázaleji, jakkoli přísné zákazy vládní nepozbývaly platnosti, ano byly i obnovovány.

Příčinu k zákazům těm podávali ve Státech Dědičných zednáři sami. Události r. 1741 v Praze a v Čechách byly spůsobeny zednáři, později pak nezůstalo tajno, že hlavně zednáři vídeňští byli pod dozorem „veliké lože německé“ v Berlíně, která nemalou měrou přispěla k úspěchům Fridricha II.

Vždyť r. 1776, když po příkladu Neapolska i ve Státech Dědičných očekávána byla

přísnější opatření proti zednářům, odvážila se „veliká zemská lože německá“ vypraviti do Vídně bratra Františka ze Sudthaus předstírajícího, že chce ukončiti vleklý právní spor, ve skutečnosti však aby poskytl ochrany ohroženým zednářům a spolu aby utvrdil závislost zednářů v Dědičných Státech na veliké loži berlínské. Mocné přímluvy zjednaly Sudthausenovi 11 května 1776 slyšení u císaře Josefa II, při čemž podal císaři „nejpokornější list veliké zemské lože.“ Císař překvapen jsa, tázal se, čeho přejí si na něm svobodní zednáři, a tu odvětil Sudthausen, že „veliká zemská lože berlínská“ prosí, aby Jeho Veličenstvo ráčil nejmilostivěji pro zednáře v Dědičných Státech uznati protektorát krále pruského. Císař skutečně onen protektorát uznal a zaslal i 6 června 1776 veliké loži berlínské list pochvalný [1]). Odtud zednářství v Dědičných Státech a zejména v zemích českých rozbujelo se povážlivě.

Ještě sice dvorní dekret ze dne 8 listopadu 1776 ustanovoval, že svobodný zednář jest nespůsobilým k státní službě, ale dekret ten již neměl významu, ježto zatím zednářství osáhlo nejpřednější muže ve správě státní. Předními šiřiteli zednářství ve vyšších kruzích byli tehdy hrabata Sebestián a Kašpar Heřman z Künniglu, otec a syn, onen krajský hejtman klatovský, který založil i loži ve svém úředním sídle, tento rada appellační. Výše řečený dvorní dekret byl nepochybně spůsoben zprávou nejvyššího purkrabí knížete Fürstenberka, který oznámil v červnu 1776, že dostal mladší hrabě Künigl zásilku zapověděných knih z Drážďan.

---

[1]) Suchomel, Svobodné zednářství, I, 188.

Vyšetřování ukončeno přísnou důtkou hraběti otci, o němž vyšlo na jevo, že jest zednářem, ano snad i hlavou lože, ale úřad mu ponechán [1]).

Až do r. 1773 byly v Praze tři lože zednářské, „u devíti hvězd“, „u tří korunovaných hvězd“ a „u tří korunovaných sloupů“. Tato majíc heslem „pravdu a jednotu“, byla nejdůležitější. Působením mladšího hraběte Künigla rozmnožil se velice počet bratrů, jichž prvým veřejným dílem byl sirotčinec na Novém městě Pražském, tak že záhy vznikla nová lože skotská, jejímiž velmistry byli r. 1769 guberniální rada Jan Markvart Koc z Dobře a hrabě Salm. Lože „u devíti hvězd“ zanikla, ale místo její zaujala lože „Sincérité“, r. 1779 připomínaná. R. 1783 byl vicepresident appellačního soudu hrabě Štampach velmistrem české provincie. Nejpřednější mužové tehdejší pražské společnosti, šlechtici, praeláti, professoři, úředníci, důstojníci, měšťané byli zednáři; též hrabata František Antonín z Nostic a Prokop Lažanský náleželi k řádu. R. 1783 člen lože „u tří korunovaných hvězd“ Ungar s hrabětem Canalem a Ignátiem Cornovou, spojivše se s některými členy lože „u tří korunovaných sloupů“, založili novou loži „pravdy a sjednocenosti“ (Wahrheit und Einigkeit), v níž za stoličného mistra zvolen hrabě Filip Clary. Stanovy vzdělal Ungar, 30 listopadu 1783 pak byla lože slavnostně otevřena, při čemž velmistr provincie české František hrabě Štampach obřadně odevzdal kladivo mistru stoličnímu. Toho dne k loži byl přijat i hrabě Prokop Lažanský.

---

[1]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 98.

Znenáhla bylo již v Praze šestero loží a zednáři měli převahu u všech úřadů, takže vznikaly i stesky do protekce, která jim v úřadech byla dávána[1]). Vídeňský osvícenský časopis „Realzeitung“ byl hlavním orgánem jejich.

Na venkově vznikla lože v Klatovech, v Brně byly lože dvě; starší „svatojanská u vycházejícího slunce“ vznikla za posledních let tereziánských. Za zakladatele této lože pokládá se Václav hrabě z Kounic, třetí syn státního kancléře, předním členem byl však Karel hrabě Salm-Reifferscheid, dle něhož zvána i lože „loží Salmovou“. Schůzky dály se v domě generála hraběte z Kounic na velikém náměstí. R. 1782 založil František Antonín Libštejnský hrabě z Kolovrat loži „pravých spojených přátel“[2]). Lože pražské, brněnské a klatovská, vesměs zařízené po způsobu loží svatojanských, součinily provincii českou. Teprvé r. 1783 připojila se brněnská lože „pravých svobodných přátel“ k zednářskému spolku ve Frankfurtě nad Mohanem[3]). Poněvadž však zakladatel její hrabě z Kolovrat velice liboval si v alchymii a magii, byla lože brněnská r. 1786 spolkem frankfurtským odmítnuta.

R. 1785 císař přikročil k veřejnému organisování zednářství, které tudíž ač s jistým obmezením státem uznáno a vzato i v jeho ochranu. Císař ve dvorním dekretě ze dne 11 prosince 1785[4]) zřejmě oznamuje popudy,

---

[1]) Pelcl, Josef II MS, str. 97.

[2]) Trauttenberger, Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn IV, 134 sld.

[3]) Lewis, Geschichte der Freimaurerei in Österreich und Ungarn, 35.

[4]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef des Zweiten V, čís. 789.

které jej k trpění zednářů přiměly. Nebyly prý to jejich „kejkle“, neboť nazývá zednáře kejklíři, penězoberci, fanatiky, ale humanní snahy, jež zednáři na jevo dávali. Vzájemná podpora loží zednářských dle přesvědčení císařova nesrovnávala se vždy se zájmy spořádané správy státní spřávy. Proto císař, „jakkoli mu tajemství zednářů byla naprosto neznáma a on sám s tajnůstkářským jednáním jejich nesouhlasí“, dovolil lože v hlavních městech zemských, v Praze zejména tři, ale v městech krajských a venkovských je zapověděl a přestoupení zákazu trestal jako hazardní hru pokutou 300 dukátů. Představeným jednotlivých loží uloženo, aby každého čtvrtletí podávali seznam všech bratří nejvyššímu purkrabí, který jej předložiti měl císaři, každá schůze měla býti oznámena den a hodinu napřed policejnímu ředitelství; opomenutí stiháno rovněž pokutou 300 dukátův. Na základě tohoto dvorského dekretu zorganisovali se pražští zednáři veřejně a velmistrem české provincie stal se Prokop hrabě Lažanský. Než jakmile dostalo se zednářství státní ochrany a veřejného uznání, objevily se ihned spory v jeho lůně, které přiměly hraběte Lažanského, že se hodnosti velmistrovské vzdal[1]).

V době, když tento dekret byl vydán, byly v Praze čtyři tak zvané lože svatojanské, „u tří korunovaných hvězd“, „u tří korunovaných sloupů“, „pravdy a sjednocenosti“ a „Union“. Vedle těchto byla lože provincialní, jsoucí zastupitelstvem všech svatojanských loží v zemích koruny české. Po rozumu dekretu císařského sstoupili se v Praze

---

[1]) B. Rieger, Zřízení krajské II, 98.

zástupci všech sedmi loží v zemích českých i usneseno nejprvé, aby obnovena byla lože provincialní. Za velmistra zvolen hrabě Lažanský a za náměstka jeho Ungar, což vedlo k nevůli veliké mezi shromážděnými, ježto valná část přála si míti náměstkem hraběte Künigla. Ungarovi vytýkali, že spůsobil volbu svou pletichami, že jest členem tajného řádu illuminátův, ba že jest i mnichem. Následkem toho hrabě Lažanský vzdal se hodnosti a provincialní lože česká zanikla. V Praze byly nadále toliko dvě lože svatojanské, „u tří korunovaných hvězd“ a „pravdy a sjednocenosti“, ku kteréž přistoupili členové bývalé lože „u tří korunovaných sloupů“. Zesílená lože psala se potom „vysoce ctihodná svatojanská lože pravdy a sjednocenosti u tří korunovaných sloupů v orientě pražském“. Stoličním mistrem této lože byl Josef Malabaila hrabě Canal, Ungar stal se deputovaným nebo náměstkem jeho. R. 1788 usnesla se lože, aby ke schůzkám, jež časem byly konány i v bytu Ungarově, připouštěny byly také „sestry“, t. j. choti a dcery členů“ [1]). Na Moravě a ve Slezsku dle císařského rozkazu rozešly se lože v Olomouci, Opavě a Prostějově a spojily se se zednáři brněnskými, kdež také lože Salmova 29 března 1786 se rozešla. Jednotliví členové její vstoupili do lože illuminátů, kteráž počala se psáti „svatojanskou loží u slunce sjednocených přátel v Orientě brněnském“. Mistrem této lože byl vrchní dozorce normálných škol Mehoffer, mistrem deputovaným nadporučík Vilém Fischer z Ehrenbachu, sekretářem konsistorialní rada Jan

---

1) Kalousek, Děje král. české učené spol., 14 sld.

Galle, členy byli šlechtici, kněží, úředníci, důstojníci, továrníci[1]).

Vedle pravých loží zednářských byly však v Praze ještě některé dosti podivné sekty zednářské, které upomínaly řády a zásadami svými valně na XVI stol. Nejznámější byla „spravedlivý a prastarý, úctyhodný řád zlatého růžového kříže“ (německy zkrátka „Rosenkreuzer“), jenž po opravě své r. 1777 vykonané čítal devatero stupňů, svému držiteli vždy výsady a tajné mohutnosti přinášejících. Zasedací zápisníky tohoto řádu z r. 1781—1783 jsou zachovány a z nich se dovídáme, že čítal toliko již 7 členů, mezi nimi Jana Karla svobodného pána Chanovského z Dlouhé Vsi na Němčicích, jenž maje jméno Bonus, byl „filosofickým bratrem čtvrtého stupně“. Členové nejvyššího devátého stupně sluli magové a byli co do cnosti a moci na roveň postaveni Mojžíšovi, králi Šalamounovi, Hermovi Trismegistovi atd. Při přijetí ukládalo se přiznání, že člen přijatu býti chtějící obírá se vědami přirozenými i nadpřirozenými a že věří, že řád dovede nedrahé kovy měniti v zlato a stříbro[2]). „Princem“ tohoto řádu byl podmaršálek Václav hrabě z Kounic, syn státního kancléře a zakladatel zednářské lože brněnské.

Vedle zednářů byl tehdy v Čechách ještě jiný tajný spolek, o němž však dochovaly se zprávy chudičké a to ještě z cizího pramene. R. 1756 byl založen v Litoměřicích tajný „řád sv. Jáchyma“, zvaný též

---

[1]) Trauttenberger, Die Chronik der Landes hauptstadt Brünn, IV, 160 sld.

[2]) Kalousek, Děje král. české učené společnosti 10 sld.

„světským rytířským řádem ke cti nejvyšší prozřetelnosti“. Přijímání do něho dálo se za slavných obřadů, které se takto vypisují. „Průvod béře se do řádové kaple, kdežto kněz drží řeč. Pak je čekanec uveden a tázán: zdaliž to ještě pevná a svobodná jeho vůle, vstoupiti v řád. Když přisvědčí, je k opětnému zralému rozmyšlení napomenut, vyveden a opět uveden a tázán a pak teprvé přijat.“ Složiv přísahu, obdržel čekanec rytířský šat. Ku konci zpívali všickni Te Deum, vycházejíce z kaple. Jediné známo o řádu tomto, že se za Josefa II rozšířil i do Pruska, kdež dva bratři, svobodní páni z Eckeru a Eckhofenu, byli jeho velkokřižníky[1]).

R. 1784 zahostil se v českých zemích i řád illuminátův a sice hlavně v Brně. Hrabě Kolovrat v Rychnově nad Kněžnou ustanovil svému synu za vychovatele kanovníka eichstädtského Hyacinta Arnolda, horlivého illumináta a nadšence pro pokrok a osvětu. Ten nejprvé mezi pražskými zednáři hledal stoupence pro protijesuitský řád ingolstadtský, později i v Brně, a sice s úspěchem značným. I vznikly tajné lože illuminátů, jichž on se jmenem Mojžíš byl náčelníkem a organisátorem (conditor legum, „zakladatel zákonů“). Členové měli jména vzatá ze starořímské minulosti. Hrabě Antonín Belcredi na Jimramově zval se Lactantius de Providentia, pastor Riecke v Brně Terentius Varro, kaplan a později farář v Jimramově František Keller Marcus Minutius, pastor Blažek v Nosislavi a později

[1]) Lumír 1852, 1173 dle Berliner Monatschrift z r. 1788.

v Jimramově Gaius Servilius. Brněnská lože zvána „u pravých sjednocených přátel“. Členové tito hleděli získati nové členy v katolickém i evangelickém duchovenstvu, čímž náboženská snášelivost měla býti podporována. Mezi pražskými zednáři a spolu illumináty jmenují se té doby dva hrabata Kolovratové, dva hrabata Taaffové, hrabata Brandeis, Canal, Harrach, Harcig, Hohenfeld, Prokop Lažanský, Neuendorf, Saurau, Špork, Sternberk, Thurn, Wurmser, Valdštejn, vesměs členové pražské lože zednářské „u tří korunovaných sloupů“ [1]).

Vnitřní zřízení illuminátů bylo velmi fantastické. Základem jejich učení byl čistý, posvátný oheň, po staletí v Persii uchovávaný, jejž před vítěznými Araby poslední novoperský král Jezdežerd III do hor zanesl. Zakladatelé řádu illuminátův, ingolstadtští professoři Weishaupt, Zwackh a Knigge, z nichž Weishaupt byl „velkokoftou“, tvrdili, že posvátný tento oheň nalezli. Proto vročovali dle avestického kalendáře a dle aery Jezdežerdovy — Arnold psal Rieckovi 10 Faravardina 1155, t. j. 30 března 1785 — a jednotlivým městům dávali jména starověká, Praze Calacine, Mnichovu Athenae. Společným působením zednářův i illuminátův a hlavně popudem Rieckovým založena r. 1785 v Brně jednota čtenářská, která členům svým podávala příležitost čísti obecně prospěšná německá a francouzská díla s vyloučením spisů ryze vědeckých. Za krátko jednota čtenářská přijímala členy i kromě Brna. Jmenují se mezi nimi hrabě Belcredi, professor

---

[1]) Trauttenberger, Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn IV, 148 sld.

Monse v Olomouci, hraběnka Truchsess-Zeil-Hohenemsová, hrabě Dubský, továrník Gerhardi v Letovicích i j.[1]) Brněnská lože spojených zednářův a illuminátů tak mohutněla, že r. 1786 mohla přikročiti k vydávání zvláštního týdenníku „Brünner Wochenschrift zum Bestem der Armen“, jehož všechen výtěžek chudým byl ustanoven.

Také v Olomouci založen tamní intelligencí, professory, kněžími, úředníky, důstojníky i j., klub společenský a 2 dubna 1787 otevřen. Skládal se z 30 volených členů, kteří vzájemnými dary založili si knihovnu a ze společných příspěvkův odebírali hojné časopisy, spisy periodické a časové letáky. Cizinci lepších tříd měli za pobytu anebo za jízdy městem volný přístup[2]).

Nové ústavy humanitní.

Tajným spolkovým útvarům i císaři náleží zásluha, že energicky zakládány ústavy humanitní. Odpomáhati lidské bídě a stírati slzy s tváře trpící vytkl si císař za úkol z nejpřednějších vlády své. Po této stránce byly dotud Státy Dědičné a zvláště království české velice upozaděny, neboť jedinými činiteli, kteří pečovali o nemocné, byli dva řádové mnišští, Milosrdní bratří v Praze, Kukusu, Novém městě nad Medhují, Brně, Prostějově a Těšíně, pak Alžbětinky v Praze a v Brně. O chudé staraly se špitály městské a některé kongregace, byly však při přijí-

[1]) Trauttenberger, Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn IV. 148—155.
[2]) Brünner Ztg. 1787, č. 31.

mání ošetřovanců vázány buď úzkými mezemi měšťanské oprávněnosti, buď určitým národním příslušenstvím. Teprvé za posledních let vlády Tereziánské jal se zednářský duch, proudem osvícenským ve svém konání uvolněný, poněkud působiti ve prospěch trpících. Byl to zejména sirotčinec u sv. Jana Křtitele v Praze, založený r. 1773 popudem horlivého šiřitele zednářské lože appelačního rady hraběte Kašpara Heřmana Künigla, knížete Fürstenberka, Františka Antonína hraběte Nostice, rukavičkáře Jiří Ludvíka Malvieux, generála V. hraběte Thuna, Petra Bradáče a Jana Grünera[1]), v němž až 50 chudých chlapcův a dívek bylo vychováváno. Původně, 31 srpna 1773, uvedeno 25 sirotků, umístěn pak byl sirotčinec ten v ulici petrské. Císařovna Maria Terezia obdrževši zprávu o jeho založení, schválila šlechetný úmysl a sama v něm učinila nadání pro 12 chovanců. 7 července 1780 přenesen sirotčinec, jemuž mezi tím dostalo se značných darův i odkazů, zejména od důstojnictva českých posádek, do vlastního nového domu v Bredovské ulici na Novém městě u sv. Jana Křtitele[2]).

Vedle dosavádního ústavu šlechtičen, jenž umístěn byl odtud ve vlastním domě na jižní straně trhu dobytčího, založila Maria Terezia r. 1755 nový ústav pro 30 šlechtičen z nadání matky své císařovny Alžběty. Maria Terezia vykázala jemu část hradu královského na sever kollegiátního chrámu Všech Svatých, někdejší to palác posledních dvou

---

[1]) Cornova, Gesch. des Prager Waiseninstituts. Praha 1785.

[2]) Pelcl, Josef II MS, str. 19 sld. — Rulík, Kal. hist. I, 20.

pánů z Rožmberka, již i přiměřeně dala přestavěti a upraviti. Správa ústavu svěřena abatyši, králem jmenované. Děkanka a podděkanka měly vedle ní státi v čele ústavu, který ale nepožíval obliby, ježto byl prvou institucí, která nebyla vázána příslušenstvím k stavům českým aneb alespoň k šlechtě zemí koruny české. Vytýkalo se, že v ústavě hradčanském zaopatřují se cizinky, které hledí se provdati do českých rodin šlechtických a tyto pak zemi odcizují.

Záslužnou myšlénku podnítil r. 1779 často již jmenovaný hrabě František Antonín z Nostic. Jakkoli pověstní Petrovští dávno již byli vyhubeni, přece loupeží ani krádeží po zemi neubývalo. Trpěl jimi lid na vesnicích i samotách, trpěli však i obyvatelé městští, ježto nebylo o chudý a ku práci nespůsobilý lid dosti postaráno. Proto navrhl hrabě Nostic, aby zřízena byla pracovna pro lid nezaměstnaný anebo na rozumu nedostatečný, i věnoval sám značnou částku do základu. Císařovna schválila nový ústav, jenž měl býti i káznicí i pracovnou, ale než došlo ku zřízení vládní budovy, rozžehnala se se světem, načež Josef II. veškeru péči káznici přiložil a již r. 1781 počato se stavbou potřebné budovy na Hradčanech.

Péče císařova hleděla k opatření chudých, nemocných, neduživých, osiřelých a těch, jimž společenské názory poklések jednou učiněný neodpouštěly. Z péče této vzešly ústavy na výsost důležité a prospěšné.

Především byl to ústav chudých. Od některých let budil pozornost v království i daleko za mezemi jeho ústav chudých, jejž na panství svém Nových Hradech za posledních let vlády Tereziánské zavedl Jan

hrabě Bouquoi, velmož nadaný citem ušlechtilým, vysoce vzdělaný a o blaho země zaujatý, kterýž měl od r. 1790 vynikající účastenství i v bězích politických. Úkolem ústavu toho bylo omeziti žebrotu, která se již stávala obcím venkovským velice obtížnou, anobrž i nebezpečnou, a spolu snaha, aby skutečně chudí dle možnosti byli podporami opatřováni. Sice již před tím se strany vlády dály se pokusy, aby otázka chudinská byla upravena, ale pokusy ty ztroskotaly, ježto všeliké překážky i obtíže v cestu se jim stavěly. Hlavně to byly často se opakující neúroda a nedostatek příslušných zdrojů peněžitých.

Hrabě Bouquoi připadl na myšlenku, aby chudinství opatřováno bylo společenstvy, kteráž nazýval „sjednocením z lásky k bližnímu." Úkolem těchto společenstev nebo bratrstev bylo v prvé řadě ulehčovati opravdově chudým, potřebnými věcmi je opatřovati, bližnímu v jakékoli jeho potřebě napomáhati „a vesměs srdcem jednohokaždého k skutečnému plnění přikázání lásky k bližnímu pohnouti." Zásadou vodící bylo, že člověk v pravdě chudý a ku práci nespůsobilý jest oprávněn dožadovati se obecného soucitu, svévolný naproti tomu zaháleč že zasluhuje trest.

Ku provádění chvalitebné myšlénky této dožadoval se hrabě Bouquoi předešim spoluúčinkování duchovenstva, kteréž 29 prosince 1779 svolal na svůj zámek Nové Hrady. I přišlo veškero duchovenstvo patronátní a společně se sneslo, aby o zamýšleném bratrstvu byla obyvatelstvu s kazatelny zpráva dána a smysl pro jeho úkol aby byl probuzen. V den novoroční a sv. Tří králů dálo

se tak na panství novohradském, maličko později i na panství rožmberském. Aby pak ústav chudých mohl počíti blahodějnou činnost svou, vyžádal si hrabě papežské potvrzení, dle něhož v ustanovený den členové mohli býti přijímáni a do slibu vzati. Pro snazší jednání panství novohradské rozděleno dle far na 13 okresů, jichž každý měl svého představeného, otcem chudých zvaného; jinému důvěrníku příslušelo z přijaté almužny počty vésti, ji bezpečně opatrovati a jak se jemu nařídí, opravdově chudým a nuzným rozdávati. Otce chudých též i důvěrníka, obyčejně učitele, ustanovoval farář. Hned na počátku r. 1780 byla veškera žebrota přísně zapověděna a vyzýváni ti, kteří by almužnu dávali, aby přispívali ústavu. Chudým oznámeno, aby na místo zakázané žebroty přihlásili se v určitý den a hodinu u otce chudých o almužnu. Čtvrtek ustanoven ku sbírání almužny. Každého téhodne jiní dva obyvatelé šli po domích a s nimi chudí, kteří ještě dobře choditi a též něco unésti mohli, a každého obyvatele slušně o křesťanskou almužnu žádali, každý přijímajíce dárek, který člověku pokrmem býti může. Peníze přijímali do zamčené pokladničky, chléb do nůše, mouku do pytle, vše pak přinesli k otci chudých, který to uschoval a do počtů zapsati dal. Prvou obchůzku po almužně učinili duchovní, po nich následovali z obyvatel nejvzácnější. Jednou do roka byla sbírka obilí, lnu a vlny. Sbíralo se i náhodně o posvíceních, o velikých svátcích, v týden pašijový, o dušičkách, při svatbách, křtech, pohřbích atd. Při všech chrámích zřízeny číslované pokladničky, od nichž klíče měli otcové chudých; k těm jednou v měsíci po-

kladničky se donášely a za přítomnosti toho, kdož počty vedl, otevírány. Obilí přijaté dal otec chudých semlíti, len a vlnu spřísti a z nich pak šat ušíti skrze řemeslníky, kteří práci zdarma konali. Při výběru chudých hledělo se především k těm, kteří byli ku práci nespůsobilí, lidé stářím sešlí anebo nezhojitelným neduhem stížení, nemající ani příbuzných ani přátel, od nichž by pomoci mohli očekávati, dále k těm, kteří byli dočasně ku práci nespůsobilí, jako nemocní anebo sirotkové neopatření, ode všech opuštění a neodchovaní. Míra potřeby byla tak ustanovena, že nedostává se člověku, který není s to, aby si denně 4 kr. vydělal a odjinud pomoci nemá, potřebné výživy. Podlé toho chudí ve třídy rozděleni a sice nejprvé v ty, kteří si nic vydělati nemohli a tudíž po 4 kr. denně dostávati měli, za druhé v ty, kteří si mohli alespoň po 2 kr. denně vydělati, po 2 kr. pak z ústavu dostávali, v třetí konečně, kteří si mohli denně vydělati po 3 kr., po 1 kr. pak z ústavu dostávali. Místo peněz dávali chudým příslušnou míru potravin, které se mnohem více než peníze scházely. Neodchované potud děti chudých dostávaly zvláštní podporu jako děti opuštěné. Soupis chudých a záznam všech jejich okolností životních, dle nichž by otcové chudých se spravovali, pořizovali úředníci vrchnostenští za pomoci městských magistrátův a vesnických rychtářů. Co při podílení v jednotlivých okresích vybývalo, ukládáno a chudinská správa celého panství potom ustanovila, kterak s přebytkem naložiti; obyčejně vypomáhalo se okresům, kdež byla větší potřeba než příjem.

Horlivá péče bratrstva o podporu chu-

dých s přispěním úřadu krajského i vrchnostenských zamezily z úplna žebrotu podomní. Objevil-li se cizí žebrák, byl poslán k otci chudých a tam napomenut, aby se neopovážil již žebrati, nýbrž aby hledal tam výživy své, odkud pochází. Toliko cestujícím řemeslníkům dáván byl peníz na cestu. Žebraví tuláci, kteří se za cikány vydávali a vyhrůžkami, že se kouzly budou mstíti, větších než obyčejní žebráci almužen se dožadovali, od rychtářův a konšelů zadržáni a k nejbližšímu magistrátu dodáváni. Hrabě zvláštního dozorce ustanovil, který stále po panství chodil, aby tuláky vyčíhal a schytal, zvláště pak při jarmarcích přítomen býval.

Záhy rozšířila se zpráva o ústavu chudých v Nových Hradech i o záslužném jeho působení, čímž vzbuzen příklad i v jiných kruzích. Arcibiskup pražský přijal ústav v ochranu svou a vyzval veškery vikáře, aby péčí duchovenstva ústav chudých na všech farách byl zaváděn. Též krajští hejtmané budějovický a pracheňský ve svých krajích o ústav chudých pečovali. Krajští děkanové, praelát krumlovský, děkan budějovický, vikářové v Netolicích a Velešíně byli z prvých, kteří k zavedení ústavu chudých ve svém okolí působili. Opat vyšebrodský sám prvý následoval hraběte Bouquoie na všech panstvích klášterních, král. město Budějovice řídilo se jeho příkladem [1]).

Císař Josef II obdržev zprávu o blahodějném působení ústavu chudých, potvrdil

---

[1]) Jistá a důkladná zpráva o institutu aneb založení pro chudé, jenž na hraběcích Bouquoyských panstvích v Čechách roku 1779 zřízeno bylo. V Praze, 1785. U J. F. z Schönfeldu. (Druhé vydání).

jej dvorním dekretem ze dne 23 listopadu 1782, přijal do své ochrany a doporučil nejdůtklivěji všem vrchnostem, aby jej na panstvích svých zaváděly. Toliko pokuty penězi a prací, které dle úmyslu hraběte Bouquoie mělo výroční shromáždění členův ustanovovati, neměly býti ponechávány nějakému dobrovolnému shromáždění všech členův ústavu, nýbrž měly býti jediné vrchnostem zůstaveny a doloženo, aby pokuta prací ne více než po dva dny trvala[1]).

Císařský dekret tento vyvolal všestranný ruch pro ústav chudých mezi duchovenstvem, šlechtou i v lidumilných kruzích měšťanských. Nejhorlivěji ale ujal se myšlenky ústavu chudých děkan v České Kamenici Augustin Zippe, který řadou kázání, jež pak tiskem byla vydána, se stanoviska osvícenského kněze ústavu chudých porozumění zjednával. Kázáními těmi jsa povzbuzen, doporučil i biskup Háj 26 března 1783 duchovenstvu své diécése všestranně ústav chudých[2]) a sám větší částku věnoval městu Hradci Králové, kdež již městský děkan Klier ústav ten zaváděl. Prvé v diécési královéhradecké bylo panství smiřické, které na radu holohlavského děkana Hnyka ústav chudých zavedlo, načež následovalo král. věnné město Jaroměř[3]). Jednotlivá města závodila v odstraňování žebroty, zařizujíce ústavy chudých dle vzoru Bouquoiova.

---

[1]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, II, čís. 536. Srv. Wiener Zeitg. 1782, čís. 100.

[2]) Oběžník tento z latiny do němčiny přeložený otiskl Wittola ve Wienerische Kirchenzeitung 1784, str. 257 sld.

[3]) Prager Oberpostamtszeitung 1783, čís. 21.

Také lidumilný hrabě Josef Thun v Žehušicích (VII, 252) založil pro panství své ústav chudých, ale dle jiného způsobu[1]; než Bouquoiův vzor šířil se nepoměrně hojněji. Do r. 1783 zaveden již byl hrabětem Voračickým z Paběnic na panství choustnickém, hrabětem Černínem na panství jindřichohradeckém, kdež se svolením guberniálním užilo se pro ústav chudých i slavatovského stipendia, ročně nejméně 500 zl. vynášejícího, na podílenou lidu sladkou kaší o zelený čtvrtek[2].

Císař pozoruje ruch, jaký byl ústavem chudých po veškerém království vzbuzen, chtěl po vzoru jeho upravovati chudinství všech zemí stejně i vytkl zásadu, že sluší péči o chudé, neduživé a trpící v každé zemi celkově obstarávati a státem spravovati. Proto dal kázání Zippeova rozdati všem duchovním správcům a zřídil zemské pokladny pro chudé, z nichž jakožto z „posvátného jmění chudoby“ [3]) měly veškery potřeby chudých, zejména zamyšlené ústavy humanitní, býti vydržovány a pokladnám těmto přisoudil jmění všech zrušených bratrstev, jejichž místo mělo zabrati nové jediné bratrstvo účinné lásky k bližnímu.

Bouquoiův ústav chudých zaváděn byl též na Moravě, odkudž rozšířil se i do obojích Rakous a do Štyrska. 1 října 1785 zavedla jej na panství velkomeziříckém Eleonora kněžna z Lichtenštejna, jedna z „pěti dam“, s nimiž císař trávíval vídeňské večery. Před tím, 11 září, bylo na Moravě zřízeno

---

1) Tamže 1783, čís. 11.
2) Tamže 1783, čís. 38.
3) Vlastní slova císařova v reskriptu ze dne 30 listopadu 1783. Srv. Meynert, 106.

bratrstvo účinné lásky k bližnímu [1]). Záslužný počátek učinil arrendátor Josef Postler v Domašově na panství rajhradském r. 1784 [2]).

Velice přispělo rozšíření jeho německé vydání jednací zprávy, k němuž byla připojena i kázání Zippeova. Jednací zpráva byla přeložena i do francouzštiny a vlaštiny. Císař bedlivě pozoroval rozvoj, jehož ústav chudých se domáhal, a pojal úmysl učiniti z něho instituci říšskou. I zřídil zvláštní dvorní kommissi, jejímž předsedou jmenován hrabě Bouquoi [3]).

Ale ušlechtilá myšlenka ústavu chudých utrpěla velice, když staly se pokusy se strany vládní pojati ji do tehdejší soustavy státní.

Centralisující směr neušetřil ani bohulibého díla tohoto. Vzniklť názor, že veškero opatrování chudých a neduživých má se díti celou zemí jako celkem, a poněvadž úhrn Dědičných Států sám za neutěšených svých poměrů finančních nebyl s to, aby podnikl náklady potřebné, hledány prostředky pro nové zemské fondy chudých a tu utkvěly reformatorům v oku dosavádní ústavy, původu namnoze středověkého, s jměním svým. Byly to některé špitály, plnící zdárně úkol svůj, zaopatřování chudých a neduživých, ovšem toliko pro kruhy určitě vymezené. Vedle Bouquoiova ústavu chudých mohly existovati velmi dobře.

Jmění těchto špitálů mělo býti základem nového hlavního fondu chudých pro každou zemi, proto r. 1784—1785 špitály

---

1) Pilař a Moravec, Moraviae historia III, 423 sld.

2) De Luca, Geogr. Handbuch III, 226.

3) Wienerische Kirchenzeitung 1785, 50 sld.

tyto vesměs zrušeny. V Praze zrušeny měšťanský staroměstský špitál v Templu u sv. Pavla, Novoměstský u sv. Bartoloměje v Podskalí, městský chudobinec Novoměstský u sv. Maří Magdaleny ve čtvrti sv. Petra, křižovnický špitál s kaplí blahoslavené Anežky proti klášteru Uršulinek na Novém Městě, špitál Vlašské kongregace u sv. Karla Borr. na Malé Straně, francouzská kongregace sv. Ludvíka u chrámu sv. Linharta, měšťanský špitál Malostranský u sv. Jana v Oboře, špitál sv. Alžběty na Strahově, spitál pro nemocné a chudé u sv. Tomáše na Malé Straně. Jmění špitálů těchto činilo úhrnem 759.631 zl. 57 kr. kromě vsi Hrdlořez a špitálského dvoru ve Vysočanech. Dosavádním špitálníkům dáno po 8 kr. denně. Na Moravě a ve Slezsku zrušeno přes 200 špitálů s příjmem 63.914 zl. ročně a s 1493 ošetřovanci obého pohlaví. V Brně zrušen sirotčinec se základním jměním více než 100.000 zl., s ročním příjmem 14.000 zl. a s 222 sirotky. Rovněž zrušeny sirotčince v Opavě, Krnově a Ustroni s ročním příjmem 3292 zl. a 60 sirotky.

R. 1783 odstraněna i tak zvaná svatovojtěšská almužna, udílená od dávných časů na hrádku Přerově blíže Brandejsa n. L. v hod Nejsvětější Trojice, z pokuty prý, že obyvatelé tamní kdysi sv. Vojtěcha zbili a kukli s něho strhli. Bývalo zvykem, že v týž den až 500 žebráků masem i pivem nasyceno a penízem bylo podíleno. Z nařízení císařova zvyk tento zrušen a podílení almužnou v každou sobotu zavedeno[1]).

Pro nemocné bylo dotud postaráno toliko nemocnicemi klášterními, které potřeby

---

[1]) Paměti Vavákovy, I.

své hradily milodary. Nemocnice Milosrdných bratří v Praze byla také jediným ústavem, na němž mohli se prakticky vzdělávati posluchači lékařství. Potřeba obecné a veřejné nemocnice byla tudíž cítěna všestranně, ale nebylo fondu, z níž by náklad bylo lze uhraditi. Tu učinil počátek hrabě Paar, darovav 500.000 zl. ku zřízení všeobecné nemocnice a nalezince. Josef II odměnil jej za to důstojenstvím knížecím, načež r. 1783 již v Praze vyhlížel vhodnou budovu pro novou nemocnici. Ze zrušených klášterů žádný dobře se nehodil, ježto byly položeny namnoze v hlučných a zplna zastavěných částech města. Konečně r. 1787 otázka tato rozřešena. Šlechtičnám ústavu Novoměstského nařízeno, aby přesídlily do hradčanského ústavu šlechtičen, jejich pak dosavádní dům na nynějším Karlovu náměstí, vůbec „štiftem“ zvaný, určen pro velikou nemocnici, která by do se pojala 300 nemocných. Budova přiměřeně nákladem 88.974 zl. přestavěna, všechny místnosti do výše 16′ zvýšeny a vrchní správa svěřena zemskému protomediku[1]. Současně založil císař porodnici pro 50 rodiček, jejíž zpráva přikázána professoru porodnictví v universitě. S počátku umístěna porodnice ve zrušeném Vlašském špitále na Malé Straně, když však tamní místnosti nevyhovovaly, přenesena 17 srpna 1789 ku sv. Apollináři na Větrově[2]. Bývalý ústav šlechtičen ihned s velikým nákladem upravován, teprvé však 2 ledna 1791 byla nová obecná nemocnice veřejné potřebě odevzdána. 1 prosince 1786 zřízen v Praze i ústav hluchoněmých,

---

[1] Schaller, Beschreibung von Prag IV, 365 sld.
[2] Pražské České Noviny 1789, čís. 35.

který však r. 1795 přenesen do Chomútova [1]. Po příkladu v německých zemích založil císař 28 srpna 1789 v Praze i obecný chorobinec a umístil jej ve zrušeném opatství karlovském, jehož zrušený chrám následkem toho pro bohoslužbu znova upraven. 1 prosince t. r. ústav zahájen a útulku v něm nalezlo 302 chorobných a 66 choromyslných. Chorobní v ústavě zaměstnáváni přástvou, pletením, šitím a draním peří [2]. Také na Moravě péči císařovou vznikly podobné ústavy. Nařízením ze dne 6 května 1785 založena v Brně porodnice s nalezincem a sirotčincem [3], 17 prosince t. r. i nemocnice veřejná s domem pro choromyslné [4]. Jmění někdejšího špitálu sv. Štěpána, městského lazaretu a vojenské nemocnice připadlo novému ústavu, jemuž vykázán zrušený klášter sv. Anny. Téhož roku založena i v Olomouci veřejná zemská nemocnice a porodnice, jejíž správu měli konati lékařští professoři lycejní; umístěna byla ve zrušeném klášteře sv. Jakuba [5].

Nehody živelní a změny rázu městského.

Krátké panování císaře Josefa II vyplněno bylo neobyčejně četnými nehodami živelními, zvláště požáry, a v Čechách povodní rozměrů takových, že sotva jest jí rovné

---

[1] Rulík, Hist. kal. I. 70.

[2] Schaller, Beschreibung von Prag IV, 357.

[3] Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef II, V, čís. 287.

[4] Tamže V, čís. 807.

[5] Kramář, Olomouc, 47.

v dějinách. Česká a moravská města zachovala si až do dob josefinských středověký ráz. Byla objata hradbami, uvnitř těsná, s domy namnoze šindelem krytými, které v dlouhých řadách stojíce, žlaby měly společné a i na příč hojně spolu souvisely. Při domích byly na místech mnohých ještě kůlny a stodoly; opatření policejních, která by bránila kupiti hořlavé látky, předpisovala pevné komíny, i ukládala povinnost, aby hasičské přístroje v pořádku a hotovosti byly udržovány, vůbec nebylo. Nebylotě ani opatření, aby s ohněm opatrně bylo zacházeno. Za takových poměrův ovšem nepřekvapují zprávy o častých a co do rozměrů neobyčejně velikých požárech, jimiž tehdy česká i moravská města byla stihána, zvláště když se uváží, že v těchto středověkých městech počal zahosťovati se průmysl ohně užívající. Vedle těžkých ztrát hmotných, jimiž pohořelí při nedostatku zřízení pojisťovacího a při výpomoci zastaralým spůsobem organisované byli stiháni, želeti jest i zkázy přemnohých cenných děl uměleckých, ježto doba osvícenská neměla pro aesthetické požitky a pro umělecké památky dostatečného porozumění. Tak vznikly v našich městech unavující ty řady jednotvárných, neúhledných domů, bez štítův, arkýřů, věžiček, vůbec beze vší vnější okrasy, tak zvaný kasárenský sloh charakterisující.

Každá hlučnější příležitost, při níž více lidí na jediném místě se shromažďovalo, zvláště trhy, pouti posvícení, budila obavy před požárem, paliči zakládaným. R. 1779 o svatojanské pouti v Praze z obavy před paliči bylo potřeba zostřiti ochranná opatření a zavésti noční hlídky vojenské. Císař vydal

7 září 1782 požární řád, kterým zaváděny požárové prohlídky a nařizována opatření k hašení, ale k stavebně-policejním opatřením, zejména aby při nových stavbách užíváno bylo ku krytí střech látek výhradně ohni vzdorujících, řád tento ještě se nepovznesl[1]). Z jednotlivých ustanovení řádu toho vyjímáme: Obecní domy měly býti kryty kurkami, ve zvláštních toliko případech šindelem, nikdy ale ne došky. Panské budovy měly míti vesměs těžký kryt. Na půdách nemělo býti žádných bytův a také neměly vésti na půdy schody dřevěné. Dřevěné komíny naprosto zakázány a nařízeny komíny zděné, nad střechy dosti vyvýšené. Stodoly, kůlny, pazderny měly býti před městem. Žádná stavba nová ani oprava stavby starší neměla se díti nadále bez svolení magistrátu anebo vrchnosti. Stavby a opravy měli prováděti toliko schopní a k tomu ustanovení řemeslníci za dozoru příslušných úřadů. Střelba, ohňostroje a zvláště slavnostní ohně přísně zakázány. Výsadním kominíkům uložena povinnost pravidelně komíny vymítati. V každém městě nařízeni požární kommissaři, kteří dvakráte do roka, s jara a na podzim, měli v průvodu mistrů zednických, tesařských a kominických všechny budovy zevrubně prohlížeti a při tom i péči míti, aby přípravy k hašení ohně uchovány byly v pořádku náležitém. V Praze r. 1781 nařízeno 60 ponocných, již měli býti vydržováni z dobrovolných příspěvků kněží, šlechty a měšťanstva. Jan Markvart rytíř Koc z Dobře ustanoven dozorcem jejich. Současně zavedena veřejná

---

[1]) Uveřejněn v Sammlung von Verordnungen und Gesetzen II, čís. 405.

přádelna (VIII, 257), v níž by zaměstnáni byli potulní žebráci, hlavní to svízel lidu. Po spojení měst pražských připojeno k ponocným 25 členů bývalé městské stráže a všichni podřízeni kommissi bezpečnostní, jejímž předsedou býval vždy některý člen gubernia. Z kommisse této, původně zřízené k ochraně před požárem, vyvinulo se policejní ředitelství. Nařízením ze dne 1 března 1787 svěřeno sice opatrovati a říditi bezpečnost magistrátu, vrchní dozor zůstal ale ředitelství policejnímu, po krátké pak době, 1 prosince 1789, veškera bezpečnost dána opět pod dozor policejnímu ředitelství nově sorganisovanému a policejní stráží o 163 vojínech, jimž velel 1 důstojník, opatřenému. Toto policejní ředitelství mělo sídlo v domě čís. 127 v ulici Mikulandské [1]). V mezích nového požárního řádu dbáno o bezpečnost horlivě a jednotlivé přestupky pokutovány až drasticky. 23 prosince 1785 odsouzen sedlský synek Václav Rusý z Podkřikova na Rychmbursku na tři neděle do káznice a měl nad to obdržeti po 15 ranách karabáčem při nastoupení a ukončení trestu, ježto proti daným nařízením pálil ve chlévě a stodole třísky a tím oheň spůsobil [2]).

Že při tom tak hojné a veliké požáry zuřily, toho příčinou byl tehdejší spůsob měst a tuláctví po válkách slezských rozbujelé. Když 30 dubna 1779 vyhořelo v Pardubicích 33 domů, shledalo se, že oheň vyšel na několika stranách; byl tudíž založen. 16 dubna 1780 vyhořelo skoro 120 domů

---

1) Pelcl, Josef II MS, str. 26. — Schaller, Beschreibung von Prag IV, 285 sld.

2) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, V, čis. 39.

v Jaroměři[1]), R. 1781 zpustošil červený kohout tři města. 20 června vyšel oheň v Postoloprtech a strávil 13 domů městských se vším městem židovským[2]). 12 července chytila se v Třeboni věž klášterní, odkudž ohněm zachváceny klášter i chrám. Oheň šířil se dále i shořely radnice s věží, 71 domů měšťanských a mnohé domy knížecí. Zámek byl uhájen[3]). 5 září ve Svitavách držán trh, k němuž se sjelo veliké množství kupců. Když byl trh nejhlučnější a ulice vozy, krámy a lidem přeplněny, vznikl oheň v městském pivováře, kterýž tak se rozšířil, že v krátké době zničeno v městě a na obou předměstích s chrámem a radnicí 243 domův. Ohromná byla škoda na zboží; toliko suken shořelo za 40.000 zl.[4]) 14 května 1782 zničil požár v Žacléři 17 domů s chrámem, farou a školou[5]). 23 července 1782 vypukl veliký požár v král. horním městě Jáchymově. Neznámým způsobem odpoledne počalo hořeti v mincovně a spolu v horním úřadě a ježto bylo veliké sucho, zničil oheň krátko 42 výstavných domů Horní rada Peuthner zachránil s nebezpečenstvím života archiv i pokladnu z hořící mincovny a oknem unikl[6]). 28 února 1783 postihlo veliké neštěstí požárem město Budyni. Toliko 5 domů, pošta a částečně farní chrám ušetřeny, 3 dítky a jeden stařec žid uhořeli[7]). 25 června 1784 neopatrný ko-

---

1) Brünner Zeitung 1780, čís. 39.
2) Tamže 1780, čís. 39.
3) Tamže, 1781, čís. 61.
4) Brünner. Zeitung 1781, čís. 73.
5) Wiener Zeitung 1782, čís. 53.
6) Pražské České Noviny 1782, čís. 32. — Brünn. Ztg. 1782, čís. 64 a 65.
7) Prager Postzeitung 1783, č. 18.

vář v městě Klášterci dal doutnající uhlí na půdu, načež požárem zničeno celé město i Nové město kromě 12 domkův opodál ležících a chrámu Matky Boží Potěšné. Mezi budovami zničenými byly farní chrám, fara, zámek hraběte Thuna, panský dvůr, mlýn i pivovár[1]. 9 září 1784 vyhořelo v Blížvedlech 77 domů[2], 19 října 1784 vyhořelo skoro celé město Golčův Jeníkov s velikou věží, bývalou residencí jesuitskou a chrámem, celkem 51 domů, 2 panské hospody při hlučné silnici císařské a 16 stodol. Veliká věž se sřítila, z chrámu stály holé zdi[3]. Ještě větší neštěstí postihlo Mikulov na Moravě, kdež ze 562 domů zničeno bylo požárem 340 a sice namnoze do základů, nad to pak pošta, radnice, špitál, farní chrám a Loretta[4].

Z roků 1785 a 1786 větší požár není poznamenán, za to ale smutně vynikají tři roky následující. 14 června 1787 shořelo v České Kamenici 42 domů[5]. 28 června téhož roku postižena Budyně opět požárem, který zničil 83 domův a 13 stodol sotva postavených[6], 6 července shořelo 52 domů v Třebenicích[7], v noci pak 6 října postihl požár ohromných rozměrů kvetoucí průmyslem i obchodem město Lipou. Prvé zprávy hlásaly, že shořelo 500 domů namnoze nákladných a že 100 lidí zahynulo. Škoda odhadována přes 2,000.000 zl. Hotových pe-

---

1) Tamže 1784, čís. 52.
2) Tamže, 1784, čís. 73.
3) Tamže, 1784, čís. 85 a 86.
4) Tamže, 1784, čís. 78.
5) Pražské České Noviny 1787, čís. 25.
7) Tamže, 1787, čís. 26.
6) Tamže, 1787, čís. 28.

něz v bankocedullích zničeno za 500.000 zl. Dle úřední zprávy shořelo 384 městských domů, 20 stodol, obą farní chrámy, chrám sv. Mikuláše, klášter, Loretta, radnice, obecní domy, fara, špitál, městské brány s věžemi. 4000 lidí přišlo úplně na mizinu, mnoho lidí uhořelo anebo se zdusilo. Úřední zpráva zjisťuje, že 46 uhořelých bylo již pochováno, mnozí že však jsou ještě v rumu [1]). Po všem království podnikány byly sbírky pro nešťastné město, kteréž pro tržebný význam svůj „naše malé Lipsko“ nazýváno. 9 května 1789 zničeno bylo velikým požárem celé město Těšín kromě knížecího hradu, evangelického chrámu a chrámu Milosrdných bratří [2]). 6 května 1787 v noci shořelo veškero král. město Žatec i s předměstími kromě 12 domů; mnozí lidé uhořeli [3]). 11 května téhož roku zničeno požárem celé město Jablonné i s klášterem kromě 10 stavení [4]). 22 června 1788 postiženo strašným neštěstím čilé tehdá obchodní město Jilemnice. Požár zničil celkem 201 domů a zničil veliké zásoby zboží v ceně 200.000 zl.; ostatní škoda odhadována na 600.000 zl. [5]). 20 července 1788 o 11 hodině dopolední vznikl požár v Jičíně a zničil 74 domů; škoda činila 50.096 zl. [6]). 19 června 1789 vyšel

---

1) Tamže, 1787, čis. 41—43. Rieggers Materialien VII, 194 sld.
2) Rulik, Hist. kal. I, 99.
3) Pražské České Noviny, 1788, čis. 19. — Rulik, Hist. kal. I, 87.
4) Pražské České Noviny, 1788. čis. 22. — Rulik, Kal. hist., I, 87.
5) Pražské České Noviny, 1788, čis. 25. — Rulik, Kal. hist.. I, 88.
6) Návesník, Jičín, 98.

oheň na Pražském předměstí v Strakonicích a zachvátil ve třech hodinách 105 domův a 28 stodol, kasárny, radnici i vojenskou zásobárnu. Město, které r. 1784 velikou povodní utrpělo 70.000 škody, čítalo si nyní škodu na 100.000 zl.[1])

K nešťastným příhodám požárem způsobeným přidružila se r. 1784 povodeň rozměrů neslýchaných, která postihla největší část království, zejména pak král. hlavní město Prahu a kraje při dolním Labi rozložené.

Zima r. 1783—1784 byla tak krutá, že jí rovné nebylo ani pamětníka ani zápisu. Od vánoc trvaly třeskuté mrazy, při čemž každého téměř dne sníh padal a ležeti zůstával. Teprve 13 ledna nastala úleva, mrazy ale trvaly dále, tak že led na Vltavě byl ztloušti dvou loktův a sněhu všude byly spousty nesmírné, i bylo lidem místy až po pás ve sněhu se broditi. Zimou neobvyklou lidé mřeli po cestách, pomrzla zvířata domácí i lesní, ptactvo i stromoví. Zvláště hojně hynuly ovce v ovčincích.

24 února 1784 náhle povětrnost se změnila. Od jihu počal váti teplý vítr a s ním přišel vlažný dešť, načež spousty sněhu po vší zemi nakupené rychle táti počaly. Proudy vod po zmrzlé půdě valily se do koryt potokův a řek, kteréž úžasně rychle se zvodnily, zvláště v jižních Čechách. Již v pátek 27 února hnul se v Praze led vltavský, kde odcházel v pořádku pokojně; toliko odplavil vory v Podskalí přezimující. Téhož dne o 11 hodině noční oznamováno, že voda v řece počíná rychle stoupati, tak že již o druhé

---

1) Pražské České Noviny, 1789, čís. 27.

hodině z rána zatápěla příbytky v částech města nejníže položených. Touž asi dobou připlavoval se po řece nový led, dle svorného domnění z Berounky, a o hodině třetí byly již zatopeny veškery mlýny, o čtvrté hodině pronikly vody do domu bankální administrace proti chrámu sv. Jiljí, tu kdež jest umístěna finanční prokuratura, na druhé pak straně zatopeny byly veškery ulice až ku chrámu sv. Mikuláše na Starém městě. Odtud vody chvatně přibývalo až do jedenácté hodiny předpolední. Dříví, plovoucí chalupy, nářadí i jiné věci nakupily se před mostem, čímž vody ještě více se vzdýmaly. Pak po tři hodiny zůstávaly vody ve výši své, o druhé hodině odpolední počaly však opět stoupati a tak dálo se až do hodiny čtvrté, ve které chvíli počaly vody sotva znatelně opadávati.

Všechny níže položené části města, anobrž největší díl Starého města, zůstávaly však zatopeny. Na Starém městě zatopila voda i třetí stupeň před chrámem sv. Jiljí a zaplavila Malé náměstí i Veliké náměstí. Na Velikém náměstí bylo vody do ½ lokte, na Malém náměstí do 3 loket, v Jesuitské ulici zatopeny byly veškery přízemky. Také s vrchu Žižkova valily se vody, zatopily příkop od brány Nové k Poříčské vedoucí a touto hnaly se i do Nového města. Invalidovna byla až po prvé patro zatopena[1]). „Až hrozno," naříká svědek současný[2]), „bylo se dívati na prudkost a výšku vody, kteráž skrze zástavu ledu až skoro loket jenom od klenutí mostu byvši, všudy všecko na pořád zatopovala, stavení

[1]) Tyto podrobnosti poznamenal dle. vlastní zkušenosti Vavák v Pamětech, II.
[2]) Rulík v Hist. kal. I, 47.

bořila a rozličná nářadí, mlýny, dříví pryč nesla... Obyvatelé okolí Vltavy ż oken po řebříku se retovati museli a někteří v nejvyšším domovním obydlí útočiště hledali a na větším díle o svůj nábytek přišli. Topila však voda daleko široko místa a ulice, jakž lidem památka na domích poznamenaná až po tu dobu se spatřuje." Na Malé Straně stál ve vodě i palác nejvyššího purkrabí hraběte Nostice, kolem něhož na lodích se jezdilo. Na ostrově Malých Benátkách sřítil se jediný dům, v němž devět osob hledalo útulku; ubožáci hledali spásy na stromě jednom, odkudž střelbou z ručnic dávali návěstí na břeh, ale nikdo netroufal si pokoušeti proud rozlícený. Strašný pobyt tento trval od časného rána dne 28 až do rána dne 29 února, déle než 24 hodin, načež konečně byli zachráněni.

Veliká byla obětavost při zachraňování lidských životův i statků, nebezpečným živlem ohrožených. Zvláště členové loží zednářských vyznamenali se sebezapíravou horlivostí při pracích záchranných. Jeden zednář vyšším vrstvám společenským příslušný přivodil si těžké nachlazení, jiný byl by málem utonul a děkoval za zachránění své toliko mladému židu z Vídně, který jej za vlasy z vln vytáhl. Když vody opadly, sstoupilo se 31 zednářů pražských, vesměs mužů vynikajícího postavení, a zavázali se, že budou sbírati po domích milodary pro vytopené, v postní pak době že po třech při kázání budou prositi o almužnu ve všech chrámích pražských. Bylo prý tu spatřiti hrabata, komoří a vysoké úředníky u dveří chrámových s pokladničkami, prosící o almužnu pro chudé vytopence. Celkem sešlo se tímto spůsobem

skoro 11.000 zl., k čemuž arci značnou částkou přispěl zednář kníže Clary [1]).

Hořejšího jezu díl a dolejší celý byly strženy. Největší ale nehoda stihla ctihodný Karlův most, jehož pilířům bylo snášeti nejprudší nárazy obrovských ker ledových. O šesté hodině ráno 28 února otřásl mocný náraz ledu mostem veškerým, tak že všechny pilíře byly poškozeny a strážný domek, na jednom z nich postavený, i se stráží o pěti mužích do vln se sřítil [2]).

V Praze oceňovány škody do mnohých milionů. Zničeny byly zejména továrna hraběte Thurna, Englerova tiskárna tkanin, bělidlo na Barvířském ostrově a Candonova továrna na Velikých Benátkách; tato byla zcela odplavena. Úplně zkaženy byly ohrady dříví v Podskalí, pak zahrady Krinerova, hraběte Hartmanna z Klarštejna a botanická; knihosklad Schönfeldský na Starém městě zachránili v čas ještě alumnové generálního semináře, jež bibliothékář Ungar od rektora Zippe vyprosil. Poněvadž zničeny byly všechny mlýny a též veliká část pekáren, hrozil v Praze nedostatek potravy, pročež již 28 února krajský hejtman kouřimský rytíř z Bienenberka rychle posly vypravil na panství svého kraje. Prvý 29 února z rána poslal 10 vozů s potravou hraběcí správce ve Vinoři Procházka. Vrchní komorního panství brandejského n. L. šlechtic Schmelzing v noci za pomoci hu-

---

1) Lewis, Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich und Ungarn, 37

2) Pelcl, Josef II MS., str. 72–76. — Zevrubný opis hrozné povodně podává Nachricht von dem Eisstosse und ausgetretenem Moldauwasser zu Prag, v opisu u Jeníka z Bratřic, Bohemica VII, 21 sld.

sarů sehnal 17 vozů, potravinami obtížených, jež o poledni 29 února již stihly do Prahy. Také z lichtenštejnských panství Uhříněvsi, Škvorče a Kostelce nad Černými lesy rychlá pomoc vypravena [1]).

Podobně hrozné zprávy docházely z celého království. 27 února odpoledne zatopeny byly celé Budějovice, voda pak vzedmula se tak vysoko, že lidé hledati musili útulků ve druhých patrech domů svých. Za školami Piaristů valila se voda průlomem v městské hradbě do města. V Plzni rychle vystoupila 27 února Radbuza, zatopila obě nízko položená předměstí, Pražské i Saské, a strhla most před Pražskou branou, an po něm právě 20 lidí přechází; z těch 6 bylo zachráněno [2]). Zvláště veliká pohroma stihla kraje při dolním Labi, ježto dvě veliké řeky současně se rozvodnily. Vody labské vzedmuly se ještě výše než o hrozné povodni r. 1655. Na panství hořínském knížete z Lobkovic sřítilo se 150 domů, mezi nimi dvůr Oupor, při ústí obou řek v nížině položený; při tom zahynulo 130 kusů dobytka, k jeslím přivázaných, 24 osoby z čeládky, povodní ve snu překvapené, hledaly polonahé spásu na střeše, kdež pobyly v největší úzkosti celých 48 hodin, až byly od tří mužův oddělení Meszárosova záchráněny. V městečku Štětí ze 113 domů 72 zbořeno [3]), farní chrám pak tak zpustošen, že v nejbližší neděli konána byla bohoslužba pod stanem venku a potom až do 14 března pod loubím radničním [4]). Byloť se u Mělníka Labe zdmulo na devět loket a ře-

---

1) Jeník z Bratřic, Bohemica VII (1848) 21 - 50
2) Prager Oberpostamtszeitung 1784, č. 18.
3) Tamže č. 19.
4) Wien. Ztg. 1784, čís. 25.

čištěm jeho vedle nářadí plulo mnoho lidí, živých i utopených. Podplukovník Meszáros od pluku Wurmserova vida, ani lidé živí na troskách chýží a nábytku unášeni jsou proudem rozlíceným, oslovil takto své husary: „Jestli kdo mezi vámi, který by chtěl ubohým prospěti? Hrdinská statečnost šlechtí vojína v čas vojny, ale opravdová láska k lidem ozdobuje jej v čas pokoje!“ Po těch slovech šlechetný důstojník i vojínové, nedbajíce stále hrozícího nebezpečenství života, po osm hodin lidi i nářadí z Labe vytahovali [1]). Ve Velvarech strhaly se povodní dva rybníky, vody převrhly vůz před branou rakovnickou a dva lidé utonuli; toliko vozka vyploval. V Sazené pobořen kamenný most a strženy mnohé příbytky lidské. Škoda, již utrpěly osady Veltrusy, Dušníky, Jedibaby, Jeňoves atd., nebylo lze ani ustanoviti.

Neméně ohroženy byly dolejší části král města Litoměřic a osady na levém břehu Labském. 29 února o jedné hodině s půlnoci zbudil rychtář Meinert purkmistra Františka Halaše a oznamoval jemu, že vody na Labi hrozně vstoupají. Purkmistr ihned podjal se prací pomocných. Čtrnáct osob zachráněno nejprvé ze dvou bořících se domů u obecních kolen, načež učiněn pokus dostati se na levý břeh. Purkmistr slíbil převozníkům po dukátu a majitel cihelen u Terezína Kašpar Wieser, člen pražské lože zednářské, odvážil se s velikou lodí a třemi velikými čluny do rozbouřených vln. Veliká loď, na níž byl Wieser, stržena byla sice proudem až k Pro-

[1]) Zpráva Meszarosova generálnímu velitelství pevnostnímu otištěna v Brünn. Ztg. 1784, čís. 25. Srv. i Rulík, Hist. kal, I, 48.

smykům a 17 veslařů po čtyři a půl hodiny nebylo s to, aby ji z proudu vymanili. Snáze plavily se čluny, rybáři osazené, které dopravovaly ohrožené osoby k veliké lodi, kdež jídlem a nápoji byly občerstveny. Do 4 hodiny odpolední zachráněno takto 72, dne následujícího 84 osob. Když nejvyšší strážmistr Lagler a plukovník von Dierkau oznamovali, že jsou na levém břehu labském ještě mnohé osoby ve svrchovaném nebezpečenství, vypravili se biskupští rybáři a zachránili přes 300 osob. V městě Litoměřicích sřítilo se zcela nebo s části 57 domů. V Terezíně sřítila se částečně vojenská nemocnice, z níž ale nemocní v čas byli zachráněni [1]).

Hrozny byly následky neslýchané zátopy této. Cesty všudy po zemi tak rozeschly, že jarní trh plzeňský guberniálním oběžníkem ze dne 5 března o osm dnů později položen [2]). Energicky prováděna opatření bezpečnostní a zdravotní, neboť byly obavy, aby následky povodně nebyl spůsoben úmor. Bahno na ulicích na hromadě nejrychleji odstraňováno, voda ze sklepů čerpána a plovoucí v hrobkách pod chrámy mrtvoly na hřbitovy před branami k pohřbu vyváženy, hrobky pak lékaři bedlivě prozkoumány [3]).

Ježto byly pražské jezy potrhány, bylo v létě velice málo vody v řečišti, i brodili se lidé u ostrova Malých Benátek celou řekou. Karlova mostu klenutí sice nebylo poškozeno, ale oporné pilíře počaly se k vodě kloniti, jsouce podemlety, pročež z nařízení císařova již v březnu počalo se s opravou. Dva z oporných pilířů zcela obnoveny, všechen

[1]) Wien. Ztg. 1784, čís. 25 a 41.
[2]) Verordnungen und Circulare, str. 45.
[3]) Wien. Ztg. 1784, čís. 23.

pak náklad na opravu mostu vyžadoval 80.000 zl. Na místě, kde stávala vojenská strážnice, vztýčen mramorový sloup s příslušným nápisem. Po neobyčejně tuhé zimě následovalo léto zvláště suché, tak že na mnohých místech bylo lze Vltavu bosýma nohama přecházeti. V lednu následujícího r. 1785 obavy z nové povodně opět vznikaly, ježto uhodily tuhé mrazy a veliké množství sněhu napadlo. Tenkráte trval led na Vltavě až do druhého svátku Velikonočního, který toho roku připadl na 16 duben, následoval pak rok velmi mokrý. Příčinou stále trvajících deštů stálo v okolí Prahy obilí ještě 26 srpna, ano dle svědectví současného svědka Rulíka místy i 18 září. Hrozné letní bouřky veliké působily škody[1]).

Královské sídelní a hlavní město Praha v XVIII stol. nebylo sice již největším městem středoevropským jako ku konci dob středověkých, bylo ale stále ještě z měst největších. Skládajíc se ze čtvera měst královských, k nimž družily se Vyšehrad kapitule tamní poddaný a město židovské, ku královské komoře příslušné, bylo obklopeno hradbami, za pruského obléhání 1757 osvědčenými, před nimiž nebylo předměstí. Smíchov, Podol, Košíře, Bubeneč a rozptýlené samoty i vinice na Vinohradech a Špitálském poli byly od bran pražských značně vzdáleny a měly namnoze ráz samostatných obcí venkovských. R. 1785 žilo ve čtverých městech pražských 65,642 ob., mezi nimiž 3764 cizích, na Vyšehradě 705 a v Židovském 8138 obyv., celkem tudíž 74,485 ve 3289 domích, a sice v 1256 domích na Novém,

---

1) Rulík, Hist. kal., I, 55 sld.

949 domích na Starém městě, v 545 na Malé Straně, ve 273 v Židovském městě, ve 199 na Hradčanech a v 68 na Vyšehradě. Byla tudíž Praha městem znamenitým, jíž veliká města v sousedních zemích ani z polovice počtem obyvatel nemohla se rovnati. Čítalyť tehdy Drážďany 33,000, Lipsko 28,000, Vratislav 42,000, Mnichov 39,000 obyvatelů. Z měst ve Státech Dědičných čítalo se ve Vídni tehdy 208,183, ve Lvově 25,000, ve Hradci Štyrském 9,627 obyv.[1]) V cizinci budila tehdejší Praha dojem města velikého, ale řídce obývaného, zvláště na hořejším Novém Městě a na Malé Straně. Příčinu toho hledati jest v nedostatku mostů vltavských, neboť spojení obou břehů mohutné řeky dálo se dotud výlučně kamenným mostem Karlovým a dvěma převozy pro osoby, podskalským nebo novoměstským a staroměstským. Proto obyvatelstvo hromadilo se nejvíce na Starém Městě a v dolejší části Malé Strany.

Za to po vnější stránce Praha tehdejší daleko pokulhávala za velkými městy v zemích sousedních. Příčinou toho byla především nehybnost předcházejících dob, které neměly porozumění pro úkoly života velkoměstského, s části i chudoba měšťanského jádra, zaviněná hlavně pruským obleháním r. 1757. Za dob Josefinských ještě na mnohých místech bylo viděti neodčiněné následky pruské střelby a stopy požárů, které tehdy největší díl Prahy zhubily. Ku příčinám nepatrného velkoměstského pokroku sluší přičítati i rozdrobenost tehdejší Prahy ve čtvero samosprávných královských měst a

[1]) Rulík, Hist. kal. I. 16 Počet obyvatelstva vídeňského dle Schlözra, Staatsanzeigen III, 256.

dvou ochranných měst, nehledíc ani k četným výlukám soukromých jurisdikcí, z nichž zvláště vynikala na Malé Straně jurisdikce Maltézských rytířů. Konečně závadou byly i četné chrámy, kaple, sochy a posvátné památky, ježto na mnohých místech polohou svou nedovolovaly zamýšlenou regulaci.

Praha do té doby neměla ani veřejného parku ani promenády sady zastíněné. Počátek učiněn ještě za sedmileté války, když po rozkaze Marie Terezie část novoměstského příkopu mezi Václavským naměstím a Prašnou branou urovnána, vydlážděna a stromy dvojřadem posázena. Toť byly „staré aleje“, které ale nedochovaly se nadlouho.

Josefinská doba, nedbající ani ohledův ani překážek, učinila pro zvelebení velkoměstského rázu Prahy skutečně velmi mnoho. Především zahájeno sloučení všech čtyř královských měst v jedinou veleobec, k níž i židovské město býti mělo přidruženo, pak podnikány mnohé opravy ve směru moderním. Pozbyla sice Praha zrušením četných památných chrámův a přeměnou nákladných klášterů veliké části svého architektonického lesku, jenž nemohl býti vyvážen některými novostavbami, pořízenými ve střízlivém kasárenském slohu doby, za to však staly se veliké pokroky ve vnitřní úpravě městské. R. 1781 zřízena vládou zvláštní kommisse pro okrašlování města, jejímž předsedou byl sám nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberk. Kommisse ta jala se nejprvé některá prostranství a větší ulice urovnávati, po jejím pak návrhu 14 června 1781 nařídil císař, aby příkop dotud ještě od kláštera Uršulinského až po ulici Širokou (nyní Jungmannovou) Staré Město od Nového odlučující byl ven-

koncem zasypán a stromy posázen.[1]) Na tomto příkopě, kde dotud ku každému téměř domu vedl můstek, odváděna teď voda klenutou stokou do Vltavy, příkop sám pak srovnán a vydlážděn. Práce upravující zahájena 2 ledna r. 1781.[2]) Kuchyně pro lid mezi Můstkem a Václavským náměstím strženy a nové stromořadí, založené od nynějšího pomníku Jungmannova až ku klášteru Uršulinskému, zvané odtud „nové aleje", připojilo se ku starší promenádě až ku Prašné bráně jdoucí.[3])

Snaha kommisse okrašlovací potkala se s porozuměním šlechty i měšťanstva a za krátko byla Praha jevištěm živého stavebního ruchu. Především přihlíženo se strany úřední, aby zanedbané a věkem i živly poškozené vnějšky domů v hlavních ulicích byly opraveny. Ovšem opravy se dály ve střízlivém směru doby, která neměla smyslu ani pro aesthetický požadavek ani pro malebnost. Starobylé domy, svědkové dávných dob a událostí nejvážnějších, byly přestavovány a bezohledně opravovány, při čemž malebné a umělé ozdoby štítů, průčelí i arkýřů namnoze byly zničeny. Mnohé nízké domy o patro zvyšovány, čehož obětí se stávaly opět umělecky provedené štíty a lomenice, gothická pak nebo renaissanční okna nejapně rozšiřována do podoby obdélníkové. Podobným způsobem zvláště znešvařeny domy na Malostranském náměstí. Také budovány nové domy, ale ne již ve slohu „starofranském", jakož tehdy nedověcně starobylý

---

[1]) Schiffner, Neuere Geschichte der Böhmen, 5.
[2]) Jeník z Bratřic, Bohemica I, (1838), 504.
[3]) Wien. Ztg. 1781, čís. 63. Rulík, Hist. kal. I, 27.

způsob stavby vůbec nazývali, nýbrž bez arkýřů, povystupujících sloupův a bez říms, které prý kdysi až do půl ulice čněly.[1]

Z novostaveb, které tehdy pořízeny, jmenovány buďtež budova gubernia, staroměstská radnice, palác knížete z Lichtenštejna a hotel „u zlatého anděla". Gubernium zbudováno r. 1784 na místě zbořeného starobylého chrámu sv. Václava a někdejšího jesuitského gymnasia, beze všeho lesku, beze vší ozdoby. Přestavba staroměstské radnice ukázala se býti nutnou, když zřízen pro města pražská jediný magistrát. Rulík praví, že r. 1787 počali přestavovati radnici „a pro lepší prostrannost kancelářův a pohodlnost úředníků místy novým stavením rozšiřovati." Původně, r. 1784, zamýšlel císař k radnici přibrati klášter Pavlánů, jehož budova zdála se mu býti důstojnou k úkonům dikasteriálním, později ale přestal na vnitřním rozšíření radnice. Magistrát zatím byl umístěn v bývalém klášteře benediktinském u sv. Mikuláše. Štěstím sluší zváti, že stavitelé nehýbali vnějším způsobem radniční stavby; uvnitř ovšem staly se změny veliké na úkor starobylého rázu přepamátné budovy.[2] Celkem pořízeno třetí poschodí na budově, zadní pak část zmodernisována a malebné věžičky z ní odstraněny. Hôtel „u zlatého anděla" zbudován s části na místě zrušeného špitála v Templu. Byl to druhý hôtel v Praze, ve větších rozměrech založený, a zván s počátku „novou hospodou". Do té doby byl předním domem hostinným pro cizince hôtel „v lázni" na Malé Straně,

[1]) Dopisy z Prahy v Brünn. Ztg. 1781, č. 54 a ve Wien. Ztg. 1782, čís. 57.
[2]) Rulík, Hist. kal. I, 79—81.

kdež ještě roku 1789 ubytovali se podmaršálek Karel Lebrecht kníže Anhaltský v Köthenu se dvěma syny, ubírajíce se do Uher proti Turkům.[1]) Knížecí Lichtenštejnské domy na Vlašském náměstí, velice již chatrné, do nynější podoby přestavovány roku 1790.[2])

Vnější ráz náměstí a ulic získal mnohými nařízeními. 27 října 1787 počali v Praze poznamenávati na rozích jména ulic a náměstí[3]), česky a německy, při čemž šetřeno zvyklostí dosavádních. Toliko v některých případech dána jména nová, která se ale nevžila; směšny byly některé překlady dávných českých jmen na jazyk německý. Při stavbě gubernia vojenská stráž přeložena pod podloubí malostranské radnice, jiné pak místo vykázáno zelenářkám, zvěřinářkám a venkovským řezníkům.[4]) Z té příčiny masní krámové podle stojící přeneseni do bývalé radnice malostranské. Když dům zemský dostavěn, bylo i prodávačům okolo v budkách, krámech nebo na trhu sedícím jinam se odebrati.[5]) R. 1786 odstraněny veřejné pranýře, zvláště z náměstí Staroměstského, porybný trh pak přenesen k masným krámům.[6]) Když dán rozkaz, aby odstraněny byly z ulic boudy a krámy, jednali proti tomu řezníci staroměstští, i stěhovali se z masných krámův a stavěli si boudy na Uhelném trhu.[7]) V městě židovském ustanoveni guberniem tři kom-

1) Pražské České Noviny 1789, čís. 33.
2) Pražské České Noviny 1790, čís. 2.
3) Rulík, Hist. kal., I, 78.
4) Prager Oberpostamtszeitung 1784, čís. 83.
5) Rulík, Hist. kal. I. 44.
6) Pražské České Noviny 1789, čís. 34.
7) Tamže 1787, čís. 5.

missaři, aby přihlíželi k veřejné čistotě,[1]) což bylo velice potřebno netoliko v městě židovském. Ještě 16 ledna 1789 podávalo gubernium císaři zprávu o veliké veřejné nečistotě v Praze. Z kašen voda odtékala po ulici, před každým domem byl odkap, kterýž nemaje do stok odtoku, bláto působil; v zimě vznikalo z něho náledí nebezpečné, v létě zápach zvláště po dešti. Žádalo tudíž gubernium za svolení k vyzvání, aby skládány byly příspěvky hlavně ku stavbě nevyhnutedlně nutných stok, s nimiž se ještě na jaře mělo počíti.[2])

Některá opatření přispěla k povznesení velkoměstského rázu. Především odstraněny všechny pohřby na hřbitovy uvnitř města a zřízeny dva nové hřbitovy ve značné vzdálenosti před branami, pro Staré a Nové Město u Olšan, pro Malou Stranu a Hradčany u Košíř. 1 června 1786 počalo pohřbívání na nové hřbitovy. V Košířích prvý pochován byl vrátný z Tereziánského ústavu šlechtičen, do Olšan obecní strážník.[3]) Císařským nařízením ze dne 7 dubna 1789 zrušen obtížný krejcar v branách, tak zvaný Sperrkreuzer, který dotud vybírán od každého vcházejícího na účet stavů.[4]) Zákaz pouliční žebroty byl již 9 února zostřen. Cizí žebráci měli býti hnáni postrkem domů, domácí potřetí jsouce přistiženi, měli býti dáni do veřejné pracovny, policisté pak, již by nekonali ve příčině té povinnost svou, měli

---

[1]) Tamže 1789, čís. 30.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef IX, čís. 44.

[3]) Rulík, Hist. kal. I. 73.

[4]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josefs II, IX, čís. 227.

býti propuštěni.[1]) Místo dosavádních dvou trhů výročních v každém městě pražském povolil 25 ledna 1787 císař tři nové výroční trhy a sice v prvý týden po Velikonocích na Novém Městě, 14 dnů před sv. Petrem a Pavlem na Malé Straně a 14 dnů před sv. Michalem na Starém Městě.[2]) 26 května 1786 vydal císař nařízení, kterým dovolovalo se židovským velkoobchodníkům, aby se do města přistěhovali, nesměli ale ve svých bytech provozovati obchod minutový ani vůbec živnosti, které by byly na úkor živnostem měšťanským.[3]) Pro pohodlí obecenstva zavedeny i fiakry, původně toliko tři, ale již r. 1789 jich bylo 32 a roku následujícího dokonce 70. Stanice měli na náměstích staroměstském a malostranském a u chrámu Matky Boží Sněžné.[4]) Podivení vzbuzovala nepoměrná úmrtnost v Praze, kdež r. 1790 zemřel každý šestnáctý člověk.[5]) Patrně nové centrální ústavy s nepoměrnou úmrtností svou byly pojaty do obecného průměru.

Dotud byl v Praze citelný nedostatek důstojných a k velikosti města prostorem přiměřených místností pro veřejné zábavy, plesy a koncerty. Marie Terezie byla sice udělila výsadu staroměstskému primátoru Friedenbergovi na pořádání veřejných plesův, ale výsada ta spojena byla s velikým obmezováním. Tančiti se mělo jen ve Friedenbergově dvoraně u Vusínů na

1) Tamže VII, 67.
2) Tamže VII, čís. 9.
3) Tamže VI, čís. 234.
4) Pražské České Noviny 1789, čís. 31. — Schaller, Beschreibung von Prag III, 240.
5) Ausführliche Nachrichten über Böhmen (Salcburk, 1794), str. 31.

Koňském trhu, plesy směly býti pořádány jen pro šlechtu a za vstupné nepoměrně vysoké; vedle těchto plesů netrpěny ani domácí zábavy. Josef zrušil privileje tyto a prohlásil, že dovoleno jest každému pořádati zábavy, že však povinen jest pořadatel příspěvkem na chudé.[1]) Tu potřeba veřejných místností vzrůstala. Především přiměřeně upravena dvorana u Vusínův a 8 ledna 1788 poprvé opět k plesům otevřena.[2]) Také v bývalém jesuitském konviktě na Starém Městě veliká síň ku plesům a koncertům upravena, načež již v r 1789 slavný tehdy mistr Petříček v ní koncerty pořádal.

Vzmáhající se průmysl i obchod jakož i uvolnění náboženské spůsobily, že cizinci, zvláště z říše, hojněji tehdy do Prahy přicházeli, ano i v Praze pobývali. Byli to namnoze lidé se širším světovým rozhledem a vynikající zkušeností. Od mužů těchto v Praze usazených pocházejí některé spisy, podávající zajímavé zprávy o tehdejších poměrech pražských. Pozornosti největší zasluhuje bezejmenný spis „Beobachtungen in und über Prag, von einem Ausländer“, vydaný ve dvou svazečcích[3]), jehož původcem byl nepochybně Sasík A. G. Meissner, r. 1785 za professora aesthetiky a literatury na universitu pražskou povolaný. Delším pobytem v Praze nabyl spisovatel příležitosti seznámiti se se všemi důležitými kruhy, se šlechtou, učenci, měšťany, kněžími, při čemž bedlivě vše kolem sebe pozoroval a posuzoval. Byl osvícencem a evangelíkem, ale v úsudku zdrželivý, soudil o katolické

[1]) Pelcl, Josef II MS, 9. 17.
[2]) Pražské České Noviny 1788. čís. 2.
[3]) V Praze 1787 u Volfganga Gerla.

církvi, řádech a zvycích jejích sympathický, byl prost stavovských i společenských předsudkův, všímal si i bedlivě probouzející se právě české literatury a snah obrodných, měl smysl pro přírodní krásy a pro umění, maje pak široký rozhled světový, srovnával vše, co v Praze zažil a shledal, s poměry cizokrajnými. Úkolem životním byl učencem a spisovatelem, i měl spojení s lipskými nakladateli. Školství, zvláště vysokého, všímal si se zálibou a velmi příznivý soud pronáší o tehdejší vědecké snaze pražské. Byl i znalý dějin českých.

Spis tento podává prvý všestranný obraz o Praze po stránce velkoměstské a pro trefný úsudek i nepopíratelný rozhled původcův povznáší se nad obyčejné projevy toho spůsobu.

Spisovatel měl o Praze dojem velikého, ale ne souměrně obydleného města. Povahu obyvatelstva chválí; toliko vytýká jemu nemírnost v požitcích a přepych v oděvu. Bohatá šlechta nenalézá milosti v očích jeho; zvláště pak trpce kárá hrdost mladých šlechticů k vlastním hofmistrům. Kruhy učené velebí a zvláště o vědecké snaze na universitě nešetří pochvalou. Společenský život jemu nevyhovoval. Ve veřejných plesích, koncertech nebo divadle nepozoroval dosti uměleckého citu a kárá, že v divadle dámy nahlas se mezi hrou bavily. O židovských obchodech podává zprávu ve mnohých příčinách pozoruhodnou, zvláště o peněžných stycích pražských Židů se šlechtou. Veřejných procházek pohřešuje; stromořadí na příkopě jsou prý příliš úzká pro veliký počet procházejících se, dláždění špatné, osvětlení v noci lampami olejovými nedostatečné.

Pro pohodlí cizinců nic se neděje, jediné prý hostinský k vyplnění předloží výkaz, jejž policii odevzdává. Ulice přeplněny jsou nádhernými, starosvětskými ekvipážemi, lidé uvykli si každého, kdož jest poněkud bohatší, při čemž nedbá se jeho mravní ceny, bezohledně nobilitovati. Jen ten, kdož prý má alespoň 20.000 zl. důchodu ročního, jest spůsobilý žíti velkopansky.

Vděčno jest sledovati cizího pozorovatele, jehož soud sice v jednotlivostech zdá se býti upřílišeným, na pochůzce tehdejší Prahou. Počíná královským hradem a Hradčany, které tehdy činily dojem tichého venkovského městečka, zvláště v ulici, Novým světem zvané. Grandiosní poměry hraběcího Černínského a arcibiskupského paláce, Loretta i Strahov upoutaly pozornost jeho, méně však královský hrad, ve kterém tehdy byli ještě ubytováni dělostřelci. Proto podáváme dějiny tehdejší siroty hradu pražského dle zdrojů jiných.

Byltě obecný stesk, že Maria Terezia zanedbávala Čech a zvláště Prahy. Za dlouhého svého kralování pobyla sice v Čechách sedmkráte, ale za posledního svého pobytu r. 1754 do Prahy ani již nezavítala. Tuť ovšem královský hrad, jakkoli právě za panování císařovny a královny této na západní straně byl nádhernou přístavbou umělecky dovršen, takže odtud co do polohy, velikosti, rozmanitostí, vnitřní úpravy i památek není v Evropě královského sídla jemu rovného, zůstával opuštěn a znenáhla byl i odcizován vznešenému svému úkolu. Za války r. 1778 a 1779 bylo již v něm i vojsko ubytováno k nemalé žalosti všech Čechů, kteří ve hradě sv. Václava spatřovali posvátné sídlo dřevních vládcův a

do té doby i nejvyšších úřadů zemských. Také osiřely Královská obora i letohrádek tamní, na němž ani stopy poslední války nebyly odstraněny. Čekalo se sice obecně, že dá Maria Terezia po starobylém zvyku korunovati nástupce ještě za svého života, čímž by byly hrad i příslušenství jeho znova ožily v lesku svém, ale nestalo se tak. Josef II sice jako spoluvládce několikráte v Praze meškal, ale nikdy ne po delší dobu. Ubytovával se z pravidla v hradě, ale obvyklé dvorské slavnosti konány nebyly.

Podivení vzbudilo, když císař ujav vládu, za svých návštěv v Praze královský hrad opomíjel a častěji jen v „Nové hospodě" hospodou pobýval, ale záhy příčina toho ve známost vešla. Byly to vojenské kruhy úcty k posvátné starobylosti prosté a z cizinců namnoze se skládající, které r. 1781 učinily císaři neslýchaný návrh, aby královský hrad Pražský trvale byl přeměněn v kasárny dělostřelecké. Důvodem jim bylo známé rozhodnutí císařovo, že na korunování korunou českou nepomýšlí, pravou ale příčinou bylo ukázati světu, že již v tomto slavném hradě žádný král český bydliti nemá [1]). Císař přivolil ihned k návrhu tomuto a nařídil přípravné práce ku změně, která by učinila ze staroslavného hradu císařův a králů profanaci kasárnám černínským podobnou, ale nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberg se všemi nejvyššími úředníky i s předními členy stavů zemských důrazně opřeli se odsouzení hodným choutkám vojenským a spůsobili, že návrh

[1]) Palacký, Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben, 28.

ten padl a královský hrad ve svém úkolu uchován [1]).

Ano stalo se i, čeho by se byl tehdy nikdo nenadál: královský hrad Pražský opět zazářil bývalým leskem a sám císař Josef II v něm uspořádal nádherné slavnosti dvorské. Dělostřelci však, jakkoli hrad za kasárnu prohlášen nebyl, v něm nadále zůstávali. Také do zrušeného panenského kláštera u sv. Jiří vojsko vloženo.

Z jara r. 1782 z nenadání konány na hradě Pražském rozsáhlé práce obnovné a k vnitřní úpravě hledící, jež řídil schválně za tím účelem z Vídně přibylý dvorský úředník šlechtic Ehrenthal. Proslýchaloť se, že ruský velkokníže následník Pavel Petrovič, který se svou chotí jako hrabě a hraběnka Nord po Evropě cestovali (VII, 73), i do Prahy na zimu zavítá. Císař sám mínil v září přítomen býti vojenským manévrům u Hloupětína a po nich slavnostně na hradě Pražském propůjčovati léna koruny české, k čemuž kázal již obeslati držitele dědičných úřadů království českého. Také měly býti pořádány hlučné slavnosti na počest hostí [2]). Když byly práce ty v plném proudu, přijel 16 srpna 1782 Ehrenthal opět z Vídně, tehdy již s částí komonstva císařského, aby obstaral vše potřebné k uvítání a pobytu vznešených hostí, před tím pak 30 července učiněno bylo ode dvoru vyzvání, aby šlechta, úřadníci a obchodníci, kteří by s manželkami nebo dcerami svými súčastniti se chtěli v maskách dvorního plesu, jenž na počest cárských hostí ruských na hradě měl býti uspořádán,

---

[1]) Svátek, Ze staré Prahy, 121.
[2]) B. Rieger, Osvěta 1897, I. 204.

na městském hejtmanství se přihlásili. Veliké z toho bylo vzrušení po všem městě a přečetní z vyzvaných spěchali, aby se přihlásili k slavnosti dávno již v Praze nevídané, ale čtvrtý den po příjezdu Ehrenthalovu očekávání selhalo. 19 srpna náhle všechny přípravy odloženy, neboť došla zpráva, že velkokníže následník s chotí z Mömpelgardu, kdež návštěvou u rodičů velkokněžniných pobýval, přímo do Vídně s opominutím Prahy cestu nastoupí [1]).

Od té doby císař častěji již na hradě přebýval, ano i slavnosti hlučné v něm pořádal a vznešené osoby hostil. Nedůvěru lidu nebylo lze ale přes to překonati a obavy, že sídlo králů českých oddáno bude úkolu nedůstojnému, přes to se udržovaly. Když r. 1783 ustanoveno zřízení generálních seminářů, docházely z Vídně zprávy, že seminář pražský bude umístěn na hradě [2]), což se ale bohudík nestalo, jakkoli seminář není ani z daleka lze přirovnávati kasárnám.

Za pobytu císařova r. 1783 byly staroslavný královský hrad i veškera města pražská svědky vzácné a ve mnohých příčinách i důležité slavnosti. Bylať dne 13 a 15 září 1783 císařem za stkvělých obřadův udílena léna koruny české knížecímu rodu Schwarzburk-Rudolstadtskému a vévodskému rodu Saskému větve Arnoštovské. Neobyčejné divadlo — nebyloť prý takové slavnosti v Čechách přes 300 let — přivábilo veliké množství lidu ze všech vrstev obyvatelstva [3]).

---

1) Zprávy o zamýšleném pobytu následníkovu v Praze obsaženy v pražských dopisích do Brünner Zeitung 1782, čís. 19, 63, 68, 69.

2) Prager Oberpostamtszeitung 1783 čís. 50.

3) Rulík, Kal. hist. I, 43.

Den před tím, 12 září, tiskem vydána opověď dvorská, kterouž se ohlašovalo, že udělí císař dne 13 t. m. všemu knížecímu rodu Schwarzburskému léna koruny české Rudolstadt, Könitz a Stein s příslušenstvím. V ustanovený den 13 září na hrad jel zvláštní knížecí Schwarzburský vyslanec, kancléř a tajný rada svob. pán Kettelhodt v šestispřežním dvorském povoze, za nímž ještě dva prázdné šestispřežné dvorské povozy následovaly, maje po boku kníž. Schwarzburského legačního radu a říšského agenta pána z Ditterichu a c. k. dvorního agenta téhož jména.

Když vyslanec s vozu sstoupil, bylo mu dvorním furýrem oznámeno, aby se odebral do komnat pro sebe určených, kdež prodlel až do příchodu nejvyššího zemského komorníka Viléma hraběte z Nostic. Potom vstoupil císař, před nímž kráčeli nejvyšší zemský maršálek s mečem obnaženým, všichni tajní radové, komoří a truchsesové, z komnat svých do veliké lenní síně a usadil se na trůně, obklopeném uherskou a haličskou šlechtickou stráží, hlavu maje přikrytu, nejvyšší pak čeští dvorští a dědiční úřadové zaujali místa v tomto pořadí: Po pravé straně trůnu generál jízdy Josef kníže z Lobkovic a vedle něho nejvyšší zemský maršálek Adam hrabě Šternberk, po levé podmaršálek Dagobert hrabě Wurmser, tento a kníže z Lobkovic jako setníci gardoví. Na druhém stupni trůnu a sice po levé straně zaujal místo nejvyšší zemský komorník, na pravé straně ale v rohu nejvyšší hofmistr hrabě Věžník, na třetím pak stupni z leva, ale více v popředí, službu konající komoří generál Clairfayt. Před trůnem, v levém rohu

estrády, stál nejvyšší kancléř Leopold Krakovský hrabě z Kolovrat. Podél estrady a sice po pravé straně stanuli v pořadí za sebou následujíce dědičný dveřní Josef svob. pán Mladota ze Solopisk, dědičný korouhevník rytířského stavu Jan Václav svob. pán z Astfeldu a Vydří, k této slavnosti zástupcem jmenovaný, dědičný korouhevník stavu panského Josef Malabaila hrabě Canal na místě hraběte Kořenského z Terešova, dědičný komorník nad stříbry František Josef hrabě Thun, k této slavnosti zástupcem jmenovaný, dědičný mistr kuchyně Josef hrabě Šlik za hraběte Vratislava z Mitrovic, dědičný pokladník František Josef hrabě z Vrtby jako zástupce svého újce, dědičný truchses Gundakar hrabě z Collореda za otce svého, dědičný kraječ Vincenc hrabě z Valdštejna, dědičný číšník Jan Rudolf Černín hrabě z Chuděnic a dědičný hofmistr Ferdinand hrabě Kinský. Na levé straně v pozadí místo měl dvorní sekretář Josef Haumeder, v ruce drže evangelium, v popředí pak dvorní rada rytíř Zenker.

Když byl císař pokynul nejvyššímu zemskému komorníku, aby přivedl splnomocněného vyslance, odebral se onen s komorním furýrem šlechticem Edlerspergem ku vchodu a uvedl vyslance za trojího pokleknutí k nejnižšímu stupni trůnu. Odtud učinil vyslanec uctivou řeč k císaři, prosbu svého pána tlumoče, načež přikročil k císaři nejvyšší kancléř a po císařovu rozkazu krátce odpověděl. I poklekl vyslanec na nejvyšší stupeň trůnu a ani nejvyšší kancléř a nejvyšší hofmistr drží evangelium nad klínem

císařovým a rytíř Zenker jako nejstarší dvorní rada rytířského stavu u české dvorské kanceláře předčítá českým jazykem lenní formuli přísežnou, položil vyslanec prsty na evangelium a opakoval ve jménu pána svého formuli přísežnou, při čemž nejvyšší zemský komorník držel klobouk císařův. Když císař opět hlavu pokryl, přijal obnažený meč z rukou nejvyššího zemského maršálka a podal rukojeť jeho vyslanci k políbení. I odstoupil vyslanec po zpátku s trůnu, poklekl opět na nejnižším stupni a učinil řečí ozdobnou císaři poděkování. Konečně povstal a po zpátku, dle předpisu třikráte na koleno poklekaje, při čemž císař opět klobouk s hlavy sňal a zase na hlavu vsadil, síň opustil a v témž pořádku do svého příbytku se odebral [1].

Týmž spůsobem slavným dálo se o dva dny později udělení léna společně vévodům Saskogothskému, Saskoaltenburskému, Saskomeiningskému, Saskohildburghauskému a Saskokoburskosaalfeldskému, kteréž ex commissione perpetua zastupoval vévoda Saskogothský skrze svého vyslance Filipa svob. pána z Gemming, a vévodovi Saskoweimarskoeisenašskému, zastoupenému Jáchymem Kristofem z Haffneru.

Pobyt mladého prince anglického Fridricha, biskupa Osnabrückého, jenž se jménem hraběte z Hoya byl při manévrech hostěm císařovým, dal o rok později podnět k veliké dvorské slavnosti na hradě Pražském, jíž podobné od 40 let nebylo v Praze

---

[1] Obšírné popsání této slavnosti přinesla Prager Oberpostamtszeitung 1783 ve zvláštní příloze k čís. 84.

viděti. Kázalť císař uspořádati skvělý maškarní ples, vedle šlechty a důstojnictva přístupný i měšťanským a úřednickým třídám, z nichž hlásícím se vstupenky na městském hejtmanství vydávány. Původně byl ples ustanoven na 20 září 1784, později ale obrán nedělní den 19 září. Přípravy na hradě vykonány za dozoru komorního fur ýra šlechtice Edlersperga, jenž již v srpnu do Prahy z Vídně byl vypraven. Oba tak zvané španělské sály, částečně již r. 1782 vyzdobené, když byl očekáván do Prahy příchod následnických manželů ruských, byly nádhernými čalouny ověšeny, za dozoru dvorního kontrolora šlechtice z Heyfelda přivezeno bylo z Vídně stříbrné náčiní. Ve velikém sále balkony proti sobě položené, jakož i okna, lavice a sedadla pokryty červenými festony se stříbrnými třásněmi a guirlandami ze všeho druhu květin, 42 mosazné a křišťálové lustry o 10 až 42 ramenech rozlévaly světlo, jež se odráželo ve 40 velikých zrcadlech, vedle převelikého počtu ocelových mnohoramenných svícnů. Na prvém balkoně hned při vchodu místo zaujalo 80 hudebníků, kteří střídavě hráli anglické a německé hudební skladby i menuety. Protější balkon vyhrazen divákům. Pod oběma balkony bylo na povýšených místech čtvero divanů, k nimž se po několika schůdcích přicházelo. Přiléhající menší sál upraven byl k soupé pro 260 zvláště pozvaných hostí, v menší pak jídelně byla tabule pro císaře a jeho hostě i pro 30 osob z nejvyšších kruhů šlechtických. V obou jídelnách hořela 1721 osmilotová voskovice. Počet maškar ustanoven na 2000.

O půl osmé večer osvětlen a otevřen veliký sál, o půl jedenácté dáno znamení k soupé

i otevřen menší sál, kdež bylo prostřeno 16 stolů, každý nejméně pro 16 hostí. Každý stůl byl ozdoben nástavky z cukroví a závarů, představujícími porcelánové figury a květiny. Šestnáctero různých jídel, devatero talířů se závary, ovocem a všelikými druhy zmrzliny a všeliká vzácná vína cizozemská byly na stolích připraveny a vkusně rozestaveny. Všechen úbor byl stříbrný a přisluhovali komorníci a sluhové z domů šlechtických. Místa byla číslována. Císař sám obešel všechny stoly, než zasedl k tabuli, jež trvala do půl dvanácté. Po té přehlížel s patrnou zálibou rej taneční, než vyklizen byl i menší sál a k tanci upraven, k němuž hrál anglický orchestr. Ostatní hosté uctěni byli v jídelnách, v kuchyních a sklepích zařízených, kdež připravena všeho druhu studená krmí, sladké pečivo, paštiky, zvěřina, saláty, rosoly i j., jakož i též vzácná vína jako při zvláštních tabulích v menším sále. Konečně sluší připomenouti i veliké cukrárny a síně, kdež podávány všeho druhu nápoje občerstvující. Hosté bavili se do 7 hodin ráno [1]).

Ku poctě anglického prince uspořádal kníže Alois z Lichtenštejna 17 září 1784 veliký hon na svém panství radimském, jehož se vedle hostě a hostitele súčastnilo ještě šest urozených šlechticů [2]).

Tyto slavnosti byly však malou náhradou za znehodnocení, jímž hrad Pražský tou do-

---

[1]) Prager Oberpostamtszeitung 1784, zvláštní příloha k číslu 76.

[2]) Tamže 1784, čís. 79. — Sám císař podával o zdařilém tomto plesu zprávu velkovévodě toskánskému listem daným v Praze 21 září 1784 (u Arnetha I, 227).

bou již byl obmyšlen. Byloť mezitím ustanoveno, že odstraněny budou zbývající dotud sbírky Rudolfovy a že veškery úřady s hradu do města budou přeneseny.

Ze slavných někdy sbírek Rudolfových hostil sice již hrad Pražský pouhé zbytky, než i ty, antické sochy, obrazy Dürerovy, Breughelovy, Ambergrovy, Tizianovy, Bassanovy, starožitnosti i j., měly ještě velikou cenu uměleckou. Císař shlédnuv r. 1781 vzácnosti tyto, ustanovil se na tom, že je z hradu odstraní i dožadoval se od českorakouské kanceláře přiměřených návrhů. Kancelář chtěla sbírky ty zachovati Praze a království českému i navrhla, aby professorům university pražské bylo dovoleno pro musea svá si vybrati, co by. vhodným uznali, o ostatním pak aby císař rozhodl dle libosti své, při čemž učiněn a císaři předložen zevrubný seznam vzácností těch. Členové státní rady měli však mínění jiná, ač mezi sebou rozdílná; nejkyničtěji radil kníže z Kounic, aby co hodí se, bylo pojato do dvorních museí vídeňských, ostatní pak aby bylo zprodáno. Císař daroval konečně některé věci, zejména veškero alchymistické zařízení Rudolfa II, pražské universitě, jiné pak nařídil 6 dubna 1782 zprodati s prospěchem chudých [1]). Veřejný prodej řídil dvorský furýr, muž všeho vzdělání a zvláště citu pro uměleckou vzácnost prostý, který, abychom uvedli příklad, neocenitelné antické torso Ilionea, jež Rudolf II za veliký peníz zakoupil, pohoditi dal do zahrady hradní, poněvadž nebylo kupce, a tam leželo delší dobu, až je koupil vídeňský oční lékař Barth — za 6 sedm-

[1]) Hock-Biedermann, 414 sld.

náčníků![1]) Když r. 1814 meškal bavorský korunní princ Ludvík na kongressu mocnářů ve Vídni, koupil vzácnou tuto památku za 6000 dukátů, nyní pak torso to jest z předních vzácností mnichovské sbírky[2]). Také některé klénoty z královské české komory dražbou prodány, při čemž známý starožitník, kouřimský krajský hejtman Karel z Bienenberka, koupil střevíce za střevíce Přemyslovy pokládané[3]). Budova sbírek rudolfinských přeměněna chvatně a bez citu pro umělecký význam svůj v kasárnu dělostřeleckou[4]). 28 března 1783 zrušeni strážní hradu a propuštěni, také zrušeno „i hejtmanství na hradě pražském od drahných let zde slavně zřízené a právem mocné“[5]). Poslední hradní hejtman byl Arnošt Šiška z Jamolic[6]). Po zavedení nového soudního zřízení přestalo se i užívati hradních věží za žaláře a za státní vězení pro osoby šlechtické. R. 1784 zrušen sbor zámeckých střelců, Karlem IV založený, kteří podřízeni jsouce hradnímu hejtmanu, v červených uniformách, s kordy a halapartnami byli dotud konali stráž a službu vězenskou ve věžích žalářních, majíce společnou strážnici ve dvoupatrovém domě před věží Daliborkou a skládajíce se z měšťanů hradčanských[7]).

---

[1]) Dle Wurzbacha, Lex. XXXI, 154 koupil Ilionea vetešník Žebrák, zvaný i Laudon, za 45 kr.

[2]) Majlath, Geschichte des östreichischen Kaiserstaates V, 135. – Palacký, Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben, 28.

[3]) Pelcl, Josef II MS. str. 53.

[4]) Schottky, Prag, Wie es war und wie es ist II, 122.

[5]) Rulík, Hist. kal. I, 41.

[6]) Jeník z Bratřic, Bohemica I, 506.

[7]) Svátek, Ze staré Prahy, 63.

Královský hrad byl sice nedůstojné profanace ušetřen, za to ale propadl jí skvostný královský letohrádek v oboře Hvězdě. Ježto stará dřevěnná prachárna za války sedmileté do povětří vyletěla a krásná Černá branka při bývalém Královĕ dvoře, odtud Prašnou bránou zvaná, ani se za prachárnu nehodila ani nebylo radno v ní zásoby prachu pro veliké nebezpečenství ponechávati, navrhly vojenské úřady, aby za prachárnu užíváno bylo letohrádku ve Hvězdě, kdež již r. 1779 sklad prachu a střeliva byl zařízen. Jest prý letohrádek dosti od města vzdálen a ušetří se nad to nákladu na novou budovu. Návrh ten schválen a r. 1782 zásoby prachu a střeliva z Prašné brány odstraněny a do letohrádku převeženy, který takto po 89 let i se svými uměleckými poklady byl veřejnosti nepřístupným učiněn. Královský letohrádek obehnán šerednou zdí se střílnami a naprosto uzavřen, ano s počátku uzavírána i obora, která dotud byla oblíbeným výletištěm obyvatelstva pražského. Letohrádek vyňat ze správy hejtmanství hradního a přidělen na péči úřadům vojenským[1]).

R. 1783 rozhodl císař, že všechny nejvyšší úřady zemské, které dotud měly sídlo své na královském hradě, do města budou přeneseny, kdež pro ně i budovy zvláštní upraveny. 12 srpna 1784 odstěhovaly se tudíž z hradu král. gubernium, appellace i jiní úřadové se vším archivem svým. „Toliko páni stavové, dokládá Rulík[2]), v obecné světnici na hradě Pražském svůj sjezd a sněm držívají.“ Rušení klášterův a chrámů dotklo

---

[1]) Svátek, Ze staré Prahy, 121.
[2]) Hist. kal. I, 53.

se i hradu královského, v němž zavřena ctihodná basilika sv. Jiří a mariánská kaple před hradem zrušena i zbořena. Tam kde stávala kaple, vztýčena r. 1785 socha sv. Václava, z mostu Karlova na hrad přenesená. R. 1788 teprvé opustilo vojsko i bývalý klášter Svatojirský, v němž ubytován byl alumnát pro pražskou arcidiécési.

Přístup ku hradu byl za dob Tereziánských upraven pohodlněji, ježto založena nová jízdná cesta nynější ulicí Nerudovou a podlé podezídek majorátního paláce schwarzenberského, pro pěší pak zařízeny nové schody. Tím značně získaly přilehlé části Malé Strany i Hradčan, ježto od té doby opouštěna cesta po někdejší hradní Opyši a po starých schodech hradních. Malá Strana honosila se paláci svými, z nichž Kolovratský na ostrově Kampě ze své zahrady poskytoval krásný pohled na most. Tehdy právě, když po veliké povodni r. 1784 most byl opravován, založeny s něho schody na ostrov Kampu.

Jádrem města, sídlem obchodu a pospolitého života, bylo tehdy Staré město, jímž také od mostu Karlova skrze Jesuitskou (nynější Karlovu) ulici k velikému náměstí staroměstskému, valil se ustavičný proud lidu a povozů. Jesuitská ulice byla tehdy v Praze nejživější. Zrušením četných chrámů Staré město nezískalo, neboť zanedbané dotud části na Františku, při nynějším nábřeží Františkově a v severním sousedství Klementina zprofanováním velikých klášterův u sv. Anežky, sv. Kříže Většího a u sv. Anny nabyly ještě smutnější tvářnosti. Za to zvelebovala se východní část Starého města, zejména tehdejší Karolinské náměstí (nyní

Ovocný trh), kdež stalo se přední ozdobou nové divadlo Nosticovo. Když spojena byla města pražská v jedinou veleobec, prohlášen chrám Matky Boží v Týně za prvý chrám patronátní, tudíž za hlavní chrám městský. Odstraňování novoměstského příkopu vzbudilo stavební ruch na staroměstské jeho straně, v dosavádních zahradách, který rozšířil se i na protější stranu novoměstskou. Starší domy na Příkopě a v Ovocné ulici ukazují podnes únavnou jednoduchost stavby, za Josefinských dob obvyklou, spolu však, zvláště na východní straně Ovocné ulice, jsou výmluvným svědectvím, jak málo tehdejší doby rozuměly nedaleké budoucnosti, neboť zastavěn byl každý kout bez ohledu na život, který nutně bylo v nově upravených ulicích těchto předpokládati.

Nejznamenitější stavbou, které Praha nabyla za dob Josefinských, jest nynější německé zemské divadlo. Původcem jest hrabě František Antonín z Nostic, který pojal úmysl, že na vlastním svém pozemku zbuduje nové, tehdejším poměrům zplna vyhovující divadlo. Císař dal již 1 března 1781 svolení k stavbě, kteráž původně na 25.000 zl. vypočtěna, ač Pelcl, který stavbu s velikým zájmem sledoval, již s počátku obavy měl, že bude státi jednou tolik. Tu však Nostic změnil úmysl a volil ku stavbě prázdné tehdy prostranství před Karolinem. Když počali svážeti stavivo, universita a okolní sousedé jali se protestovati, ale Nostic odvolal se k císaři a se stavbou započal. 31 května jali se již vytrhávati dlažbu a místo pro divadlo vyměřovati, šestipanský úřad ale práci zastavil; než ještě téhož dne odpoledne v práci pokračováno a 6 června položeny základy.

Stavba trvala téměř dvě léta, načež z jara 1783 byla stavba „národního divadla“, jakož je Nostic zváno míti chtěl, dohotovena. Náklad převýšil však i obavy Pelclovy, neboť veškera stavba, na tehdejší doby velice nákladná, vyhledávala nákladu, dle zprávy hrabětem Nosticem r. 1790 za koupí divadla skrze stavy sněmu předložené, 83.000 zl., nad to pak 450 zl. ročního úroku. Dekorace maloval slavný tehdy malíř Platzer ml. 21 dubna 1783 pořádáno v novém divadle prvé představení a sice sehrána Lessingova „Emilia Galotti“ [1]).

V nejbližším okolí dostalo se tehdy Praze okrasy vzácné. R. 1783 koupil vlašský šlechtic Josef Emmanuel hrabě Canal, znamenitý lidumil a nepřítel hospodářského se rozmáhání Židův, od konventu Minoritův u sv. Jakuba na Starém městě rozlehlou vinici za Koňskou branou a upravil ji v překrásný sad s poustevnou, jeskyněmi, sochami. Sad tento otevřen obecenstvu a stal se odtud nejoblíbenější procházkou pražského obyvatelstva. Hrabě Canal zde zřídil první pražskou pokusnou a botanickou zahradu, kde přednášeno o racionálním hospodářství. Tyto přednášky ještě za dob prof. K. Boř. Presla konány. Svého času byly tu zřízeny vzorné kravíny a mlékárny, vzorná hraběcí kapela se tu produkovala a hostinec „Na cikánce“ byl nejen oblíbeným zájezdním, nýbrž i výletním a tanečním místem před branami tehdejší Prahy.

Spojením měst pražských v jedinou obec r. 1784 umožněna byla i velkoměstská zaří-

---

1) Pelcl, Josef II. MS, 36, 40, 41. — Schaller, Beschreibung von Prag III, 73.

zení, jichž pokročilost doby vyhledávala, především pak noční osvětlení. Počátek řádného osvětlení města učiněn již sice císařským nařízením král. rychtářům ve všech třech městech Pražských ze dne 28 října 1623, jímž se ukládalo, aby pánve smolné a smolné věnce v každém domě pro každou potřebu byly pohotově, ale teprvé ku konci XVII stol. zřízeny svítilny stálé na útraty stavů, jichž se r. 1723 celkem čítalo 121. Osvětleny byly přední ulice od hradu po mostě k mincovně tehdejší, t. j ku konci ulice Celetné. Když blížila se večerní doba, vyzváněno na radnicích hradčanské, malostranské a staroměstské po čtvrt hodiny znamením, že náleží svítilny rozsvěcovati. Opomenutí bylo pokutováno šesti říšskými tolary. Když ujal se správy spojených měst Pražských r. 1784 magistrát, ponechali stavové osvětlovati město policejnímu ředitelství za náhradu ročních 4050 zl., za krátko ale za touž náhradu magistrát sám o osvětlení města pečoval. Svítilny plněny lněným olejem a počet jejich dle skutečné potřeby po všem městě rozmnožován [1]).

30 června 1781 zavedeny v Praze prvé fiakry, načež rychle zmizela nepohodlná krytá křesla, dvěma muži nesená, která dotud byla jediným dopravním prostředkem městským.

15 července 1783 zrušil císař městskou stráž ve branách a při radnicích, která dle potřeby konala i služby policejní a udržovala pořádek veřejný. Místo její zaujala státní stráž policejní, dozor pak ve branách přidělen velitelství vojenskému [2]).

---

[1]) Schottky, Prag, Wie es war und wie es ist II, 368 sld.

[2]) Schiffner, Neuere Geschichte der Böhmen, 15.

Kromě Prahy ostatní města česká nevynikala nad prostřednost, dík strašným závadám XVII stol. a válek slezských. Rozšiřování jejich bylo nepatrné, ježto namnoze svírána byla ještě hradbami, ba město, které do té doby bývalo v království třetím, totiž Hradec Králové, stavši se pevností, zúženo na třetinu někdejší velikosti své. Toliko průmyslová místa severočeská, která vyvinula se z původně nehrazených ochranných městeček, počala se co do počtu obyvatelstva rozmáhati. Hradby městské byly ovšem až na nepatrné vyjímky v bídném již stavu; toliko některá města, jako Tábor a Cheb, pokládána byla za války sedmileté ještě za pevnosti, za Josefinských dob však byla rovněž již opevnění jejich opouštěna. Ku konci XVIII stol. byly brány městské namnoze již stále otevřeny a kromě Prahy i nových pevností zůstávaly bez vojenských stráží. Toliko v horních městech byla v branách přísnější kontrola, hlavně proti Židům, jimž bylo dovoleno z okolí toliko za dne do měst těchto vstupovati a přísně bylo toho dbáno, aby před západem slunce byli města prázdni. Poněvadž byly hradby namnoze otevřeny a brány účinkem častých požárů tu a tam bez věží, počalo za Josefinských dob všestranné hradeb, bran a věží rušení, při čemž pranic nedbáno starožitnické neb umělecké ceny jejich. Nejprvé padly za obět brány tam, kde budovány byly nové silnice. Nové magistráty, když konán byl katastr, obrátily zření své k příkopům hradebním a zachovaným parkánům, které zprodávaly v malých částicích lidem chudým, bez ohledu na budoucí potřeby a rozvoj měst. Tak se na mnohých místech stalo, že bývalé hradby ustoupily

pevně semknutému pásu neúhledných domků, které podnes, jako v Kolíně, Klatovech, Nymburce, jsou překážkou vývoje vnitřních měst a překážejí stejnoměrnému spojení předměstí s nimi. Památné věže a okrouhlice hradební propadly namnoze profanaci, z příkopův a parkánův vznikly těsné zahrádky mezi domky, které za nynějších dnů k potřebám rostoucích měst za drahý peníz třeba kupovati.

S branami a věžemi počala města česká pozbývati i starobylého svého rázu uvnitř, jednak účinkem četných požárů, jednak nechutně prováděnými přestavbami budov veřejných. Ozdobný barok, který ovládal až do polovice XVIII stol. a zejména zůstavil pěkné domy soukromé, ustoupil jednotvárnému, vzletu i ozdoby prostému spůsobu, který charakterisuje druhou polovici XVIII a počátek XIX stol. i zve se obyčejně spůsobem kasárenským. Dlouhá průčelí s četnými velikými, hustě vedle sebe položenými okny, s plochými střechami a odpuzujícím žlutavým nátěrem jsou jeho vlastnostmi, jichž se zálibou užíváno zvláště při stavbách veřejných. Působením jeho počala v městech našich mizeti podloubí, odstraňovány s domův arkýře, výstupky, věžičky, vysoké ozdobné lomenice s radnic a domů měšťanských. Nejcitelněji dotkla se měst českých profanace zrušených chrámův a klášterů, které buď zbořeny buď ustanoveny k účelům jiným. Staly se případy, že zrušený chrám zůstal v podstatě zachován, ale střechy věží s něho sňaty, zprodány a nahrazeny hyzdivým krytem taškovým. Krásné portály a ozdobná okna zazděny a do vysokých zdí prolámány řady malých okének, jaká se na sýpkách

spatřují. Ještě hůře nakládáno s chrámy, jichž majitelé přeměnili je v dílny nebo v příbytky chudiny. Klášter sv. Anėžky v Praze jest toho dokladem nejšerednějším.

Toleranční patent a vznik náboženského fondu byly příčinou mnohých novostaveb chrámových pro katolíky i evangelíky. Novostavby tyto jsou odstrašujícím zjevem nevkusu. Evangelické chrámy již z ustanovení patentu tolerančního musily býti prosty vší vnější ozdoby, věží, portálů z ulice i oken chrámu příslušných. Katolické chrámy sice měly věže, ale budovány byly dle zásad nejvýstřednější střízlivosti spůsobem, který by se byl sotva hodil i pro chrámy puritánské.

Zřízení magistrátův a rozšíření agendy jejich bylo příčinou, že ve městech mnohých přestavovány a nejapně kaženy staré památné radnice gothické nebo renaissanční.

Velikostí, významem obchodním, rázem starobylým a spořádanými poměry řadila se ku Praze Kutná Hora, jejíž báňská důležitost v XVIII stol. zcela ovšem zapadla. Již r. 1726 přesídlil do Prahy z Vlašského dvora úřad nejvyššího mincmistra a práce v dolech znenáhla naprosto přestaly. Za to stala se Kutná Hora důležitým tržištěm, zvláště na plodiny ze žírného nedalekého Polabí. Poslední léta vlády tereziánské a doba Josefinská zůstavily i tu stopy své Zrušením řádu Jesuitského pozbyla Hora vyššího učiliště, neboť gymnasium spolu s kollejí zrušeno a velikolepá budova kollejní vojenským účelům odevzdána. Náhradou zřízena hlavní škola a umístěna v někdejším jesuitském semináři, v památném Hrádku nad Páchem. R. 1770 požár zničil znamenitou gothickou radnici, která již nebyla obnovena, nýbrž do

základů zbořena a na místě jejím vzniklo nerovné, nepravidelné náměstí, čímž jádro města pozbylo dřevního svého rázu. Současně hrozila Kutné Hoře ztráta staroslavného Vlašského Dvora, který byl všestranně sešlý a úřady tehdejší nevěděly, kterak s ním naložiti. 27 listopadu 1786 přišlo nařízení z gubernia, které zdálo se, že spůsobí památného hradu zkázu neodvratnou. „A poněvadž“, praví se v něm, „velmi pobořený tak zvaný mincovní dům vysokému aeráru jen břemenem jest, tedy budiž hleděno k tomu, aby ona část stavení toho, která městské radě postoupena jest, i s tak zvanými mincmistrovskými pokoji, pak onen díl stavení, který s arciděkanstvím hraničí a část dvoru dražbou byly odprodány; z pokojů na galerii buďtež příbytky pro horní úředníky upraveny“. 20 června nařízení toto zostřeno rozkazem císařským, který patrně měl podkladem příslušný návrh gubernia. Rozkazem tímto dovoleno, aby Vlašský Dvůr prodán byl buď v celku anebo v částech, ježto však kupec se nehlásil, svoleno, aby v jedné části Horník Jan Krištof Breuer zřídil přádelnu na bavlnu 27 prosince 1788 došel opět horního úřadu příkaz gubernia, aby prodej hradu byl vykonán [1]), ale na štěstí nebylo kupce a tak Vlašský Dvůr ve zchátralém svém stavu zachován.

Když byly rušeny chrámy a kláštery, zbavena Hora opět mnohé ozdoby. Nejvíce bylo želeti krásného gothického chrámu sv. Bartoloměje na Hořejším městě. Z domů patricijských nejtíže dotkla se starobylého rázu

---

[1]) Veselský, Průvodce po kr. horním městě Hoře Kutné, 90.

města přestavba krásného „domu knížecího“ proti někdejší radnici, kteráž ušetřila toliko památné věže v zadní části budovy. Z velikých nových budov, jimiž Hora zvelebena v XVIII stol., dlužno vzpomenouti Dienzenhofrovy stavby kláštera Uršulinského, pohříchu v původním úmyslu nedokončené, a chrámu sv. Jana, obou provedených slohem rokokovým, který se středověkým rázem města příkře kontrastuje. Nedaleké opatství sedlecké bylo rovněž v XVIII stol. přestavěno, zejména pozdvižen znovu z trosek svých veliký chrám konventualní.

Hradec Králové po válce sedmileté přestavován jsa v pevnost, přišel o všecka předměstí, z nichž vznikly nové vzdálené osady v okolí, Nový Hradec, Kukleny, Pouchov, Pražské a Slezské předměstí. V hradbách uchovala se toliko největší část vnitřního města s biskupským chrámem. Skrovnou náhradou za krásné brány a chrámy, zbořené z potřeb fortifikačních, byly dvě nové věže radniční. Odtud sevřen jsa pásem hradeb pevnostních, nemohl se Hradec nijak rozvíjeti.

Poměrně nejméně změněna přežila konec XVIII stol. města Budějovice a Plzeň. Hradby obou sice také zrušeny, ale účelněji, neboť na nich budovány byly domy téhož rázu jako uvnitř měst s předměstími. Rozvoj obou těchto měst počíná se ve skutečnosti již ku konci XVIII stol.

V markrabství moravském počalo nabývati za posledních desítiletí XVIII stol. druhé hlavní město a od r. 1642 sídlo zemských úřadův i zemského sněmu Brno rychle rázu velkoměstského. Již lidnatost jeho vzrůstala v poměru mnohem příznivějším než kdeko-

livěk jinde. dík mohutně se rozvíjejícímu továrnímu průmyslu. Kdežto r. 1770 napočítáno bylo v Brně toliko 13.972 obyv., shledáno jich r. 1786 již 19.011 a r. 1797 23.191. Jsouc nyní trvale prohlášeno za sídlo úřadů zemských, stalo se Brno i sídlem moravské šlechty, která si v něm budovala paláce. Josefinské rušení chrámův a klášterů netklo se Brna tou měrou jako jiných měst, ježto zrušené duchovenské budovy kromě někdejší kolleje jesuitské nepropadaly zřejmé profanaci a nehyzdily vnější ráz města. V čas pomýšleno také, aby usnadněno bylo spojení města s četnými a mezi sebou nesouvislými předměstími, čímž odvarováno se nemístného zastavění vzdušných ploch, zejména zahrad, uvnitř města. Mnozí šlechticové krásné své sady otevírali obecenstvu, jako svobodný pán Mitrovský zahradu v Rybářské ulici (někdy majetek král. rychtáře Martina Cipsa, již koupili moravští stavové, k vyučování včelařství r. 1775 určili, ale r 1780 svobodnému pánu Mitrovskému prodali), hrabě Mitrovský a svobodný pán Schröfl na hrázi rybničné. Tak zvaný Ráj, šířící se od Kumrovic ku Královskému mlýnu, podobal se anglickému parku [1]).

Návštěva cáreviče ruského v Brně měla následkem pravidelné a stálé osvětlování ulic v Brně. Náměstí a hlavní ulice osvětlovány odtud velikými lampami argandskými, vedlejší ulice lampami okrouhlými [2]). Stavové k tomu přispívali 3000 zl. ročně.

Veliká nehoda potkala Brno 14 ledna 1785, když nahodilým požárem bylo zničeno

---

[1]) D'Elvert, Neubrünn, 85.

[2]) Trauttenberger, Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn IV, 132.

tamní divadlo. Hrabě Salm svolil ihned, aby jízdárna jeho byla upravena za divadlo zatímní, když však jednalo se o novou stavbu, žádala správa městská, aby podnikli ji stavové svým nákladem. Stavové svolili konečně, načež téhož ještě roku nové divadlo na původním svém místě postaveno. Stavové věnovali celkem na tuto stavbu 55.052 zl. 30 listopadu 1785 bylo divadlo slavně zahájeno Shakespearovou truchlohrou „Koriolán", již však 16 ledna 1786 shořelo po druhé a sice do základů. Tehdy bylo podezření, že byl oheň založen a vláda ustanovila cenu 200 dukátů za vypátrání pachatele, kterýž však nebyl dostižen. Tenkráte stavové již zdráhali se podnikati stavbu svým nákladem, poukazujíce, že jest divadlo majetkem i podnikem městským, načež císař 9 září rozhodl, že náleží stavba i udržování divadla městu. 7 ledna 1787 otevřeno jest divadlo, obnovené nákladem 25 354 zl.[1])

R. 1786 nařídil císař, aby někdejší jesuitská zahrada v Lužánkách upravena byla za veřejný sad, obcí městskou spravovaný.

Velice důležity byly snahy, aby Brno splynulo s četnými a lidnatými předměstími, kteráž snaha byla především podporována prohlášením, že Brno přestává býti pevností. Tak byl zřízen pro město i předměstí společný hřbitov, ustanoven společný obchodní, směnečný a hrdelní soud a při novém rozdělení farním spojeno město s předměstími v jeden celek. R. 1784 učiněn počátek s bouráním věží městských. Zahrada kláštera svatotomského mezi Velkou novou ulicí a Švábskou ulicí zprodána na stavební místa, čímž

1) Tamže, IV, 155 sld.

vznikla nynější Augustinská ulice. R. 1786 otevřena nová brána městská na Cejl vedoucí, před níž sice ještě zbudován most příkop přepínající, záhy ale počali příkop zavážeti, což také díti se počalo u bran druhých. R. 1787 založeno předměstí Josefov.

Příznivé poměry odbytu byly příčinou, že vznikaly na předměstích brněnských nové továrny. Přední úředníci Köffillerovy továrny jali se zakládati své závody, ředitel Seitter r. 1785 továrnu na turecké fesy v Komárově, r. 1786 pokladník Jan Jindřich Offermann nynější Offermannovu továrnu v Mlýnském příkopě. R. 1787 vznikla nová továrna Hopfova a Bräunlichova.

Účinkem poměrů a vládních opatření tehdejších počalo se rozmáhati Brno také po stránce obchodní. Již za Marie Terezie brněnské trhy stávaly se střediskem obchodníkův a kupujících ze všech zemí sousedních a v Brně vznikaly vážené sklady obchodní. R. 1780 povýšen byl obchodník Ignát Abel do stavu šlechtického. Velkoobchodníci norimberští počali v Brně zařizovati pobočné obchody, na prvém místě Jakub Herzogenrath, jenž od r. 1776 měl stálého zástupce Jana Herringa pro Moravu v Brně. K Herringovi připojil se r. 1780 Abraham Greisinger. Herzogenrath měl veliké účastenství při zakládání továren brněnských, zejména Offermannovy, a záhy osáhl veškeren téměř velkoobchod moravský, přivážeje továrnám suroviny a pečuje o odbyt výrobků jejich. Zámořské zboží dával přivážeti z Hamburku po vodních drahách pruských až do Vratislavě, čímž získal značné úspory dovozného. Když r. 1786 sklad zboží

norimberských kupců v Mikulově ocitl se v tísni, přejal Herzogenrath zboží určené pro brněnské a opavské trhy. Když r. 1788 zakázal císař cizím obchodníkům všechno kupčení s Dědičnými Státy kromě barev a domácích výrobků, zařídil Herzogenrath v Brně samostatný velkoobchod pro svého syna. Mikulovský sklad zrušen. Vídeňští a brněnští kupci protestovali, ale Herzogenrath prokázal číslicemi, kterak prospěl moravskému průmyslu i vývozu, načež císař 21 července 1788 udělil jemu příslušnou výsadu velkoobchodnickou. Současně zřídil bývalý jeho zástupce Herring velkoobchod v Brně se zbožím osadním, rosolkami, rumem a p., jež hlavně do Haliče vyvážel.

Velikou podporou brněnskému obchodu byla zápůjční banka brněnská, již v nájmu měla rodina Hönigova, s části židovská, s části pokřtěná. S bankou touto spojeno bylo i obchodní zpravodajství. R. 1781 obchod této banky rozdělen. Dosavádní společníci židovští Israel Löwel Höniga a Aron Mojžíš Hönig podrželi lenní banku se základní jistinou 100.000 zl. a zástavárnu s jistotou 50.000 zl., křesťanští společníci Adam Vojtěch Hönig a Leopold Hönig podrželi náklad na privilegované brněnské noviny.

Prvé hlavní město moravské[1]) Olomouc stihl osud Hradce Králové, neboť stavbou

[1]) Až do r. 1848, pokud totiž trvaly staré řády, náležela Olomouci vždy přednost prvého hlavního města markrabství, kdežto Brno pokládáno jakožto dočasné sídlo úřadů zemských za druhé hlavní město a prostě toliko „královským městem Brnem“ nazýváno. Na sněmu zemském měli poslové olomoučtí vždy prvé místo mezi městskými repraesentanty a prvý posel olomoucký hlasoval vždy za veškeren městský stav. Když r. 1778 tří-

pevnosti přišla o svá předměstí, z nichž vyvinula se opodál pevnostního pásu nová sídla, Novosady, Nová ulice atd. V městě vnitřním bylo pozorovati účinky změněných poměrů. Šlechtické rodiny dotud v Olomouci zakoupené stěhovaly se do Brna a paláce jejich přecházely do rukou měšťanských. Veliký počet důstojnictva a vojenských úřadů spolu s lyceem způsobil uvnitř přelidnění, takže za veliké nouze o příhodné místnosti oba krajské úřady, které dotud v městě měly sídlo, olomoucký a přerovský, onen do Uničova, tento do Hranic, přeneseny. Rušením klášterův a chrámů pozbyla Olomouc mnohých památek starožitných, za něž měly býti náhradou stavby vojenské a pevnostní. Život v těsné pevnosti byl nevlídný, obyvatelstvo žilo hlavně z posádky a z ústavů školských. Starobylý imposantní ráz města trpěl přestavbami, prováděnými ve střízlivém způsobu doby, které ovšem osvícenské horlivce naplňovaly nadšením. Z památných staveb zrušeny a znenáhla odstraněny chrámy sv. Petra, sv. Blažeje, sacellum Bohemorum nebo česká kaple sv. Cyrilla a Methoděje na hřbitově svatomořickém; také zbořena starobylá věžovatá brána mezi městem a předhradím. O převrácených názorech té doby nejpoučnější doklad podávají úvahy Jana Alexia Eckbergra, osvícenského spisovatele, který vydal r. 1788 tiskem své úvahy

dena gymnasia do tří kategorií, rozdělena kategorie třetí obsahující gymnasia v hlavních městech prvé třídy a sice 1) gymnasia ve hlavních městech prvé třídy, v Praze, ve Vídni, Freiburce, Inšpruku, Štyrském Hradci a v Olomouci a 2) v gymnasia ve hlavních městech druhé třídy, v Linci, Lublani, Celovci, Lvově, Gorici, Brně a Opavě. De Luca, Das gelehrte Oesterreich II, 471.

o Olomouci[1]). V nich popisuje takto Olomouc své doby: „Vnitro města jest namnoze, aspoň hlavní náměstí a ulice, vkusné a krásné. Také se nyní nejvíce k okrášlení města přihlíží. Mocnář sám nařídil okrašlování a záhy byli mrtví živými zapuzeni; hřbitov u sv. Mořice, mefistický vzduch vypařující, jest nyní náměstím, trhem na dříví hojně zalidněným. Nová věž, která bez prospěchu zabraňovala volnému rozhledu ulicemi, jest zbořena a císařská lycejní knihovna i různé jiné budovy poskytují nyní oku na výsost překvapující perspektivy; mnohé kláštery přeměněny v úhledné příbytky, kde nyní, na místě rozmařilého a zahálčivého způsobu života líných mnichů, znenáhla pilnost a pracovitost zavládá. Dlouho již zdobí jedno naše náměstí dobře pracovaný sloup, jiné okrašluje nyní nový kamenný vodojem. Radnice s ozdobnou věží, starobylá ctihodná budova uprostřed náměstí, poutá k sobě oko cizincovo, který toliko pohřešuje umělých hodin, v popisech zemí proslavených hodin olomouckých. Některé zbytky jsou ještě zřejmy, ale hlodavý zub doby zrušil zcela dílo umělecké. Kolem této starobylé budovy a kolem obou náměstí spatřují se nejkrásnější domy ve vlašském vkusu. Knížecí Dietrichštejnský a hraběcí Salmovský dům, tak zvaný panský dům, domy Braunův, Heinrichův, Weingelův, Bischofův, Hellerův, Schmidtův, dům „u černého orla“ na dolním náměstí jsou budovy, které by i Vídni byly ozdobou. Uvésti ještě sluší ve východní části města císařskou vojenskou nemocnici, někdejší jesuitskou

[1]) J. A. Eckberger, Charakteristische Beyträge zur Kenntniss der Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz. Ve Vídni, 1788.

kollej a nyní kasárnu u Všech Svatých, lycejní knihovnu a vychovávací dům Václava Colloreda. Z chrámů... jest dóm starogothickou budovou v nejkrajnějším koutě města, jehož veliká klenba jest velmi umělá. Rovněž gothickou a svým stářím pamětihodnou budovou jest proboštský a farní chrám sv. Mořice s nedostavěnou věží. Velmi pěknou budovou by byl farní chrám sv. Michaela, by býval od někdejších svých majitelů mnichů Dominikánských dostavěn. Konečně jest vojenský chrám budovou přiměřenou někdejším majitelům. Ostatní chrámy jsou nyní dílem zavřeny dílem zbořeny“[1]) Jakkoli všechny kláštery byly zrušeny, počítalo se přece ještě v Olomouci 160 kněží kromě duchovenstva polního. Některé hraběcí rodiny tehdy ještě zimu trávily v městských svých domích.

Nové pevnosti.

Když ukončeny byly prvé dvě války s Fridrichem II pruským, ukázala se potřeba po odstoupení větší části Slezska s velikými pevnostmi tamními zbudovati nové pevnosti v Čechách a na Moravě pro ochranu hranic, ježto toliko Praha a Cheb byly ve stavu k obraně spůsobilém, Brno, Uh. Hradiště a Tábor měly opevnění zvýšeným požadavkům vojenským již nevyhovující[2]); polabské zámky

---

[1]) Eckberger, 18—21.

[2]) Tábor dle jména pokládán za pevnost až do válek napoleonských. Ještě za poslední války s Pruskem r. 1778 a 1779 byl vojensky osazen, hradby ale byly ve stavu špatném. Srv. Thir, Hradiště hory Tábor jako pevnost v minulosti, 270 sld.

Pardubice, Kolín, Brandejs n. L., Střekov a Děčín po válce sedmileté rovněž již neosazovány. Z těchto úvah vznikla velikolepá opevnění olomoucká, která r. 1758 slavně se osvědčila a po r. 1763 založena nová pevnost v Hradci Králové. Popudem císaře Josefa II jako spoluvládce schválila Maria Terezia, aby byly zřízeny ještě pevnosti nad ústím Ohře u Litoměřic a nad ústím Úpy u Jaroměře (VI, 390 a násl.).

Když vznikla r. 1778 nová válka s Pruskem, pevnostem těmto, z nichž ani Hradec Králové dotud nebyl dokončen, jakož i Chebu věnována pozornost bedlivá. V Chebu v květnu 1778 spravovány hradby a uváděny do stavu válečného, vykupovány domy i bořeny, tak zvaný Šibeniční vrch o několik sáhů snížen a šibenice prachem do povětří vyhozena [1]). V Hradci Králové válka r. 1778—1779 byla příčinou, že zastaveny byly některé nutné práce pevnostní, když ale sjednán byl mír, v pracích opět horlivě pokračováno a zvláště provedena opatření proti každoročním povodňovým škodám obou řek, která nutnými býti se ukázala [2]).

Ihned jakmile byl mír ujednán, podjal se císař dokončení pevnostních staveb českých se vší energií a při tom pomýšlel ještě na zbudování pevností nových a sice v Nymburce [3]), v Mladé Boleslavi a v Jihlavě.

V Hradci Králové pokračováno ve stavbě teprvé na jaře r. 1786. Tehdy dodělávána

---

1) Dopisy z Chebu v Brünner Ztg. 1778, čís. 43, 44 a 46.

2) Brünner Zeitung 1789, čís. 50.

3) Tak souditi jest z Paměti Vavákových I, kdež čte se, že 18 října 1779 císař Josef II prohlížel město Nymburk za příčinou jeho opevnění.

Slezská brána a pro pohodlnější prý přístup zbořena nedaleká starobylá brána městská, za niž dáno obci 1200 zl., obec užila peněz těchto ku stavbě nových věží radničních. Také zbořeno Slezské předměstí, jehož obyvatelé namnoze přestěhovali se opodál do nové vsi Pouchova, kdež i nový chrám sv. Pavla zbudován byl. Z jara r. 1784 hlavní hradby, dotud toliko ze země vyrovnané, zdí cihlovou obkládány, nová brána Slezská a kasematy na východní straně a pod někdejším hradem zakládány[1]). Z jara r. 1787 koupeno za 22.635 zl. 23 měšťanských domů, kdež říká se potud „na hradě", a zbořeny tyto domy i se zbytkem zdi po někdejším minoritském chrámu sv. Jana Křtitele, na ploše té pak zbudována nemocnice vojenská[2]).

K nové pevnosti u Litoměřic položeny základy ještě za života Marie Terezie, 10 října 1780[3]), jakkoli vyměřování již r. 1764 počalo[4]). Potřebné pozemky postoupily městská obec litoměřická, zvláště pole statku někdy Kandorského a ves Mlíkojedy, jichž odstoupené pozemky byly dány v náhradu sousedům Kopistským, Německé Kopisty koupeny od kláštera Doksanského. Trabšice a Německé Kopisty zcela zbořeny, ony přistavěny k Zádušníku, tyto znova zbudovány na pozemcích mezi Lukavicí a pevností již kromě dostřelu[5]). Pevnost budována vedením polního zbrojmistra Karla hraběte Pellegrina, ředitele sboru

---

1) Švanda. Paměti města Hradce Králové VI, 37.
2) Solař, Dějiny Hradce Králové a biskupství Hradeckého, 172, 508.
3) Rulík, Hist. kal. I, 21.
4) Lippert, Gesch. von Leitmeritz, 569.
5) Tamže, 569 sld.

inženýrského, který usídlil se v nedalekých Litoměřicích[1]). Poněvadž nebylo dosti lidu dělného, přivedeni cihláři až z Chorvát, kteří u Kopist zřídili veliké cihelny[2]). Potřebné dříví káceno v lesích komorních panství, hlavně poděbradského a brandejského. Jediné z lesa Kerska u Sadské po Labi 1000 dubů doplaveno[3]). 12 prosince 1780 nařídil Josef, aby nová pevnost na věčnou oslavu císařovny a královny matky jeho byla nazývána Terezínem[4]). 27 září 1781 navštívil císař poprvé pevnost k pojetí posádky spůsobilou. Přijel o jedné hodině s poledne od Hloupětína v průvodu maršálů Laudona a Lacyho, generálů Pellegrina i Löwenehra a plukovníka Zentnera, načež ihned až do páté hodiny trávil zevrubnou prohlídkou pevnosti. Pak odjel do Litoměřic, kdež přenocoval v hostinci u Černého medvěda. Nazejtří v den slavný sv. Václava přítomen byl císař z rána bohoslužbě ve stoličním chrámu, odpoledne po hostině odjel však opět v průvodu generálův a důstojníkův od sboru inženýrského, plukovníka barona Steinmetze, podplukovníka des Traux a nejvyššího strážmistra von Gelfa, do Terezína a odtud do nově vystavěné vsi Německých Kopist. Císař byl velice spokojen s provedením staveb pevnostních a jmenoval plukovníka Steinmetze, kterýž byl je řídil, na místě generálem[5]). Tok Ohře v ob-

1) Brünner Ztg. 1780, č. 39.
2) Pelcl, Josef II MS, str. 16.
3) Paměti Vavákovy, I.
4) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, I, čís. 7. Srv. Brünn. Ztg. 1780, čís. 101.
5) Brünner Ztg. 1781, čís. 80.

vodu pevnostním přeložen a 5 prosince 1784 řeka do nového řečiště kolem pevnosti odvedena[1]).

S mnohem většími překážkami potkávala se stavba nové pevnosti u vsi Plesa. Majitel panství smiřického Jan Václav kníže Paar chtěl při této příležitosti výhodně prodati panství celé a vyjednáváním příslušným zdržely se značně přípravy. 1 ledna 1780 koupila císařovna Smiřice pro českou komoru, načež 3 října položen základní kámen a počato s přípravami[2]). V prosinci 1780 ohlašovalo generální ředitelství ženijní a fortifikační, že dle nejvyššího nařízení bude budována nová pevnost Ples a jalo se práce jednotlivé pronajímati[3]). Z jara 1781 císař přikročil ku vlastní stavbě. Vesnice Ples o 122 osedlých byla vykoupena a s chrámem sv. Jiljí zbořena, obyvatelstvu pak jejímu vykázány od panství smiřického pozemky, na nichž zbudovány vsi Nový Ples a Rasošky. Stavbu řídil generál Querlonde, Francouz rodilý; jemu přidělen byl major Vogler od sboru inženýrského. Aby pevnost v době brzké mohla býti úkolu svému odevzdána, stavěny vedle pevnostních potřeb v užším smyslu, hradeb, příkopů, bran, ihned i potřebné budovy, dům velitele, hlavní stráž, tak zvaný „starý“ pavillon a veliká nemocnice s kaplí, zbrojnice, dům pro správu hospodářskou, jatky a mnohá skladiště.

Potřeba četné posádky — Ples založen byl pro posádku 8000 mužů v čas války — vyhledávala i obyvatelstva občanského do obou pevností, což ale potkávalo se s pře-

---

1) Huber, Geschichte Josef II, II, 147.
2) Rulík, Hist. kal. I, 70.
3) Brünner Ztg. 1780, č. 80.

kážkami. Obyvatelé okolní neměli dosti důvěry, že by si v nových pevnostech lepší bydlo připravili, i otáleli užívati vyzvání císařských. Bez úspěchu konány ve příčině té mnohé kommisse v obou pevnostech, které od té doby sdílejí se spolu o stejné osudy, až navrhlo 27 prosince 1781 gubernium české, aby obě pevnosti povýšeny byly na svobodná města královská se všemi právy příslušnými. Návrh dlouho odpočíval, ježto patrně ve Vídni nechtěli rozmnožovati počet výsadních měst, majíce v úmyslu historické rozdíly mezi jednotlivými městy vůbec odstraniti. Teprvé 10 června 1782 vydán dvorský dekret, jímž pevnosti Ples a Terezín prohlášeny za svobodná královská města, podřízená podkomorskému úřadu se všemi právy a přednostmi měšťanů královských měst. Domy nebylo třeba stavěti o patře, ale místnosti přízemní měly býti vesměs klenuté; ti osadníci, kteří by stavěli bez přispění aeráru, mohli i dvojí patro postaviti. Při výběru osadníkův obou pevností mělo býti dbáno, aby pouze takoví lidé, umělci, továrníci, řemeslníci ze všech Dědičných Států, byli osazeni, kteří by byli s prospěchem městu i posádce, kteří by byli zcela známí, kteří by se prokázali zákonnými vysvědčeními i o svém dosavádním životě i živnosti; cizozemci byli z osazení se v obou pevnostech předem vyloučeni. Opatření policejní a bezpečnostní, trhy týdenní a výroční měly se díti dle zemských obvyklostí. Měšťanstvo říditi se mělo vlastním magistrátem; než by byl tento zřízen, měl úřadovati a soudní právomoc vykonávati v Plesu magistrát jaroměřský, v Terezíně litoměřický. Dokud by obě města neměla dostatečných vlastních důchodů, měl býti ná-

klad na duchovní správu opatřován z fondu náboženského. Obcím povoleno zříditi si pivováry, z jichž výtěžku měly býti později zbudovány chrám, fara a škola. Řemeslníkům pro denní potřeby pevnosti nevyhnutelným, pekařům, řezníkům, kovářům, zámečníkům, truhlářům, kolářům, sedlářům, řezbářům, měly býti domy aerárem zřízeny, jichž cenu majetníci by splatili s 6% zúrokováním v 28 létech. Kdož by stavěli na svůj groš, měli se říditi předpisy ženijního úřadu. Ti, jimž aerár dům postaví, měli býti osvobozeni od mimořádných dávek, daně živnostní i dávek osobních a od povinnosti vojenské na dobu 15 let, kdož by sami si dům zbudovali, požívati měli výhod řečených po 30 let. Vojenského ubytování měli býti všichni prosti kromě případů největší nutnosti[1]. Patent tento doplněn nařízením ze dne 14 října 1784, jímž dovolováno tovaryšům osazovati se v obou pevnostech i bez povinnosti dojíti práva mistrovského, stavebníkům pak ohlášen prodej potřebného staviva za cenu, jakou platilo fortifikační ředitelství. Poněvadž málo bylo podnikatelů, kteří by stavěli na svůj groš, přislíbeny zálohy státní, splatné ve lhůtách. Komu by dal stát polovici potřebných peněz zálohou, ten měl býti po 20 let všech povinností prost, komu by dal čtvrtinu, po 25 let[2]. Pokud by nebyly zbudovány chrám, fara a škola, mělo míti měšťanstvo přístup k bohoslužbě v kapli posádky, triviální školy

---

[1]) Cís. patent uveřejnil Hallwich, Kaiser Joseph II und Josephstadt, 17—22. Srv. Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef II, II, čís. 56.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Joseph II, IV, čís. 604.

měly býti zatím umístěny v domích soukromých. Poněvadž ale přes to osazování pevností nepokračovalo, ohlášen dvorský dekret ze dne 14 října 1784, jímž osadníkům další výhody byly povoleny. Tovaryši řemeslničtí k mistrovství spůsobilí mohli se osaditi v obou pevnostech bez dosažení práva mistrovského. Novým stavebníkům měly se ponechati potřeby ku stavbě v ceně výrobní a těm, kteří by stavěli domy na náklad vlastní, měly býti povoleny přiměřené platební lhůty[1]).

Stavba obou pevností pokračovala rychle, za častého osobního dozoru císařova. V září r. 1784 a 1786 zajel císař z Prahy do obou pevností, které r. 1787 byly v hlavních částech úplně hotovy. V červenci 1781 oznamovaly České Pražské Noviny[2]), že se dopraví do Terezína po vodě 30.000 centnýřů všelikých věcí k dělostřelectví potřebných. 7 a 8 srpna t. r. časně z rána zevnitř pevnosti nedaleko vsi Boušovic za přítomnosti arcivévody Františka, všech generálův a jiných důstojníků, jakož i velikého množství okolního lidu vyhozeny tři podkopy na zkoušku, jež položil plukovník Micovini. Týž případ opakován 15 září 1787 za přítomnosti císaře a arcivévody Františka. Tehdy vypáleny dva a později ještě čtyři podkopy a to s takovým úspěchem, že Micovini jmenován byl na místě generálem, setník Březina pak od císaře obdržel 100 dukátův, aby jimi podělil podkopníky[3]). 14 září odjel císař ku Plesu, kdež otevřena pevnost za slavností zvláště významných, jakož vůbec

---

1) Duška, Paměti Josefova, 136.
2) 1787, č. 28.
3) Pražské České Noviny 1789, čís. 33, 38.

od počátku Ples za prvou českou pevnost jmín.

Císař přenocoval 15 září v Jičíně, nazejtří pak jel přímo na Ples. Když se k pevnosti přibližoval, byl poprvé pozdraven hřměním děl na hradbách rozestavených. Před bohatě ozdobenou branou Jaroměřskou uvítali panovníka přední hodnostáři vojenští, v čele majíce generály Seegra a prince de Ligne, když pak císař vstoupil do pevnosti, nad níž poprvé vlál prápor císařský, podal mu český velící generál hrabě Wallis příslušnou zprávu způsobem ve vojště předepsaným. Za velikého účastenství lidu prohlížel císař posádku, na prázdných prostranstvích rozestavenou, načež v tak zvaném „starém pavillonu“ zasedl s družinou svou k obědu. Vyřídiv odpůldne různé důležitosti, přenocoval císař poprvé v pevnosti a sice v prostřední části téhož „starého pavillonu“ proti nynějšímu casinu důstojnickému. 17 září pobyl císař při službách božích v prozatímné kapli, načež v průvodu své družiny i pevnostních hodnostářů navštívil zbrojnici. Tam dal na jevo způsobem okázalým přátelství své k maršálu Lacymu, odhalil totiž pomník, jejž byl z vděčnosti, že Lacy toto místo pro pevnost vyhledal, poříditi kázal. Pomník umístěn jest v hlavní dvoraně zbrojnice. Odpoledne provedena zkouška 11 padacích mostů skrze těžké povozy s nákladem po 60 vídeňských centnýřích. 18 září konány na hradbách pohyby s veškerou posádkou jako za obležení, podnikána střelba ruční ze střílen a střelba z děl v kasematách umístěných, v korunních hradbách pak zaražena stavidla, aby bylo lze posuzovati účinek záplavy, všemi třemi řekami působené.

Náklad, který stavba všech tří pevností vyhledávala, byl velmi značný. Pelcl[1]) zaznamenal, že se měsíčně vyplácelo po 100.000 zl. Prvým velitelem pevnosti Plesu jmenován r. 1787 podmaršálek baron Seeger. Než přes veškery výhody a úlevy nebylo lze dosti občanských osadníků přivábiti, tak že r. 1790 v Plesu čítalo se teprvé 59 domů, aerárních i soukromých. Rychleji zalidňoval se Terezín, který s počátku měl občanský ráz výhradně český. Než i tu vyskytovaly se překážky. Obec litoměřická vyzvána, aby si zbudovala v pevnosti pivovár na 20 let všech dávek prostý. Když ale vedla si liknavě, aerár sám pivovár zbudoval a později městské obci terezínské přenechal, která užitků z něho k obecnému dobrému užívala [2]).

Stavba obou pevností dála se za veliké obezřelosti, neboť odůvodňovány byly obavy, že z pruské strany činěny budou všemožné pokusy, aby prozrazeno bylo tajemství opevnění. Rozsáhlé přípravy císařovy ku stavbám nových pevností udržovaly krále pruského a jeho diplomaty v horečném napjetí. Vyslanec ve Vídni baron Riedesel podával králi svému zprávy, často sice sobě odporující, ale svědčící o velikých obavách ze zámyslů císařových, který nedal se odstrašiti ani zřejmým nedostatkem státní pokladnice [3]).

Nedůvěra vzájemná na obou stranách byla zřejma. Na dvoře vídeňském netajili si, že pobyt četných pruských a saských důstojníků v Teplici a Varech Karlových nemá za účel léčení, kteréž bylo spíše předstíráno,

[1]) Josef II, MS, str. 39.
[2]) Lippert, Gesch. der Stadt Leitmeritz, 569.
[3]) Wolf, Österreich und Preusen (1780—1790), 3 sld.

nýbrž že důstojníci tito bedlivě špehují v Čechách a podávají do vlastí svých zevrubné zprávy o dislokaci vojsk císařských. Také z císařské strany neleněno. Z listu, jejž psal císař vlastnoručně do Prahy polnímu zbrojmistru baronu Žižkovičovi, jest zřejmo, jaká váha na vyzpytování poměrů v pruském a saském vojště kladena[1]).

Proto vsichni, kdož na stavbě té neb oné pevnosti pracovati měli, nejprvé zavazovali se slavnou přísahou mlčelivosti a věrnosti. Polír Ignát Pábil, z Pruského Slezska rodilý a v Pardubicích zakoupený, v jehož pardubském bytu jakýsi chatrný nákres pevnosti Plesa objeven, byl vojenským soudem k smrti odsouzen. 6 října 1783 rozsudek v Plesu vykonán a sice byl Pábil oběšen pro výstrahu všem na stavbě pevnosti pracujícím na prvém pevnostním kole (rondeau) blíže lunetty. Všechno dělnictvo po vyšším rozkaze musilo býti popravě přítomno, mrtvola pak po tři měsíce na šibenici ponechána[2]).

Vedle Hradce Králové, Plesa a Terezína zamýšlel císař zříditi v Čechách ještě pevnosti jiné, hlavně na severu, maje stále ve zření ochranu severních hranic proti Prusku. Zpráva r. 1783 rozšířená, že hodlá císař Jihlavu opevniti, sice se nepotvrdila, ale na ochranu předních zemských stezek navrhovány byly pevnosti v údolí Jizerském, v údolí řeky Ohře a Labe u Trutnova a České Skalice. Nad Ohří v Chebsku měly býti zbudovány pevnosti dvě, k provádění úmyslu toho byť i pouze předběžnému však vůbec

---

1) List ten u Wolfa, Österreich und Preussen (1780—1790), 206 sld.

2) Duška, Paměti Josefova, 127 (dle zápisů faráře a děkana Seicherta v pamětní knize Josefovské).

nedošlo. Rovněž upuštěno od myšlenky opevňovati Trutnov a Českou Skalici. Ale v údolí Jizerském konány byly již vážné přípravy, ježto nová pevnost měla býti prostředníkem mezi Plesem a Terezínem. Původně ustanoveno, že bude v pevnost proměněno královské krajské město Boleslav Mladá, která výtečnou polohou a útvarem svého okolí k úloze veliké pevnosti výborně se hodila. Brzy po válce s Pruskem r. 1774 přijel císař do Mladé Boleslavě a ubytoval se na Novém Městě v domě Anny Malé, maje v úmyslu, polohu města a zamýšlené pevnosti sám shlédnouti[1]). Později obráceno zření k okolí města Mimoně. R. 1783 císař meškaje v severních Čechách, důkladně sám prohlížel širší okolí tohoto města i šly již řeči. že tam buď u vsi Kummera, kdež do údolí řeky Plznice[2]) ústí rybničné údolí kuřívodské, buď na Breitenštejně u Stráže, na Kirchberku u Hodkovic anebo na Špicberku u Kohlštatu[3]) bude zbudována nová třetí pevnost[4]). Než ani tu nebylo dosti vhodných podmínek, pročež obráceno zření ku Mnichovu Hradišti, ježto chrání jizerský průlom u Kosmonos a silnici ku Praze vedoucí. Jednou dobou mluvilo se mnoho o císařových záměrech učiniti i z Jičína pevnost a převésti Jizeru od Turnova do roviny Jičinské[5]). R. 1784 děla, která od r. 1778 stála ještě na opevně-

---

1) Bareš, Dějiny Mladoboleslavského školství, 52.

2) Schaller, Leitmeritzer Kreis, 216 sld. — P(audler), Mitheilungen des nordböhm. Excursions-vereines I, 116.

3) Thomas, n. j. m. 56.

4) Prager Oberpostamtszeitung 1783, čís. 76.

5) Thomas, Kaiser Josef's II. Reisen in Nordböhmen, 54.

ních od Králové Dvora k Vrchlabí podél pravého břehu labského rozložených, byla již dovážena do okolí mnichovohradišťského, podplukovník Mikuláš des Traux vypraven do Mnichova Hradiště, aby příhodná místa vyhledal a plány učinil, ale z neznámých příčin ani tento plán nedošel provedení [1]).

Poměr císařův k Prusku a odboj Nizozemska.

Země koruny české požívaly sice za desítiletého panování Josefa II klidu, nejsouce přímo strženy do víru válečného, trpěly ale stálým napjetím mezi císařem a krály pruskými Fridrichem II a po jeho smrti r. 1786 Fridrichem Vilémem II, kteréž napjetí za posledních dnů císařových již již bralo na se ráz válečného stavu a bylo příčinou, že v Čechách i na Moravě soustřeďovány veliké síly branné. Neméně vyhledávaly obětí našich zemí zápletky nizozemské a nákladná válka s Turky.

Napjatý poměr k Prusku měl příčinu svou v hrabivosti rodu Hohenzollernského. Císař již jako spoluvládce nabyl přesvědčení, že výbojné choutky Prusů nesou se dále než do pomezí Pruského a Českého Slezska, a proto budoval pevnosti, utvrzoval stavbou silnic způsobilost Čech a Moravy k obraně proti náhlému útoku a snažil se, aby i v Německu moc svou a svého rodu utvrdil. Král pruský naproti tomu všemi prostředky snažil se mařiti záměry císařovy.

---

[1]) Duška, Paměti Josefova, 107.

Byl to především nový bavorský projekt císařův, který rozbouřil r. 1784 zdánlivě klidné vlny v politice evropské a stárnoucího Fridricha přiměl k novému okázalému projevu nepřátelství proti domu Habsburskému. Když z jara r. 1784 meškal císař ve Florenci, pojal úmysl pokusiti se znovu o nabytí Bavor a sice výměnou za Nizozemsko. Císař doufal takto utvrditi císařskou moc v Německu a zajistiti bezpečnost Dědičných Států na straně západní. Maje souhlas bratra svého Leopolda Toskánského a opíraje se o allianci s Ruskem, odhodlal se císař využitkovati naskytnuvší se právě příznivý okamžik, k němuž radil i státní kancléř kníže z Kounic. Spojení Bavor s Dědičnými Státy mělo býti dovršeno záborem Salcburska, jehož arcibiskup měl býti odškodněn nizozemským biskupstvím v Lièži a krajinami Lucemburkem a Limburkem. Ježto bavorský kurfürst neměl potomků, bylo potřebí vyjednávati i s nejbližším jeho příbuzným a dědicem vévodou Zweibrückenským, ale tu byla oprávněna obava, že projekt před časem pronikne do veřejnosti, neboť vévoda za stálé své tísně finanční hledal vždy pomoci u krále pruského. Císař doufal, že tato nesnáz bude překonána přátelským přispěním cárevny Kateřiny, jíž byl právě před tím vykonal důležité služby, když jednalo se o zábor poloostrova Krimu, souhlas Francie pak měl býti jednak vykoupen změnou císařské politiky proti Hollandsku jednak mocným účinkováním sestry císařovy, královny Marie Antonie. S Hollanďany byl císař od delších dob ve sporu. Jakkoli měli tito záštitu v Anglii a Rusku, měli býti přece donuceni k opuštění zbývajících ještě nizozemských pevností, k po-

stoupení Maastrichta a některých jiných území, která za belgické příslušenství pokládána, a k otevření ústí řeky Scheldy pro belgické lodi. O tyto požadavky bylo od počátku r. 1784 mezi císařem a belgickou jeho vládou s jedné a Hollanďany se strany druhé živě vyjednáváno, při čemž císař dával na jevo, že hodlá požadavky své, jichž zplnění pokládal za životný zájem Belgie, i mocí provésti. Hollanďanům podařilo se přes všecky přímluvy královny Marie Antonie získati pro právo své, smluvami a dlouholetým nerušeným užíváním se zakládající, i krále francouzského.

Chtěje tudíž získati podporu Francie v otázce bavorské, odhodlal se císař k povolnosti proti Hollanďanům. Vlastnoručním listem podal císař Ludvíku XVI zprávu o úmyslu svém ve příčině Bavor a Salcburka, k čemuž král francouzký odpověděl, v zásadě souhlase. Toliko poukazoval k obtížím, které brání rychlému jednání, ježto súčastněno jest více činitelů. Upozornění toto opíralo se o skutečný stav věcí. Potkávalť se již úmysl císařův, ještě dříve než počalo se v něm veřejně jednati, s odporem v kapitole salcburské, což císaře přimělo, že vzdal se dalších úmyslů ve příčině Salcburka. Pokud se týkalo vévody Zweibrückenského, radil král francouzský přímo, aby hleděl císař zjednati si předem souhlas krále pruského.

Mezitím císařský vyslanec v Mnichově hrabě Lehrbach vyjednával důvěrně s kurfürstem i bylo celkem již smluveno, že kurfürst za Bavory, Horní Falc a Neuburk přijme celé Nizozemsko kromě Lucemburka. Toliko bylo ještě potřebí souhlasu vévody Zweibrückenského, jehož císař mínil dočiniti

se pomocí Francie, Ruska a kurfürsta mohučského. Ale jednání stížilo se věcmi nizozemskými. Když totiž vyjednávání s Generálními Státy nemělo výsledku, kázal císař, aby antverpské a ostendské lodi vepluly do ústí Scheldy a nedaly se ani násilnými snad pokusy hollandskými v plavbě zdržovati. Když 6 října 1784 vyplula loď s císařsko-nizozemskou vlajkou z Antverp, odmítla vyzvání hollandské, aby zapravila obvyklý poplatek, a v plavbě po řece pokračovala, jali se Hollanďané po ní stříleti a konečně ji zahnali. Císař prohlásil jednání Hollanďanů v této příčině za osobní urážku a za porušení míru i jal se sbírati vojsko Rozhodnost císařova vzbudila vzrušení veliké při dvořích evropských, zvláště ve Francii, která s Hollanďany žila tehdy v poměru přátelském. Ježto právě v té době císař dožadoval se francouzského prostřednictví u vévody Zweibrückenského, byla Francie ochotna podjíti se žádaného prostředkování, ale přála si, aby i Hollanďané byli do jednání pojati. Tak nabylo jednání širšího rozsahu a vévodou Zweibrückenským zpraven byl o úmyslech císařových i král pruský. Když ruský diplomat hrabě Romancov podal vévodovi Zweibrückenskému návrh císařův s kurfürstem bavorským smluvený, vévoda z osobních ohledů proti kurfürstovi bavorskému podjatý a na pruskou pomoc spoléhající odpověděl odmítavě a prohlásil, že raději pohřbí se pod troskami Bavor než by k zamýšlené a pro Wittelsbašský rod prý na výsost nedůstojné této výměně svolil. Ihned obrátil se vévoda o pomoc ku králi pruskému, který takto nabyl vítané záminky k utvoření spolku proti císaři. Fridrich tudíž upozornil Rusko a Francii

na nebezpečenství, hrozící prý míru Těšínskému. Takto veškeren záměr pronikl do veřejnosti a vzbudil vzrušení neobyčejné, ježto výměna za hotovou již událost pokládána. Fridrich obávaje se, aby značné rozšíření moci habsburské neohrozilo jeho panství ve Slezsku, vzal si záminkou potřebu obrany německé ústavy říšské a tu přišlo mu vhod nedávné vyjednávání světských i duchovních knížat o spolek proti císaři s tím toliko rozdílem, že se teď král pruský v čelo jednání postavil. Vévoda sasko-výmarský Karel August, známý příznivec Göthův a později i Schillerův, jal se horlivě při jednotlivých dvořích přimlouvati se za návrh krále pruského. Sasko, Hannover, Mohuč přistoupily ku spolku, jehož účelem byla ochrana říšské ústavy a jednotlivých říšských držav před násilnými změnami, ve skutečnosti ale obracel se spolek proti výměně Bavorska a proti snaze císařově, aby některá duchovenství byla osazena princi rodu habsburského. Největší část knížat následovala příklad kurfürstův.

Král pruský tím dosáhl svého cíle, ježto proti císaři vzbudil mocný odpor mezi knížaty německými a odvrátil od něho i katolická a zejména duchovní knížata. Císařův záměr ve příčině výměny Bavor a Nizozemí byl tím zmařen, pruská politika pak nabyla příčiny ku zbrojení novému na hranicích českých. Odtud až do r. 1791 nebezpečenství pruského vpádu ohrožovalo stále vlast naši. Již ku konci r. 1784 bylo obecné domnění na obou stranách, že válka o věci německé, která by byla v prvé řadě stihla vlast naši, jest neodvratnou. 9 dubna 1785 podmaršálek hrabě Wallis oznamoval z Prahy o velikém zbrojení pruském na severních hranicích če-

ských a současně vyzvědač jeden zvěděl, že jakýsi císařský důstojník pruskému ministru Hoymovi do Vratislavě dodal zevrubné plány pevnosti Terezína[1]).

22 června 1785 oznamoval císařský vyslanec v Berlíně baron Rewiczky státnímu kancléři, že dal král v Postupími kresliti různé mappy, mezi nimi plány Prahy, Cheba, Olomouce, Opavy, Krnova i jiných měst, pak různých krajin saských i průsmyků slezských. Mappy tyto velice podrobné byly ryty pod dozorem; otištěno bylo toliko několik exemplářův a dsky potom zapečetěny[2]). Prostřednictvím Francie ukončen i spor s Hollanďany zjevně ve prospěch císařův, ale ve skutečnosti proti jeho úmyslům. Zvláštní deputace Generálních Států ujistila v červenci 1785 císaře, že nebylo úmyslu císaře uraziti, Hollanďané zaplatili 10,000.000 holl. zl., ale ústí scheldské zůstalo zavřeno.

K hrozící válce s Pruskem sice ještě nedocházelo, ale napjetí mezi císařem a dvorem pruským potrvalo přes to a projevovalo se nejvíce v častých manévrech císařského vojska v Čechách i na Moravě a v nákladných stavbách pevnostních. Ani smrt Fridricha II (8 srpna 1786) nespůsobila nápravu. Spolek knížat se sice rozešel, ale rozvoj východní otázky a vnitřní poměry v Dědičných Státech poskytovaly nástupci Fridrichovu Fridrichu Vilému II stálou příležitost k nepřátelským záměrům proti císaři. Prusko neslo těžce, že na hranicích se strany císařské bedlivá prohlídka byla konána a zejména že pruským důstojníkům nepovolován přechod. V této příčině císař sice učinil r. 1786

[1]) Wolf, Österreich und Preussen (1780-1790), 112.
[2]) Tamže, 103.

ústupek, když Fridrich Vilém II sám příslušné přání pronesl, ale k manévrům císařovým byli i nadále jen ti důstojníci pruští připouštěni, kteří o dovolení buď u svého ministerstva aneb u císařského vyslance v Berlíně zažádali. Vyzvědači pruští potulovali se i nadále po území koruny české a r. 1787 oznamoval opět císařský vyslanec kníže Rous (Reuss), že dle spolehlivého sdělení má pruská vláda v rukou velice správný a přesně kreslený plán pevnosti Terezína s označením všech podzemních opevnění i podkopů[1]). Záhy nepřátelské snahy pruské vzbudily pozornost i na dějišti nizozemském, kdež se právě vážné události počaly odehrávati.

Nadšení, které jevilo se obecně, když r. 1781 císař Nizozemsko navštívil, uhasínalo záhy. Vnější i vnitřní politika císařova budily nespokojenost velikou mezi stavy i vzdělaným obyvatelstvem četných velikých měst, z ciziny proti císaři podněcovaným. Zmar jednání císařova s Hollanďany o plavbu proti Scheldě a o výměnu s Bavorskem posuzován se stanoviska prospěchů zemských velmi nepříznivě, rušení slavných klášterův a generální seminář v Louvainu dotkly se hluboce náboženského lidu. Nevole obracela se zřejmě proti ministru hraběti Belgiojosovi, o němž se domnívali, že má vedle generální místodržitelky arcivévodkyně Marie Christiny a chotě jejího vévody Vojtěcha Saského a knížete Těšínského právomoc, na někdy kardinála Granvellu za Filipa II upomínající.

Nevole propukla plnou měrou, když císař proti znění slavné výsadní listiny někdy bur-

---

1) Tamže, 144.

gundského vévody Filippa, Joyeuse entrée (= veselý příchod) zvané, odhodlal se zrušiti hlavní záštitu svobod zemských, velikou radu brabantskou. Tato rada měla právo zkoumati všechny úkazy panovníkovy, které teprvé tehdy, když dostalo se jim veliké pečeti rady, nabyly právní platnosti. Císař zamýšleje znovu upraviti soudnictví bez přihlížení k dosavádním poměrům, prohlásil radu brabantskou za odvolací soudní dvůr a ustanovil, že přeměna 1 května 1787 má býti provedena. Ale členové rady i stavové prohlásili císařův rozkaz za neústavní, nepodrobili se jemu a veřejně bylo dáno heslo neplatiti daní, dokud nebude zákonný stav obnoven. Místodržitelce podány písemně obrněné námitky, načež tato chtějíc prostředkovati, přiměla nenáviděného hraběte Belgiojosa, aby podal žádost za propuštění z úřadu. Tisícové lidu, kteří kupili se před vládním palácem bruxellským (čti bryselským), s jásotem přijali zprávu o pádu ministrovu a dávali arcivévodským manželům takovým způsobem úctu a oddanost na jevo, že tito pokládali za povinnost svou prostředkovati. Bylyť věci tak daleko dospěly, že arcivévodkyně a choť její jen od povolnosti zachránění Nizozemska rodu Habsburskému očekávali.

Z těchto úvah vyšlo prohlášení arcivévodkyně Marie Christiny ze dne 30 května, kterým platnost císařských úkazů, Joyeuse entrée porušujících, byla zastavena. Nizozemci přijali s nadšením obnovu zákonných poměrův a když nazejtří arcivévodští manželé v povozu ubírali se do divadla, vypřáhl lid koně, mluvčí měšťanstva bruxellského advokát van der Noot vsedl na kozlík a synové

nejpřednějších rodin hlavního města táhli povoz až k divadlu. Zástupové provolávali při tom slávu císaři a slibovali věrnost až do hrdel i statkův.

Ale naděje, že císař schválí rozhodnutí své sestry a svolí k zachování zákonného stavu, selhala. Prvé zprávy o událostech nizozemských došly císaře v Chersonu i přispěly nejvíce k ukrácení cesty jeho, která byla šíře zamýšlena. Císař vrátil se do Vídně s pevným úmyslem, že pokoří odboj nizozemský zbraní a zjedná platnost svým rozkazům, ale kníže z Kounic předložil mu námitky takové váhy, že svolil k přijetí zvláštních poslanců jednotlivých krajin nizozemských, s nimiž by se o potřebných opravách dorozuměl. 3 července povoláni zástupci krajin do Vídně, ale současně jmenován generál Josef hrabě Murray, velitel vojska v Nizozemsku rozloženého, zatímním zeměsprávcem s oprávněním, aby dle potřeby užil zbraní. Zatím zvoleni zástupci jednotlivých krajin, arcivévodští manželé pak odebrali se napřed do Vídně, aby císaře o stavu věcí zpravili. Než císař nepřijal ani zprávy jejich a když poslové nizozemští ve slavném slyšení dne 15 srpna žádali, aby novoty byly odvolány a zákonný stav zachován, císař chladně odkázal je na své rozkazy, jež jim oznámiti měl kníže z Kounic. Rozkazy těmi nařizovalo se, aby především stav veřejných věcí byl obnoven tak, jak byl 1 dubna; pak teprvé byl císař ochoten uvažovati o přáních přednesených. Po odjezdu poslův obdržel Murray ihned rozkaz, aby všechny věci upravil tak, jak byly před 1 dubnem. Současně ukládal císař hraběti Murrayovi, aby konec učinil všem nedovoleným spolkům i národní

gardě a aby přiměl stavy k veliké půjčce peněz na tureckou válku potřebných. Císařova vůle splněna toliko v Lucemburku. V ostatních krajích hnutí dosáhlo takové výše, že hrabě Murray obávaje se všeobecného povstání, uchýlil se opět k prostředkům mírnějším. Císař však kroků Murrayových neschválil, ba zbavil jej i náměstnictví, projevuje tím, že chce mocí zjednati průchod vůli své, ve kteréž příčině nový generální guvernér hrabě Trautmannsdorf obdržel příslušné instrukce [1]). Další průběh odboje již však splývá s válkou tureckou.

Válka s Turky.

R. 1783 učinila smlouvu cárevna Kateřina II s chánem Tatarů krimských Mengli Džirajem a nabyla takto polouostrova Krima, který až do míru Küčük-Kajnardžského byl pod svrchovaností tureckou. Tím vzbuzeny veliké obavy Porty turecké z dalších záměrů ruských. Spolek Ruska s císařem znepokojoval turecké státníky, kteří tušili, že císař hledí nabyti zemí, mírem Bělehradským odstoupených, a za cenu těchto zemí že hodlá podporovati i ruské snahy. Také cárevna domnívala se, že přišla vhodná chvíle, aby uskutečnila „řecký projekt“ svůj, a chystala se se vší horlivostí k válce. Duší válečných snah v Rusku byl všemocný kníže Potěmkin, který hleděl, aby zajistil si pro blížící se válku pomoc císařovu ve všem roz-

---

1) Dle Lorenze, Joseph II und die belg. Revolution. Vídeň 1862.

sahu. Proto ruská diplomacie podporovala císaře proti spolku knížat německých.

V září 1786 zaslala cárevna Josefu II vlastnoruční list, jímž doličovala horšící se poměry vůči Turecku a oznamovala, že z jara odebéře se do jižních krajin své říše, kdež přála si s císařem se sejíti. Císař po radě Kounicově přijal pozvání cárevnino, načež nově založené a ve velikých rozměrech budované přístavní město Cherson při ,erném moři ke schůzce obou panovníkův ustanoveno. 11 dubna 1787 odjel císař z Vídně do Lvova, kdež nějakou dobu pobyl, vyřizuje potřeby státní. Na další cestě sjel se císař v Korsimi s králem polským Stanislavem Augustem IV a 15 května, po obdivuhodné jízdě stepním krajem, zavítal do Chersona, kdež ale nebyly dotud žádné přípravy pro jeho návštěvu vykonány. Ani cárevna nebyla ještě přítomna, ježto ji nepříznivé větry na Dněpru zdržely. Císař jí vyjel tudíž vstříc a setkal se s ní 19 května u osamělé jakési chýše kozácké. Když cárevna přijela, konány v důvěrném kruhu důležité porady politické, 30 května pak císař opustil s cárevnou Cherson a vydal se s ní na cestu po Krimu. Císař chtěl se ještě dále v Rusku pozdržeti, ale poplašné zprávy z Nizozemska přiměly jej k rychlému návratu. 30 června vrátil se císař do Vídně.

Cárevna majíc zabezpečenu podporu císařovu, oznámila v Cařihradě požadavky své, jimž dostalo se podpory jak od internuncia císařova tak od vyslance francouzského. I ostatní moci naléhaly veřejně na Portu, aby vyhovujíc přáním ruským, od Evropy odvrátila nebezpečenství války, ale potají pracovaly Anglie, Prusko a Švédsko pro

válku a v divanu nabyla převahy strana válečná, načež 15 srpna 1787 Porta ohlásila Rusku válku a proti mezinárodnímu právu uvrhla ruského vyslance Bulgakova do žaláře Sedmi věží.

Císař Josef v jednání Porty spatřoval sice dostatečnou příčinu k válce a jal se k ní konati i rozsáhlé přípravy, ale věci nizozemské a zřejmá nechuť obyvatelstva k válce za cizí prospěchy přiměly jej k odkladům. Důležitou příčinou byl i neblahý stav finanční. Teprvé po mnohých úvahách opověděl i císař 9 února 1788 válku Portě.

Císař odhodlal se, že sám osobně se války súčastní, a odebral se 28 února 1788 do Uher k armádě, jakkoli již tehdy stav zdraví jeho byl nepříznivý. Ale obyvatelstvo nebylo válkou touto nijak nadšeno. V Čechách, odkudž největší část vojska do Uher vypravena a poprvé i Židé do pluků zařaďováni, byly obavy, aby Prusko nepoužilo situace ku novému vpádu do země, ve Vídni pak ukazovány veřejně hanopisy proti císaři. Pelcl poznamenal: „Prozatím jsou občané s touto válkou nespokojeni“ [1]).

Nemalou měrou přispěla k nespokojenosti s válkou tureckou i osobní otázka vojevůdcovská. Od konce války sedmileté byl hrdinou obyvatelstva a miláčkem armády rek v bojích s králem pruským proslavený, polní maršál Gideon baron Laudon, ale Josef II přál více polnímu maršálu hraběti Lacymu, jednomu z nemnohých svých důvěrníků, v jehož letohrádku dornbašském začasté s důvěrníky svými a se známými „pěti dámami“ z vysoké aristokracie besedoval.

---

[1]) Josef II, MS, 106.

Zdá se, že i v této příčině rozhodoval u císaře úsudek krále pruského, který žárliv jsa na Laudonovy činy, již za sedmileté války Lacyho neobyčejně vyznamenával[1]). Tak r. 1760, když u Goldberka v Slezsku Prusové ukořistili Lacyova zavazadla, vrátil je král pruský majiteli s přípisem velmi lichotivým[2]).

[1]) Zajímavé srovnání obou předních vojevůdců císaře Josefa II podává nejmenovaný francouzský diplomat a původce spisu „Geheime Geschichte des Berliner Hofes oder Briefwechsel eines reisenden Franzosen vom 5 Juli 1786 bis den 10 Jenn. 1787“, (Rejn-Kolín, 1789). Dotknuv se zkušeností, jichž zažili francouzští důstojníci při manévrech vojska císařského, vytýká tomuto nevycvičenost v manévrování celých sborův a přičítá vadu tuto malému počtu a nedostatečné intelligenci důstojníků. Kdyby vypukla válka s Pruskem, pokládána byla porážka císařských vojsk za samozřejmou, neboť není prý ani generálů, kteří by se pruským vyrovnávali (str. 154), načež praví: Laudon kann nicht lange mehr ausdauern, ob er gleich noch lebhaft ist; und überdies hat er oft versichert, er würde nie eine Armee, als vier hundert Meilen weit vom Kaiser entfernt, kommandiren. Des General Laszi Geschicklichkeit, der das ganze Vertrauen des Fürsten besitzt, und sich durch die Verwicklung der militärischen Maschine beym Kaiser besonders unentbehrlich gemacht hat, will man bezweifeln.

[2]) V listě svém, daném 17 srpna 1760, píše král Lacymu: Monsieur! J'ai saisi avec plaisir la première occasion qui s'est présentée, pour vous donner une marque de mon estime. Quoiqu' ennemi de la cause pour laquelle vous combattez, je ne suis pas assez aveuglé pour ne pas rendre justice à votré mérite. Politische Correspondenz Friedrich des Grossen XIX, 553. Zcela jinak píše král o čtyři dny později ($^{6}/_{21}$ srpna 1760) po nahodilém vítězství svém u Lehnice bratru svému Jindřichovi o Laudonovi. Rozmrzelý jsa patrně, že nepotvrdily se zprávy o poranění generálově, které by jej bylo učinilo alespoň na čas k vedení války nespůsobilým, posmívá se král, že prý Laudon po bitvě válel se zoufale v písku a volal „má děla, má děla“. Tamže XIX, 555. Vidno z toho, koho se král pruský více obával a kdo v očích jeho byl nepřítelem vážnějším.

Současníci i badání naší doby shodují se v úsudku, že Laudon jako vojevůdce nad Lacyho daleko vynikal. Pelcl[1]) o něm poznamenal dle úsudku současných vzdělaných kruhů: „Vojsko nemělo důvěry k Lacymu... V sedmileté válce velel vojenskému oddělení 20.000 mužův, ale nikdy nic nepodnikl, pokaždé couvl, když Prusové se blížili. Byl pedant, zabýval se malichernostmi, jaké mají býti knoflíky, límec, vrkoč u vojína. Důstojník pod velikým trestem nesměl zapínati kabát na více než dva knoflíky. Jeho nejsilnější stránka jest, že ví, jak zříditi opevněný tábor, aby nemohl nepřítel útočiti". Také císařovna Maria Terezia význam Laudonův uznávala a odměnila jej krásným statkem bečvárským v kraji Kouřimském. Císaři Josefu II zamlouval se ale více na místě přísného, než poněkud i drsného Laudona hebký dvořan Lacy, výborný jinak organisátor vojska, a proto dařil jej velice přízní svou. Lacy byl jako Laudon Irčan původem a v Rusku odchován, ale hrd byl na urozenství své, vyznamenával se velikou samolibostí, byl dráždivý a na slávu Laudonovu velmi žárlivý. Císař přijav po otci svém správu věcí vojenských, radíval se s Lacym často a rád slýchal i jeho náhledy o věcech zahraničných. Lacy byl velikým nepřítelem Turkův a schvaloval politiku, která je chtěla z Evropy vypuditi, říši pak jejich rozděliti, za života císařovnina nedocházel však sluchu s návrhy svými, neboť Maria Terezia vzpomínala vždy vděčně, že Turci r. 1740 zůstali smluvám věrni[2]); když ale císař Josef počal v politiku

---

[1]) Pelcl, Josef II, MS, 112 sld.
[2]) Arneth, Maria Theresia IX, 498, 509.

zahraničnou spolupůsobiti, rád přijímal návrhy Lacyovy a okázale jej vyznamenával. Když r. 1780 ujal se císař sám vlády, stal se Lacy předním jeho rádcem u věcech vojenských. V listě, jejž císař ihned po nastoupení svém zaslal salcburskému arcibiskupu hraběti Colloredovi, praví o Lacym, že jest z nejvýtečnějších generálů své doby, a pokládá veliké jeho nadání za záruku pořádku ve vojště svém a bezpečnosti říšské [1]).

Nepřátelství zahájeno z císařovy strany ještě dříve než byla válka vypověděna. V noci ze dne 2 na 3 prosinec pokusil se generál Alvinzi o náhlé přepadení Srbského Bělehradu, ale podnik tento nezdařil se pro opozdění některých oddílů.

25 března přibyl císař do vojenského tábora u Futaka, blíže Petrovaradína, ale dojem, jejž získal, byl nevalně příznivý. Přes všechny veliké péče a náklady, jichž válka tato vyhledávala, trpělo vojsko nedostatkem potřeb, uherští statkáři zdráhali se dodávati obilí za poukázky nezúročitelné a teprvé po válce splatné, generálové pak, vrchním velením Lacyovým rozmrzelí, konali povinnosti své lhostejně. Naproti tomu bylo pozorovati velikou bojechtivost a čilost na straně turecké.

Císařské vojsko bylo dle návrhu Lacyova rozestaveno dlouhým kordonem o 200.000 mužích v šesti armádních sborech od hranic chorvátských až k Bukovině. Hlavní sbor císařských, u něhož byl sám císař, stál ve Srěmu proti Bělehradu, dva sbory rozestaveny byly v Charvátsku, po jednom sboru bylo v Banátě, v Sedmihradsku a Bukovině,

---

[1]) Gross-Hoffinger II, 47.

kterýmžto rozestavením oslabena byla síla vojska. Turci postřehli tento nedostatek a přestavše proti Rusům, knížetem Potěmkinem vedeným, na pokusích o nabytí Krimu, jež ale ruský generál hrabě Suvarov u Kinburna 12 října krvavě odrazil, vrhli se vší silou na císařské. Tito v létě trpěli velice nemocmi z bahenných výparů vzniklými, tak že až 25.000 mužů bylo v lazaretech. 27 srpna 1788 vzali sice císařští za přítomnosti císařovy pevný Šabac, ale velký vezír Jussuf paša, jsa výborně zpraven o poměrech ve vojště císařském a těže z opozdění maršála Rumjancova, který měl z Podolí vpadnouti do Bessarábie a tak Turky přinutiti, aby své síly rozdělili, přešel u Ršavy Dunaj a bez odporu vpadl do Banátu, 28 srpna porazil císařské u Mehadie a přešel řeku Temeš. Velitel banátského sboru generál Wartensleben žádal o pomoc. Císař se 40.000 muži zdvihl se ze Srěmu do Banátu, chtěje svésti s velkým vezírem bitvu. Tento nedal se ale pohnouti, aby opustil pevná stanoviště svá. 14 září v bitce u Slatiny císařští byli poraženi a když v noci ze dne 20 na 21 září v táboře u Lugoše, kdež císař sám s arcivévodou Františkem bytoval, vzbuzen planý poplach, dalo se vojsko na útěk, při čemž veškera zavazadla zůstavilo Turkům. Ano na ústupu dva pluky, majíce se ve tmě za nepřátely, střílely navzájem do sebe. Nížiny uherské byly teď tureckým hordám otevřeny, ale pozdní počasí přimělo velikého vezíra, že spáliv veliký počet osad, do Bělehradu ustoupil. Císař se zbytky své armády vrátil se rovněž do táboru u Zemuně, kdež měla armáda přezimovati.

Lépe dařilo se císařským na bojišti chorvátském a bessarábském. Velitelem sboru proti Bosně operujícího jmenoval císař v červenci Laudona, když ve veřejnosti jméno slavného hrdiny stále bylo jmenováno, a ten již 26 srpna přinutil pevnůstku Dubici ke kapitulaci, vzal turecký tábor u Gradišky a 3 října dobyl útokem pevnosti Nového. V Bukovině princ Koburský obdržev pomoc od Rumjancova, oblehl pevnost Chotim, kteráž po dvouměsíčním obléhání 19 září otevřela brány své.

Ve vojště i v obyvatelstvu vzešla z toho veliká nespokojenost, která se obracela proti císaři a Lacymu. Mnozí generálové, ano i sám Lacy, žádali císaře za propuštění a veřejné mínění ukazovalo na hrdiny sedmileté války, Laudona a Haddika, aby byli velitelstvím obmyšleni. Císař se zdráhal a vyvolal tím vření nebezpečné i ve vojště. Nezdravé podnebí jihouherské bylo příčinou velmi četných chorob ve vojště, ale tu se ukázalo, že nebylo dosti lékařů.

Zprávy z bojiště ve všech Dědičných Státech byly posuzovány na výsost nepříznivě, zejména ve Vídni, kdež obviňováni veřejně císař i Lacy, že neblahý stav zavinili. Dřívější organisatorská snaha Lacyova vykládána jemu teď ve zlé. Vojsko prý a důstojníci, tak se mluvilo veřejně, zchoulostivěli dobrým bydlem v době pokoje, Lacy nemá způsobilosti k úloze vrchního velitele a Laudon jediný, který jest s to, aby dal válce jiný obrat, odkazován tráviti život v nečinnosti. Nevole přibývalo, když počal objevovati se citelný nedostatek peněz a pokus učiniti půjčku u bankéře Itziga v Berlíně zmařen byl vládou pruskou.

Za okolností takových uvažováno bylo horlivě o brzkém míru, jehož potřebu uznával i kníže z Kounic. Drsné podnebí podzimní vypudilo Turky z Banátu a 17 prosince podařilo se Suvarovu, že neobyčejně smělým útokem, podniknutým za 23°R mrazu, vzal přepevný Očakov. Tu zdály se býti okolnosti míru příznivy. Císař sám pociťuje na sobě účinky táborového pobytu, vrátil se churav 15 prosince do Vídně, ale cestou skrze Uhry mohl pozorovati veliký obrat ve smýšlení obyvatelstva, válce naprosto nepřejícího. Když přijel do Vídně, brousili si Vídeňané vtip o nezdary válečné. Po ulicích rozhazovány sarkastické lístky, oznamující, že prý císař zapovídá všelikteré osvětlování, slavnostní vítězné brány a Te Deum za příčinou dobytého vítězství. Vypravovalo se, že kdosi dovolávaje se záslužných křížů, jimiž císař před odjezdem obmyslil některé důstojníky, ve zvláštním spise upozorňoval císaře, že ještě zapomněl odměniti tří generálů, kteří vypudili velkovezíra a Turky z Banátu a sice měsíce říjen, listopád a prosinec [1]).

V Čechách a na Moravě bylo rovněž smýšlení válce velmi nepříznivé jednak pro veliké náklady válečné jednak z obavy před válkou s Pruskem. Rok 1788 byl sice po dvou předcházejících neúrodných rocích velice úrodný, ale dodávka obilí vojsku, 530.000 měřic žita a 500.000 měřic ovsa, byla tak ohromná, že obilní ceny počaly nepoměrně stoupati. Korec žita stál ku konci roku již 4 zl. Před Prusy byly veliké obavy proto, ježto vědělo se, že stát tento nabízí se císaři za prostředníka, za čímž právem

---

1) Pelcl, Josef II MS, str. 119.

shledávány zištné záměry proti Polsku. Poněvadž bylo se nadíti, že císař prostřednictví pruského nepřijme ani nesvolí k rozšíření pruského území na úkor Polska, vzrůstaly obavy, že užije Prusko císařových nesnází a vpádem do Čech vynutí si souhlas s přáním svým. Tehdy již vyskytl se návrh z pruské strany, aby císař zabral Multany a Valašsko, Halič pak vrátil Polsku, které by zase postoupilo Prusům državy své při ústí viselském. Aby dodalo snahám svým důrazu, počalo Prusko dovolávati se i dědičného práva rodu braniborského na korunu českou. V depeši, již 3 dubna 1788 kníže Rous do Vídně zaslal, dotýká i pamětního spisu, tehdy v Berlíně sestavovaného, v němž dle Balbína dokazováno, že rod braniborský skrze české kněžny Annu, dceru (!) Ladislava Pohrobka, a Karolinu jest oprávněným dědicem koruny české [1]). V létě docházely zprávy o velikých přípravách vojenských v Prusku. Pevnosti na východní straně obnovovány a zásobovány, na Odře zřizovány mlýny a plukům v provincii pruské položeným dán rozkaz, aby připravily se k hotovosti.

Ale všechny prostřednické pokusy odmítal císař očekávaje, že se válečné štěstí přikloní k jeho praporům, a přes veškery projevy nespokojenosti pokračoval ve přípravách k nové výpravě z jara budoucího, nedada se ani vážným stavem zdraví svého odstrašiti. Ztráty ve vojště měly býti doplněny novým odvodem a úsilným zbrojením, finanční obtíže měla zameziti nová válečná daň, nařízená dvorním dekretem ze dne 31 října 1788. V království Českém prohlásil ji 18 li-

---

[1]) Wolf, Österreich und Preussen (1780—1790), 170.

stopádu t. r. nejvyšší purkrabí hrabě Cavriani. Každý, kdo měl ročního důchodu více než 300 zl., povinen byl těžkou touto daní, podlé velikosti pak důchodův ustanoveno patero platebních tříd se sazbami stoupajícími. Z důchodu od 301 zl. do 600 zl. placeno býti mělo 5%, od 601 do 999 zl. 7%, od 1000 do 2000 zl. 10%, od 2001 do 4000 zl. 12% a od 4001 zl. 15%[1]. Byly tudíž daní touto postiženy zvláště třídy střední, které nad to s hrůzou pociťovaly, že odňala válka vývoz do Turecka i na východ a tím že ohroženy průmysl i obchod. Potřeba peněz k vedení války vysvětluje i příkrost, jíž při vybírání této daně na mnohých místech užíváno. Nespokojenosti tím přibývalo a ze všech končin přicházely stížnosti, které z pravidla bývaly oslyšány. Úvěr v cizině byl za těchto poměrův otřesen způsobem nejpovážlivějším, při čemž největší horlivost v líčení finančního stavu císařova na jevo dávalo Prusko. Aby snahy pruské byly poněkud skříženy, zejména pak aby bezprostřední nebezpečenství války od království českého bylo odvráceno, snažil se císař zajistiti si spolek se Saskem aneb alespoň blahovolnou neutralitu. Kurfürst saský sice r. 1784 přistoupil ke spolku knížat proti císaři, ale pruská politika v Polsku jej znepokojovala a tudíž stal se nabídkám císařovým mnohem přístupnějším. Obratným vyjednavatelem byl císařský vyslanec při dvoře drážďanském, vysoce vzdělaný František hrabě Hartig, pán na Mimoni, kterýž snažil se získati kurfürsta pro ozbrojenou neutralitu. Tím by byla Prusům odňata možnost přímého vpádu skrze Lužici a Sasko do Čech.

---

1) Pražské České Noviny 1788, čís. 50—52.

Toliko u vedení války císař vyhověl hlasitě projevovanému veřejnému mínění. Lacy odvolán a vrchní velení v Uhřích oddáno stařičkému „hrdinovi berlínskému“ maršálu hraběti Haddikovi, kterému uloženo, aby přešel k útoku. V květnu 1789 odebral se Haddik k armádě v táboře u Futaka v počtu 55.000 mužů soustředěné. Ale vysoký věk a váhavost ve stáří vysvětlitelná byly příčinou, že Haddik důležitějšího činu nepodnikl a záhy za odvolání žádal. Teprvé teď svěřil císař, nejsa s to, aby pro podryté zdraví sám v čelo vojska se postavil, vrchní velení Laudonovi, který od jara 1789 stál v čele nevelikého sboru na hranici bosenské, přes slabé své síly však přece Turky přinutil, že v noci ze dne 9 na 10 červenec 1789 dobrovolně vyklidili pevnost Brebir nebo Starou Gradišku. Příchodem Laudonovým do táboru u Futaka rozproudil se ihned na bojišti život nový, příznivý obrat slibující. Císaře měl zastupovati ve vojště arcivévoda František.

Turci sice, nadšeni jsouce mladým ohnivým sultánem Selimem III, strojili se na všech stranách k důrazné offensivě, ale štěstí válečné počalo vytrvale přáti císařským i ruským zbraním. V dolních Uhřích, Sedmihradsku a Bessarábii zaznamenávali císařští i Rusové skvělé úspěchy, které veřejnost, pokud toliko dosavádním vedením války byla znepokojena, poněkud usmířily. Zadostučiněním bylo veřejnému mínění, že úspěchů těch získali generálové, kteří nenáleželi k oblíbencům Lacyovým a proto roku minulého postaveni byli na místa významem podřízená. K těm náležel především Josia princ Koburský, který po pádu Chotimě postoupil

až do Multan. Z jara položil se táborem u Adžuda, očekávaje posil a bedlivě pozoruje Derviše pašu, který s 30.000 muži z Braily operoval proti Fokšanům. Když ku konci července spojil se s Koburkem Suvarov, veda 7000 mužů ruského předvoje, způsobili oba vojevůdcové Turkům u Fokšan 1 srpna porážku tak rozhodnou, že turecká armáda, ztrativši veliký počet mužstva, děl i praporů, zahnána na divoký útěk k Bukurešti a Braile. Následkem tohoto vítězství přešel Potěmkin se vší ruskou armádou k ú útoku. 22 září udeřili Koburk a Suvarov na velikého vezíra Kučuk Hassana na řece Rimniku u Martinešti a způsobili jemu, jakkoli byl ve značné přesile, takovou porážku, že váženy byly ztráty Turků na 20.000 mužů kromě těch, kteří na útěku v Rimniku utonuli. Veškeren tábor s nesmírnými zásobami válečných potřeb a potravin byl kořistí vítězův. Po bitvě osadil princ Koburk Bukurešť a tam s vojskem svým přezimoval. Také kníže Hohenlohe ze Sedmihradska přikročil k útoku a osadil ve Valašsku Kraljevo. Knížectví podunajská byla tudíž v rukou spojencův.

Největšího však úspěchu toho roku dobyl Laudon. Hned jakmile ujal vrchní velitelství, konal přípravy k obléhání pevného Srbského Bělehradu, v němž četné a výborně zásobené posádce velel Osman paša. Zesíliv se některými oddíly z Chorvátska a Banátu, zahájil Laudon 15 září obležení a se vší energií obíjel město. Prvou ránu proti pevnosti vypálil z děla sám arcivévoda František, v táboře přítomný. Přes zuřivý odpor Turků vzata útokem 30 září posávská předměstí a těžká děla z tak řečeného Laudonova ostrova

obrácena proti pevnosti i vlastnímu městu. Již 8 října nabídl Osman paša vzdání pevnosti, načež zbytku posádky povolen odchod do Ršavy. Smederevo a Požarovac následovaly, odtud pak při Dunaji zbývala v rukou tureckých již jen Nová Ršava četně vojskem osazená, jíž Laudon ještě v jeseni obklíčil. Zpráva o pádu Bělehradu způsobila ve Vídni i v Čechách radostné vzrušení; lid velebil Laudona, ve Vídni uspořádáno osvětlení města, v Čechách pak zprávy vojínů z tábora císařského o pozornosti maršálově k vojínům českého původu zjednaly Laudonovi populárnost, jejíž sledy podnes jsou zřejmy.

Příznivé tyto zprávy z bojiště vzbudily obavy v Prusku, že by císař rozšířil moc svou, aniž by se Prusům čeho dostalo. Aby ochromena byla činnost císařských, roztrušovány přehnané zprávy o stavu finančním, při čemž vítanou záminkou byla válečná daň, císařem nařízená. Tím měl býti otřesen úvěr Dědičných Států, až by císař, jak se předpokládalo, k nové půjčce se uchýlil. Prusko ujednalo tehdy spolek s králem polským a v Uhřích i Nizozemsku zjevně podporovalo odboj proti císaři. Uhrům navrhován za krále ctižádostivý vévoda saskovýmarský Karel August, jak výše již řečeno, byv z předních činitelů spolku knížat proti císaři. Pruský vyslanec ve Vídni hrabě Podewils neustával zprávami svými napjetí zveličovati. Již v počátku r. 1789 oznamoval do Berlína, že zřizují se v Čechách skladiště a že se tam soustřeďují vojsko a potřeby válečné. 24 ledna 1789 oznamoval vládě své, že chce císař soudě dle obecného ve Vídni mínění, o věci polské s Pruskem válku vésti a proto že dává odvážeti děla do Čech.[1] Ve skuteč-

nosti konány ale válečné přípravy na obou stranách. V Prusku zbrojeno úsilně. Pruští vyzvědači od zimy projížděli zeměmi českými a 11 dubna 1789 nařízeno všem pruským plukům, aby byly pohotovu, ač nezamítal kníže z Kounic nabízeného pruského prostřednictví u Porty turecké. 12 března 1789 zaslán z Vídně vládou inspirovaný dopis do známých hamburských novin, jímž se oznamuje, že jsou v Čechách vyhlídky pokojné, ježto v zásadě bylo pruské prostředkování u Porty přijato. Proto prý nebude se v Čechách stav vojska ani zásob rozmnožovati, obilí pak že bude do Uher posíláno[1]). Ano v Čechách byly tehdy obavy před útočnou válkou, neboť kolovaly o pruských snahách zprávy znepokojující. Vědělo se, že se strany pruské horlivě se Sasy o spolek vyjednáváno a že zamýšlen úplný rozbor Dědičných Států. Tvrdilo se dále, že císař má budoucně býti toliko arcivévodou rakouským. Uhrám měla býti ponechána volba krále samostatného, ovšem Prusku oddaného, Čechy a Morava měla býti mezi Sasy a Prusy rozděleny[2]). Zřejmé tyto válečné snahy přiměly i císaře k rozsáhlým opatřením válečným v Čechách a na Moravě, jež po odchodu vojenského velitele českého, polního zbrojmistra hraběte Wallisa, k armádě uherské říditi měl polní zbrojmistr Dagobert hrabě Wurmser. Především vyzbrojovány z jara r. 1789 obě nové pevnosti Terezín a Ples těžkými děly a svázeny do nich veliké zásoby střeliva. Plukům v Čechách rozloženým nařízeno, aby byly pohotovu, a když by potřeba kázala,

1) Politisches Journal 1788, 423.
2) Pelcl, Josef II MS, str. 138.

aby jednotlivé oddíly jejich ihned mohly táhnouti k hranicům, při čemž výslovně k podezřelému zbrojení v Prusku a Sasku poukazováno[1]). Hrabě Hartig důrazně vyzýván, aby v Drážďanech jednání o prohlášení ozbrojené neutrality urychlil, dokud císař ještě žije[2]).

V Čechách ovšem neblahá válka vyvolávala veliké rozhořčení, ježto ukládala obyvatelstvu těžké oběti. Ještě 27 srpna 1789 nařídil císař, že jest z Čech dodati do Uher 500.000 měřic žita, 900.000 měřic ovsa a 300.000 měřic ječmene, nad to pak tížila veškero obyvatelstvo válečná daň, průměrem obnášející 10% všeho důchodu. Následkem obrovského vývozu obilí do Uher nastala nouze o obilí doma a cena jeho neobyčejně vstoupla, čímž válečná daň stala se ještě obtížnější. K tomu družilo se povstání v Nizozemsku, které přestalo platiti daně[3]). Krutě byl zvláště postižen lid sedlský, když za doplněním vojska v Uhřích nařízen nový odvod, kterým z Čech do vojska vřaděno 14.000 mužů. Přes to však není jediné stopy, že by v českých krajích pozorovány byly sympathie se snahami pruskými.

Ku konci r. 1789 zdálo se již, že válka s Pruskem jest nevyhnutelna. Císař skrze vyslance francouzského v Cařihradě byl zpraven o piklích pruských s Turky a proto hleděl se v čas zajistiti i na straně pruské. I shromažďoval vojsko v Čechách a na Moravě — v Čechách ku konci r. 1780 soustře-

---

1) Brünner Zeitung 1780, čís. 19.

2) Spielmann Hartigovi d. d. 17 února 1790 u Paudlera, Mitth. des nordböhm. Excursionsclubs, VIII, 252

3) Tamže 129.

děno již bylo 90.492 mužů, mezi nimiž 15.558 jezdců [1]) — tak že Prusové obávali se vpádu do Slezska. Král Fridrich Vilém II naléhal tudíž na Portu, aby záhy branné své síly k útoku na císařské země soustředila. Turci měli již v březnu nebo v dubnu proti císařským zemím pokročiti, nepřestávali však toliko na pohybech při Dunaji, nýbrž z Bosny strojili se napadnouti Chorvátsko, Štyrsko a Korutany a také proti Rusům přejíti na Krimu k útoku. 31 ledna 1790 podepsán spolek mezi Portou a Pruskem a toliko chytrost tureckých státníků, kteří pruského vyslance přiměli, že do smlouvy pojal články

---

[1]) V království Českém tehdy stále rozloženy byly tyto síly branné: 1) 14 pluků pěchoty a sice X podmaršálka Kheula v Budějovicích, XI hraběte Michala Wallisa v Kolíně, XV podmaršálka d'Altona v Chrudimi, XVII prince Hohenlohe v Litoměřicích, XVIII Brinkenův v Ml. Boleslavi, XXI Gemmingenův v Jičíně, XXV Brechainvillův ve Strakonicích, XXVIII Wartenslebenův v Hoře Kutné, XXXV Brentanův v Plzni, XXXVI knížete Kinského v Mostě, XLII Matthesenův v Chebu, XLVII Františka hraběte Kinského v Praze, LIV Kallenbergův v Praze a LVII Františka hraběte Colloreda v Rychnově; 2) pět pluků jízdy a sice karabiníci čís. V vévody Alberta Saského v Pardubicích a čís. VI velkovévody Františka Toskánského v Brandejse n. L., dragoni čís. XXXVII vévody Sasko-Kobursko-Saalfeldského v Klatovech a čís XXXIX knížete z Waldeka v Žatci, husaři čís. XXXII hraběte Emericha Esterhazy v Jablonném; 3) pět praporů granátnických a sice 2 v Praze a po jednom v Březnici, Hradci Jindřichově a Soběslavi. (De Luca, Geogr. Handbuch III, 521 sld.) Na Moravě a ve Slezsku tou dobou bylo pravidelnou posádkou 9 pluků pěchoty, 2 pluky chevauxlegerův a pluk dělostřelecký v Olomouci. Pluky pěší byly rozděleny takto: čís. 1 v Prostějově, č. 12 v Uničově, č. 7 v Lipníku, č. 8 v Jihlavě, č. 22 ve Znojmě, č. 29 v Brně, č. 40 v Kroměříži, č. 20 v Novém Jičíně a č. 56 v Olomouci. Chevaux-legerové byli posádkou v Kyjově a Uh. Hradišti. (Tamže III, 145 sld.)

z pruské strany nepříjetné, současnou totiž opověď války Pruska Rusům a pomoc Turkům k znovudobytí Krimu, byly příčinou, že spolek nebyl ihned uskutečněn.

30 ledna 1790 jmenoval císař Laudona vrchním velitelem vojsk v Čechách a na Moravě kolem hlavního stanu v Králové Hradci v počtu 130.000 mužů soustředěných, což pokládáno za předzvěst války již počínající. Než choroba císařova a brzká smrt jeho daly událostem směr jiný.

Hnutí mezi stavy českými. Smrt Josefa II.

Když císař Josef II ujal se vlády a zahájil všestrannou svou činnost opravní, potkávaly se snahy jeho s nadšením. Toleranční patent učinil jej modlou osvícenců, poddanský patent a spojená s ním opatření proti přehmatům vrchnostenských úřadů zjednala mu srdce lidu. Toliko část dosavádních tříd privilegovaných, zvláště šlechty a vyššího duchovenstva, zanevřela na císaře a dávala projev své nespokojenosti tichou opposicí anebo kritikou tiskem, zejména v časopisích zahraničních. Ale průběhem doby počalo nadšení v lidu se ochlazovati. Nařízení ve příčině pohřbů, bohoslužby a zvyků domácích, která dotýkala se citu lidského na místech nejchoulostivějších a vedla k bouřím na mnohých stranách, působila v mysli obyvatelstva změnu císaři nepříznivou. Probudilí vlastenci čeští pohoršovali se ze zavádění výlučné platnosti jazyka německého tam, kde právem dotud užíváno bylo jazyka českého.

R. 1787 počala se jeviti nespokojenost všestranná. Kromě hýčkané německé byrokracie nebylo stavu, který by v tom neb onom nařízení císařovu neviděl se poškozena. Opatření, které dotýkalo se jedné vrstvy lidu a budilo její nespokojenost, znenáhla budilo nespokojenost obecnou, která rostla, když vydávána nařízení, obecně za zbytečná a ukvapená pokládaná. Tu právo počalo již odporovati moci a praktický smysl nepraktickým, theorétickým doktrinám. Takovým opatřením, které potkávalo se s nelibostí všeobecnou, bylo zavedení tak zvaného mortuaria, totiž daně z dědictví na místě dřevních tax, a pak rozkazy, dané 8 června 1785 a 18 května 1787 opětované, aby všechny sirotčí, církevní a fondové jistiny byly do pěti, u jednotlivců do 10 let splaceny, jistin pak těch aby nadále toliko k veřejným účelům bylo užíváno. Opatřením tím zdražil se úvěr, zpoutaný i nedostatkem veřejných ústavů peněžních bankovní povahy, proti nímž císař choval neodůvodněnou antipathii, a stížily se peněžní poměry. Lidé dotud zámožní ocitli se v peněžní tísni a nuceni uchylovati se k Židům, kteří volně lichvu mohli provozovati. Neméně povážlivé bylo znepokojení, když císař snížil úrok z jistot sirotčích na $3^1/_2\%$. Tu již i v domácím tisku ozývaly se hlasy, že sirotkové jsou ve svých důchodech zkráceni.

Případy, že císař odsouzencům zvětšil trest soudem vyměřený, přispívaly rovněž k znepokojení, ježto byly pokládány za samovolné vkládání se panovníkovo do práva, řádným soudcům vyhrazeného. Bezohledné jednání s mladým hrabětem Podstatským a s podplukovníkem Székelym dotklo se

citelně vyšších stavů, šlechty a kruhů důstojnických. Lid velikých měst byl letáky všeho druhu pobouřen, v Praze pak působily jitření některé příkazy neodůvodnitelné, jako nařízení, aby po vší zemi slavena byla posvícení v týž den, pekaři- a hostinští aby nesměli o svátcích dávati vánočky, děti nemanželské pak aby stejné měly dědické právo s manželskými [1]).

Neméně vytýkána císaři záliba jeho ve vojště. Sice shledáváno obecně, že nápodoboval ve všem konání svém pruského Fridricha, ale při tom veřejně vyslovováno, že neměl ani ducha ani odvahy jeho. Myslící duchové vypozorovali, že podniká císař vše za jediným úkolem, za rozmnožením vojska totiž, a že občanských a duchovenskych kruhův nenávidí. Spoléhal prý na vojsko a vyhledával zápletek, které nutně vedly k válce, ale neměl nadání válečného.

Císař sám přispíval k nevlídným těmto posudkům způsobem, kterak záměry a zvláště novoty své prováděl. On poznával, že opravy jeho nedaří se a že nedoznávají souhlasu, ale nebyl s to, aby uvážil pravé toho příčiny; nebyla to snad zásadní nechuť k opravám, nýbrž způsob, jakým byly prováděny skrze neschopné, bezcitné úřednictvo. Když 13 dubna 1788 stihána byla v nedělní den v Praze zlodějka, která kradla z kapsářů peníze obecenstvu, a když za tou příčinou úřední orgány jaly se prohlížeti pohoršujícím způsobem mnohé vážené a počestné paní, tu věděl sice každý, že císař není bezprostředním původcem tohoto pohoršení, přece však naň vina svalována a o případu zaslány zprávy

[1]) Pelcl, Josef II MS, str. 105.

přehnané až do „Erlanger Zeitung“ [1]). Císař nejsa si vědom pravé příčiny, dával trpkost svou na jevo tam, kde na místě nebyla, ve styku totiž s obecenstvem. Dřívější způsob jeho budící nadšení znenáhla měnil se v sarkasmus, kterým vyřizovány věci i nejdůležitější, a jednání takové vrchu nabývalo, když císař počal se obávati i o pověst svou u potomstva, neboť různé karrikatury, zvláště ve Vídni bující, a všeliké vtipy mezi městským lidem šířené budily již zúmysla pochybnost do duševního stavu jeho.

Tělesný stav císařův nebyl z posledních příčin náhlého obratu, který rokem 1787 lze pozorovati ve všech kruzích obyvatelstva. Císař od svého nastoupení počal churavěti. R. 1781 v létě objevila se povážlivá choroba oční, o níž tvrzeno již tehdy v kruzích lékařských; že má hlubší pathologické příčiny. Neúnavná duševní činnost, stále vzmáhající se rozčilení, jakož i časté, veliké a rychle konané cesty císařovy bez ohledu na roční dobu i počasí kvapem podrývaly zdraví jeho. Tento stav sám sebou přispíval k chvatnějšímu postupu v provádění záměrů císařových a budil v něm přání, aby se dožil ovoce snah svých.

Vnější podněty k obecným projevům nespokojenosti byly však kromě Čech položeny. Věci nizozemské, které znenáhla přiostřovaly se ve zřejmé povstání, povážlivé hnutí v Uhřích, pruskou vládou rozdmychované, a konečně neslavný celkem průběh války turecké nezůstaly bez ohlasu ve smýšlení zemí českých, kteréž chovajíce se dosud nejpokojněji, válečnými potřebami nej-

---

[1]) Tamže, 107.

více byly postihovány. Největší část mladého mužstva k vojsku odvedena, veliká válečná daň uložena a neúprosně vybírána, v přírodninách pak dávky nepoměrné vyžadovány. Nezdravé podnebí jihouherské a nehody válečné způsobovaly veliké ztráty lidských životů, které rovněž na hlavu císařovu svalovány. Vyčítáno jemu, že dada se vésti zálibou svou k chirurgii, k vojsku vysílal místo zkušených, vědecky vzdělaných lékařů nedouké ranhojiče a lazebníky a že při ustanovování vrchního velení přednost dával Lacymu a jeho stvůrám.

Aby jednání toto bylo zdůvodněno, rozhlašováno z dvorních kruhů, že Laudon a generálové v lidu oblíbení, jako maršál Haddik, Clerfayt, princ Koburský, kníže Hohenlohe a j., jsou již věku a sil k námahám války s Turky nedostatečných, když však válka měla průběh nepříznivý a císař sám vida se nucena vojsko opustiti, Laudonu svěřil velení nejprvé v Chorvátsku, potom před Bělehradem, a princi Koburskému v Bessarábii, přibylo nespokojenosti a nepříznivých úsudků, ježto byla obava, že nespraví ani Laudon, co zavinilo dřívější špatné války řízení. Ano, v obyvatelstvo vnikaly zprávy, že císař řídil se radami svých stálých společníků, duchaplných to dvořanů, kteří prý císaři ve všech jeho zámyslech potakají, ale zvolna od něho zkušené rádce, jako knížete Kounice a hrabata Kolovrata i Chotka, vzdalují. Pelcl jmenuje hlavně tré z těchto společníků, Keera, Kašíka a Meyera, jichž úloha nenepodobala se úloze někdy Jáchyma Langa a Volfganga Rumpfa na dvoře Rudolfa II. Že držitelé nejvyšších úřadů ústředních nebyly za posledních let s císařem v dobré

shodě, toho dosvědčují netajené výroky knížete z Kounic a odchod hraběte Chotka. „Též tak v úředních věcech se to nelepší“, zaznamenává r. 1789 Pelcl[1]), „leč až vážní úřadníci o radu budou tázáni, hejskové, marnotratníci, frejíři a pisálkové neuvážených dobře zákonů budou odstraněni. Všady doutná oheň vzpoury, který v Nizozemsku již vypukl“.

Zprávy o císařově hrozivé churavosti budily vzrušení ještě větší, neboť nařízení i za churavého stavu císařova přibývalo, jakkoli se pozorovalo, že císař svými důvěrníky a svou kabinetní kanceláří jest od obyvatelstva všeho takořka odlučován. Císař vrátil se z vojenského tábora v Dolních Uhřích nemocen, ale doufalo se obecně, že se ve Vídni pozdraví. Než z jara 1789 počala choroba jeho nabývati příznaků hrozivých a lékaři již rozpoznávali nebezpečnou churavost plic. S počátku ledna 1789 přinucen císař opět ulehnouti. Když po některých dnech povstal, přikládáno onemocnění rheumatismu, který prý jest následkem pobytu u vojska v Uhřích[2]). Ale churavost císaře neostavovala a on přinucen až do počátku března v lůžku tráviti, při čemž ale se zimničnou horlivostí vyřizoval věci státní. 12 března 1789 psáno bylo z Vídně do Hamburka[3]), že již císař lůžko opustil, že si hledí vlády a shromažďuje kolem sebe společnosti, ale že často naříká do tísně na prsou, pročež lékaři ukládali jemu šetření a radili, aby léto strávil v Budíně. Než ku konci března počal se císařův stav opět horšiti. Tísně na prsou při-

[1]) Josef II, MS, str. 135.
[2]) Polit. Journal 1789, str. 93.
[3]) Tamže, 422.

bývalo, ustavičný nepokojný tlukot srdce se objevoval a sice za povětrnosti nepříznivé bylo pozorovati jeho přibývání, společnosti dvorní odříkány a císař meškal nejvíce ve svých komnatách[1]). Několik slunečných dnů s počátku dubna způsobilo malou úlevu, tak že císař i vyjížděti počal, než náhle nastal obrat tak nepříznivý, že byl příčinou obav nejvážnějších. V noci ze dne 14 na 15 duben postihlo císaře velmi prudké chrlení krve, tak že vypraven ihned kurýr do Florencie ku dvoru velkovévody Leopolda, následníka trůnu. Josef sám seznával svůj na výsost nebezpečný stav, pročež se zpovídal a přijal i svátost pomazání. Bleskem rozlétly se zprávy o těžkém onemocnění císařovu po Vídni i po královstvích a zemích. Ve Vídni všechny zábavy odříkány, ve chrámích vystavena k uctění nejsvětější svátost a všude konány modlitby za císařovo uzdravení[2]). V dubnu dostoupilo nebezpečenství vrcholu, načež nastal obrat k lepšímu.

19 dubna došla do Prahy prvá poplašná zpráva, že císař stižen byl právě chrlením krve, že jest na smrt nemocen a opatřen svátostmi umírajících[3]). Zprávy poplašné sice ihned byly vyvráceny, ale chorobný stav potrval až do června, kdež císař přesídlil do oblíbeného svého Laxenburka. Lichotníci nabývali znovu nadějí a podávali příznivé zprávy o císařovu tělesném stavu do listů zahraničných, zejména do hamburského „Politisches Journal“. 8 července 1789 psáno do časopisu tohoto[4]) z Vídně, že stav

[1]) Tamže, 542, dopis ze dne 11 dubna.
[2]) Tamže, 553.
[3]) Pelcl, Josef II, MS, str. 128.
[4]) Polit. Journ. 1789, str. 883.

císařův od 8 až 10 dnů podstatně se zlepšil a že jest oprávněná naděje na úplné jeho pozdravení. 6 srpna oznamováno[1]), že jest již císař skoro úplně zdráv. 7 září oznamováno[2]), že se císař cítí zcela zotaveným a že chce opět k armádě do Srěmu, že ale přinucen zůstati ve Vídni, ježto na zadní části těla vyvinul se nádor, jejž osobní jeho chirurg, Vlach Brambillo, se zdarem vyřízl. Po operaci vykonané odjel císař 3 září z Laxenburka do Hetzendorfa, kdež hodlal pobýti několik týdnů. 9 září dopisovatel jásal, že císaři se tak dobře vede, že již téměř denně jezdí z Hetzendorfa do Schönbrunna[3]).

Hlučně rozšiřované zprávy o císařovu pozdravení byly přijímány v obecenstvu s nedůvěrou, ježto z lékařské strany stav císařova zdraví byl posuzován nepříznivě. Obecné bylo přesvědčení v kruzích vzdělaných, že Brambillo pravý stav tají, ano že i způsob jeho léčení není churavosti císařově přiměřen. Ve Vídni i v Čechách byli r. 1789 již připraveni na neodvratnou brzkou katastrofu. Ale z takové nálady myslí nabývala nespokojenost tím účinnější potravy. Vídeňané, kteří císaře uvítali při nastoupení jeho s největším nadšením, přáli si teď jeho smrti, poněvadž očekávali, že by rozvážný Leopold uzavřel mír s Turky a ukončil boj, veliké oběti krve i statků vyžadující. V Čechách ku změně smýšlení zase nejvíce přispívaly obavy před válkou s Pruskem, která zdála se býti nezbytným důsledkem války turecké. Neočekávané odstoupení hraběte Chotka mělo sice jiné příčiny, ale přes to přičítáno na vrub

[1]) Tamže, 983.
[2]) Tamže, 1057.
[3]) Tamže, 1107.

poměrům v okolí churavícího císaře. Rozčilení přibývalo, když v severních Čechách počalo soustřeďování vojska a přišel rozkaz, aby armádě mezi Terezínem a Plesem rozkládané dodáno bylo 150.000 centnýřů sena[1]).

Tehdy postavili se v čelo nespokojení stavové čeští. Opposice jejich trvala již po delší dobu, čerpajíc původ z různých opatření císařových, náboženských, politických i společenských, ale zřejměji vystupovala na veřejnost teprvé r. 1787. Roztrpčení přibývalo, když přes císařovo rozhodnutí dělostřelci na královském hradě Pražském na dále ponecháváni a cit šlechty urážen byl i takovými opatřeními, jako násilné přestěhování šlechtičen z novoměstského ústavu na Hradčany, aby uprázdnily místo pro nemocnici, která zaměňována s opovrhovanou porodnicí [2]), jakkoli dosavádní dům byl jejich majetkem soukromým. Odstoupení hraběte Nostice z úřadu nejvyššího purkrabí úzce souviselo s rostoucím opposičním hnutím mezi stavy českými, kteří císařovými zámysly proti sněmu zemskému byli na výsost pobouřeni. 10 srpna 1787 podal Nostic žádost za propuštění, nechtěje ve všem hověti novým poměrům, načež jmenován jeho nástupcem předseda moravsko-slezského gubernia Ludvík hrabě Cavriani, bezohledný i nejapný byrokrat a zarytý stoupenec vládního směru. Již jsa místodržitelským radou u gubernia českého, vystupoval Cavriani v popředí jako houževnatý centrálista, nepřející žádnému zbytku zemské ústavy, jehož s českou minulostí a právními zvyky království spojoval toliko

[1]) Pelcl, Josef II, MS, str. 137.

[2]) Palacký, Leben des Grafen Kaspar Sternberg von ihm selbst beschrieben, 28.

český inkolát. Od gubernia českého vzdálen, ježto vznikl tuhý spor mezi ním a hrabětem Lažanským. Uvázav se v úřad nejvyššího purkrabí, jal se hrabě Cavriani bezodkladně rušiti poslední zbytky stavovského zřízení a přispěl nejvíce k tomu, že od r. 1788 sněm zemský byl pouhou formalitou. Vedením jeho jali se úřadové nejhorlivěji prováděti ustanovení o nové daní pozemkové, bez ohledu na vady její.

Byloť zajisté výsměchu podobno, když svolán byl 20 června 1789 sněm český, aby zavřel jednání své za r. 1789. Zajímavý jest protokol o tomto sedění, jehož jediné ustanovení kromě výčtu nemnohých přítomných zní: Da bei der nach dem geistlichen Voto verfassten Landtagsschrift über die Postulata für das 1789te Jahr nichts zu erinnern befunden worden, so wurde beschlossen, eine solche durch die k. k. Herrn Landtagskommissarien nach Hof zur höchsten Begnemigung abzusenden. Toť bylo veškero jednání sněmu.

Stavové čeští hledali za těchto poměrův již od delších dob opory v národním hnutí českém a jali se okázale podporovati české vlastenecké snahy. Když r. 1787 císař posledně v Praze meškal, hovořili stavové mezi sebou v předsíni audienční síně hlasitě česky, jakkoli, jakož poznamenal Kašpar hrabě Šternberk, málo již bylo přítomných, kteří plynně česky mluvili. Za úřadování Cavrianova opposice stoupala, podněcována jsouc tu spůsobem, jak byly prováděny katastr a na něm zakládající se daň pozemková, tu jednotlivými případy soudními, v nichž spatřováno snižování výsad a vážnosti stavu šlechtického.

Celkem lze stezky stavů českých dle

projevů, které se bezprostředně po smrti císařově staly, takto shrnouti. Stavové vytýkali vládnímu směru císařovu, že mnohé zemské úřady se neosazují, že výbor zemský byl zrušen a odmítány veškery žádosti za jeho obnovu, že měli právo býti souzenu soudci ze svého stavu, kteréž právo sice v jiných zemích zachováno, v Čechách ale porušeno, ježto soud nad stavovskými osobami souditi ustanovený složen byl z cizincův a z mnohých osob nešlechtických — tím ukazováno na dobrodružnou německou byrokracii, která v Čechách na úkor obyvatelstva domácího hledala zaopatření —. Dále vytýkáno, že dle nových řádů soudních mohou býti členové stavů souzeni i skrze magistráty městské, při čemž zachovává se týž řád soudní a ve výměře trestů prý začasté se zřejmou snahou po zneuctění rodin stavovské osoby s nejnižšími zločinci na roveň kladeny.

Hnutí mezi stavy povzbuzeno vládním krokem, který byl důkazem zřejmé vládní slabosti. Náklady války turecké a obecně vzrůstající nespokojenost byly přiměly císaře Josefa II, že za posledních dnů vlády své svolal stavy české i moravské k sněmovnímu zasedání. Sněm království českého byl svolán 29 dne měsíce září 1789 a dle vůle císařovy měl na prosté vědomí vzíti finanční požadavky pro válečný rok 1790. Sněm tento sešel se teprvé 26 října a zahájen byl královskou instrukcí napřed česky pak německy čtěnou, v níž se oznamovalo, že jest berní oprava dle zámyslů císařových v českých, starorakouských a polských zemích provedena a dle toho, na základě císařského patentu ze dne 20 dubna 1785, že bude úhrn nové daně na všechna tato království a

země — instrukce místo tohoto správného označení užívá ponižujícího výrazu „provincie“ — spravedlivě rozvržen, při čemž ukládalo se nejvyššímu purkrabí, aby o rozvrh částky království českému připadající s vrchní kommissí pro berní opravu se dohodl. Zásadou stanoveno, že nadále bude vybírána daň dle výnosu půdy bez rozdílu, zda tato jest vrchnostenská či rustikální, nechať půda náleží komukoli. Vzhledem ku škodám, jež království české za nedávných dob utrpělo, snížena povinnost berní z dosavádních 4,156.146 zl. 54 kr. na 3,646.017 zl. 9 kr., kteréžto snížení ovšem velikou daní válečnou bylo převáženo, nad to pak stavalo se dalším zněním instrukce illusorním, která neurčitými slovy stavy vyzývala, aby povolili potřeby, jež válečná doba pro tento rok uloží, a spolu ohlašovala, že z nutných potřeb mimořádná pivní daň, a daň z dluhů, masný krejcar a plat z dobytka poráženého dle patentů ze dne 10 února a 17 září 1789 a sice až do té doby, dokud by vedlejší dávky stejnoměrně upraveny nebyly, pro královskou komoru ve výši dotud stanovené vybírány budou. Kromě obvyklé prvé proposice o věcech náboženských, která proti dřívějším dobám zněla všeobecněji, jiných postulátů královských instrukce neobsahovala, důkazem zajisté, že císař na svém názoru, dle něhož stavové toliko k berním požadavkům prostě přisvědčovati mají, pevně setrvával.

Jednotliví stavové sstoupili se k poradám o postulátech královských a snesli se především o díkůvzdání císaři, že prosbě stavů v posledním zasedání sněmovním vyhověl a sněm dle zděděných zvyklostí k zasedání svolal, v čemž nebylo nesnadno spa-

třovati osten opposiční, neboť svolání sněmu bylo v odporu s dosavádními záměry císařovými a ukazovalo, že absolutní vládní směr i v českých zemích moci pozbývá. Nová obecně tížící daň bez souhlasu sněmu vybíraná, byrokratické postátnění vší berní správy a břemena způsobená nešťastnou válkou s Turky byly příčinou, že i v Čechách rozbouřilo se mocné hnutí proti císaři.

26 října 1789 zahájen týmž způsobem též sněm moravský, při čemž poprvé i svolávací král. reskript ze dne 29 září i pověřující listiny král. kommissarů čtěny byly pouze německy [1]). Také tomuto sněmu předloženy jen obvyklý náboženský postulát a postulát na 2,067.621 zl. 55$^3/_4$ kr., čímž dřevní povinnost berní značně byla zvýšena. K meritornímu jednání sněm ve dvou schůzích, 26 a 28 října konaných, vůbec nedospěl. Formalie, četné nobilitace zeměpanských úředníkův a brněnských továrníků, byly hlavní částkou jednání.

Za této nálady došly v prosinci r. 1789 zprávy o novém onemocnění císařovu. S počátku sice rozhlašovalo se, že císař trpí zimnicí, prý následkem špatného trávení, ale ukázalo se, že tvrdošijný neduh plicní vracel se s prudkostí na výsost nebezpečnou. Průběhem ledna 1790 nemoc tak pokračovala, že vzdávali se již lékaři naděje a obecenstvo počalo uvažovati o důsledcích blízké změny vlády. Císař sám byl si vědom stavu svého a nařizoval 22 ledna všem zemským správám, aby oběžníky prostřednictvím krajských úřadů

---

[1]) Zajímavou jest o tom poznámka ve sněmovním protokole: massen solche in bömischer Sprache gänzlich ausgeblieben sind. Z protokolu sněmovního v moravském zemském archivu.

rozesílanými oznámeno bylo, že obvyklé pobožnosti a náboženská cvičení, k nimž lid dle svého názoru má zvláštní důvěru, pokud shodují se s přesnými pojmy katolického náboženství, nadále se obecně dovolují[1]). Byl to počátek obecného odvolávání novot, jehož císař na smrtelném loži svém nezůstal ušetřen. Dva dny před tím, 20 ledna, zakázán prodej knih zapověděných od domu k domu a zákaz odůvodňován tím, že bylo shledáno, kolik zlého svobodný tisk od r. 1782 způsobil[2]).

Rychle se stihající zprávy o beznadějném stavu císařovu přiměly české stavy, že o své újmě a ve zřejmé protivě s nedávno prošlým rozkazem císařovým jali se žádati o odstranění nejpronikavějších reforem. Nejprvé konány důvěrné porady některých vynikajících osobností z kruhů stavovských, z nichž, jakkoli byly ostražitě policií přezírány, vyšel popud ku stavovské schůzi, když nebylo dovoleno v té příčině za svolání schůze sněmovní žádati. Duší těchto schůzí a spolu předsedou byl Jan hrabě Bouquoi, r. 1741 narozený a vzděláním, humanností a láskou k minulosti české vynikající. Oddav se výhradně správě rozsáhlých statků svých, staral se horlivě o povznesení hospodářství, lesnictví, škol obecných, založil r. 1779 pověstný ústav chudých a r. 1783 povolán císařem k organisování chudinství na základě svého ústavu chudých ve všech Státech Dědičných, načež svěřena mu i správa všech nadání a dobročinných ústavů. R. 1787 vzdal se těchto hodností a navrátil se do Čech, kdež r. 1788 na panství svém novohradském

---

1) Meynert, 75.
2) B. Rieger, Zřízení krajské I, 111.

městečko Puchéř založil. Odtud stál v popředí stavovského ruchu českého a dlužno jej pokládati za prvého zástupce směru politického ve šlechtě české, jejž „historickým“ nazýváme. Vedle něho horlivě jednání se súčastňovali František Antonín Novohradský hrabě z Kolovrat a Jan Vojtěch hrabě Černín z Chuděnic. František Antonín hrabě z Kolovrat z pošlosti košátecké nabyl v mládí bohatého vzdělání přírodovědeckého a krasoumného, byl členem zednářské společnosti a oddal se hornické i mincovní službě. Posléze byl předsedou dvorské mincovní a báňské komory. Za vedení hraběte Bouquoie a z péra barona Puteana vznikl prvý stížný spis, který sice císaři předložen nebyl, ale obsahem i formou velice jest význatný [1]). Adressován jest pouze králi, zajisté se zřejmým úmyslem, aby bylo ukázáno, že království české dle nezadatelných svých práv jedná skrze stavy přímo s králem, nedbajíc ústředních úřadů, s porušením práv svých zřízených. Spis dovozuje, že nová soustava berní spůsobila veliké ochuzení stavů, kterýmž z oprávněného majetku, poddanými dotud zúročovaného, zbyly sotva tři dvacetiny, a že ani ten skromný výtěžek, jejž poddaní mají odváděti, není nijak zajistěn. Jsouce sníženi k bezvýznamnosti a za pokořujícího směru, který vyslýchá jejich dobrozdání teprvé, když již věc dávno jest provedena, že neznají petenti než cesty prosební, ne však v úctyhodné spůsobě stavovské představky, nýbrž v méně významné spůsobě soukromé žádosti. Důvodem uváděli

[3]) Uveřejněn jest v Sammlung einiger Schriften... über das neue Steuer- und Urbarial-System. Beilagen, str. III—IV.

jednak okolnost, že nedávno císař jiným zemím v prosbách jejich vyhověl, jednak spis Hesslův [1]) o vlastnickém právu vrchnosti a o úpravě berní. Hlavní neduh, o jehož vyléčení podepsaní se snaží, jest ovšem ten, že ztrácejí velikou část svého majetku, poddanými užívaného; vedle toho jsou však menší neméně citlivé, jimiž jsou podepsaní za některých právě uplynulých let postiženi, a tu jmenují se zvláště daň z dědictví, nová ustanovení odúmrtná, zvýšené soudní taxy a kolky, uvolnění obchodu solí a pivem, zřizování a vydržování budov školních, vypovídání značných zajisté zádušních, nadačních a sirotčích jistot, snížení úroků z peněz sirotčích ve spojení se zrušením svobodné lichvy, nesmírné náklady s úpravou berní spojené, o devět desítin zvýšené náklady na ubytování vojska, které dříve toliko poddaným bylo snášeti, zdvojená daň válečná. Žádali tudíž alespoň o odstranění hlavního zla v nové berní úpravě spočívajícího a o svolání stavů. Způsob, jímž spis tento složen, jest velice rozhodný i mužný. Značný počet stavovských osobností, zejména členů stavu panského, ihned spis podepsali a již měl býti císaři odeslán. Tu však přidal se k nespokojeným pánům Prokop hrabě Lažanský, nejvyšší lenní soudce, vynikající i vzdělaností i váhou svého úřadu. On byl dávným odpůrcem nejvyššího purkrabí hraběte Cavriana a směrem svým velice liberálním lišil se značně od konservativně smýšlejícího hraběte Bouquoie. Hrabě Lažanský předložil vlastní návrh stížného spisu k císaři, sti-

---

[1]) Ignac Benedikt Hessl, Die Gebrechen der neuen Steuer-Rektifikazion aus Originaldaten bewiesen. Vídeň, J. G. Mössle, 1790.

lisovaný diplomatičtěji [1]). Neobrací se proti nové pozemkové dani, nýbrž proti netušeným jejím následkům, a dokládá, že stavům, když nejsou ku sněmu svoláváni, zbývá toliko cesta soukromé prosby. Slovy uctivými sice ale pravého stavu věcí neskrývajícími doličuje pohromy hospodářské, jimiž účinkem soustavných nových oprav stížen jest majetný stav až k úpadku, aniž by tím nabyl prospěchu lid, a žádá, aby stavové směli vypraviti deputaci ku králi. Poněvadž pak gubernium upozornilo krajské úřady, aby neužívaly přísnosti proti poddaným ve příčině odvádění dávek a následkem toho poddaní již na mnohých místech odpírali nařízené práce polní i luční, ba i určené dávky peněžité, žádá ku konci spis, aby krajským úřadům vydáno bylo nařízení k určitému zakročení, kde by odpírání povinností bylo zjistěno.

Ani stavové uherští sami scházejí se ku sněmu v Prešpurku a donucují císaře, aby vydána jim byla koruna ve Vídni chovaná, položili si stavové čeští na 11 únor rok do Prahy, kterýž byl hojně obeslán. K podobnému činu nevzmohli se stavové čeští od dob předbělohorských a za jiných poměrů byl by čin tento vykládán jako krok nezákonný. Skoro sto účastníků ze všech tří vyšších stavů dostavilo se, mezi nimi kníže arcibiskup hrabě Přichovský, August kníže z Lobkovic, František Antonín hrabě z Nostic, Kristián hrabě Šternberk, František Antonín Novohradský hrabě z Kolovrat, všichni Kinští, Donat Jo-

[1]) Uveřejněn v Sammlung einiger Schriften... über das neue Steuer- und Urbarial-System, VII—X.

sef z Mühlensdorfa, Jan Josef z Leinerů, Jan František z Hanischů, metropolitní děkan a světící biskup Erazim Krieger, arcijáhen u sv. Víta Václav Vojtěch Herites, kanovník Jan Michal Varlejch z Bubna, generál velmistr křižovníkův Antonín Suchánek i j. Dojem vzbuzovala přítomnost někdejšího nejvyššího purkrabí hraběte Nostice a předních hodnostářů kapituly svatovítské, která císařovými rozkazy o umenšení důchodů proboštských, o přikázání důchodův a místa scholastikova dočasnému řediteli normálních škol a zrušením třinácté, tak zvané Šporkovské praebendy, viděla se zkrácenu ve svých právích a mužně proti všemocnému absolutismu se hájila (viz níže v IX). Bylo viděti, že nový duch vnikl i do uzavřených vrstev těchto, které seznávajíce, že opravní směr dotýká se základů právního i historického bytí království, postavily se v čelo odporu. Přítomní členové stavů sstoupili se a vyslechli oba předložené spisy pamětní k císaři, načež přes odpor hraběte Bouquoie většina volila spis hraběte Lažanského, v nepatrných věcech opravený, jejž podepsalo šedesát nejznamenitějších šlechticů. Všichni Kinští podpisů svých odepřeli, ježto si přáli směru rozhodnějšího po způsobu spisu Puteanova, arcibiskup pak a generál velmistr z obavy, aby podpisem svým nespůsobili škodu ústavům církevním. Arcibiskupovi bylo i vytýkáno, že dodal zradně přepis pamětního spisu nejvyššímu purkrabí hraběti Cavrianovi, který jej rychlým poslem poslal do Vídně [1]).

---

[1]) Pelcl, Josef II, MS, str. 137. — Jäger, Kaiser Josef II und Leopold II, str. 297.

Zpráva o stížném listu českých stavů postihla císaře již umírajícího. Když císaři o něm podána zpráva, zvolal s resignací: „Chci jim dáti vše, čeho žádají, jen ať mně dají v pokoji sstoupiti do hrobu“.

V posledních dnech lednových nebezpečný stav choroby císařovy byl již znám i při dvoře florentském a velkovévoda Leopold činil přípravy k cestě de Vídně. Císař sám jej k tomu důtklivě vybízel a velkovévoda již konal přípravy cestovní, po několika dnech ale záměr svůj změnil a vypravil s počátku února do Vídně spolehlivého důvěrníka, který by nabyl určitých zpráv o zdraví císařově a o stavu věcí ve Státech Dědičných. Dopisy císařovy ze dne 4 a 6 února poučily Leopolda, že rozhodnutí se kvapem blíží. Císař sám zvěděl od svých lékařů 5 února, že stav jeho jest beznadějný, i činil ihned nutná opatření vládní při plném klidu duševním. Správu věcí vnitřních až do příchodu Leopoldova svěřil hraběti Hatzfeldovi, řízení věcí zahraničných zvláštní konferenci státníků, v níž kromě knížete z Kounic zasedati měli kníže Starhemberk, hrabě Rosenberk a maršál Lacy. Konference tato usnesla se na ustanovení velkovévody spoluvladařem a vyzvala jej, aby bez meškání odebral se do Vídně. Ale Leopoldovi nezdálo se přiměřeným uchopovati se vlády, dokud bratr žil; vždyť syn a dědic jeho meškal stále u lože nemocného císaře. Proto učinil opatření, aby arcivévodě Františkovi ihned po úmrtí císařově doručen byl list, jímž byl arcivévoda zplnomocněn do příchodu Leopoldova ve jménu jeho běžné potřeby vládní opatřovati.

15 února stav císařův velice se zhoršil.

Vídeňský dopisovatel do Hamburských novin psal téhož dne, že an píše, není snad již císaře mezi živými. Den před tím byl velice slabý, noc měl velice zlou a z rána požádal o svátosti umírajících. V 11 hodin téhož dne dvorská kancelář obdržela ještě jeho podpis, již však roznášely se liché zprávy, že zemřel a že se smrt jeho tají[1]).

18 února počalo se vůbec modlení veřejné za císaře a všechny veřejné zábavy s hudbou a tancem zastaveny. Téhož dne zemřela po předčasném porodu mladistvá arcivévodkyně Alžběta, choť arcivévody Františka, jejíž úmrtí císaře na výsost dojalo. 20 února z rána dokončil i Josef II ve přítomnosti svého lékaře dra. Quarina, zpovědníka, arcivévody Františka, knížete Dietrichštejna a hrabat Lacyho i Rosenberka život svůj; téhož ještě dne ohlášeno provisorní opatření ve vládě do příchodu nového panovníka Leopolda II[2]).

Jest na snadě, že úsudky o osobnosti a významu Josefa II krajně se rozcházejí. Chvála neomezená střídají se s hanou nejtrpčí, zjev to obvyklý, kde světodějný zjev posuzuje se s jediného předem zaujatého stanoviska. Josef II jest v každém ohledu vynikajícím zjevem v dějinách, byť by i dílo života jeho před zmírajícím ještě zrakem jeho v trosky se řítilo. Osobnost jeho ušlechtilá, plná sebezapírání, horlivá v konání povinností až do úmoru, kdekolivěk na veřejnost vystoupila, zůstavila dojem hluboký, zvláště v lidu, který záhy zapomenuv, co za života císařova obraz jeho kalilo, postavu osvobo-

---

[1]) Politisches Journal, 1791, 233.

[2]) Sammlung von Verordnungen und Gesetzen Josef IX, čís. 752.

ditele svého z poddanství zidealisoval. Od osobnosti dlužno však děliti politické snahy císařovy a prostředky k nim vedoucí. V této příčině již současná kritika vynášela soud pravý. Jednáním jeho není lze upříti šlechetných intencí, ale ona zavrhovala souvislost s právním stavem, dávala přednost výronům vůle absolutistické, již učinila jediným zdrojem všeho konání vládního, nedbala růzností, jež podmíněny byly jazykem, náboženstvím, zvyky, společenskými řády, a svěřovala provádění dobře pojatých než jednostranně nařizovaných výkonů neschopné byrokratii, úřad pokládající za majetek a svým výhodám blaho národů podřizující. Krajní, z politických pocitů vytrysklé oslavy Josefa II v kruzích českoněmeckých drasticky osvětlují tuto stránku politiky císařovy, nevelebíce to, co císař tento zdárného skutečně vykonal, nýbrž co s prospěchem panovačných snah Němců do zemí koruny české přistěhovalých a na úkor domorodého českého živlu učiniti měl.

Zajímavou charakteristiku Josefa II podává Pelcl v častěji uváděné své chronice, která nebyla nikdy pro tisk určena. „Byl muž neobyčejný, praví, vzorem učinil si Fridricha II, neměl ale ani jeho hlavy ani jeho odvahy. Vše podnikal za rozmnožením vojska, občanských kruhův a kněží nenáviděl, v lidu chtěl vykořeniti předsudky, aniž by pomyslil, že jest mnohý předsudek k tomu, aby trůn knížatům byl zachován. Chtěl býti tvůrcem nového světa, konal vše násilně a spěšně, nedbal zákonů, vládl libovolně a despoticky, hnal ke vzpouře všechny poddané a sedláky. Proto odpadlo Nizozemsko, Uhry ho nenáviděly, Češi nemilovali, Rakušané se mu posmívali, sousedé přáli mu úpadek a

jej připravovali. Spoléhal na vojsko a děla, ale neměl nadání vojenského. Co vůdcové dobrého nastrojili, rozkazy svými zmařil.“ [1])

Úmrtí Josefa II nespůsobilo dojem valný. Ve všech vrstvách obyvatelstva uznávána potřeba změn, jejíž stíny vrhány i na zjev zesnulého vladaře. Když knížeti z Kounic podána zpráva o úmrtí císařově, zvolal tento zajisté obezřelý a každé slovo vážící státník: Il a fort bien fait (= učinil velmi dobře), čímž trefně posouzen zmar veškery císařovy politiky. Exequie v Praze dne 1, 2 a 3 března konané byly rázu vesměs formálního, beze všeho citového vzrušení.

---

[1]) Josef II, MS, str. 140.

Obsah.

Nákladem knihkupectví J. L. Kobra v Praze vyšly:

Boženy Němcové

Sebrané spisy.

Malé illustrované vydání (velká 8°).

Skvostné illustrace provedli čeští malíři:

V. Bartoněk, Fr. Bíza, L. Borůvka, P. Körber, K V. Muttich, L. Novák, F. Slabý, K. Štapfer, V. Trsek, K. Thuma a jiní.

Díl I. **Babička.** Illustrovali P. Körber, K. V. Muttich, F. Slabý, K. Štapfer a K. Thuma. 250 stran. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.

Díl II. **Pohorská vesnice. Karla.** Illustrovali V. Bartoněk, Fr. Bíza, P. Körber a F. Slabý. 268 str. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.

Díl III. **Národní báchorky a pověsti.** Svazek I. Illustrovali K. V. Muttich, Fr. Slabý a K. Štapfer. 252 str. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.

Díl IV. **Divá Bára. — Dobrý člověk. — Chýže pod horami. — Obrazy ze života slovenského. — Básně.** Illustrovali L. Borůvka, P. Körber a Fr. Slabý. 236 str. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.

Díl V. **Sestry. — Chudí lidé. — Rozárka. — Pan učitel. — Baruška. — V zámku a v podzámčí.** Illustrovali P. Körber. K. V. Muttich, L. Novák, Fr. Slabý, K. Thuma, J. Ulrich. 297 str. Cena 1 zl. 60 kr., váz. 2 zl. 40 kr.

Díl VI. **Národní báchorky a pověsti.** Svazek II. Illustrovali K. V. Muttich, Fr. Slabý, K. Štapfer. 251 str. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.

Díl VII. **Národní báchorky a pověsti.** Svazek III. Illustrovali K. V. Muttich, Fr. Slabý, K. Štapfer. 251 str. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.

Díl VIII. **Obrázek vesnický. — Dlouhá noc. — Selská svatba v okolí Domažlickém. — Obrázky z okolí Domažlického a jiné.** Illustrovali K. V. Muttich, Fr. Slabý, K. Štapfer. 166 str. Cena 80 kr., váz. 1 zl. 60 kr.

Díl IX. **Národní báchorky a pověsti.** Svazek IV. Illustrovali K. V. Muttich, Fr. Slabý, K. Štapfer. 256 str. Cena 1 zl. 40 kr., váz. 2 zl. 20 kr.
